

*Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука світова...
Громотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.*

В. Симоненко

**Ministry of Education and Science of Ukraine
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Studium Research Institute**

Nestor Myzak

**UIA - «West» and the armed
underground of OUN
in the fight for the Ukrainian
Independent United State
in 1942-1960**

**Series "For you, my sacred Ukraine"
Book Seven**

**Chernivtsi-Toronto
Prut
2011**

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича
Дослідний інститут "Студіум"**

Нестор Мизак

**УПА-«Захід»
і збройне підпілля ОУН
у боротьбі за Українську
Самостійну Соборну Державу
у 1942-1960 рр.**

**Серія "За тебе, свята Україно"
книга сьома**

**Чернівці-Торонто
Прут
2011**

ББК 63.3(4 УКР)62-48
М 583
УДК 94(477,8),1942/1960“

**Друкується за рішенням вченої ради Чернівецького
національного університету ім. Юрія Федьковича**
(протокол №5 від 24 червня 2010 р.)

Рецензенти:

В. О. Балух, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАПН України,

П. П. Брицький, доктор історичних наук, професор,

В. В. Марчук, доктор історичних наук, професор,

В. Окіпнюк, директор Дослідного інституту „Студіюм“
(Торонто, Канада)

Науковий редактор:

О. В. Добржанський, доктор історичних наук, професор.

Мизак Н. С.

М 583 УПА- „Захід“ і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську
Самостійну Соборну Державу у 1942-1960 рр. – Чернівці-Торонто: Прут,
2011. – 436 с.; іл.

ISBN 978-966-560-469-3

У монографії досліджується визвольна боротьба українського народу у
лавах УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН за свободу і незалежність
України у 1942-1960 рр. Висвітлено діяльність визвольних сил на
території Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської, Чернівецької,
Хмельницької, Закарпатської областей та Закерзонського краю (Польща)
проти окупаційних тоталітарних режимів, які зазіхали на волю і честь
України.

Проаналізовано форми і методи боротьби повстанців за волю України,
їх чисельні втрати та місце у світовому визвольному процесі.

ISBN 978-966-560-469-3

ББК 63.3 (4 УКР)62-48

М 583

УДК: 94(477,8),1942/1960“

© Н. С. Мизак, 2011

© І. Д. Балан, художнє оформлення
і редагування, 2011

© Видавництво „Прут“, 2011

ЗМІСТ

МОЛИТВА ЗА ПОЛЕГЛИХ ГЕРОІВ	6
ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми	16
1.2. Аналіз джерельної бази	24
РОЗДІЛ 2. ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРотьБИ ОУН, УПА У 40-60-х рр. ХХ ст.	
2.1. Національний рух західних українців у початковий період Другої світової війни (1939-1941 рр.)	46
2.2. Рішення конференцій ОУН 1941-1942 рр. та Третього Надзвичайного Збору ОУН 1943 р.	62
2.3. Скликання УГВР 1944 р. - українського підпільного парламенту, координатора визвольної боротьби УПА	70
РОЗДІЛ 3. СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УПА-“ЗАХІД”	
3.1. Зародження Української народної самооборони. Перші бої з окупантами	86
3.2. Формування військових підрозділів УПА-“Захід”	91
3.3. Контрнаступ радянських сил і бойові дії УПА	108
3.4. Діяльність допоміжних повстанських структур	141
РОЗДІЛ 4. БОРотьБА УПА-“ЗАХІД” І ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ОУН У ПСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946-1949 рр.)	
4.1. Посилення репресій радянської влади на західноукраїнських землях	196
4.2. Воєнно-каральні акції МДБ-МВС проти ОУН і УПА	205
4.3. Опір ОУН, УПА зміцненню радянської тоталітарної системи	210
РОЗДІЛ 5. ЗБРОЙНЕ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ОСТАННЬОМУ ЕТАПІ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРотьБИ (1950-1960 рр.)	
5.1. ОУН у важких умовах підпільної праці (1950-1952 рр.)	232
5.2. Протиборство ОУН з агентурними комбінаціями МДБ-КДБ	238
5.3. Загибель збройного підпілля ОУН і переслідування учасників боротьби	246
5.4. Загальні втрати ОУН, УПА	257
ВИСНОВКИ	273
ДОДАТКИ	278
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	309
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	351
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	368
SUMMARY	382
STRESZCZENIE	384
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	387
ПОЧЕСНІ ЖЕРТВОДАВЦІ	388

Молитва за полеглих героїв

Господи Ісусе Христе. Боже наш. Ти сказав: **“більшої від тої любові ніхто не має, як хто душу свою положить за друзів своїх”**, і сам дав приклад тої всежертвенної любові, Тебе просимо, глянь ласкавим Твоїм оком на ту велику любов, от тих тут і по всій Україні, в знаних і незнаних, пам'ятних і забутих могилах сплячих, батьків, братів і синів наших, тих, що впали в боях, згинули в тюрмах і погибли на засланні в снігах Сибіру. Злучи їх невинну криваву жертву зі своєю жертвою на Голготі. **позволь, щоб не даремною була ця їхня жертва, а щоб на обильно кров'ю героїв политій землі вирости квіти братньої любові і зійшло сонце волі й долі народу.** А їх, Господи, зачисли в число своїх вірних слуг і наслідників. Вони гідно пройшли тернистий шлях життя, а своєю героїською смертю дали найвище свідцтво правдивості і святості Твоєї найбільшої і єдиної заповіді - любові. Тож не погорди цею їхньою жертвою, а прийми її, як прийняв ТИ жертву праведного Авеля і ради неї, а радше ради свого превеликого милосердя і чоловіколюбства, прости їм всі гріхи і провини вільні й невольні, та упокій душі їх в мирі й посели в місці Твоєї слави, де спочивають душі великих Твоїх праведників, предків наших, Князів, великого рівноапостольного Володимира, Бориса і Гліба, преподобних Антонія і Теодозія Печерських і всіх святих, щоб вони разом оглядаючи невисказану красу лиця Твого та насолоджуючися небесною радістю, славили Тебе по вічні віки.

Амінь.

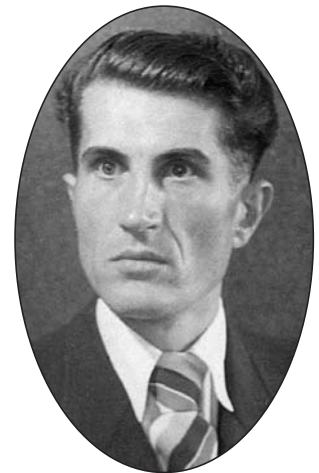

Анна Керкуш.
16.X.1922 –
24.VII.1976

**Марія і Дмитро Гулей
фінансували видання
цієї української книги**

Петро Біленький.
V.1913 –
5.III.1975

**УПА-«Захід»
і збройне підпілля ОУН
у боротьбі за Українську
Самостійну Соборну Державу
у 1942-1960 рр.**

Марія – у пам'ять покійного чоловіка Петра Біленького,
уродженого в селі Медин Збараського повіту
Тернопільщини,
Дмитро – у пам'ять покійної дружини Анни Керкуш,
уродженої в селі Нижнів Товмацького повіту
Станіславівщини.
Торонто (Канада), 2011 р.

200 КРБ ЗА ВОЛЮ 200 КРБ

ЗА УКРАЇНУ * ЗА ВОЛЮ * ЗА НАРОД

НА БОЙОВИЙ ФРОНТ
ЛУЩІ

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Дослідний інститут "Студіум"**

Нестор Мизак

**УПА-«Захід»
і збройне підпілля
ОУН
у боротьбі за Українську
Самостійну Соборну Державу
у 1942-1960 рр.**

книга сьома

**Чернівці-Торонто
Прут
2011**

ВСТУП

Боротьба українців за Українську Самостійну Соборну Державу у лавах ОУН, УПА була логічним результатом багаторічних внутрішніх політичних процесів, народжених духовним і політичним поступом українського етносу, творчим перетворенням його в націю, процес якого продовжується і постійно розвивається. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, битви під Конотопом і Полтавою, могутній резонанс творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, жертвність Українського січового стрілецтва, воїнів УГА, УНР, юнаків під Крутами, повстанців Холодноярської епопеї, учасників трагедії Красного Поля біля Хуста 1939 р. - ось далеко не повний перелік віх визвольної історії українського народу, на яких виросла традиція визвольної боротьби ОУН, УПА.

До визвольного руху новітньої доби спричинилися ідеали українського націоналізму, виплекані на аналізі й переоцінці доктрин лібералізму та соціалізму, які, як відомо, погубили молоду УНР. Нові націоналістичні устремління надзвичайно швидко здобували однодумців, які об'єднувалися у дієві гуртки і стали фундаторами організованого націоналізму, провідне місце серед яких посідала Українська Військова Організація (УВО), а з 1929 р. Організація Українських Націоналістів (ОУН). Сприяли цьому також товариства "Просвіта", парамілітарні структури, як "Січ", "Сокіл", "Луг", сільська кооперація та Українська греко-католицька церква, з благословення якої поставали й діяли організації в міжвоєнний період ХХ століття.

На суттєві зрушення західноукраїнської молодіжної інтелігенції, безперечно, мала вплив літературна творчість Дмитра Донцова. Молодь сприймала його як народного трибуна, який декларував єдино правильний шлях до визволення через систему виховання у нації елементів динамізму і волі до боротьби. Через призму донцовської критики укра-

їнства усвідомлювались причини падіння УНР 1918-1920 рр., хоча вони були значно складніші за теоретичні постулати трибуна.

Соціальними верствами в Українській Повстанській Армії (УПА) були в основному бідняцькі і середняцькі маси, частково багаті, виховані не тільки на творчості Донцова, але й Тараса Шевченка, Літописів Червоної Калини, спогадах батьків - учасників визвольних змагань у лавах Українського січового стрілецтва, Української Галицької Армії (УГА) та Армії УНР.

Радянська історіографія не хотіла бачити, що європейський конфлікт між Німеччиною та СРСР був, по суті, конфліктом за право володіти українським життєвим простором. Замовчувалось і те, що після капітуляції Німеччини у Західній Україні продовжувалися криваві роки. Часті облави, розстріли, арешти, депортації, голод, русифікація мали знищити прагнення до волі, змусити народ покірно прийняти чужинську комуністичну мораль. У ХХ столітті більшовицькі "експерименти" над українським народом призвели до велетенських демографічних втрат, знищували у людини інстинкт до самозбереження й штовхали на "дивну" еволюцію. Фальшивими поглядами на націю і державу народ позбавляв власного світогляду, думки, традицій, мови, способу життя, школи, науки і навіть релігії.

Коли ж дві великі держави - гітлерівська Німеччина і сталінський СРСР - у результаті підступної змови проти світу за пактом Молотова-Ріббентропа розпочали Другу світову війну, українські націоналісти взяли до рук зброю, щоб збудувати національну державу, адже воля нації до життя найкраще може проявлятися у власній країні. Тільки через націю людина розуміє своє призначення на землі, має мету до життя, зберігає пам'ять поколінь, бо людське життя коротке, а нація - вічна.

Ніхто не приховує, що ОУН у складних міжнародних обставинах Версальської системи сподівалася на Німеччину, яка поступово розбивала ланцюги кабальних для неї міжнародних договорів. Західні

українці й емігранти на Заході (націоналісти, національні демократи, гетьманці, уряд ЗУНР на чолі з Петрушевичем, екзильний уряд УНР) підтримували зв'язки з різними німецькими політичними колами й установами. Однак у текстах проголошення відновлення української державності на західноукраїнських землях 30 червня 1941 р. існує три формулювання з істотними розбіжностями про взаємини з Німеччиною, і це підтверджує орієнтацію ОУН на власні сили з самого початку війни. Коли у 1939 р. з мовчазливої згоди Берліна угорці окупували Закарпаття, ОУН, незважаючи на застереження Німеччини, виступила зі зброєю в руках проти угорських агресорів, і це був антинімецький виступ, коли, на відміну від закарпатців, Чехія і Австрія капітулювали.

УПА-«Захід» була найбільш організованою, бойовою та активною одиницею визвольних сил і мала на своїй території спочатку шість військових округ. Вона виявила себе чисто народною силою, що обороняла населення і дбала про його насувні проблеми. У процесі боротьби УПА висунула зі свого середовища стратегів і повстанських тактиків, командирів повстансько-партизанської війни. При цьому варто зазначити: з погляду міжнародного права повстансько-партизанський рух на окупованій ворогом території завжди був справедливим і правомірним, а для українців - формою збройного волевиявлення народу під лозунгом «Свобода народам - свобода людині!».

Всенародна повстанська війна згодом перейшла у законспіровану підпільно-революційну і поширилася на східноукраїнські землі та сибірські простори СРСР, де каралися в тюрмах і концтаборах сотні тисяч осіб, причетних до руху УПА-«Захід».

Велетенський пісенний пласт і видавнича діяльність ОУН на теренах УПА-«Захід» у формі листівок, газет, часописів, поезії та публіцистичної літератури дали яскравий взірєць національної концепції ОУН.

Лідери ОУН наголошували, що доля України вирішуватиметься на європейських «бойовиськах» і боротьбі наці-

ональних світоглядів. Повстанці УПА-«Захід» заманіфестували, що їхня боротьба, за словами творця воєнної доктрини ОУН М. Колодзінського, - це політична революція. Крім скинення ворожого ярма, Україна повинна здобути належне місце в системі політичних сил Європи [360, с. 9].

У цьому руслі заслуговує уваги думка Голови Проводу ОУН Євгена Коновальця про Україну як гаранта тривалого миру у світі: «Як довго немає самостійної української держави - так довго не буде порядку в Європі. Всі союзи будуть нереальними» [585, с. 2].

Передбачення Є. Коновальця було унікальним. Україна сьогодні стає предметом зацікавлення й конкуренції провідних країн світу за лідерство у духовній та економічній площині. В ідейному протистоянні різних політичних сил у державі долаються історичні стереотипи, і ми все об'єктивніше пізнаємо власну історію та оцінюємо визвольний рух ОУН, УПА.

20 квітня 2005 р. Президент України доручив відповідним органам підготувати пропозиції щодо вироблення офіційної точки зору стосовно ОУН, УПА та їх участі в Другій світовій війні. 14 жовтня 2006 р. він видав Указ №879 «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху і сприяння процесу національного примирення». 12 жовтня 2007 р. з нагоди 65-ї річниці створення УПА глава держави розпорядився про відзначення ювілею. Вперше в історії України Президент виступив у Національному палаці «Україна» й продемонстрував своє ставлення до борців за волю України.

2009 року у привітанні ветеранів Української Повстанської Армії з нагоди 67-ї річниці УПА Президент сказав: «Подвиг воїнів УПА не має аналогів в історії. Тисячі й тисячі українських юнаків і дівчат зі зброєю в руках стали до бою відразу з двома людиноненависницькими імперіями - німецько-фашистською і радянсько-комуністичною. Їхня справа здавалася безнадійною, але вони протиставили імперській потузі силу духу і перемоги. Імперії впали, й на їхніх руїнах по-

стала незалежна, соборна, демократична Україна» [582].

І нарешті, Указами Президента від 2009-2010 рр. чільним діячам ОУН, УПА Степанові Бандері та Романові Шухевичу присвоєно найвищі звання - Героїв України.

Результатом поступового державницького підходу до вивчення проблематики, порушеної в даній роботі, стало те, що українське суспільство в основному поінформоване про діяльність ОУН, УПА. Публікації архівних документів і матеріалів, Літописів УПА, збірників, монографій, спогадів і статей поступово формують позитивне мислення українського громадянства щодо визвольних сил.

Вісімнадцять років боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН (1942-1960 рр.), п'ятнадцять з яких в умовах радянської дійсності, змушують задуматись усіх українців над феноменом ОУН, УПА. Ця боротьба велася з метою утримання ідеї нововідновленої державності України, проголошеної Актом 30 червня 1941 р., яка існувала в державницьких структурах ОУН та душах і серцях патріотів до останнього борця за волю України. Заснована на власних силах з трофейною зброєю, без матеріальної, моральної і політичної допомоги ззовні, УПА-«Захід» продемонструвала безкомпромісну природу і характер збройної боротьби українців, їхнє розуміння ролі та значення України в боротьбі з тоталітарними режимами у світовому масштабі.

Про український національно-визвольний рух у роки Другої світової війни та після неї відомий політичний діяч України Степан Бандера писав так: «Подібні політичні явища в інших народів, хоч значно слабші і витворені не в таких тяжких обставинах та ще й при зовнішній допомозі, мають у світі визнання і славу найвищих досягнень у боротьбі за самостійність. Не розуміти і недооцінювати своїх власних здобутків, щоденно окуплюваних такими високими жертвами - це вияв морального звороднення і політичного засліплення недооцінювання вартості і спроможності свого народу» [343, с. 28].

Однак усі, хто сьогодні вивчає проблематику визвольного руху ОУН, УПА, зустрічаються з серйозною проблемою достовірності висвітлення подій, які відбувалися у глибокій конспірації, що була надійним щитом підпільників і вояків УПА. Все, що зафіксоване на папері, у багатьох випадках, як показує досвід, треба розшифровувати, зіставляти, і це є лише вершиною айсберга суттєвих перешкод для наукових досліджень [653, с. 221].

Дуже справедливо з цього приводу написав у спогадах «Зимою у бункері» командир 24-го тактичного відтинка «Маківка» Степан Стебельський («Хрін»): «Ми живемо і боремося і поволі відходимо (...). Залишаються у народі наші псевда. Хто крився під тими псевдами, мільйони не будуть знати. Наші записки пропадають у підземеллях, криївках. Ті, хто про них знає, відходять, і все залишається тайною нашої рідної землі. Може колись історики схочуть за тими записками шукати, але чи по стількох роках зуміють вони що-небудь прочитати» [264, с. 448].

Актуальність всебічного вивчення зазначеної теми зумовлена необхідністю правдивого пізнання нашого історичного минулого. Ми сьогодні живемо в українській незалежній державі, за яку боролися учасники УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН. Проте дана проблематика продовжує політизуватися окремими політичними силами і як наслідок - ставлення до ОУН, УПА різних верств населення залишається неоднозначним. Представники різних кіл громадянства, нащадки учасників протистояння, розділені політичними ідеологіями, не можуть сьогодні примиритися.

Частина сучасних авторів боротьбу ОУН, УПА зводять до локальної - як форму терору супроти насильницької політики Польщі, Німеччини, Румунії, Чехословаччини, СРСР. Нав'язують стереотипну думку маргіналізації руху, обезневинення тоталітарної політики СРСР під час «радянської» західних земель України. Ставлять на один рівень діяльність ОУН, УПА та НКВС-НКДБ-МДБ, оцінюючи їх як «спецпідрозділи» терористичних органів, уміло підводять дані під політичну

“реабілітацію” злочинів радянської окупаційної системи.

Щоб об'єднати українське суспільство, важливо переконати всіх, що ОУН, УПА не воювали проти українського народу, а навпаки, проти тоталітарних режимів.

Звернення до даної теми обумовлено недостатнім рівнем наукових досліджень різних аспектів визвольної боротьби УПА-“Захід” та зростаючою національною свідомістю українського народу, зацікавленням підростаючого покоління героїчною історією своєї батьківщини, проблемою виховання молоді на моральному і політичному капіталі борців за волю України.

Об'єктом цього дослідження став національно-визвольний рух УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької, Закарпатської областей та Закарпатського краю (Польща).

Предметом праці є сукупність ідейних засад, форм і методів збройної боротьби УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН за свободу і незалежність України під час Другої світової війни і після неї.

Мета книги: на основі всеохоплюючого аналізу архівних документів і матеріалів дати узагальнюючу характеристику створення, становлення і розвитку визвольного руху на території Західної України у формі УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН у 50-60-х рр. ХХ століття, обставини його придушення радянською владою.

Об'єкт, предмет і мета книги обумовили такі завдання:

- розкрити ідеологічні та історичні передумови визвольної боротьби західних українців;

- дослідити зародження Української народної самооборони та УПА-“Захід”;

- висвітлити хід боротьби ОУН, УПА з гітлерівськими окупантами та формуваннями польської Армії Крайової;

- відтворити хід бойових дій УПА-“Захід” з каральними структурами радянської тоталітарної системи та захист ОУН, УПА народних мас від переслідування радянською владою;

- охарактеризувати діяльність допоміжних структур УПА-“Захід” як складових частин збройних формувань повстанської армії;

- окреслити мотиви переходу УПА-“Захід” до боротьби силами збройного підпілля ОУН;

- викрити систему репресій радянської влади у післявоєнний період у Західній Україні та ідеологічний наступ ВКП(б) і КП(б)У на український визвольний рух;

- проаналізувати тактику збройного підпілля ОУН у 40-60-х рр. ХХ століття та провокаційні прийоми МДБ-МВС у різні роки діяльності визвольних сил;

- дати оцінку стратегії, тактики і втрат ОУН, УПА;

- розкрити історичне значення визвольної боротьби УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН у 1942-1960-х рр.

Територіальні рамки монографії охоплюють терени Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької, частково Закарпатської областей України і східні прикордонні райони нинішньої Польщі (Закарпаття), де воїни УПА в структурі УПА-“Захід” чинили рішучий опір поневолювачам.

Хронологічно робота охоплює період 1942-1960 рр., коли визвольний рух УПА-“Захід” зародився і виріс до потужної збройної сили та переріс у боротьбу методами збройного підпілля ОУН, діяльність якого продовжувалася до шістдесятих років.

Автор висловлює щире подяку всім, хто спричинився до виходу цього видання у світ.

Василь Сидор ("Шелест") - командир УПА-"Захід"

31.VIII 1941
31.VIII 1941
ФОНД ОУН
ДЕНЬ БОРОТЬБИ

50л

УПА
10

ВОСКРЕСЕННЯ
Хрещанка УПА-1947
ВОСКРЕСЕННЯ УКРАЇНА

СЛАВА УКРАЇНІ ГЕРОЯМ СЛАВА!

НА УРФ.
20
ГЕРОЯМ СЛАВА

ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ
НА БО
ФОН

О.У.Н.
Б.
10
КАРБОВАНЦІВ

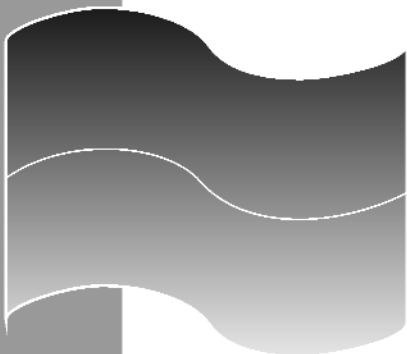
ХРИСТОС ВОСКРЕС!
ВОСКРЕСЕННЯ
СЛАВА УКРАЇНІ
20л

31
СЕРПЕНЬ
25
БОГОВИЙ ФОНД

ХРИСТОС ВОСКРЕС!
У
ВОСКРЕСЕННЯ УКРАЇНА

30.VI.1951
100
СВЯТО УПА
14.X.
1942 - 194
На рев. фонд 10р

*"Я дух одвічної стихії, що зберіг Тебе від татарського потоку і поставив на грані двох світів творити нове життя".
Із "Декалогу", 1929 р.*

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

**ІСТОРИОГРАФІЯ,
ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА
ДОСЛІДЖЕННЯ**

1.1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Сьогодні в Україні на ґрунті плекання національної ідеї, політичного плюралізму та утвердження громадянського суспільства з'явилося чимало досліджень, публікацій, присвячених визвольній боротьбі ОУН, УПА, виданих на основі розсекречених архівних джерел, матеріалів, спогадів учасників і свідків визвольних подій.

Та попри все, хоча історія ОУН, УПА впродовж дев'ятнадцятилітнього існування новітньої української держави залишається об'єктом пильної уваги вітчизняних істориків, - комплексних, цілових праць, присвячених визвольній боротьбі УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН (1942-1960 рр.), досі ще немає. Натомість з'являється література з намаганням перетрактувати визвольну боротьбу ОУН, УПА на засадах сучасних умов міждержавних взаємин, наголошуючи на неприпустимості у державі обов'язкової ідеології, існують спроби звузити визвольну боротьбу українського народу до регіонального руху опору в Західній Україні, намагання присвоїти ОУН принципи авторитаризму, змалювати її як «специфічний мілітаристський рух» тощо.

У деяких виданнях заперечується тяглість визвольного руху за УССД. Натомість наголошується, що визвольна війна ОУН, УПА була лише відповіддю на репресії, спричинені діями окупаційних режимів. Наводяться паралелі між сучасним терористичним рухом і ОУН та УПА [572, с. 23-24]. Неправомірно акцентується увага, до чого, мовляв, можуть привести «радикальні рухи», такі як оунівський, в сучасності. Діяльність нинішніх націоналістичних організацій УНА-УНСО в сучасній Україні ідентифікується з ОУН та УПА, хоча це абсолютно несправедливо [570-573].

Однак слід зазначити, що в Україні зроблено вже перші кроки щодо держав-

ницького наукового переосмислення даної проблематики. Указом Президента України №879 від 2006 р. «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху і сприяння процесу національного примирення» створена урядова комісія з вивчення діяльності ОУН-УПА, яка опублікувала позитивний відгук про ОУН та УПА.

На думку автора, історіографію досліджуваної проблеми можна умовно поділити на вітчизняну і зарубіжну, застосувавши до її висвітлення хронологічно-проблемний та територіальний методи. До вітчизняної відносимо літературу дорадянського, радянського і сучасного українського періодів. До зарубіжної - видання української діаспори, польських, російських, чехословацьких науковців та інші. Українці четвертої т.зв. «політичної хвилі» еміграції ХХ століття спромоглися на великий масив літератури, присвячений визвольній боротьбі ОУН, УПА. Серед них видання Закордонних частин Організації Українських Націоналістів (ЗЧ ОУН), Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (УГВР), спогади вояків УПА, які опинилися на Заході в результаті рейду 1947 р., різні мемуарні видання та інші праці.

До видань дорадянського періоду відносимо масив патріотичної літератури, на якій виховувалося нове покоління борців під прапорами ОУН, УПА. Це видання про героїку і будні воїнів Західно-Української Народної республіки (ЗУНР), спогади учасників визвольної боротьби у лавах армії УНР, січових стрільців у боях на горі Маківці, Лисоні тощо.

На цих та інших виданнях, у рамках товариства «Просвіта», парамілітарних організацій «Сокіл», «Луг», релігійних товариств підпільних УВО, ОУН зростала і міцніла українська національна свідомість. У зв'язку з цим патріотичну національну літературу міжвоєнного періоду ХХ століття, видану у Східній Галичині, радянська влада тотально ліквідувала. Як наслідок довголітніх переслідувань, на нинішній день залишилися лише її поодинокі безцінні раритети, такі як «Холодний Яр» Юрія Горліс-Горського про

героїку повстанської боротьби на Чигиринщині 1920-1924 рр., “Листопадові дні” про оборону Львова від польських загартників з часу агресії Речі Посполитої на Західно-Українську республіку 1918 р., “Історія Українських Січових Стрільців” Осипа Думина та ін.

Важливе значення для формування світогляду борців за волю України середини ХХ століття мала книга Д. Донцова “Націоналізм”, яка побачила світ 1926 р. у Львові. Автор наголошував, що в новітніх умовах світової історії боротьба за волю України вимагатиме появи нової української людини-борця, яка підпорядковуватиметься “єдиним нормам поведінки”, “єдиній організації”, “єдиному провідництву” тощо [353]. Книга Донцова користувалася успіхом серед гімназійної молоді, знайомої із західноєвропейською філософією. На її основі були сформульовані т.зв. “скрижалі” ОУН - “Декалог” - 10 заповідей українського націоналіста, 44 правила життя та 12 прикмет націоналіста, які виховували характер членів підпільної ОУН. Хоча не варто перебільшувати вплив праць Д. Донцова на широкі маси галицької молоді. Вона зачитувалася творами Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, козацькою героїкою, виховувалася у драматичних гуртках на сцені сільських читалень “Просвіта”, християнськими святами, які глибоко поєднували у собі релігійні та національні мотиви.

Висвітлення радянською історією визвольної боротьби ОУН, УПА до 1960 р. носило гостро публіцистичний характер. Лише з 1968 р. в Інституті історії Національної академії наук України відкрито відділ зарубіжної історіографії, який займався “критикою буржуазних фальсифікацій історії України”.

На об’єктивне вивчення історії визвольної боротьби ОУН, УПА було накладено суворе табу. Науковці змушені були формулювати псевдонаукові докази антинародності та агентурності т.зв. “українського буржуазного націоналізму”. Про ОУН, УПА стверджували, що це рух примітивного бандитизму, ненависний до інших народів. Загострювалась увага

на “внутрішніх чварах”, “низьких моральних якостях” членів ОУН тощо.

Безперечно, тон усім цим працям задавала КПРС та її філіал КПУ, яка очолювала т.зв. “контрпропагандистську” боротьбу проти національних ідей. Радянську контрпропагандистську літературу умовно можна поділити на два періоди. До перших видань віднесемо праці В. Беляєва і М. Рудницького “Під чужими прапорами”, І. Іваненка “На задвірках історії”, “Ті, що канули в пітьму” та інші, в яких автори в рамках “холодної війни” 50-х років ХХ ст. безпідставно, не добираючи виразів, “таврували український буржуазний націоналізм” як “династію шпигунів”, “перевертнів на службі нових хазяїв”, “чорних воронів під крилами Ватикану” [528, 685, 954, 957]. З ними перегукувалися праці критиків сателітних країн: чеського В. Склявіка [933], польських І. Блюма, Е. Гінальські, М. Миліцака, про яких мова піде далі [1009, 1015, 1020]. У 70-х рр. ХХ ст. влада у розвінчуванні українського націоналізму дещо змінила акценти на фактологічну сторону. У працях істориків з’явилося більше фактажу, який подавався у кривому дзеркалі фальсифікацій, контрагітації та ідеологічних прийомів критики українського буржуазного націоналізму. Як відомо, Москва з новою силою розправлялася з українськими дисидентами, які домагалися політичних прав. У цьому руслі з’являються книги працівників НКДБ-МДБ-КДБ “Дорогою ганьби і зради” полковника Оперативної групи НКДБ Сергія Каріна під псевдонімом (“Сергій Даниленко”), “Безбатченки” - начальника аналітичного підрозділу КДБ УРСР полковника Климентія Гальського (“Клим Дмитрук”), які припускалися неймовірних наклепів на визвольний рух ОУН, УПА [630, 643]. Скажімо, С. Даниленко-Карін стверджував, що С. Бандера 30 червня 1941 р. перебував у Львові, згодом передав гестапо списки на провідників ОУН, що під час арешту з Я. Стецьком жив у розкішних апартаментах, що Р. Шухевича Головнокомандувачем УПА призначив Гімmlер та інші вигадки, яких історія не знає [630, с. 190, 218, 219-220,

228]. У фальсифікації історії визвольної боротьби ОУН, УПА відомі автори: В. Євдокименко “Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму”, “Шлях чорної зради”, М. Гайсинович “У змові з катами” та багато інших, як А. Іванов, І. Іваненко, В. Руднев, В. Чередниченко, Є. Шепітько [535, 560, 563, 626, 628, 630, 643, 651, 683, 702, 706, 741, 950, 955, 974, 987, 1003, 1006].

Без перебільшення всі положення та висновки радянської історіографії щодо визвольної боротьби ОУН і УПА наскрізь тенденційні й досить часто образливі для українців. А велика кількість фальсифікованих видань свідчить лише про те, що рух ОУН, УПА існував і викреслити його з історії неможливо.

Видання колишніх працівників апарату КДБ про визвольну боротьбу ОУН, УПА з'являються і в наш час. З позицій нинішнього дня деякі з них об'єктивніше оцінюють визвольний рух українців, як, наприклад, полковник МДБ Георгій Санніков у книзі “Большая охота. Крах анти-советского подполья”, в якій автор розповідає про обставини захоплення останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука (“Леміш”) та спроби “перевиховання” його на радянський лад. У вересні 2001 р. Г. Санніков гостював у київській квартирі Василя Кука і вони ще раз згадали роки боротьби по різні сторони воюючих структур. Колишній чекіст подарував В. Куку свою книгу [494].

Серед діаспорних видань про визвольну боротьбу ОУН, УПА першою з'явилася книга провідного діяча ОУН Миколи Лебеда під назвою “УПА”, яка побачила світ 1946 р. в Мюнхені [365]. Автор книги - помітна політична постать у визвольному русі ОУН, УПА. Після арешту С. Бандери займав пост урядуючого провідника ОУН до літа 1943 р. Йому належить заслуга в організації збройного опору гітлерівським окупантам. Джерельною базою для написання праці “УПА” послужили архіви ОУН та УПА, частково вивезені ним за кордон, а найбільше - свіжа пам'ять, за допомогою якої М. Лебедь відтворив визвольні події. Автор стверджує, що під час організації УПА на Волині у Східній Гали-

чині утворювались загони Української народної самооборони. Водночас Галичина виконувала роль запільної бази, з якої постачали хліб підрозділам УПА на Волинь та вишкільним таборам у Прикарпаття. Свою працю М. Лебедь присвятив “борцям за Українську Самостійну Соборну Державу минулого, теперішнього і майбутнього”.

Через сім років, у 1953 р. світ побачила книга Петра Мірчука “Українська Повстанська Армія 1942-1952”, яку автор назвав нарисом. Після М. Лебеда це була наступна спроба дати системний огляд діяльності УПА за десять років її існування і боротьби. П. Мірчук зауважив, що праця, як і кожна перша спроба, має чимало “недотягнень і неточностей”, адже написання історії УПА, крім всього іншого, зустрічається ще з одним видом величезних труднощів: Українська Повстанська Армія - це армія безіменних, яка й сьогодні продовжує свою боротьбу в умовах підпілля [370, с. 11]. П. Мірчук вказує на немаловажний факт: з конспіративних причин у повідомленнях УПА, підпільній літературі не подавалося структури повстанських загонів. Багато документів воєнних дій УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН загинуло у вогні боротьби. Свою працю автор писав з надією, що нею захопляться колись молодші історики, доповнять її та уточнять факти, які затираються в пам'яті.

У контексті основних праць П. Мірчука звертають на себе увагу його наступні книги “Революційний змаг за УССД” у двох томах, які можна вважати додатками до попереднього тому про УПА. Щоправда, у другому томі, де порівнюється, хто такі “бандерівці”, “мельниківці” і “двійкарі”, автор не уникнув надмірної ідеологізації персоналій визвольного руху [374, 375].

1953 року книгу “Українська Повстанча Армія” видав також історик у діаспорі Лев Шанковський, яка побачила світ у Канаді як четверта частина до “Історії Українського Війська” Івана Тиктора. Автор так само не претендує на вичерпність і подає її швидше як матеріал до історії визвольної боротьби українського наро-

ду, яку мали б записати майбутні історики [393, 398]. Отже, всі три книги М. Лебеда, П. Мірчука і Л. Шанковського були першою спробою подати об'єктивний виклад боротьби ОУН та УПА за Українську Самостійну Соборну Державу.

Варто відзначити ідеологічні праці ОУН, які видані в діаспорі. Серед них - колишнього Голови Державного Правління Ярослава Стецька "30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України" [388]. Книга побачила світ 1967 р. Автор детально проаналізував стан міжнародних відносин, на тлі яких проголошено Акт 30 червня 1941 р., недоліки української зовнішньої політики. Охарактеризував революційні плани ОУН напередодні війни та в її перші місяці. Крім основної публікації Я. Стецька, до книги окремим розділом увійшли статті деяких націоналістів, як П. Мірчука, Д. Донцова, З. Матли, В. Макара, С. Галамая та інших, які додатково висвітлюють політичні події навколо Акта 30 червня 1941 р. Цінним з огляду характеристики діяльності ОУН є другий том Ярослава Стецька "Українська визвольна концепція". Книгою охоплено статті Я. Стецька 1954-1982 рр., цікаві спостереження щодо питань внутрішньої і зовнішньої політики ОУН. Стецько не заперечував помилки ОУН у минулому, наголошував, що ОУН з-під стягу С. Бандери ніколи не претендувала на винятковість у визвольній боротьбі, а була лише "черговим звеном у великому ланцюгу довговікової визвольної боротьби нації" [387, с. 16].

1968 року філії Товариств колишніх вояків УПА в США, Канаді та Західній Німеччині видали повну збірку творів ідеолога ОУН, крайового провідника Осипа Дяківа ("Горновий"). У книзі з назвою офіціозу ОУН "Ідея і Чин", співредактором і головним редактором якого був "Горновий", подано статті, які тематично можна поділити на дві основні групи: за що борються українські націоналісти і проти кого борються. У статтях першої групи О. Дяків висвітлює ідейно-політичні основи революційної боротьби ОУН, у другій групі характеризує тоталітарну суть комуністичної системи [346-350, 359].

1978 року Організація Українських Націоналістів спільно з Українським Інститутом політичної освіти в Мюнхені видали твори Степана Бандери "Перспективи української революції", в яких розглядаються революційна стратегія і тактика борців за волю України. С. Бандера у своїх працях постає як революціонер, організатор, теоретик української національної революції. Йому належать праці про перспективи української національно-визвольної боротьби, аналітичні думки про спільний фронт поневоєних народів. Статті С. Бандери пронизані революційним духом, заснованим на ідейно-світоглядних, суспільно-політичних, економічно-програмних, релігійно-християнських засадах. Усі праці провідника нації проймала ідея плекання кадрів, їх ідейного виховання та революційної дії. Вони стали дороговказом для націоналістів, усіх чесних людей у діаспорі та рідних землях. 1999 року книга перевидана видавництвом "Відродження" в Дрогобичі [340-343].

Не менш значимими є ідеологічні праці С. Ленкавського, який зайняв пост провідника ОУН після убивства московським агентом С. Бандери. Книгу видано 2002 р. під назвою "Український націоналізм" за загальною редакцією івано-франківського науковця Олександра Сича. Праця цікава "коротким нарисом історії українського націоналізму", провідними ідеями минулих та сучасних революційних і культурних процесів [368].

Знаний своїми працями у діаспорі Степан Мудрик ("Мечник") - референт Служби безпеки ОУН на теренах УПА-«Захід» та Закордонних частин ОУН [459-473]. У всіх своїх книгах він розвінчує радянські фальсифікації про т.зв. есбітський терор над невинними людьми. Автор висвітлює роль СБ у боротьбі з агентурами - польською, німецькою й більшовицькою - окупаційних режимів. "Мечнику" належить заслуга у розробці структурних правил протидії ОУН під назвою "Дії і методи большевицької агентури в краю і за кордоном". Вартісною, з погляду правильної оцінки діяльності ЗЧ ОУН, є його висновок щодо функціонування підпілля

ОУН у книзі “Сторінками протоколів та щоденника. Спогад про друга Івана Кашубу”, в якій автор недвозначно висловився, що Провід ОУН та його Сектор крайових справ (СКС) видавали бажане за дійсне, начебто в Україні у 70-80-х рр. ХХ ст. ще діяло націоналістичне підпілля, яке постійно фінансувалось. Річний бюджет витрат СКС становив 50 тис. доларів. Коли ж в умовах розвалу СРСР виникла потреба розбудовувати ОУН, неможливо було виявити людей, пише С. Мудрик, щоб почати працю, й запитує, куди ділися гроші [465, с. 4-5, 23].

У контексті основних праць науковців діаспори звертає на себе увагу фундаментальне дослідження історика Володимира Косика з Франції “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”. Дослідник у написанні книги користувався архівами Третього рейху й розкриває трагічний характер українсько-німецьких взаємин, висвітлює історію формування УПА та масштаби визвольної боротьби, зокрема на території УПА-“Захід”. Автор додав до тексту монографії блок відповідних архівних документів, з яких випливає, що Провід ОУН(р) надіявся на виснаження воюючих сторін Німеччини й СРСР настільки, щоб вони не могли протистояти визвольній боротьбі українського народу [728, с. 287-289]. Наступна праця історика “Розкол в ОУН (1939-1940)” присвячена обставинам трагічного розколу націоналістів. Автор написав її на основі численних архівних матеріалів і спогадів членів ОУН.

Після розпаду СРСР та проголошення Верховною Радою України Акта про національну незалежність України 24 серпня 1991 р., отримання права доступу до спецархівів з’являються перші об’єктивні праці, присвячені висвітленню боротьби ОУН і УПА. 1994 року видано ґрунтовне дослідження з даної тематики історика-юриста І. Біласа “Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953” (суспільно-політичний та історико-правовий аналіз) у двох томах [533]. У першій книзі дослідник з позицій фахівця-юриста проаналізував боротьбу радянського репресивного апарату з національно-визвольним ру-

хом у Західній Україні та його роль у зміцненні тоталітарного режиму у 1939-1953 рр. Про другий том, у якому опубліковані документи, йтиметься далі.

У ці ж роки вийшла праця доктора історичних наук, професора Чернівецького національного університету Петра Брицького “Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.)”. Автор на широкому фактичному матеріалі висвітлив трагічний стан українського народу під час Другої світової війни та боротьбу проти загарбників, зокрема, наголосивши на ролі ОУН, УПА в антигітлерівському опорі. Він здійснив спробу новітнього підходу до оцінки ОУН і УПА у національно-визвольному русі, дає пояснення внутрішніх проблем націоналістів у результаті їх розколу, детально зупиняється на обставинах виникнення УПА, її стратегії і тактиці, формах і методах боротьби [546].

Діяльність ОУН, УПА досліджується в працях “Історія України. Нове бачення” за загальною редакцією академіка НАН України В. Смолія, “Історія України” за редакцією Ю. Зайцева, “Нариси історії України. Формування модерної української нації у ХІХ-ХХ ст.” Я. Грицака та інших авторів, у яких вони відійшли від позначених радянськими часами стереотипів оцінки ОУН, УПА і трактують їх як визвольний рух проти двох тоталітарних систем.

Упродовж двадцятирічного дослідження визвольної боротьби УПА-“Захід” світ побачили шість монографій з циклу “За тебе, свята Україно” та п’ять книг додатків до вказаних книг автора дисертації Н. Мизака [781-791]. На основі комплексного аналізу архівних матеріалів, документів і спогадів у працях глибоко досліджується визвольна боротьба ОУН, УПА за Українську Самостійну Соборну Державу в окремих повітах Тернопільщини - Борщівському, Чортківському, Заліщицькому, Бучацькому, Бережанському, а також Кам’янець-Подільській обл. Спільно з В. Горбатюком в останній книзі порушено питання високої моралі і честі підпільників ОУН, які працювали на Кам’яниччині. Це були патріоти з різних

регіонів Західної України і місцеві представники повстанських сил. Звідси підпільна діяльність ОУН розповсюджувалася на Вінниччину, Київщину та Дніпропетровщину. У багатолітній боротьбі підпільники ОУН Кам'янецьчини набули великого досвіду конспіративної праці і ще довго воювали б, якби не потрапили в тенета агентурного підрозділу МДБ [785]. Основи цих досліджень склали унікальні, не опубліковані раніше, архівні матеріали ОУН та УПА, віднайдені у підпільних сховищах, використані партійні документи колишніх радянських архівів, що зберігаються у Державному архіві Тернопільської області. Зокрема, листування обкому партії з місцевими парторганами і з ЦК КП(б)У щодо боротьби з підпіллям ОУН, звіти райвідділів НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ райкомам партії, що осідали у так званих «Особливих папках» перших секретарів. Документи і матеріали видань доповнили зустрічі з живими учасниками та свідками національно-визвольної боротьби. Автор у процесі збору матеріалів до видань відвідав понад 200 сіл згаданих вище районів, записав спогади сотень учасників і свідків визвольних дій. Зібрав понад чотири тисячі світлин, повстанських листів, автографів, пісень і віршів [198-209].

Різноманітними матеріалами насичені книги-додатки до вказаної серії. Серед них «Курінний УПА «Бистрий» України героєм» про командира Чортківського куреня УПА «Сірі вовки» Петра Хамчука, який рейдував теренами Тернопільщини і Північної Буковини, «Дух одвічної стихії і голосу крові. ОУН, УПА в печерах Тернопільщини», в якій досліджуються місця квартирування підпільників у карстових печерах краю, залишені ними матеріальні предмети, графіті на стінах печери тощо [788, 789]. У ряді інших монографій автор аналізує долю патріотів-дивізійників, які воювали у лавах УПА, історію сіл, діяльність видатних діячів українського відродження в діаспорі. Завдяки виданим монографіям українській історії повернуто понад десять тисяч загублених, забутих і заборонених імен борців за волю України.

Останніми роками з'явилися ще кілька видань, присвячених визвольній боротьбі ОУН, УПА, особливо на терені УПА-«Захід», науковців Національної академії СБ України - начальника кафедри оперативного мистецтва та історії спецслужб академії Дмитра Веденєєва і доцента академії Геннадія Биструхіна [571-574].

Маючи доступ до найтаємніших документів, автори на їх основі написали спільні праці: «Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА», «Повстанська розвідка діє точно й відважно...», «Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА, 1940-1950-ті роки», «Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки». Для написання праць науковці використали понад 60 фондів різних архівів України, найбільше з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, що стосуються структур органів внутрішніх справ, НКДБ-КДБ, діяльності легендарних груп каральних сил радянської влади, дисциплінарної практики КДБ у 1953-1960 рр., форм і методів провокацій каральних сил влади.

Автори доклали чималих зусиль, щоб висвітлити хід оперативних ігор контррозвідки КДБ. У книгах вперше подається неупереджена статистика діяльності радянської влади з різних напрямів функціонування органів НКВС-НКДБ-МВС-КДБ. Читач знайомиться з численними біографіями учасників утвердження радянської диктатури на місцях, їхніми світлинами. Хоча, слід зауважити, що з деякими акцентами і висновками авторів можна дискутувати.

Активно висвітлюють окремі аспекти визвольної боротьби ОУН, УПА працівники Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Кандидати історичних наук О. Іщук і Н. Ніколаєва опублікували ряд досліджень, присвячених, наприклад, діяльності молодіжних структур на території центральних і східних областей України у 1944-1954 рр. та процес їх ліквідації органами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ. Цінною є їхня праця про діяль-

ність підпільних друкарень ОУН під час Другої світової війни і після неї. Автори дослідили процес функціонування друкарень ОУН, їх загибель в умовах агентурної діяльності каральних органів УРСР [697].

Дуже цінними є опубліковані матеріали про охоронця Головнокомандувача УПА Романа Шухевича - Михайла Зайця ("Зенко"), в яких розповідається про діяльність Р. Шухевича в останні роки його боротьби та обставини загибелі [698]. Унікальною є публікація про розшук органами МДБ-МВС і загибель керівника Головного осередку пропаганди ОУН, ідеолога збройного підпілля Петра Федуна ("Петро Полтава"). Науковці-архівісти проаналізували маловідомі факти із життя П. Федуна, уточнили обставини його життя напередодні загибелі [701].

В одній із книг дослідники висвітлили життя і долю Уляни Крюченко - дружини останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука, в якій важливими є свідчення і розповіді дружини про В. Кука як досвідченого революціонера-підпільника, обставини його полону та життя під наглядом КДБ [700].

Унікальним матеріалом для вивчення ролі українських жінок у визвольній боротьбі ОУН, УПА є тритомний довідник жіночих біографій під назвою "Українська жінка у визвольній боротьбі 1940-1950 рр." [325]. В українській історіографії це перша спроба зібрати короткі біографічні дані персоналій, які представляють приблизно десятирічний період драматичної історії України. Над довідником працювали члени "Всеукраїнської ліги українських жінок", зібравши понад 2300 життєписів учасників визвольної епопеї - друкарок, зв'язкових, розвідниць, станичних ОУН, медсестер і санітарок УЧХ. Осмислюючи зібраний матеріал трьох випусків книг, варто підсумувати, що це лише невелика частина життєписів українського жіноцтва, яке брало активну участь у визвольній боротьбі. Третина з них загинула, інші зазнали поневірянь у радянських тюрмах і концтаборах. Лише деяким із цих жінок пощастило створити сім'ї та продовжити

існування української нації у своїх нащадках.

Останніми роками з'явилася докторська праця Олександри Стасюк зі Львова "Видавничо-пропагандистська діяльність ОУН під час німецької окупації та післявоєнного періоду" [944]. Авторка висвітлює систему пропагандистської діяльності ОУН на території УПА-"Захід", аналізує деякі праці Я. Старуха, О. Дяківа, П. Федуна та інших діячів ОУН. Поряд з цими та іншими позитивними моментами книги цінним є перелік нелегальних друкарень ОУН і назв друкованої продукції УПА та збройного підпілля, хоча одному досліднику навряд чи під силу зібрати усі видання.

Дослідниця Галина Стародубець видала докторську монографію "Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 - поч. 1946 рр.)", в якій проаналізувала діяльність цивільно-адміністративної структури національно-визвольного руху під час Другої світової війни та після неї, організацію джерел матеріально-технічного, фінансово-господарського, кадрового постачання УПА [945].

Ціла низка актуальних матеріалів була апробована на наукових конференціях, які являють собою новий підхід до вивчення проблематики визвольної боротьби. Їхні матеріали опубліковані у збірниках під назвами "Конференція Українських Націоналістів", "Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950 рр.", "Друга світова війна і Україна" [731]. Значення національного чинника у збереженні України як держави обговорено учасниками конференції "Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930-х - середини 1950-х рр." при Київському міському педагогічному університеті (КМПУ) ім. Б. Д. Грінченка 2005 р., де акцентовано увагу на боротьбі ОУН, УПА у системі рухів опору європейських країн, ініціативі створення антибільшовицького блоку народів, висунення лозунгу "Воля народам - воля людині" [836]. Взаєминам українців і поляків під час Другої світової війни і після неї присвячено V міжнародний семінар

істориків на тему “Україна і Польща: важкі питання”, який значно зблизив погляди сторін на питання визвольної боротьби УПА, ОУН, діяльності польських формувань на Закерзонні, Волині та у Східній Галичині [962]. Характерною особливістю виступів на цих та інших конференціях є домінуюча думка про те, що ОУН, УПА боролися за незалежну українську державу. Підкреслювалось, що радянсько-німецька війна носила для українського народу братовбивчий характер. З вигнанням німецьких загарбників з України для західноукраїнських областей війна продовжувалася [961].

Позитивним явищем у вивченні визвольного руху ОУН, УПА була діяльність Центру досліджень визвольного руху, започаткованого 2003 р. у Львові, який поставив перед собою завдання організації глибоких наукових досліджень визвольної боротьби українців під прапорами ОУН, УПА. За період 2003-2009 рр. Центр видав десять збірників досліджень різних аспектів Українського визвольного руху [326-334]. Було проведено ряд спільних наукових конференцій, одну з них - з Інститутом Геноциду та Резистансу в Литві, іншу на тему “Третій фронт у Західній Україні 1939-1947 рр. під час Другої світової війни та після неї”, 2004 р., наступну - “Боротьба народів Центральної та Східної Європи з тоталітарними режимами в ХХ столітті” спільно з Інститутом української археології і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Кам'янець-Подільським державним університетом, Київським національним університетом ім. Т. Шевченка. Однак останнім часом спостерігається деяке збавлення темпів роботи Центру досліджень.

Багато різноманітних даних з визвольної боротьби на Закерзонні міститься у працях польських військових і науковців, які займалися вивченням визвольного руху українців [1008-1037]. Так, генерал Г. Домінічак у книзі “Війська прикордонної охорони в 1945-1948 рр.” детально описав боротьбу польських прикордонників з упівцями в т.зв. “Цісненському клині” на межі УРСР та ЧССР

[1016]. При цьому він зауважив, що з операцією “Вісла” 1947 р. український визвольний рух залишився без соціальної бази підтримки й пішов на спад. Автор - генерал І. Блюм у книзі “Діяльність Війська Польського у 1944-1948 рр.” стверджує, що лише після квітня 1946 р. після створення Оперативної групи Війська Польського (ОГВП) “Жещув” та виконання операції “Вісла” польською стороною досягнуто нарешті успіхів у боротьбі з УПА. Одним із перших, хто скористався архівами для узагальнення і написання більш-менш об'єктивної праці під назвою “Боротьба з ОУН-УПА в 1944-1947 рр.” був історик І. Чапля [1033]. Інший дослідник Р. Тожецькі в праці “Українське питання в політиці III рейху 1933-1945 рр.”, на думку автора, об'єктивно висвітлив причини українсько-польського протистояння в Галичині [1030].

Історики А. Щесняк і В. Шота у праці “Дорога в нікуди” найдетальніше у порівнянні з іншими авторами дослідили обставини виникнення та структуру УПА й справедливо відзначили, що збройне підпілля ОУН вирізнялося високим рівнем організованості та ідейного гарту [1034]. Науковці виділили п'ять періодів боротьби ОУН з польськими силами. Праця багата фактичним матеріалом, справжніми іменами ідентифікованих повстанців. На жаль, комуністичним режимом Польщі її було заборонено. Проте є ряд праць польських дослідників невисокої наукової вартості, як-от “Атаманія УПА”, “Тарас Чупринка - Гетьман УПА і великий інквізитор ОУН” Е. Пруса [1025, 1026], в якій автор сповна скористався стилем і лексикою радянських фальсифікаторів української історії, або “Луни в Бещадах” Я. Герхарда, колишнього полковника польської армії, учасника боротьби з УПА, написаній 1957 р. тенденційно з шовіністичних позицій. Книга польського письменника-публіциста витримала шістьнадцять видань та впроваджена у програми навчальних закладів. Проте навіть Герхард визнає за повстанцями Лемківщини високі вояцькі здібності [1014, 1032].

Поряд з виданнями польських дослідників, які тенденційно висвітлюють визвольні дії українців на Закерзонні, останнім часом з'являються праці українських вихідців з краю, які розвінчують несправедливості та фальсифікації. Повчальною щодо збереження народної пам'яті про загиблих вояків УПА 7 січня 1946 р. в с. Бірча Підкарпатського (колишнього Жешувського) воєводства Республіки Польща є книга "Україно, визнай" Анни Карванської-Байляк, яка десять років добивалась перепоховання полеглих на цвинтарі с. Пикуличі біля Перемишля. Авторка описує десятилітні митарства, яких вона зазнала від державних установ і навіть Католицької церкви у процесі підготовки перепоховання. Однак правда перемогла і воїнів УПА урочисто перепоховали та встановили надмогильний пам'ятник [708]. Ще одна книга українського дослідника з Польщі В. Іванусіва "Церква в руїні" розповідає про знищення 689 церков Перемишльської греко-католицької єпархії, де мешкало 540 тис. українців сучасної Польщі. У виданні зібрано світлина понад 700 різних культових споруд Лемківщини, сплюндрованих польською владою. У книзі подано мапу території із зазначенням місцевостей, де колись розташовувалися греко-католицькі та православні святині українців. Надзвичайної цінності праця підготовлена до тисячоліття хрещення України-Руси і є незаперечним свідченням великої кривди, якої зазнало українське населення від польського комуністичного режиму [686].

Підсумовуючи стан наукової розробки проблематики визвольного руху ОУН, УПА, слід відзначити, що найбільше праць, присвячених цій тематиці, побачило світ у діаспорі. Паралельно у радянській Україні видавалися книги контрпропагандистського змісту, які друкувалися мільйонними тиражами, насичені безпідставною критикою і фальсифікаціями визвольної боротьби ОУН, УПА. У цьому руслі і такого ж змісту видавалася література в комуністичній Польщі та інших країнах-сателітах СРСР. Позитивні зрушення у вивченні історії боротьби

ОУН, УПА відбулися в останні десятиліття існування української держави. У результаті побачили світ десятки наукових видань, в яких об'єктивно, без упереджень висвітлюється визвольний процес ОУН, УПА. Незважаючи на ідеологічні перепони опонентів, створено Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН та УПА, яка позитивно оцінила національно-визвольну боротьбу УПА і рекомендувала матеріали досліджень до впровадження в програми навчальних закладів.

Однак, наукова розробка проблематики перебуває ще в неналежному стані. В Україні не створено потужного єдиного державного центру щодо вивчення визвольного руху під час Другої світової війни і після неї, як у сусідніх державах. Не існує редколегії вчених та науковців для написання багатотомної історії визвольної боротьби ОУН, УПА, а праці активістів-дослідників, фінансовані окремими жертводавцями, видаються мізерними тиражами.

1.2. АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Джерельною базою написання праці є широке коло архівних документів, різних за походженням і змістом, опубліковані збірники матеріалів, спогади учасників подій та різні додаткові матеріали, як повстанські газети, журнали, листи, малюнки, альбоми, вишивки тощо.

Документи з різних аспектів діяльності ОУН, УПА можна умовно класифікувати на декілька груп. До першої групи належать нормативно-розпорядчі документи, накази, директиви, інструкції, вказівки ЦК ВКП(б)-КПРС, ЦК КП(б)У-КПУ обласним, районним комітетам партії, комсомольським, профспілковим організаціям і каральним органам на місцях, які втілювали партійні накази у життя. До другої групи входять різноманітні оперативні документи, плани, розробки та зві-

ти органів НКВС-НКДБ-МВС-МДБ-КДБ, до третьої - численні трофейні документи, захоплені каральними органами УРСР під час бойових дій з підрозділами УПА-«Захід» і збройного підпілля ОУН. Варто зауважити, що велетенський масив документів, у яких висвітлювались задокументовані підпіллям злочини радянської каральної системи, знищувалися на місці, залишаючи ті документи, які мали для емігрантів оперативну цінність. Десятиліттями вони зберігалися в архівах і напередодні розвалу СРСР були частково вивезені до Москви або зліквідовані, залишилася лише невелика частина для користування. До найчисельнішої групи матеріалів слід віднести і кримінальні справи учасників боротьби УПА-«Захід», у яких містяться протоколи допитів, звідки можна почерпнути інформацію щодо творення і діяльності визвольних сил. У згаданому вище масиві документів вартісними є також інформації про порушення каральними органами т.зв. «норм соціалістичної моралі», фіксованих службою прокуратури. Хоча райвідділи НКВС-НКДБ на зауваження не реагували, ці дані віддзеркалюють систему насилля каральних сил.

Характеризуючи архівний масив, відзначимо виняткову цінність документів з Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) - колишнього партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України в Києві (ф. 1, оп. 23), де містяться директивні матеріали ЦК ВКП(б)-КПРС і КП(б)У-КПУ з питань боротьби з підрозділами УПА та збройним підпіллям у західноукраїнських областях, багато об'ємних інформаційних бюлетенів про стан боротьби, довідки і листування з обласними комітетами партії, доповідні записки секретарів ОК КП(б)У відповідним відділам ЦК партії тощо [1-9].

Такої ж ваги матеріали зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади України в Києві (ЦДАВОВ України). Так, у фонді 3833, оп. 1 під назвою «Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях» міститься велика кількість документів з різних структур-

них утворень - боївок, сотень і куренів УПА-«Захід», різноманітні документи Служби безпеки, інструкції та інформації [10, 11].

У фонді 3536 - «З'єднання західних груп Української повстанської армії» зберігаються вишкільні матеріали, документи Служби безпеки, програми старшинської школи «Олені» (1943-1944), накази і звіти Воєнно-польової жандармерії (ВПЖ) УПА-«Захід» [12, 13].

Цінну групу документів складають інформації, довідки, протоколи засідань бюро обкомів та райкомів партії Львівської, Тернопільської, Станіславської, Дрогобицької областей. Тут же вказівки командування Прикарпатського та Львівського військових округів з приводу участі в облавах проти відділів УПА, аналітичні таблиці з результатами боротьби у західних областях України і на теренах УПА-«Захід» зокрема, а також довідки відділу Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, повідомлення ЦК партії тощо. Наприклад, у Державному архіві Тернопільської області зберігаються фонди Тернопільського ОК КПУ (ф. П-1, оп. 1, 1941-1953) [14-20], далі райкомів Компартії України - Козівського (ф. П-7, оп. 1, 1946-1949 рр.) [21], Козлівського (ф. П-14, оп. 1, 1945-1949 рр.) [22, 23], Скала-Подільського (ф. П-23, оп. 1, 1944-1959) [24], Золотниківського (ф. П-62, оп. 1, 1945-1949 рр.) [25-30], Мельниця-Подільського (ф. П-68, оп. 1, 1944-1962 рр.) [31-36], серед яких містяться численні постанови ОК КП(б)У, доповідні записки, довідки, інформації райкомів партії в обком КП(б)У про боротьбу з українськими повстанцями, звіти та довідки управлінь НКВС і НКДБ про укомплектування каральних органів кадрами районних відділів Комітету державної безпеки і внутрішніх справ, доповідні записки райкомів партії в обласний комітет про стан політично-виховної роботи у різних галузях радянської країни. Особливої уваги заслуговують т.зв. «Особливі папки» перших секретарів райкомів партії, які укомплектовувалися секретарями з матеріалів донесень та інформацій начальників райвідділів НКВС-НКДБ-МДБ-МВС, або й самі

накопичували їх як досвід боротьби з ОУН та УПА.

Напередодні розвалу СРСР “Особливі папки” були ліквідовані, лише випадково залишилося кілька з них. Аналізуючи партійні документи, слід пам’ятати про їх ідеологічний упереджений характер. У багатьох випадках цифрові дані не збігаються, носять тенденційний характер. Тим не менше, матеріали партійних архівів дають широке уявлення про масштаби радянської Західної України, жорстокість і цинізм ВКП(б) та його філіалу КП(б)У у придушенні визвольного руху українців.

У процесі вивчення та аналізу матеріалів використано також фонд Армії Крайової (ф. Р-3445, оп. 1, 1944-1945 рр.), де зберігаються плани діяльності АК, звіти, донесення, накази, рапорти польського підпілля на території Тернопільської обл. Документи висвітлюють історію українсько-польських відносин під час війни [37-51].

У Державному архіві Тернопільської області зберігається найоб’ємніша в Західній Україні “Колекція документів і матеріалів Служби безпеки ОУН-УПА на Тернопільщині 1944-1949 рр.” (ф. Р-3472, оп. 1), знайдена у с. Озерна Зборівського р-ну на подвір’ї Софрона Кутного 11 травня 2004 р. У вересні цього року син Микола Кутний передав документи обласному архіву. Матеріали зберігаються у 126 справах, що стосуються різних аспектів діяльності крайового проводу ОУН “Поділля”, Служби безпеки, господарської референтури, пропаганди, видавничої діяльності підпілля ОУН. Так, справи 26-32 містять хроніку подій, вісті з терену, 45 - повідомлення про загибель чільних діячів визвольного руху ОУН, 47 - списки полеглих членів ОУН з Бережанського, Золотниківського, Козівського, Підгаєцького районів. Серед інших справ (61, 69, 75, 76, 83, 85, 94, 110) - повідомлення агентів МДБ про ставлення населення до радянської влади, інструкції ОУН з кадрових питань, звіти про збір радянською владою поставок, програми вишколу другого ступеня для підпільників ОУН на 1948 р., різні спогади підпіль-

ників і пропагандистські матеріали кореспондента часопису “Ідея і Чин” “Зіра” до виборів 9 лютого 1947 р. у Верховну Раду УРСР [41-59].

Джерельну базу праці збагатили розсекречені документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Серед них фонди 2-4, де містяться матеріали 4-го управління й управління 2Н МДБ УРСР, фонд 5 - кримінальні справи, якими курували НКВС-НКДБ-КДБ УРСР, фонд 7 - матеріали слідчого відділу МДБ УРСР, фонд 9 - нормативно-розпорядчі документи. Важливими для дослідника є матеріали таємного діловодства Секретаріату МДБ-НКДБ-КДБ УРСР, де у різних інформаційно-аналітичних документах віддзеркалено діяльність органів державної безпеки, матеріали провокативних “ігор” МДБ-КДБ із Проводом ЗЧ ОУН.

У Галузевому архіві виявлено листування керівника Головного осередку пропаганди (ГОСП) ОУН Петра Федуна (“Петро Полтава”) з керівниками збройного підпілля ОУН на теренах УПА-“Захід” - Осипом Дяківим, Євгеном Пришляком, Романом Кравчуком, Ярославом Дяконом в останні роки діяльності ОУН.

На початку 2008 р. Службою безпеки України на базі відомства створено Центр вивчення документів з історії визвольного руху ОУН, УПА. Покладено початок створенню анотованого покажчика документів, з яким можна ознайомитися в Інформаційно-довідкових залах при обласних центрах Управлінь Служби безпеки України.

Сьогодні на базі новостворених центрів у Києві та обласних управліннях Служби безпеки найдоступнішими вважаються документи 13 фонду, спр. 372, 376, у яких містяться найрізноманітніші матеріали ОУН, УПА: огляди організаційно-політичної роботи ОУН(б) на Буковині 1940-1945 рр. (ф. 13, спр. 376, т. 7), акції УПА на Львівщині (спр. 376, т. 68), звіти “З бойового фронту в Карпатах” (спр. 376), коди і шифри поштових скриньок ОУН, звіт автора “Д-45” про двотижневий рейд в Румунію (спр. 376, т. 66), довідник Української інформаційної служби “Народ в боротьбі” (ф. 3, спр. 379, т. 4), яким мусить бу-

ти український націоналіст (спр. 376, т. 12) [114-115]. Частина документальних матеріалів присвячена структурним елементам УПА-«Захід», прийомам пропагандистської діяльності підпілля ОУН у 50-60-х роках ХХ століття, інструкціям Проводу ОУН на випадок зміни міжнародного становища тощо [60-115].

Документи ГДА СБУ в Києві доповнено архівними матеріалами обласних управлінь СБУ. Серед них деякі документи з діяльності каральних органів влади у 1944-1945 рр. у Вишницькому, Плибощькому, Заставнівському, Кіцманському та інших районах Чернівецької області [116].

Унікальну збірку матеріалів, присвячених визвольній боротьбі ОУН, УПА у Північній Буковині, використано з Архівного фонду редактора Літопису УПА Петра Потічного у Торонто (Канада) [155-176]. Цю колекцію документів перенесли з собою на Захід рейдуючі відділи УПА 1947 р. із Закерзоння. Текстологічний аналіз матеріалів дає підстави стверджувати, що їх редагував окружний провідник ОУН Буковини Василь Савчак («Сталь»). Буковинська колекція матеріалів характеризується детально задокументованими у хронологічному порядку матеріалами подій, які відбулися в різних місцевостях краю, - як арешти мешканців у 1944-1946 рр., грабунки селян, депортації у Сибір, примусові набори на каторжну роботу в Донбас, енкаведистський терор. У матеріалах прокоментовано бойові дії боївок ОУН, Самооборонних кущових відділів, облави і засідки каральних військ, політичні відносини у Румунії та господарський визиск буковинців окупаційним режимом СРСР.

Ряд матеріалів почерпнуто з архіву Закордонного представництва УГВР (США), яким завідував голова ЗП УГВР Микола Лебедь. Це документи періоду українсько-польських взаємин 1943-1944 рр. на території Закерзоння, збройних сутичок відділів УНС з гітлерівцями, спогади референта пропаганди окружної ОУН на Закерзонні Степана Голяша («Мар») та інші матеріали [177-192].

Останніми роками документи УПА-«Захід» та збройного підпілля, які віднай-

дені на території областей, частково заархівовані у наукових бібліотеках. Так, при бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка, відділі рідкісних рукописних та стародрукованих книг ім. Ф. Максименка організовано фонд 357 архіву ОУН, УПА, де в описах 1, 2 містяться пропагандистські матеріали ОУН, протоколи на вивезення населення в Сибір, списки полеглих у визвольній боротьбі у 1942-1949 рр. у Сколівському р-ні Львівської обл., разом - 197 справ [151-153].

При Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка НАН України зархівовано фонд ОУН 262, спр. 149 із новознайдених звітів пропагандивної роботи збройного підпілля ОУН з Бібрецького, Сокальського, Славського, Стрийського р-нів [154]. У фонді містяться короткі вказівки щодо пропагандивної роботи ОУН на 1947 р., матеріали спостережень за агентурною діяльністю МДБ, звіти про діяльність ОУН, УПА. Всі вони знайдені в піщаному кар'єрі біля с. Воронів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. Тут же матеріали особистого архіву колишньої вчительки Стефанії Плетенецької про події у Перемишлянському р-ні, «Урядова та пресова інформація в США про УПА за 1947 р.», передана укладачем двотомника «Української Повстанської Армії 1943-1949 рр.» Петром Соделем, папка «Василь Галаса» і його спогад «Рейд відділів УПА із Закерзоння в Західну Європу».

Архіви УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН продовжують виявлятися. Один із них знайдено в алюмінієвому бідоні на цвинтарі у с. Краснопуца Бережанського р-ну. На жаль, архів частково розпорошено серед приватних колекціонерів. Наприкінці квітня 2007 р. знайдено документи у лісі біля с. Петриків Тернопільського р-ну [275, т. 46, с. 7, 19].

19 серпня 2009 р. «Шлях перемоги» повідомив про новознайдений архів ОУН у Золочівському р-ні, в якому налічується понад 70 різних документів. Серед них друковані видання ОУН, рукописи повстанців, 26 повстанських світлин. З документами зберігались матеріали друку: папір, чорнило, фотоплівка, негативи та

інші предмети. Підпільні матеріали належали Золочівському надрайонному провідові ОУН та його пропагандистській референтурі і датовані не пізніше 1952 р.

За 20 січня 2010 р. у часописі повідомлено про наступну знахідку архіву повстанського поета “Марка Боеслава” у лісовому масиві на суміжжі Галицького і Калуського р-нів. Серед матеріалів є “Збірник ідеологічно вишкільних матеріалів” із власноручними виправленнями “Марка Боеслава”, який служив підпільникам як посібник для пропаганди національних ідей серед населення.

Важливі джерельні матеріали ОУН, УПА віднайдено автором у підземному сховищі с. Бабинці Борщівського р-ну Тернопільської обл. Це багата колекція з періоду збройної боротьби ОУН, УПА 1945-1950 рр. на території Борщівського р-ну Тернопільщини. Документи класифіковано за такою тематикою, як вісті з терену (описи) подій, які відбувалися у селах краю (матеріали насилля радянської влади, форми і методи запровадження колгоспів, діяльність підпільних станичних ОУН); документи Служби безпеки ОУН (протоколи допитів емдебівських агентів, картотеки покараних, списки зголошених з каяттям, “істребків”, структури районного бюрократичного апарату, аналітичні матеріали з чуток, пануючих серед населення); звіти господарської референтури (статистичні дані про наявність матеріальної бази підпілля ОУН, дані про допомогу населенню під час голоду 1946-1947 рр.); матеріали пропагандистської референтури (тексти виступів, анкети, листівки, бофони, рекомендації щодо проведення 5-річного ювілею УПА) під заголовком “Народ бореться” - факти героїчної загибелі повстанців. Важливим документом є списки 219 загиблих повстанців Борщівського р-ну. У цьому ж архіві збереглась книга “Чому потрібна була чистка в ОУН”, видана 1941 р. в Теревовлі, яка віддзеркалює трагічний стан розколу в ОУН 1940 р. На її багатому матеріалі, згрупованому у трьох розділах: “З ким ми підемо”, “В ім'я правди”, “Другий архів Сеника” - висвітлюється організаційний стан ОУН

напередодні і під час Другої світової війни. На нашу думку, автором книги міг бути Ярослав Стецько [117-150].

Окремі документи використано з іноземних архівів, причетних до боротьби з ОУН та УПА. Наприклад, з Російського державного архіву національної історії (ф. 89, спр. 8) - про ситуацію в західних областях України 1940 р., Російського державного архіву соціально-політичної історії (ф. 17, оп. 125) - аналіз друкованих видань ОУН, з Російського державного воєнного архіву (ф. 35084, оп. 1) - накази про розгортання військ Українського фронту в західних областях України [193-195]. Зі словацького Військово-історичного архіву в м. Трнава - фонд “Орегас Banderovce” - дізнаємось про події навколо пішого рейду вояків УПА територією ЧССР до Західної Німеччини [196].

Частково збереглися архіви у Польщі, в яких віддзеркалено події на території 6-ї ВО “Сян”. 140 документів цього періоду зберігаються у Центральному військовому архіві в Рембертові поблизу Варшави [197]. Це накази і плани дій, донесення командування оперативної групи “Вісла”, протоколи засідань Державної Комісії Безпеки, пропагандистські матеріали проти УПА. В Архіві Нових Актів, створеному на основі фондів колишнього Центрального архіву ЦК ПОРП, віднайдено 23 документи, в т.ч. протоколи засідань Політбюро ЦК ПОРП, на яких приймалися антиукраїнські рішення. Частина матеріалів з даної проблематики міститься в Архіві Управління охорони держави та інших установах. У Вроцлавському архіві зберігаються документи, що стосуються ОУН і ЗЧ ОУН під криптонімами “Бескид”, “Батурин-В”, “Диверсант XII”, “Данилів-13”, “ОК-1 Лемко”, “Націоналіст”, “Г-29”, у яких наявні накази, відозви, фотографії, біографії, трофейні документи УПА, ОУН, акти обшуків тощо. На жаль, архіви воєводських управлінь, де найбільше зберігалось документів визвольної доби ОУН, УПА на території Закерзоння, спіткала така ж доля, як в Україні. Вони повністю ліквідовані у роки панування комуністичного режиму.

Важливим елементом у вивченні історії УПА-“Захід” є фотоархіви, за допо-

могою яких можна ідентифікувати багатьох повстанців, їх озброєння, побут, організацію і форми боротьби. Автором у процесі вивчення проблематики зібрано понад чотири тисячі світлин учасників визвольної боротьби ОУН, УПА [209].

Збереглося чимало оригінальних повстанських фотографій (1109 світлин), приналежних Буковинській ОУН, УПА, у 13-му фонді ГДАСБ України. Це найбільша фотозбірка на даний час в архіві СБУ [62].

На багатьох фотографіях зафіксовані провідні діячі ОУН та УПА Північної Буковини, такі як “Сталь”, “Черемшина”, “Тур”, “Перебийніс”, “Кривоніс” та багато інших. Частина світлин енкаведисти захопили в криївці окружного провідника Буковини Василя Савчака (“Сталь”). Тут же буковинські світлини із зображенням тіл забитих повстанців, яких радянські карателі документували для архіву.

24 червня 1999 р. на присілку Липному у Яворові Косівського р-ну було знайдено й вилучено з-під землі фотоархів з 216 негативів, приналежних до 21-го ТВ “Гуцульщина”. Фотографії висвітлюють постаті командирів Петра Мельника (“Хмара”), що очолював 21-й ТВ, Назарія Данилюка (“Перебийніс”) - к-ра Буковинського куреня, Юліана Матвіїва (“Недобитий”) - провідника ОУН Буковини в останні роки боротьби, рейд відділу 1949 р. на територію Румунії, повстанське життя і побут. Фотографії новознайденого архіву упорядкував львівський науковець В. Гуменюк і видав книгу під назвою “Яворівський фотоархів” [339].

Для всебічного дослідження теми автором дисертації були використані збірники опублікованих документів і матеріалів. Першими серед видань, багатих джерельним матеріалом з визвольної боротьби ОУН, УПА, були спецкниги видавництва “Бібліотека українського підпільника”, заснованого 1955 р. у рамках референтури крайових зв'язків (умовне позначення - “К-З”) Закордонних частин ОУН під керівництвом члена Проводу Григорія Васьковича. Понад 10 книг цього видання безпосередньо стосуються діяльності УПА-“Захід” та збройного під-

пілля ОУН. Першою із цієї серії побачила світ у 1955 р. книга під назвою “ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.”, в якій опубліковано матеріали Першого Великого Збору українських націоналістів 1929 р., тексти Маніфесту ОУН напередодні війни 1940 р., постанов Другого Великого Збору ОУН 1941 р., Акт проголошення відновлення Української Держави на Західно-українських землях 30 червня 1941 р. Видання вперше обнародували з нагоди проголошення Акта 30 червня 1941 р. архіпастирські листи митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та архіпастирські послання єпископа православної церкви Полікарпа й інші документи епохи, як Декларація Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни (1945 р.), рішення Конференції Проводу ОУН на Українських землях, які стали ідеологічною основою визвольного руху УПА-“Захід” і збройного підпілля ОУН на наступні десятиліття [213].

У 1957 р. побачила світ наступна книга серії під назвою “Большевизм і визвольна боротьба”. У виданні опубліковано статті Степана Бандери, Ярослава Стецька, Петра Федуна, Дмитра Маївського, Осипа Дяківа та інших політичних діячів [217].

Цього ж року у серії “Бібліотека українського підпільника” ЗЧ ОУН видала першу частину збірника “УПА в світлі документів з боротьби за УССД”, в якій помістили матеріали про організаційну структуру УПА, присягу вояків УПА, розповіді про елементи повстанської тактики, рейди УПА до Чехословаччини, працю Українського червоного хреста. У цьому виданні йдеться про роль жінки у визвольному русі, подані тексти різних повстанських листівок, звернень тощо [218]. Через три роки Закордонні частини ОУН видали другу частину згаданої вище книги, в якій у хронологічному порядку подали відомі бої УПА та збройного підпілля ОУН упродовж восьми років, спочатку з німецькими, а потім з московськими окупантами [219].

Основою видання стали матеріали крайових звітів УПА та ОУН, передані за

кордон рейдуючими частинами УПА 1947 р. Слід відзначити, що ЗЧ ОУН за весь період існування видала 18 книг серії «Бібліотека українського підпільника». У преамбулі до видань Провід наголошував, що прибуток від продажу книжок призначається «на фінансування видань, потрібних краю» [213-227]. У 1956 р. «Бібліотека українського підпільника» розпочала новітню серію й видала 3 книги [228-230]. Після загибелі Степана Бандери побачили світ ще кілька книг, але вже під криптонімом «Бібліотека Українського Державника» і замість ЗЧ ОУН вжито логотип ОУН [231].

З опублікованих джерел, присвячених визвольній боротьбі УПА, автором використані матеріали з-понад сорока томів Літопису Української Повстанської Армії, започаткованого 1975 р. за загальною редакцією Євгена Штендери та Петра Потічного у Канаді. Назва «Літопис УПА» вперше була вжита в газеті-одноднівці 2-ї ВО «Бут» на території Львівської обл., виданій у жовтні 1947 р. циклоstileвим способом як продовження видання «Літопису Червоної Калини» міжвоєнного періоду ХХ століття про визвольну боротьбу 1914-1920 рр. [247-286].

Видавництво поставило за мету зробити доступними для наукових досліджень усі можливі джерела про цю боротьбу. Загалом на сьогодні у видавництві Літопису УПА побачили світ 61 том, 47 томів «Основної серії», 14 томів «Нової (київської) серії», 9 томів «Бібліотеки» та том «Повстанські могили». Фундаторами і меценатами усіх томів стали патріоти-жертводавці, імена яких вказано на титульних сторінках видань.

Більша частина Літописів УПА присвячена боротьбі УПА-«Захід». Так, у 3 томі висвітлено діяльність команди Станіславського тактичного відтинка УПА у 1947-1950 рр. [247]; у томах 6-7 - матеріали УПА в світлі німецьких документів [248]. Томи 8-10 присвячені офіційним публікаціям і матеріалам Української Головної Визвольної Ради (УГВР) [249]. Цінні томи 11 і 12, присвячені Тернопільській 3-й ВО УПА «Лисоня» [250-251]. В одинадцятому томі «Тернопільщина: спи-

сок впавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицькими окупантами за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року» вміщено біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської області. У дванадцятому томі «Третя Подільська воєнна округа УПА («Лисоня»)» подано короткі описи боїв куреня УПА «Сірі вовки» під командуванням Петра Хамчука («Бистрий»), повідомлення про загибель деяких провідних діячів ОУН та УЧХ краю [251]. Томи 13-16 передають хроніку боїв Перемишльського куреня на Закарпатті, матеріали підпільних журналів, які друкувалися в краї [252-255]. Карпатській ВО «Говерля» присвячено томи 18-19 [256, 257]. Польські документи про УПА на Закарпатті опубліковані у 22 томі Літопису. Окремі томи присвячені медичній опіці в УПА [260, 266].

Важливим джерелом, опублікованим у 24 томі Літопису УПА, є орган Проводу ОУН - часопис «Ідея і Чин» за 1942-1946 рр. У журналах надруковані різні матеріали та огляди поточних подій на території УПА-«Захід», бібліографія підпільних видань, списки полеглих тощо. Матеріали в «Ідеї і Чині» можна поділити на чотири групи: офіційні повідомлення й інформації, статті й коментарі, вістки про становище в Україні, списки полеглих. У зв'язку з важкими обставинами боротьби у 1942-1946 рр. «Ідея і Чин» виходив у світ нерегулярно, всього 10 чисел [261, с. 9].

Багата на джерельний матеріал також збірка повстанських пісень, опублікованих у 25 томі Літопису [262]. При цьому слід зауважити, що це далеко не повна збірка, адже про героїв УПА традиційно пісні складалися у кожному селі. На жаль, цей пласт народної творчості з відходом старшого покоління за межу вічності майже весь загинув.

У 2000-му і наступних роках побачили світ томи, присвячені 26-му ТВ УПА «Лемко» [267], у 2001 р. - надрайонам «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина» [268, 269]. У 38-му томі висвітлені матеріали інженерних конструкцій кривок УПА під назвою «Архітектура резистансу: кривки

і бункери УПА в світлі радянських документів” та інші матеріали [270].

Велику кількість архівних матеріалів, присвячених діяльності Служби безпеки, опубліковано у 43-44, 46 книгах Літопису. Томи містять протоколи допитів СБ ОУН радянських агентів, резидентів НКВС-МДБ і зрадників визвольного руху ОУН з території Тернопільської області.

Матеріали протоколів висвітлюють одну з найболючіших сторінок визвольної боротьби західних українців, коли радянські провокативні органи у результаті шантажу перетворювали деяких людей на виконавців своїх інтересів і з їх допомогою ліквідували ОУН [275].

Особливої уваги заслуговує нова серія Літопису УПА, яку видають спільно Літопис УПА, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України, Головне архівне управління України.

З проголошенням незалежності української держави 1991 р. редакція Літопису УПА зав'язала контакти з науково-дослідними інституціями Львова та Києва. У 1993 р. підписали угоду про наукове співробітництво з Інститутом української археографії НАНУ та Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України. Головна відмінність нової (київської) серії полягає в тому, що вона базується на документах та матеріалах, згромаджених у державних архівах України.

Так, у томах 3-7 подано матеріали з колишнього партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, нині (ЦДАГОУ) під загальною назвою “Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МДБ, МДБ-КДБ”, які охоплюють період 1943-1959 рр. Серед документів різні доповідні записки, протоколи засідань ЦК КП(б)У, звіти обкомів партії про хід боротьби з визвольним рухом ОУН, УПА тощо. Однак при користуванні цими матеріалами слід пам'ятати, що вони не завжди є достовірними і відображають радянську точку зору на визвольні події [276-280].

Цікавим з боку наявності інформаційного матеріалу є том 9 “Нової серії”, в якому опубліковано протоколи допитів заарештованих органами державної безпеки керівників ОУН і УПА в 1944-1945 рр. Використовуючи даний матеріал, також слід пам'ятати, що захоплені в полон провідники ОУН намагалися завуалювати свою діяльність, применшити роль у боротьбі, замовчати ряд фактів. Оформляючи протоколи, слідчі їх кілька разів переписували, перш ніж вони переходили в розряд архівних [282].

Отже, Літопис УПА є цінним фактологічним виданням і його вихід у світ не припиняється. Про нього позитивно висловився знавець і дослідник українського націоналізму із США Д. Армстронг 1987 р. У Бюлетені видавничого комітету Літопису Української Повстанської Армії від написав: “Редактори видали серію, яка становить потрібну фактографічну підставу для кожного, кого цікавлять недавні українські справи, які можуть служити за взір для науковців, які хочуть удокументувати інші скомпліковані аспекти історії Східної Європи в часі Другої світової війни” [520, с. 15].

Після розпаду СРСР, проголошення Верховною Радою Акта про державну незалежність 24 серпня 1991 р., отримання права доступу до спецархівів в Україні з'явилася перша об'єктивна праця, присвячена висвітленню боротьби ОУН, УПА, історика-юриста Івана Біласа “Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз” у двох книгах. З позицій фахівця-юриста автор запровадив до наукового обігу унікальні документальні свідчення злочинів радянської влади та її каральної системи.

Уміло підібрані документи залишаються актуальними й у наш час і допомагають відтворити повнокровну визвольну історію ОУН, УПА. З огляду на те, що документи друкувалися вперше, І. Білас подав до них блок монографічних пояснень [232].

Важливим виданням щодо вивчення національно-визвольного руху в період німецької окупації України є чотиритом-

ний збірник німецьких архівних документів в українському перекладі за редакцією історика Володимира Косика. Матеріали зібрані укладачем з архівів Третього рейху на основі таємних повідомлень гестапо та інших каральних служб гітлерівської Німеччини [244-246]. Багаті на інформацію документи опублікував доктор історичних наук, директор Центру українознавства при Київському національному університеті Володимир Сергійчук у книгах «ОУН-УПА в роки війни» та «Десять буремних літ. Західно-українські землі в 1944-1953 роках».

Майже увесь масив опублікованих документів двотомного видання присвячений діяльності визвольних сил на території УПА-«Захід». Серед них об'ємні тексти звернень радянської влади до учасників т.зв. формувань УПА і УНРА, спеціальні повідомлення про діяльність провокаційних груп, повідомлення про масові повстання повстанців на площах райцентрів у січні-лютому 1945 р., відкриті судові процеси та відплатні дії УПА і збройного підпілля за всі ці роки. Після згаданого вище двотомного видання Івана Біласа це був другий солідний випуск документів, що висвітлював боротьбу ОУН, УПА в роки німецької окупації та радянського режиму [306-307].

Багато документів з історії визвольної боротьби на території Східної Галичини, Буковини та Закарпаття подано у двотомному серійному виданні «Літопис нескореної нації» за редакцією львівського дослідника Ярослава Ляльки. Основу книги складають понад півтисячі документів і матеріалів з архівів Львова, Києва, Москви, Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, спогади учасників визвольних подій. У документах йдеться про масові ув'язнення західних українців радянською владою у 1939-1941 рр., подаються списки загиблих у ті трагічні роки. Документи і матеріали розкривають основні етапи становлення національно-визвольного руху на теренах УПА-«Захід», боротьбу повстанців з німецькими окупантами та їх польськими колаборантами, радянським тоталітарним режимом. Багато матеріалів

присвячено кривавим репресіям та депортаціям західних українців у віддалені регіони СРСР, ліквідації Української греко-католицької церкви, нищенню діячів культури, освіти, русифікації корінного населення [288, 289].

Джерелом для вивчення структури, діяльності, кадрових персоналій УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН слід назвати короткий енциклопедичний словник Петра Содолія «Українська Повстанча Армія, 1943-49 рр. Довідник» [937]. Згодом автор видав другий том словника. Обидві праці містять біографічні дані організаторів і командирів УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН, персоналій членів Української Головної Визвольної Ради, провідних активістів ОУН, старшин УПА, організаційні схеми та ілюстративні матеріали. Автор має намір реалізувати ширший задум - видати повний «Енциклопедичний довідник збройної боротьби».

З метою вивчення аспектів підготовки і проголошення Акта відновлення Української Держави на Західно-українських землях 30 червня 1941 р. Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського при співпраці з Науковим відділом Всеукраїнського Братства Української Повстанської Армії видано збірник документів під назвою «Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Документи і матеріали» [324]. Запропонований збірник є найоб'ємнішим виданням з усіх, які побачили світ з цієї проблематики. У збірнику віддруковано 296 документів з архівів України, Німеччини, Канади і США та матеріали 23 українських газет, заборонених гітлерівцями 1941 р. Документи висвітлюють процес державного і національного будівництва України в світлі Акта 30 червня 1941 р.: відзначення події на місцях, різні плебісцитові акції, статистичні дані зі звіту команданта Української національно-революційної армії (УНРА) І. Климівка («Легенда») на західноукраїнських землях 1941 р., звіти про організаційне становлення ОУН у Кам'янець-Подільській обл. та інші документи.

Досягненням української визвольної проблематики вважається публікація 230 документів у тритомному виданні «Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939-1959)» Галузевим державним архівом Служби безпеки України та Галузевим державним архівом Служби зовнішньої розвідки України за загальною редакцією доктора історичних наук Володимира Сергійчука 2009 р. [319-321]. Документи вперше вводяться в науковий обіг, дають повне і всебічне уявлення про широкомасштабні дії радянських спецслужб МДБ-КДБ проти УПА-«Захід» та українського визвольного підпілля ОУН, висвітлюють різні засоби і методи проникнення радянських агентів у середовище ОУН, характеризують методику «ламання» психології людей, які потрапили до рук КДБ.

У матеріалах опубліковано директиви міністра держбезпеки УРСР Савченка від 9 квітня 1946 р. «Про завдання розвідвальної роботи за кордоном по українській лінії» та інші, які передбачали комплекс дій щодо найшвидшого опанування оунівським рухом у Західній Європі та місцях поселення української діаспори.

У ряді документів розповідається про засилання в Україну кур'єрів від ЗЧ ОУН, сеанси радіоігор із ЗЧ ОУН з легендарних КДБ баз у Західній Україні тощо. Документи допомагають зрозуміти діяльність підпілля ОУН у надзвичайно складних умовах протистояння з радянськими спецслужбами та його фінал.

У третьому томі видання подано протоколи допитів Василя Охримовича, Василя Галаси, Василя Кука та інших діячів. Документи розкривають підступність чекістів стосовно захоплених підпільників та їх плани на майбутнє, які в ряді випадків провалилися через принципову позицію частини провідних кадрів ОУН [319-321].

Завдячуючи Галузевому державному архіву Служби безпеки України, в 2007 р. опубліковано збірник документів у двох томах «Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки

(1940-1950 рр.)», у яких висвітлено 194 унікальні документи про хід і підсумки радянських каральних операцій, витяги з протоколів допиту провідних діячів ОУН, вказівки 4-го Управління УНКДБ по Львівській області про встановлення зв'язків Р. Шухевича, оперативні дані УНКДБ на членів Проводу ОУН та інші цінні документи. У ряді матеріалів відзначено, що Р. Шухевич «відомий як сильний оунівський конспіратор», навіть наближені до нього не знають його прізвища. У багатьох матеріалах подано різні статистичні дані з військової присутності каральних сил радянської влади на теренах УПА-«Захід». Уперше опубліковані документи агентурно-слідчих розробок найближчих соратників Р. Шухевича та його зв'язкових [303, 304]. У 2005 р. Київський національний університет імені Тараса Шевченка спільно з Центром українознавства під керівництвом Володимира Сергійчука видали п'ятитомну працю «Український здвиг», який охоплює події на Волині, Закерзонні, Наддніпрянщині, Поділлі та Прикарпатті. Через призму сотень архівних документів розповідається про відродження національної свідомості у різних регіонах України та розгортання визвольної боротьби українців за державність. Подіям, які відбувалися на теренах УПА-«Захід», присвячені три томи: «Поділля», «Прикарпаття» і «Закерзоння» [309-310]. Опубліковані документи дають змогу глибоко і всебічно орієнтуватися в подіях визвольної боротьби в різних областях Західної України, зіставити їх, зокрема, в Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській областях. Документи розповідають про голод 1946-1947 рр., вплив до Східної Галичини українців із-за Збруча, участь населення Кам'янець-Подільської області у визвольній боротьбі ОУН та УПА, загибель чільних провідників організації та прихід на їх місце молодих членів ОУН тощо.

2008 року побачив світ перший том праць ідеолога збройного підпілля ОУН Петра Федуна («Петро Полтава») - «Концепція Самостійної України». У книзі опубліковано 34 статті П. Федуна, у яких

розкрито основні програмні засади визвольної боротьби ОУН, УПА: “Хто такі бандерівці та за що вони борються”, “Чому повстання 1648 р. було переможне”, “Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу” та інші. Книгу видав Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України спільно з Галузевим державним архівом Служби безпеки України [391].

Предметною основою для аналізу визвольних процесів на Закерзонні під час операції “Вісла” навесні 1947 р. служить збірник польських розсекречених документів під назвою “Акція “Вісла””, відредагованих і виданих українським дослідником з Польщі, істориком Євгеном Місилом [210]. Автор опублікував 241 документ, знайдений у фондах Військового архіву в Рембертові біля Варшави, колишнього Центрального архіву ЦК ПОРП (тепер VI відділу Архіву нових актів), Архіву Управління охорони держави, Архіву Міністерства закордонних справ та інших інституцій. Окремі документи висвітлюють найважливіші накази, плани дій і донесення командування Оперативної групи “Вісла”, різні слідчі та оперативні документи про боротьбу з УПА і збройним підпіллям ОУН, інформацію про загибель референта крайового проводу ОУН Закерзоння Ярослава Старуха (“Стяг”), протоколи домовленостей між урядами Польщі, СРСР і ЧССР про спільні дії під час акції “Вісла” та рейдів УПА територією Чехословаччини. Доповненням до збірки є додатки зі списками патріотів-українців, схемами підпілля ОУН, біографіями стрільців УПА та командування округи.

У 1993 р. книга вийшла польською мовою й викликала значний резонанс серед польського та українського громадянства. Враховуючи невеликий наклад і мовний бар'єр для зацікавлених, книгу перевидано в українському перекладі 1997 р. у рамках діяльності Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Фондації Українського вільного університету в США та Фондації дослідження Лемківщини в Америці.

Додатковим джерелом для вивчення фінансово-господарської діяльності УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН, ідеологічної та історичної атмосфери боротьби є повстанські бофони (бойовий фонд) - прототипи грошових знаків, книгу про які видано Службою безпеки України під назвою “Бофони: грошові документи ОУН і УПА” [544]. У виданні кольоровим друком опубліковано понад 200 знаків визвольних сил. Зазначимо, що у Галузевому архіві Служби безпеки зберігаються не всі оригінали грошових знаків. Іншу частину бофонів автором виявлено у процесі польових досліджень. У книзі описано способи виготовлення бофонів, їх емісію та поширення. Висвітлено методику дослідження грошових документів ОУН і УПА з боку спеціальних історичних дисциплін - як геральдики, сфрагістики, палеографії, хронології, метрології, іконографії та інших.

Історія боротьби ОУН, УПА багата також спогадами учасників подій. Щоправда, спогади часто мають відчутну пропагандистську декларативність, односторонність суджень і це справедливо, однак не настільки, щоб нехтувати спогадами як історичними документами. Як пише історик Сергій Білокінь, “головна й непроминая їхня вартість у тому, що вони документують численні подробиці життя, в ту страшну епоху, подробиці, які режим намагався, скільки міг, затерти” [534, с. 30].

Литовський радянолог В. Сукеницький у цій самій книзі порівнює різницю між радянськими архівними матеріалами та офіційними матеріалами, якими користуються у своїх країнах західні наукові дослідники, у яких найбільш точно віддзеркалена дійсність, і тому вони заслуговують на повне довір'я. В матеріалах СРСР спостерігається повна протилежність. Чим більше вони офіційні, тим більше фальсифіковані [534, с. 31].

Для даного дослідження має велике значення “жива традиція”. Автор особисто зустрічався з провідниками ОУН, командирами УПА, рядовими борцями, розмовляв з ними й записав їхні розповіді. Це були урядуючий провідник ОУН Микола Лебедь, останній Головнокоман-

дувач УПА Василь Кук, його заступник Василь Галаса (“Орлан”), провідник пропагандивної референтури Петро Дужий, Чортківський окружний провідник СБ Іван Пінязь (“Око”) та інші, серед яких колишні енкаведисти та учасники провокаційних боїв, керівники легендованих проводів ОУН.

Усвідомлюючи вагу спогадів, ОУН свого часу закликала: “(...) Сотні коротких чи довших спогадів, що їх ще можемо дати, будуть неоціненним джерелом для історії ОУН і взагалі українського руху. Не можемо дозволити, щоб чужі й ворожі нам люди і фальшували нашу історію. Наша байдужість у цих справах не може бути нічим виправдана” [772, с. 41-45]. Завдячуючи спогадам, перед дослідниками оживає ідейно-психологічна атмосфера визвольних змагань, про яку замовчують сухі рядки архівів.

До одних із перших мемуарних спогадів, виданих 1992 р., належить книга визначного діяча ОУН Луки Павлишина “Як роса на сонці”. Автор передав зміст нарад Проводу ОУН, на яких обмірковувалися питання створення УПА та її перспектив у боротьбі за УССД. Книга вийшла 20-тисячним накладом і стала бібліографічною рідкістю [517].

Останній Головнокомандувач УПА Василь Кук опублікував спогади про Романа Шухевича і Степана Бандеру, в яких щиро охарактеризував їх як державних мужів, діячів ОУН, командирів УПА [361, 362]. Заступник Василя Кука Василь Галаса також залишив спогади “Наше життя і боротьба”, які є важливим історичним джерелом про національно-визвольну боротьбу ОУН. Написав він ці спогади через 50 років після зазначених подій, а відсвіжити пам'ять допомогли йому матеріали опублікованих 13-14-го томів Літопису УПА, щоденники бунчужного УПА Тараса Бурого (“Буркун”), сотенних Ярослава Коцьолка (“Крилач”), Володимира Щигельського (“Бурлака”). Спогади Василя Галаса у ряді випадків ідентифікують учасників боротьби на Закерзонні, в Галичині, на території Кам'янець-Подільської області [345].

Колішній референт пропаганди Проводу ОУН Петро Дужий у перші роки не-

залежності України часто виступав зі спогадами, доповідями, які після його смерті видала дружина у книзі “Українська справа вчора і сьогодні”. Спогади, окрім правдивого фактажу, характеризуються непідробленим патріотизмом, щирою любов'ю до України та пошаною до історичних постатей. Йому належить думка, що нація може жити тільки тоді, коли не переводяться ентузіасти, романтики, фанати, закохані в майбутнє, що своїм героїзмом захоплюють народ. Автор засуджує вождизм, який породжує амбіційність, зверхність, а врешті і диктатуру [653].

Заслуговують уваги спогади колишнього охоронця Степана Бандери Василя Шушка під назвою “Завдання виконав”. Автор тісно співпрацював у Мюнхені із Степаном Ленкавським, Ярославом Стецьком і подав багато фактів із діяльності ЗЧ ОУН та еміграційної преси. Будучи фотографом, зберіг фотоархів провідних діячів ОУН в еміграції та інші документи організації [516].

Окреме місце серед спогадів займає видання Йосафата Лазорка, учасника збройного підпілля ОУН на території Кам'янець-Подільської обл. Й. Лазорко, уродженець с. Бабинці Борщівського р-ну, єдиний, кому пощастило вижити з учасників підпілля на Хмельниччині [451, 452].

Детальними є спогади “Тисяча доріг” Марії Савчин (“Марічка”), дружини Василя Галаса, опубліковані у 28-му томі Літопису УПА. “Марічку” КДБ вислало за кордон із завданням влитися в ряди емігрантської ОУН, але вона провалила плани чекістів. Спогади важливі тим, що були написані свіжою пам'яттю по слідах боротьби [493].

Цілком заслужено слід відзначити історико-мемуарні збірники українських емігрантів, видані у 70-80-х рр. ХХ ст. на появу в УРСР багатотомної “Історії міст і сіл УРСР” з фальсифікацією регіональної історії та критикою ОУН. Це були книги “Бережанська земля” [212], “Бойківщина - полуднево-західня вітка української землі” [233], “Перемишль - західний бастион України” [295], “Підгаєцька земля”

[296], “Теребовельська земля” [322], “Ярославщина і Засяння 1031-1947” [338] та багато інших. У книгах правдиво відтворено спосіб життя довоєнних повітів. Зібрано спогади емігрантів-земляків часів польської, німецької окупації, “радянзації” краю 1939-1941 рр., різні статистичні матеріали, фотодокументи тощо. Багато матеріалів присвячено заснуванню підпільних осередків УВО, ОУН, діяльності просвітніх товариств, репресіям польської влади в різні роки окупації.

Поважне місце серед спогадів старшої генерації ОУН на еміграції займає чотиритомне видання Володимира Макара - політв'язня польської в'язниці у Березі Картузькій. Під час німецької окупації В. Макар працював у підпільній референтурі пропаганди, потім на радіостанції “Вільна Україна”. З 1944 р. у різних структурах ОУН Західної Європи. У своєму виданні В. Макар передав цілу галерею героїчних типів середовища ОУН, які були активними учасниками визвольної боротьби на західноукраїнських землях [456].

Варті уваги спогади учасника визвольної боротьби на Закарпатті Юрія Борця “З найкращими”, “Рейд без зброї”, “У вирі боротьби” та інші, в яких автор правдиво описує перипетії боїв на Лемківщині. Ю. Борцю пощастило під час рейду 1947 р. дістатись Західної Німеччини, звідти до Австралії, де брав активну участь у національно-патріотичному житті української громади. Під час відродження України жертвував кошти на публікацію книг та фінансував створення фільму “Залізна сотня” про УПА на Лемківщині [409-412].

Багатими на розповіді про ОУН, УПА на Закарпатті позначені збірки спогадів “В рядах УПА”. Перша з них побачила світ 1957 р., друга 1999 р. В обох виданнях спогадами діляться вояки УПА, які воювали на території Лемківщини та Перемишльщини. Розповіді колишніх повстанців правдиво передають напружені й драматичні події, які довелося їм пережити [415, 416].

Важливими для дослідника є чотиритомне видання “Закарпаття. Спомини

вояків УПА” за загальною редакцією Богдана Гука, колишнього лікаря УПА, опубліковане у 1994-1998 рр. [428-431], спогади вояків Івана Дмитрика “У лісах Лемківщини” [432], Ярослава Грицяя “А рани не гоїлися” [425], і нарешті, спогади сотенного Михайла Дуди (“Громенко”) - “У великому рейді”, яким за значенням немає ціни [427]. Сотенний “Громенко” у результаті рейду УПА опинився у Західній Німеччині. Там написав спогади. Звідти за наказом Проводу ОУН, особисто С. Бандери, повернувся до Західної України продовжити боротьбу. Приземлившись з парашутом із літака, пошкодив ногу і застрелився в оточенні емдєбістів.

Цінні матеріали з боку вивчення подій 1941 р. на території західноукраїнських земель подано у книзі “У поході до волі” Миколи Климишина - члена Проводу ОУН від 1940 р., одного з чільних провідників Північної похідної групи ОУН. Автор розповідає про свій арешт гестапо, в'язничні поневіряння у Львові, Кракові та концтаборі Аушвіц (Освенцім). Щоб вижити в умовах нацистської ментальності, в'язні мобілізували усі свої моральні принципи, виховані 12 правилами та 44-ма прикметами життя націоналіста [445].

Зі спогадами М. Климишина перегукуються спомини члена крайового проводу ОУН напередодні Другої світової війни Романа Малащука “З книги мого життя”, в якій він також висвітлює перебування в німецьких концтаборах, публікує списки арештованих націоналістів, з якими доводилось ділити труднощі і насилля німецької влади [457].

Багато фактами і зривановажено аналітичними висновками є видання одного з найкращих знавців визвольних рухів у новітній історії України Мирослава Прокіпа “Напередодні незалежної України”, в якій автор висвітлює боротьбу ОУН, УПА без найменших змін та прикрас. Завдячуючи великій кількості наведених фактів, збірка статей автора заслуговує на увагу з боку суспільнознавчих та інформаційних студій. Юрист за професією, він був редактором підпільного

офіціозу ОУН “Ідея і Чин”, виступав з політичними доповідями на Третньому Надзвичайному Зборі ОУН у серпні 1943 р. та Великому Зборі УГВР 1944 р. У книзі автор поряд з успіхами ОУН у боротьбі за незалежність справедливо вказує на “недотягнення” в боротьбі [386].

До унікальних належить книга спогадів Мирослава Кальби “Дружини українських націоналістів”, у лавах яких воювали східні галичани. У даній праці автор висвітлює момент створення батальйону “Нахтігаль”, розвінчує ворожі наклепи на військовий підрозділ щодо розстрілів польських професорів у Львові. Видання багате фактологічним матеріалом і свідчить про те, що вояки “Нахтігаль” після заборони німецькою владою Акта 30 червня 1941 р. відмовилися служити у німецькій армії і були роззброєні. У книзі подаються списки стрільців, які згодом стали організаторами, інструкторами та командирами підрозділів УПА-“Захід” [443].

З погляду художньо-мемуарної літератури уваги заслуговує тритомне видання спогадів, записаних на Прикарпатті сучасним коломийським письменником Михайлом Андрусюком і виданих під назвами: “Брати грому”, “Брати вогню” і “Брати просторів” [399-400]. Автор доносить до читача спогади сотенного Мирослава Симчича (“Береза”), який шість років воював в УПА проти німецьких, угорських, російських загарбників і 32 роки перебув у більшовицьких тюрмах і концтаборах. Мова йде про зв'язкових юнаків і дівчат. У “Братах вогню” розповідається про події у Коломийському, Косівському, Верховинському, Городенківському та інших районах і, нарешті, в третьому томі автор розвиває ключові моменти визвольної боротьби ОУН, УПА на Прикарпатті.

Львівський науковець Григорій Дем'ян видав збірку “Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах”, у якій зібрав численні фольклорні та мемуарні матеріали про життя і діяльність провідника, записав спогади від зв'язкового ЗЧ ОУН Василя Малисевича “То дуже Велика Людина”, який

розповідає про підготовку зв'язківців ЗЧ ОУН, зустріч із Бандерою, перехід їх в Україну, подальшу долю [500].

Цей самий автор на основі великої кількості джерельних матеріалів і спогадів видав книгу “Генерал УПА Олекса Гасин - “Лицар”, у якій послідовно і ґрунтовно висвітлює діяльність керівника Головного військового штабу (ГВШ) УПА, причетного до організації УПА-“Захід” [638].

До мемуарних матеріалів слід зарахувати видання районних та обласних Книг Пам'яті “Реабілітовані історією” Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей, в яких опубліковано списки загиблих упівців, членів збройного підпілля ОУН, в'язнів більшовицьких тюрем і концтаборів. До кожної з книг додано спогади учасників подій та фотодокументи. Однак слід додати, що матеріали книг лише частково висвітлюють статистику жертв радянського режиму, загиблих борців за волю України [241, 287, 437-439, 475, 486-488].

Частину джерел опубліковано в журналах, газетах, вісниках часів визвольної боротьби, політичної еміграції, радянського періоду та незалежної України. Серед них змістовні статті, вміщені у Бюлетенях ОУН, виданих 1942-1944 рр., про наслідки німецької окупації та форми співпраці польських громадян з нацистами, організації дивізії “СС-Галичина” і негативне ставлення до неї ОУН [1040]. Важливим з погляду ідентифікації загиблих оунівців 1939-1941 рр. є “Календарець націоналіста”, де опубліковано прізвища понад 200 чл. ОУН та їх симпатиків, полеглих у Тернопільській обл. [705], журнальне видання “Збройна боротьба ОУН за Українську Державу (Партизанка 1939-1941 рр.)”, у якому описано бої та сутички підрозділів ОУН з відступаючими енкаведистськими частинами, відзначення Акта відновлення української державності 30 червня 1941 р. [676].

Велетенський масив статей, присвячених визвольній боротьбі УПА-“Захід”, з'явився у післявоєнних виданнях в діаспорі. Це були Бюлетені Проводу ОУН, призначені тільки для членів організації

[1041], “Визвольна політика” [1046], “Визвольний шлях” [1043-1045], “Вісник” - орган Організації Оборони Чотирьох Свобід України та інші, в яких друкувалися провідники й ідеологи ОУН - Степан Бандера, Степан Ленкавський, Ярослав Стецько та інші учасники визвольного руху [1047, 1048-1050]. Згадані органи подавали списки загиблих вояків і членів збройного підпілля, оголошували нагороди борцям за волю України, збирали пожертви на підтримку боротьби у “Краю”, висвітлювали досвід повстанської боротьби, погляди Проводу ОУН на проблемні питання історії України і визвольної боротьби. Інші часописи, як “Клич нації”, “Сурма”, “На сторожі”, “На чатах”, виступали з тих самих позицій [1059-1062].

Не менш цінні за інформацією використано матеріали радянських часописів, у яких комуністична партія компрометувала колишніх повстанців і друкувала поза їх волю т.зв. “покаяні” листи. Так, у жовтні 1960 р. в газетах з’явився лист останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука зі зверненням “До провідних діячів ОУН Ярослава Стецька, Миколи Лебедя, Степана Ленкавського, Дарії Ребет, Івана Гриньоха та усіх, що живуть за кордоном”, що діяльність українських націоналістів не відповідає прагненням українського народу і його держави. Згодом часописи надрукували “покаяний лист” Мирона Матвієйка, зв’язківця ЗЧ ОУН, прибулого в Україну нелегальним шляхом. Шантажуючи колишніх рядових повстанців, кадебісти примушували їх каятися у районній пресі. Водночас на сторінках газет виступали зі спогадами колишні чекісти, вихваляючись особистими діями у боротьбі з УПА.

Багато цінних статей, розвідок про діяльність УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН з’явилося в національній пресі сучасної України: чернівецьких - “Час”, “Буковина”, “Буковинський журнал”, тернопільських - “Свобода”, “Тернове поле”, івано-франківських, львівських, всеукраїнських - “Шлях перемоги”, “Нація і держава”, “Молода Україна” та інших.

Різноманітний матеріал друковано у часописі “Зона” - органі Всеукраїнського

товариства політичних в’язнів і репресованих, зокрема спогади політв’язнів, учасників визвольної боротьби УПА-“Захід” та збройного підпілля ОУН [1053].

Маса позитивного матеріалу публікується на сторінках сучасних часописів української діаспори, як “Визвольний шлях”, “Вісті комбатанта”, “Гомін України” (Канада), “Національна трибуна” (США), “Авангард”, “Крилаті” - органах Юнацтва ОУН (США). Багатьох авторів, що друкувалися на сторінках газет, нині вже немає в живих і їхні спогади стали безцінними.

Насиченою інформацією з діяльності ОУН, УПА та провідника Степана Бандери вважається “Збірка газетних і журнальних матеріалів про вбивство Степана Бандери” у 10 томах. Як відомо, на вбивство Степана Бандери 15 жовтня 1959 р. відгукнулася преса усього світу. Близько тисячі провідних газет публікували відгук на загибель головного діяча ОУН. Завдячуючи ректорові Українського вільного університету, Голові Фондації УВУ докторові Петрові Гою, зібрано 2881 сторінку різних газетних публікацій з 25 країн світу, де висвітлюються різноманітні “трюки” московської агентури та показано їхнє ставлення до трагічної загибелі С. Бандери [1052]. Це найбільша нині українська збірка матеріалів про московське вбивство українських провідних діячів. Безперечно, вона не є вичерпною. Адже багато газетних, журнальних видань з того часу так і залишилися у видавництвах чи локальних публічних бібліотеках. З пропонованих матеріалів можна дізнатися про обставини вбивства, спогади соратників про Бандеру як провідника тощо. Матеріали автором упорядковано в десятитомний збірник і надіслано бібліотекам Національної академії наук України, Чернівецького і Прикарпатського університетів, музеям Степана Бандери у с. Старий Угринів, Львівського національного аграрного університету і Центру досліджень визвольного руху. Але щоб остаточно зберегти цей матеріал, його потрібно змікрофілювати, опрацювати відповідні інформаційні індекси та розмістити в науково-

дослідних центрах і тим уможливити до нього доступ наступних поколінь [1038, 1039, 1052, 1054, 1058, 1063, 1066-1068, 1072, 1078-1137].

Значну частину інформації про визвольну боротьбу ОУН, УПА опубліковано на сторінках часопису “Шлях перемоги”, який завжди яскраво віддзеркалював думки і погляди світового українства та народів інших держав з приводу боротьби українців за незалежність.

Згадаємо, що “Шлях перемоги” засновано 1954 р. у Мюнхені (Західна Німеччина). Таку ж назву носила газета УПА групи “Говерля” з червня 1945 р. З 1955 по 1967 р. часопис редагував Данило Чайковський. (Нар. 1909 р. в с. Мишків Заліщицького п-ту на Тернопільщині. Був активним членом ОУН, арештований гестапо. З 1941 по 1944 р. перебував у німецькому концтаборі в Освенцімі. Автор першої у світовій літературі книги спогадів під назвою “Хочу жити” про страждання націоналістів у таборах нацизму, виданій 1946 р. Йому ж належить заслуга у виданні праці “Московські вбивці Степана Бандери перед судом”, 1965 р. Помер у 1972 р., похований у США.)

Часопис у 1959-1962 рр. поширив серед українців ряд відозв і звернень Проводу ЗЧ ОУН, щоб не піддаватись паніці з приводу загибелі С. Бандери, а гартуватись до наступних битв за самостійну й незалежну Україну [794, с. 70-79].

Редакція “Шляху перемоги” звернулася до українців світу з пропозицією “зматеріалізувати” пам’ять про С. Бандеру й закликала збирати увесь матеріал про загибель провідника, щоб скласти його в архів, а також збирати дані про його родину, юнацькі роки, діяльність в УВО на посту провідника ОУН, усі статті, обіжники, заклики, накази, резолюції, листи, промови, особисті речі. Архів планувалось створити спочатку при редакції “Шляху перемоги”, а потім при одному з музеїв.

Висловлювалась надія видати в майбутньому на основі зібраних матеріалів книгу про С. Бандеру. Понад двадцять соратників провідника відгукнулися і написали свої спогади про його юнацькі та ре-

волюційні роки. Це Ярослав Рак із США “Схожий на Вас юнак п’ятого куреня”, Степан Мудрик (“Мечник”) з Німеччини “Зустріч з провідником”, д-р Микола Климишин із США “Під його прапором”, Євген Побігущий (“Рен”) “Загадковий незнайомий” та інші.

“Шлях перемоги” всебічно вивчав і глибоко аналізував масові відгуки світової преси на вбивство Степана Бандери. Перші вістки газета опублікувала з пресових агенцій Німеччини “ДПА”, “АП”, “ЮПІ” уже за кілька годин після ствердження, що провідник не живе, далі з угорської газети “Ель Мундо”, іспанських “Я” і АВС, мексиканської “Ель Насіональ”, аргентинської “Ель Пуебло”, паризьких щоденних “Монд”, “Фігаро”, “Франс-Сурар”, які писали, що Степан Бандера був провідником 200-тисячної армії повстанців. Окремі сторінки відводив британським “Дейлі Телеграф”, “Гардіан”, “Таймс” та іншим.

У номері за 20 грудня 1959 р. “Шлях перемоги” помістив інформації із 45 німецьких газет з наступним невеликим резюме: “Спочатку їхні матеріали були стримані, потім, коли журналісти побачили масовий похорон та почули виступи на могилі, то навіть бульварна преса з пошаною заговорила про Бандеру”.

Під час слідства над убивцею С. Бандери Богданом Сташинським часопис продовжував висвітлювати хроніку протестних демонстрацій українців світу. З цього приводу редакція “Шляху перемоги” заявляла: “Нехай український голос у цьому великому протесті буде такий голосний, як великі є жертви українського народу в боротьбі проти народовбивчого більшовизму! До цього закликає нас кров українських мучеників, боротьба українського народу за незалежність” [794, с. 70-79].

Усі згадані вище протести газета публікувала під рубрикою: “Натавровуємо московських злочинців”. У 1961-1962 рр. нею опубліковано хроніку з 115 протестаційних зборів, у т.ч. Великобританії - 47, Канаді - 37, Німеччині - 14, США - 4, Бельгії - 4, Франції - 4, Австралії - 2, Голландії, Австрії, Аргентині - по одному.

У деяких містах Англії, Канади, США віча відбулися двічі.

У супротиві радянським фальсифікаціям Провід ЗЧ ОУН зі сторінок "Шляху перемоги" повідомив загал, що ним підготовлено чотири книги, які видаватимуться англійською, німецькою, французькою та іспанською мовами із назвами: "Петлюра-Коновалець-Бандера - жертви кремлівських мордів. Політична роля на тлі доби", "Російський колоніалізм в Україні", "Ганьба ХХ сторіччя. Методи більшовицького терору 1920-1946 рр.", "Визвольна боротьба українського народу. Відновлення української держави у 1941 р.". Книги планувалося безкоштовно надіслати політикам, журналістам, партійним діячам, військовим штабам, редакціям найважливіших газет. Провід закликав українські громади брати активну участь у підтримці інформативної діяльності ОУН.

Газета зацікавила читачів також серією із чотирьох поштових марок, виданих "Підпільною поштою України", на яких зображено Степана Бандеру у різні періоди його життя. Придбавши марки, їх наклеювали на конверти поруч з офіційними під час листування [794, с. 70-79].

"Шлях перемоги" виконав важливу роль у поширенні правди про ОУН, УПА, сприянні розвінчанню радянських убивць Степана Бандери, безкомпромісно і твердо відстоював позиції боротьби українців за свободу і незалежність.

Чималу інформацію про визвольну боротьбу УПА-«Захід» автор почерпнув з матеріалів краєзнавчо-польових досліджень 1991-2010 рр., які використав у поєднанні з архівними та друкованими джерелами. Найперше це записані спогади учасників та свідків подій, світлини, листи, малюнки, альбоми, графіка, на базі яких видано 7 книг "За тебе, свята Україно", 6 додатків до них і створено фільм за однойменною назвою. Скла-

довою досліджень стали місця поховання повстанців, ексгумація та перепоховання їх, дослідження повстанських криївок Чортківської надрайонної референтури Служби безпеки, карстових печер у Борщівському р-ні Тернопільської обл., де квартирувало підпілля ОУН тощо [198-209].

Варто додати, що географічні назви, систему етнічних відносин, кількість населення у Східній Галичині та Лемківщині у праці подано за дослідженням Володимира Кубійовича "Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939", де подано різноманітну статистику про життєдіяльність населення [737].

З аналізу джерельної бази з визвольної боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН можемо констатувати значне її збільшення у порівнянні з минулим десятиліттям. Для залучення згаданих матеріалів проведено довголітню пошукову роботу у різних напрямках і сферах визвольної боротьби західноукраїнського регіону. Написання праці ускладнювалося відсутністю повстанських архівів, які знищила радянська влада, а ті, що залишилися, недостатньо відображають специфіку регіонів. Частину документів ОУН, УПА віднайдено в підземних сховищах і залучено до написання. З метою ідентифікації персоналій ОУН, УПА та уточнення подій зіставлялися дані з центральних і місцевих архівів, опитано живих учасників і свідків подій. Водночас використано опубліковані збірники документів, як Літописи УПА, видання ЗЧ ОУН, спогади та інші публікації, що уможливило введення у науковий обіг систематизованих подій національно-визвольної боротьби ОУН, УПА. На основі використання вищезгаданих джерел відтворено загальну картину боротьби УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН за незалежність України у 1942-1960 рр.

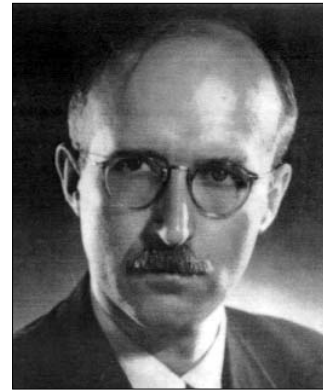

Роман Шухевич ("Тарас Чупринка") - ген.-хорунжий УПА, Голова Генерального Секретаріату УГВР, Голова Бюро Проводу ОУН, заг. 5 березня 1950 р.

Степан Бандера - провідник ОУН(р.). Н. 1 січня 1909 р. у с. Угринів Старий Калуського п-ту на Станиславівщині. Заг. 15 жовтня 1959 р. у Мюнхені (Німеччина).

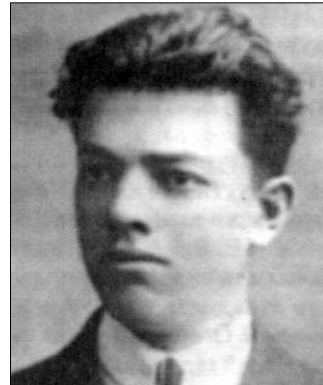
Ярослав Стецько - голова Українського Державного Правління з 1941 р. Голова Проводу ОУН і Президент антибільшовицького блоку народів. Н. 1912 р. у Тернополі. Пом. 5 липня 1986 р. у Мюнхені.

Василь Кук ("Коваль", "Леміш"). Н. 1913 р. в с. Красне Золочівського п-ту на Львівщині. Провідник збройної боротьби ОУН 1950-1954 рр. Політ'язень СРСР

Петро Федун ("Петро Полтава") – ідеолог збройного підпілля ОУН. Заступник Голови ГС УГВР. Н. у с. Шнирів Бродівського п-ту. Заг. 22 грудня 1951 р.

Михайло Колодзінський - автор української воєнної доктрини. Н. 1902 р. у с. Поточиська Городенківського п-ту на Станиславівщині. Заг. в у березні 1939 р. на посту шефа штабу збройних сил Карпатської України.

Василь Охримович ("Грузин") - голова української державної адміністрації Тернопільської обл. у червні 1941 р. Провідний чл. Закордонного представництва УГВР. Н. 25 травня 1914 р. у м. Львові, заг. 1954 р.

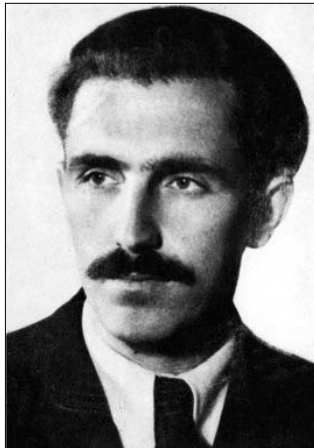
Осип Дяків ("Горновий") - ідеолог української революційної боротьби, талановитий публіцист. Заступник Голови ГС УГВР. Н. у с. Олесин Бережанського п-ту, заг. 28 листопада 1950 р.

Василь Бей ("Улас") - провідник ОУН Подільського краю і ОСУЗ. Н. у с. Литвинів Підгаєцького п-ту, заг. 1952 р.

Кирило Осьмак - президент УГВР. Н. 1890 р. у м. Шишаки Полтавської губ. Заг. у в'язниці 1960 р.

Дмитро Грицай ("Перебийніс") - шеф ГВШ УПА. Н. 1 квітня 1907 р. у с. Дорожів Самбірського п-ту на Львівщині, заг. 22 грудня 1945 р.

Микола Арсенич ("Максим") - референт СБ Проводу ОУН(р.). Н. 1919 р. у с. Нижній Березів Косівського п-ту на Станиславщині, заг. 23 січня 1947 р.

Зліва направо: Василь Івахів ("Сонар", "Сом") організатор УПА на Волині, Юліан Гуляк ("Марко", "Токар") - організаційний референт крайового проводу ОУН на ЗУЗ. Обидва загинули у боротьбі з німецькими окупантами.

Ярослав Старух ("Стяг"). Крайовий провідник ОУН на Закерзонні. Н. 1910 р. у с. Золота Слобода Березанського п-ту, заг. 17 вересня 1947 р.

Петро Федорів ("Дальнич") - провідник Служби безпеки Закерзонського краю. Н. у с. Криве Березанського п-ту. Розстріляний 11 квітня 1950 р. у Варшаві.

Василь Галаса ("Орлан") - референт пропаганди Проводу ОУН на Закерзонні, заступник Голови Проводу ОУН. Н. у с. Білокерниця на Березанщині, схоплений едмебістами 1953 р. Пом. 2002 р. в Києві.

Дмитро Мирон, пс. "Орлик".
Н. 1911 р. у с. Рай Бережанського п-ту. Провідник ОУН на Східних Українських Землях (СУЗ). Загинув у перестрілці з гестапо у Києві 25 липня 1942 р.

Яків Бусел. Н. 1910 р. Начальник політвиховного відділу Головного Військового Штабу УПА. Загинув 15 вересня 1945 р. у с. Бишки Бережанського п-ту.

Степан Гoliaш. Н. 1919 р. у с. Бишки Бережанського п-ту. Провідний діяч ОУН, УПА на Закерзонні. Провідник надрайону "Бескид". Помер у США.

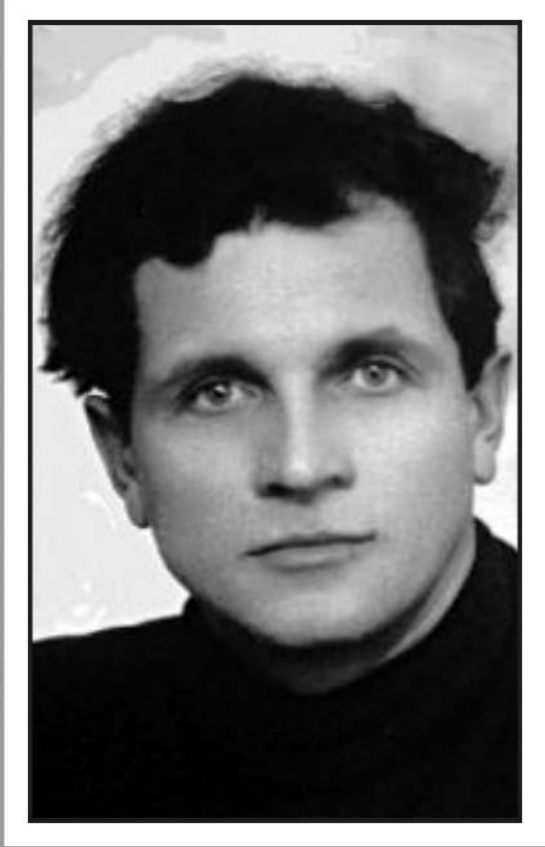
Мирослав Вовк. Н. 1920 р. Крайовий референт СБ "Сфрем", "Корнило". Загинув 29 червня 1947 р.

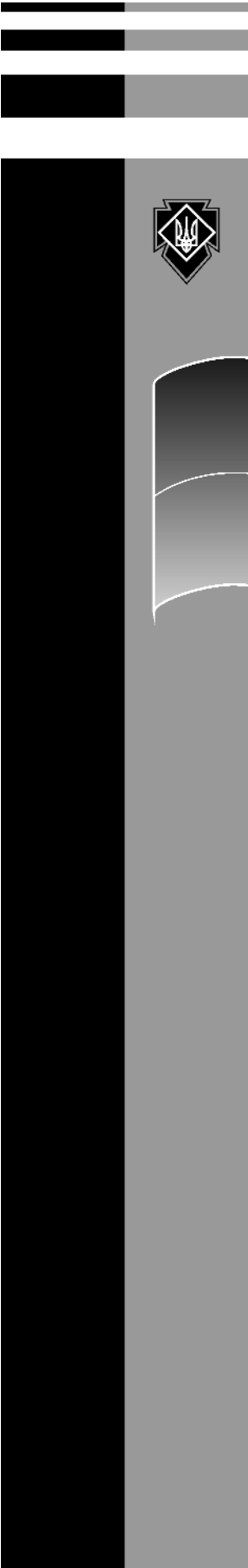
Отець Микола Хмільовський. Н. 1880 р. у с. Покропивна Бучацького п-ту. Підтримував зв'язок з УВО, ОУН. Після смерті митрополита А. Шептицького кілька років таємно очолював УГКЦ. 1948 р. кооптований у члени УГВР. Під псевдо "Микола Лаврівський" підписав документ ОУН "Звернення воюючої України до всієї української еміграції". 1950 р. арештований НКВС. Помер 1955 р.

Богдан Івашків. Н. 1912 р. у с. Бишки Бережанського п-ту. Організаційний референт крайового проводу ОУН. Арештований НКВС у Львові 21 лютого 1940 р. Розстріляний 20 лютого 1941 р.

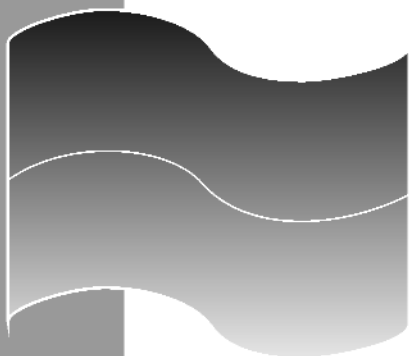

Василь Левкович ("Вороний") – командир 2-ї ВО "Буг"

*"Україно, Мати Героїв, зійди до серця мого
(...). Нехай у Тобі відроджуся, Славою Твоею
опромінюся, бо Ти все життя моє,
бо Ти все моє щастя".*

З "Молитви українського націоналіста"

2

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

**ІДЕОЛОГІЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ
ПЕРЕДУМОВИ ВИЗВОЛЬНОЇ
БОРОТЬБИ ОУН, УПА
У 40-60-х РОКАХ ХХ ст.**

2.1. НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ ЗАХІДНИХ УКРАЇНЦІВ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1941 рр.)

Історія України - це великий період часу, крізь який проходять етапи побудови держави, неволі, занепаду, стихійного руху, що формувався, здобував нові ціннісні орієнтири і давав поштовх до дальшої боротьби за втілення світлих ідей. Словами французького енциклопедиста Вольтера: "Україна - завжди змагала до волі" [694, с. 291].

Боротьба українців за свободу і незалежність і в ХХ столітті характеризується чітко спрямованою ідеєю за відновлення незалежної і соборної держави. Це століття тісно пов'язане зі здобутками попередніх поколінь національної історії та зв'язує у єдиний ланцюг минуле, сучасне і майбутнє української нації.

Перша світова війна та Лютнева революція в Росії 1917 р. створили сприятливі умови до відродження втраченої упродовж століть української державності. На жаль, українські політичні партії, об'єднані в Українській Центральній Раді, не сповна скористалися історичним шансом в інтересах нації. Під впливом зовнішніх чинників, наступу радянських військ Антонова-Овсієнка, зокрема під командуванням підполковника жандармерії Муравйова, на Київ, Центральна Рада не втримала ситуації в руках. Не відстояли Україну ні гетьманат Павла Скоропадського, ні Директорія УНР, ні Західно-Українська Народна республіка. Унаслідок втрати армії та несприятливих міжнародних обставин Україну розділили між собою більшовицька Росія (СРСР), Річ

Посполита (Польща), Румунія і Чехословаччина.

З тих пір ідеї українських націоналістів під час української революції 1917 р. про незаконність російського панування в Україні, фальсифікації акту Переяславської угоди 1654 р., критика діяльності попередників "українофілів" і сучасників "соціалістів-поступовців", заклик до боротьби за державну самостійність власними силами, які проповідував невеликий гурт патріотів під проводом Миколи Міхновського, хоч і не були домінуючими в Україні, глибоко просочились у підсвідомість багатьох українців, які переважувалися на подвигах учасників визвольної боротьби: крутянців, оборонців Києва, Львова, учасників Першого і Другого зимових рейдів тощо.

Ідеал української державності для молодих націоналістів 20-30-х рр. ХХ ст., крім програмних засад, насталоював їх душі і серця для подальшого визвольного руху, особливо у Східній Галичині, закріпленій за Польщею рішенням послів у Парижі 15 березня 1923 р. Як і їхні попередники, австро-угорські поневолювачі, польські окупанти продовжували у краї політику колонізації, політичних переслідувань і економічної експлуатації народних мас. Так, законом від 1924 р. польський міністр освіти С. Грабський (1923-1926 рр.) планував, щоб через 25 років українського питання у польській державі зовсім не існувало. У галицьких школах законом передбачувалося замість слів "українець", "український" вживати назву "руський" [335, с. 868].

Українцям було закрито доступ до гімназій. У повітових центрах працювали в основному польські та єврейські школи, а для українців - лише початкові. Наприклад, у Заліщиках Тернопільського воєводства функціонувала приватна гімназія, учительська семінарія, семикласна школа - усі з польською мовою навчання [336, с. 76].

У Чорткові так само польська державна гімназія, дві семикласні школи ім. Собеського і Жеромського та дві семикласні дівочі школи з польською мовою навчання [336, с. 174]. У селах заснову-

валися школи з польською мовою навчання, де українській мові відводилася мізерна кількість годин. Як наслідок такої державної політики, у 1938 р. на 160 українців Східної Галичини припадало 42 неписьменних [842, с. 111].

Західноукраїнські селяни, щоб зарадити злиденному існуванню, у пошуках кращої долі змушені були емігрувати на роботу за кордон, найматися до праці на панських фільварках, влізати у борги. Таке саме становище українства було під румунською окупацією у Північній Буковині та Закарпатті. Населення не допускалося до урядування. Переслідувалися представники Української греко-католицької церкви та священство. Проте заборона та репресії властей не могли зупинити процеси національного відродження. Особливо у Східній Галичині відроджувались зруйновані Першою світовою війною просвітні, кооперативні організації, легальні партії, військово-спортивні структури та Українська греко-католицька церква [801, с. 50-54].

Зростання релігійної і національної свідомості, традиції визвольної боротьби сприяли революційному піднесенню західних українців, і в першу чергу східних галичан. У 1920 р. у Львові та Празі засновано осередки Української Військової Організації (УВО), яка з 1929 р. стала ядром новоствореної ОУН [835, с. 17].

УВО ставила перед собою завдання організувати і продовжувати збройну боротьбу, об'єднуючи з цією метою весь активний військовий елемент на окупованих землях України та прагнучи вийти за межі Східної Галичини. Основною формою діяльності УВО у той період були різні бойові і саботажні акції як спосіб активного опору [800, с. 103-108]. Серед них акції проти польщення українських шкіл і переслідування українського патріотичного вчителства: 10.08.1924 р. «атентат (замах. - Н.М.) на директора Перемишльської семінарії Матвіяса як акція проти асиміляційної політики поляків, 5.09.1924 р. - замах бойовика УВО Ольшанського на польського президента Войцеховського, експропріаційні акції членів УВО супроти польських фінансо-

вих установ з метою здобуття коштів для діяльності організації - 25.03.1925 р. в Калуші, 3.08.1928 р. у Львові, 6.03.1929 р. під Бібркою. 1 листопада 1928 р. УВО організувала вуличні бої у Львові на честь пам'яті ювілею ЗУНР, висадила у повітря польський пам'ятник т.зв. «Оброньцув Львова» та інші акції» [835, с. 5].

Зростання національної свідомості населення Східної Галичини у рамках діяльності товариств «Просвіта», кооперативних організацій, Української греко-католицької церкви, дії УВО та дальший розвиток різних націоналістичних гуртків молоді створили сприятливий ґрунт для оформлення української політичної і націоналістичної думки на сторінках часописів «Заграда», «Літературно-науковий вісник», а також у творах Д. Донцова і В. Липинського. Крім того, теоретичною основою націоналістичної ідеології стала віднайдена Степаном Охримовичем у бібліотеці брошура Миколи Міхновського «Самостійна Україна». Ознайомлення українського загалу з працями перших ідеологів українського націоналізму «визначило основний напрям націоналістичного руху». Вони створили ґрунт, на якому могла здійснюватися праця організаційного оформлення націоналізму [835, с. 5].

Пройшовши стадії організаційних зустрічей і нарад лідерів націоналістичних організацій та конференцій, на Першому Конгресі українських націоналістів у Відні в січні-лютому 1929 р. створено Організацію Українських Націоналістів на чолі з колишнім полковником Українських січових стрільців Євгеном Коновальцем. У «Загальних означеннях» прийнятої програми Конгрес дав визначення генетичної дефініції українського націоналізму, який «є духовим і політичним рухом, що зродився з внутрішньої природи української нації в часі її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття» [213, с. 3].

У 16-й точці згаданих «означень» Конгрес проголосив, що ОУН будується «на засадах всеукраїнства, надпартійності й монархізму» [213, с. 6]. На той час, коли у європейських країнах переважали і зміцнювались тоталітарні режими, які

загрожували українському народові знищенням, проголошені вище концепції були дуже важливі. ОУН називала себе не партією, а політичною організацією, яка бореться не за групові інтереси, а мету всього українського народу. Організаційна побудова ОУН ґрунтувалася на провідницькому принципі, який вимагав від членства вироблення почуття високої дисципліни і довір'я до вищого проводу.

Конгрес опрацював і прийняв до керівництва програму ОУН, яка, щоправда, не відповідала на всі питання, але на найближчий час давала орієнтири у сферах державного устрою, соціально-економічних питань, зовнішньої і внутрішньої політики, культури і мистецтва тощо.

Отже, ОУН, яка постала у руслі вимог часу і політики європейських держав, ставила перед собою великі завдання в ім'я побудови власної держави. З одиноких терористичних акцій та ідеологічної праці в націоналістичних гуртках організований український націоналізм, як бачимо з програмних засад Першого Конгресу ОУН, почав охоплювати широкі ділянки українського національного життя. Зауважимо, що за даними перепису населення Східної Галичини 1931 р., у Львівському воєводстві мешкало 1 млн 354 тис. (58,3%) українців, Станиславівському - 1 млн 74 тис. (72,7%), Тернопільському воєводстві - 960 тис. (59,8%), на Буковині - 302 тис. (65,4%), Закарпатті - 439 тис. (71,3%). Решту відсотків населення складали поляки, євреї, німці, румуни і чехи, які поселилися на західноукраїнських землях у результаті довогнітної колонізації [335, с. 419-422].

ОУН розпочала акції активного опору польському режимові. Здобуваючи авторитет, захоплювала своєю діяльністю щораз більше галичан. У 1934 р. в Східній Галичині запалали маєтки польських дідичів. У 1929-1933 рр. ОУН організувала масові демонстрації перед радянським консульством у Львові у зв'язку з процесами над СУМ в УРСР та штучним голодом 1933 р. Відбулися шкільні акції проти закону про обмеження українського шкільництва. Ця та інша діяльність ОУН здобула собі симпатії мас і налякала во-

рогів України. 23 травня 1938 р. радянський агент убив провідника ОУН Євгена Коновальця з метою обезглавити український революційний рух.

Підпільна діяльність ОУН розгорталася в умовах загострення міжнародної політичної ситуації. У 1933 р. до влади у Німеччині парламентським шляхом прийшов А. Гітлер. На фоні загальної європейської кризи у 1938 р. початок боротьби Німеччини за гегемонію в Європі, здавалося, міг допомогти українцям позбутися колоніального ярма. Однак події навколо проголошення 15 березня 1939 р. незалежної Карпатської України, окупація Закарпаття угорськими сателітами Німеччини поховали надії націоналістів. Німеччина шукала собі союзників за рахунок українських територій. Ще у листопаді 1938 р. колишній вождь більшовицького перевороту, соратник В. Леніна Л. Троцький висловив думку, що "без Сталіна не було би Гітлера (...). Сталін остаточно розв'язав Гітлеру руки, як і його противникам і підштовхнув Європу до війни" [948, с. 30].

Інтенсивні дружні стосунки між Німеччиною і СРСР були скріплені пактом Молотова-Ріббентропа у Москві 23 серпня 1939 р. та розподілом Європи на сфери впливу. СРСР випадала нагода остаточно заволодіти західноукраїнським регіоном та втілити у життя плани російського царату, нездійснені під час Першої світової війни, як і невдалих планів радянсько-польської війни 1920 р., з приводу яких Голова галицького ревкому В. Затонський у доповідній записці В. Леніну 23 вересня 1920 р. висловив наступне: "Але як би там не було, рано чи пізно Галичину доведеться радянизувати. Потрібно врахувати досвід першої спроби (...). Я вважаю, що зараз, коли нами Галичина втрачена, потрібно серйозно готуватися до повернення туди" [958, с. 143].

Нападом на Річ Посполиту 1 і 17 вересня 1939 р. гітлерівська Німеччина та СРСР розпочали Другу світову війну. Тепер лідери двох держав вважали, що настали сприятливі умови для здійснення власних загарбницьких планів. Для Німеччини - розширення нового "житте-

вого простору” на Сході Європи, для більшовицького СРСР - утвердження ленінської стратегії т.зв. світової пролетарської революції та “бити ворога на його власній території”.

З початком Другої світової війни у багатьох активних, національно свідомих і охоплених націоналістичним рухом селах Східної Галичини та Лемківщини люди, яких збирали церковні дзвони, самостійно проголошували відновлення Української держави, не чекаючи нічийх вказівок. Таке зібрання, наприклад, відбулося у с. Рай Бережанського повіту [212, т. 1, с. 685; 587].

15 вересня відновлення української держави націоналісти проголосили у с. Конюхи цього ж повіту. У ті вересневі дні мешканці села проявили надзвичайну активність. Польська поліція арештувала запідозрених. Бойовики ОУН їх визволяли, під час однієї з таких визвольних акцій загинув підпільник Богдан Процик [441, с. 129; 593]. Селяни його поховали й обступили садибу польського коменданта поліції Францішека Яроша, який жорстоко переслідував українців. Комендант зі страху застрелився, обійстя його люди спалили.

13 вересня конюхівчани вирішили роззброїти польський пост міліції у селі і втратили у перестрілці трьох патріотів. Під час невдалої спроби загинули члени ОУН Ілля Перець та брати Василь і Владик Гуменні [441, с. 140].

До приходу радянської влади сутички націоналістів з польськими військовими продовжувалися. У с. Таурів симпатик ОУН Онufrій Хома запросив до хати шістьох польських вояків, які відступали змучені, й запропонував їх нагодувати. Солдати посклали зброю у кутку. Онufrій взяв один кріс, переконався, чи є набій, і крикнув “руки вгору”. Поляки опору не чинили, і він відпустив їх [786, с. 85].

У с. Августівка бойовики ОУН убили трьох польських жандармів, що їхали у напрямі Конюхів, і заволоділи їхньою зброєю. У Купчинцях симпатик ОУН Василь Гриб відібрав у польського вояка карабін. Незабаром сюди повернулися військові й закатували Василя [994].

У цей період, коли до Галичини ще не увійшли червоні, а польська влада не функціонувала, націоналісти організували набір молоді до майбутнього “Українського війська”, хоч ніхто не міг передбачити, як повернеться політична ситуація. 16 вересня 1939 р. повітовий провід Бережанщини організував огляд “визвольних сил” на випадок позитивного для українців розвитку політичних подій. Через с. Конюхи перемарширували сотні молодих людей із сіл Августівка, Хоробрів, Хоростець та інших. Більшість із молоді мала різноманітну зброю. У кожній сотні було по кілька дівчат із санітарним спорядженням. Люди вітали нових борців. У кінці колони їхав провідник Богдан Олійник (“Морозенко”), а з ним провідник юнацтва ОУН с. Августівка Петро Бідний (“Шпак”) [786, с. 85].

Близько четвертої години пополудні загін приблизно з 400 осіб вирушив лавами до лісу. Там зібралися добровольці сіл Бишки, Потік, Куропатники, Дрищів, Урмань, усього близько двох тисяч осіб. Вишикувались на галявині у чотирикутник і слухали промови незнайомих чинів ОУН у військових уніформах, озброєних пістолетами. Перед учасниками ставилось завдання зайняти Бережани, роззброїти залишки польського гарнізону й забрати зброю. Але згодом від цього задуму відмовились [441, с. 156-157].

З нападом Німеччини на Польщу з німецькими військовими колами було погоджено створення у складі вермахту українського легіону під командуванням колишнього полковника Українських січових стрільців Романа Сушка. Планувалося набрати 1200 вояків і 12 старшин, вони мали стати, як надіялась ОУН, зав'язком новоствореної української армії. Насправді укомплектували лише 600 вояків, яких перетворили на допоміжний загін під назвою “Berg-Bauern-Hilfe” - “Допомога селянам-горянам”. Українці називали його “Військовий відділ націоналістів” (ВВН). Активної участі у бойових діях загін не брав, за винятком захоплення Самбора [540, с. 20-41].

Член ОУН Ярослав Гайвас у спогадах подає додаткову інформацію, що легіон

формувався у Сяноці і мав налічувати три тисячі вояків. Спочатку командиром групи призначено старшину “Карпатської Січі” Сидора Новаківського, а з появою штатного розкладу справу організації загону перебрав Роман Сушко. Загін спочатку назвали “Легіоном Свободи”, але на вимогу німців назву скасували, а добровольців перетворили на вартівничу поліцію [596, с. 1071-1072].

Події блискавично охоплювали інші терени [616]. Так, у Оброшині Городоцького повіту Львівщини група ОУН ще до початку польсько-німецької війни налічувала 50 бойовиків, озброєних крісами і гранатами. 1-го вересня група розіграла у селі місцеву польську поліцію. Далі повстанці отримали наказ зібратися на 11 вересня о 12-й годині ночі й напасти на польський аеродром в Оброшині. В результаті успішного нападу підпільники спалили 11 літаків. Водночас відбулися виступи бойових груп у селах Бартатів, Ставчани, Суховоля та Мшана. Оброшинські повстанці роззброїли польських жовнірів і захопили 8 скорострільів, 370 крісів, багато скринь з ручними гранатами і 17 з набоями. Цей же загін, коли німці пішли на Львів, утримував сполучення Львів-Самбір на лінії загрози польських загонів, розпорошених у лісах, та встановили контакти з німецьким відділом гірських стрільців і отримали від них нову зброю та амуніцію [676, с. 4-5].

Найбільш активно виступили націоналісти на Миколаївщині Львівського воєводства. У селах Березин, Долина, Дем'янка Наддністрянська, Дороговижі, Веринь, Ілів, Крупське, Надітичі націоналісти вивісили синьо-жовті прапори, захопили владу, розігнали польські поліційні станиці. Польська влада кинула проти повсталих війська. У Надітичах у кривавій сутичці загинуло 14 повстанців, спалено багато будинків. 11 вересня члени ОУН роззброїли польський відділ у с. Верхне Синьовидне на Сколівщині. Польські військові спалили у відповідь 17 будинків [822, с. 570-571].

12 вересня відбулися сутички у с. Дуліби на Стрийщині. Цього ж дня німецькі літаки скинули кілька бомб на Стрий.

Польський гарнізон поспіхом залишив місто, а 13 вояків повернулися й придушили у місті виступ націоналістів, що вже почав формувати владу. Виступи на Стрийщині підтримав Товмацький повіт у селах Антонівка, Братишів, Вільшаниця, Миловань, Нижнів, Олешів, Остринь, Рожнів, Стриганці, Юрківці. На Рогатинщині - села Вербилівці, Залип'я, Залужжя, Липиця Нижня, Підгороддя, Потік, Черче. За приблизними підрахунками, з початком Другої світової війни та приходом Червоної армії до Східної Галичини повстанські виступи і перестрелки з польськими силами відбулися у 20 повітах та 183 населених пунктах Західної України.

У боях і сутичках з відступаючими польськими військами повстанці ОУН захопили 7 гармат, 103 кулемети, 3757 крісів, 3445 пістолетів, 184 коня та багато набоїв. Усю цю зброю вони активно використали у наступних боях з радянськими каральними силами 1941 р. [828, с. 595-597].

Член підпілля ОУН Ярослав Гайвас розповідає у спогадах про активний розвиток подій у лемківських селах з початком війни. Далеко від розвитку бойових дій в умовах безвладдя лемківські села обирали собі голів сільських народних рад і радились, як їм жити в умовах незабаром проголошеної самостійної України. Події розгортались у селі Команча. “Дивлячись на ті лиця, - пише автор, - мені чомусь уявлялися поморщені, висушені вітрами і твердим життям Франкові герої із “Захара Беркута”. Невже у цих лемків десь з глибин групової підсвідомості прорвався наверх давній етос, звичаї, відродився стиль життя” [420, с. 176].

Ярослав Гайвас водночас висвітлює момент, як ламалися стереотипи віри у німецьку визвольну місію щодо українського народу. “Майор Демель подивився на кожного з нас, стримав свій погляд на полковникові Сушкові і якийсь час говорив так (...). - Пане полковнику, демаркаційна лінія починається в Карпатах, недалеко села Волосатого, в районі джерел річки Сян. Іде вона вздовж Сяну, аж до точки біля м. Ярослава (...). Знов зупи-

нився. Ми задеревіли. В кімнаті, здавалося, навіть ніхто не дихав. Кожного лице стягнулося й застигло: вся Галичина большевикам!» [420, с. 228]. (...) «Отже наперед Карпатська Україна мадярам, а тепер Галичина, Волинь і Поділля большевикам. Чого ще більше чекати? Щоб нас у запечатаних вагонах передали большевикам?» [420, с. 230].

Таким чином, надії на німецького союзника у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу були мізерні. Чільні націоналісти цю ситуацію усвідомлювали з програмних засад нацистської партії та конкретних дій Берліна щодо України. У драматичній ситуації, що їй диктував час, розраховувати можна було тільки на власні сили. З цього приводу доречно висловився маловідомий автор М. Кам'янецький у праці «Німці і Україна 1940 р.»: «У відношенні до українців німецька політика виконала тільки низку підступів, обдурювань і зрад. Зважаючи на це все, про німецьку приязнь до України може говорити людина тільки політично обмежена» [703, с. 83].

17 вересня 1939 р. до Східної Галичини і Західної Волині увійшла Червона армія, а з нею почала утверджуватись радянська влада та її політика радянизації. Радянська влада спочатку загравала з селянськими масами, роздаючи панські землі, худобу, коні, реманент, навіть одяг з панських гардеробів, та водночас створювала апарат і структуру своєї насильницької системи.

29 вересня 1939 р. головнокомандувач Українського фронту С. Тимошенко звернувся до населення Західної України із закликком упроваджувати нову радянську владу [533, с. 115].

22 жовтня 1939 р. більшовики організували формальні вибори делегатів до т.зв. Народних Зборів Західної України [533, с. 117]. Через чотири дні, 26-28 жовтня Збори були скликані і на них прийняли «Декларацію про встановлення радянської влади на Західній Україні», про входження її до складу УРСР, конфіскацію польських земель, націоналізацію банків і промисловості [533, с. 117]. 4 грудня 1939 р. Президія Верховної Ради

УРСР прийняла Указ «Про організацію Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської і Тернопільської областей у складі Української УРСР» [533, с. 118]. (З приходом радянської влади (1939-1941 рр.) м. Станіславів названо Станіслав. Під час німецької окупації повернуто назву Станіславів. У 1944-1961 рр. - Станіслав. З 1961 р. - Івано-Франківськ. - Н.М.).

З метою запровадження тотального контролю над населенням, області поділили на дрібні райони - замість повітів. Так, у Тернопільській області створили 38 районів замість 16-ти повітів. Даний адміністративний поділ з системою партійних, виконавчих, каральних, господарських органів проіснував до середини 60-х років ХХ ст.

На землях Східної Галичини набирали чинності сталінська конституція і нормативні акти більшовицької тоталітарної системи. Для зміцнення революційної законності і правопорядку, поборення «українського буржуазного націоналізму» Нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія підписав 6 листопада 1939 р. наказ «Про організацію органів НКВС Західної України». До Галичини направили з різних районів СРСР близько 2000 офіцерів оперативного складу [533, с. 117, 119-120].

Готуючись до війни, сталінський режим усвідомлював, що західні українці воєнну ситуацію намагатимуться використати для розгортання національно-визвольного руху. З цією метою влада вирішила «вичистити» територію Східної Галичини від національно свідомих українців та запровадити репресивний комуністичний устрій.

Перша хвиля репресій у Західній Україні вдарила по польських осадниках-колоністах 10 лютого 1940 р. 14 квітня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР ухвалила указ «Про реєстрацію актів громадського стану у Волинській, Дрогобицькій, Рівненській, Львівській, Станіславській та Тернопільській областях». Греко-католицьких священників зобов'язали передати до НКВС церковні реєстраційні книги [533, с. 123].

Хоча радянський репресивний конвеєр запрацював одразу ж з вересня 1939 р., у 1940 р. він посилювався у десятки разів і сягнув свого апогею у січні-червні 1941 р. Дуже влучно про радянську владу у краї висловився митрополит Андрей Шептицький у листі до Риму 26 грудня 1939 р.: “Всі розпорядження, що приходять від радянської влади, є цілеспрямовані тільки на те, щоб нас упокорити, пригнобити та знищити. Наїхали до нас з Києва й Москви ціла гурма урядовців, канцеляристів та уповноважених, які самі не знають, що мають робити, й мішаються до всього. Кожен урядовець забороняє усе, що тільки може, і всім і всюди грозить карою смерті (...). Вже зачали відбирати маєтки навіть від селян. І нема жодних суддів, адвокатів чи якоїсь правової установи, нема жодної оборони, жодного відклику чи відповідальності влади, а по урядах панує безправ'я, безголів'я і повне замішання (...). Число арештів з дня на день зростає, навіть по селах, і ніхто не знає про долю в'язнів, яким заборонено нести всяку поміч” [819, с. 168-169].

У цей важкий час Провід ОУН, який квартирував у Кракові, готувався на випадок поширення війни розповсюдити свою діяльність на всі області України. Матеріальною ж базою дислокації націоналістичних сил мали стати Західноукраїнські окраїнні землі, які входили до складу т.зв. Генеральної Губернії гітлерівської Німеччини. 10 лютого 1940 р. у Кракові утворено Революційний Провід Організації Українських Націоналістів - ОУН(р), який взяв на себе обов'язок керівництва революційною боротьбою.

У Маніфесті ОУН, виданому 1940 р., Провід закликав усіх українців, де б вони не жили, - ставати у бойові лави Фронту Української Національної Революції й боротися “за свою владу, за землю, за людське життя”.

Далі перераховувались конкретні соціально-політичні та економічні завдання, які ставила перед собою ОУН у боротьбі за самостійну Україну. У кінці заклику наголошувалося: “Встане Україна і розвіє тьму неволі! І тільки через повний розвал московської імперії шляхом Української

Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську державу та визволимо поневолені Москвою народи. Українці - до безпощадної боротьби з московсько-більшовицьким гнітом! Валіть московську тюрму народів! Свобода усім поневоленим!” [213, с. 21].

У “Військових інструкціях”, підготовлених Р. Шухевичем, майбутнім Головнокомандувачем УПА, ставились завдання: “Підготувати організаційні військові кадри так, щоб вони могли у вирішальний момент провести певні бойові акції, організувати повстання широких мас та опанувати й підпорядкувати одному центрові виступи мас (...), щоб ми могли зустрічати надходячих німців в організованій формі, зі зброєю в руках, щоб нашим військовим починам ми дали зав'язок будучій Українській Армії” [388, с. 57-58].

У “Пропагандивних вказівках” місцеві націоналісти отримали наказ пропагувати при кожній нагоді, “(...) що не будемо мати сильної і могутньої Української Держави так довго, доки нашим сусідом буде велика московська імперія - червона чи біла. ОУН не зупинить боротьби, доки московська імперія не буде знищена. Справа визволення поневолених Москвою народів - життєвий інтерес України! На руїнах московської імперії Україна воскресить поневолені народи! Смерть Москві! Свобода поневоленим народам! Встане Україна і розвіє тьму неволі” [388, с. 60]. ОУН на випадок перетворення України в театр воєнних дій чужих держав вважала, що вона повинна заявити про себе як основна сила і трактуватиме ті держави, що ведуть війну з СРСР, як союзників України.

Організація націоналістів вважала, що до керівництва державою повинні прийти люди авторитетні, з повним довір'ям українського народу і високими моральними цінностями, фаховими кваліфікаціями та організаторськими здібностями.

На початку квітня 1941 р. Другий Великий Збір ОУН затвердив Постанови від 10 лютого 1940 р. і схвалив діяльність РП ОУН, який мав право підбирати і призна-

чати членів Проводу і своїх заступників. До складу Проводу увійшли Ярослав Стецько - перший заступник провідника й ідеологічно-політичний референт; Микола Лебедь - другий заступник і референт Служби безпеки; Степан Ленкавський - референт пропаганди; Василь Кук - референт організаційний; Олекса Гасин - референт військовий; Микола Климишин - референт фінансово-господарський [363, с. 24].

У політичних постановках Збору стверджувалось: “Ідея Суверенної Соборної Української Держави стала у нашому столітті основою українського світогляду. (...) Визвольноревольційну боротьбу за визволення всіх українських земель, за з'єднання їх в одну Соборну й Незалежну Державу вела ОУН, спираючись на власні сили українського народу, відкинувши в принципі орієнтацію на чужі сили, а зокрема на історичних ворогів України (...)” [213, с. 25]. Чужинецьке панування в усій основі підтвердило правдивість націоналістичного твердження, що українцеві нема життя без власної держави. “Здобудем Українську Державу, або згинем у боротьбі за неї!”. Шляхом до досягнення наших цілей є Українська Революція в московській імперії СРСР у парі з визвольною боротьбою поневолених Москвою народів під гаслом: “Свобода народам і людині” [213, с. 25].

У травні 1941 р., через місяць після Другого Великого Збору ОУН, Провід опрацював і розіслав низовим клітинам “Політичні вказівки в умовах війни”, у яких застерігав членство від надмірної надії на визволення чужими силами: “Якщо фронт боротьби третіх держав з Москвою буде пересуватися через українські землі, тоді військова окупація побідними військовими силами неминуча (...)”. Україна не може висунути тепер такої збройної сили, яка могла б сама утримувати фронт протимосковської війни на відтинку власних кордонів. “Наше завдання в такій ситуації: не допустити, щоб Україна була тільки тереном розігри чужих сил з нашим ворогом, вслід за тим об'єктом чужого володіння”. У документі пояснювалось, що ОУН не буде пасивним

обсерватором подій, а навпаки, створюватиме реальну підставу для унормування відносин України з державними союзниками. На звільнених землях, не очікуючи на ніщо, ОУН проголосить відбудову Української держави. У разі ворожого ставлення союзників до відродження української державності визвольна боротьба, стверджували оунівці, увійшла б у новий період [213, с. 25-30].

З метою поширення й активізації організаційної мережі ОУН у Східній Галичині, Провід ОУН з території Генеральної Губернії вислав кілька груп працівників. На жаль, їх перехід до Галичини у ряді випадків був трагічним. Після загибелі провідника крайової ексекютиви (КЕ) Мирослава Тураша влітку 1939 р. в Україну почергово відійшли групи ОУН Володимира Тимчія у березні 1940 р. З ним організаційний референт Микита Опришко, референт жіноцтва Зиновія Левицька і референт зв'язку Теодор Оленчак (“Васильків”). Під час переходу вони також загинули.

Провід ОУН направив наступну групу націоналістів під керівництвом Володимира Гриніва (“Кремінський”), Лева Зацного (“Троян”, “Вік”). Разом з Гринівим пішли провідники Дмитро Мирон (“Орлик”) та Ярослав Горбовий. З групою Зацного відійшли націоналісти Федір Федечко (“Ярема”), Василь Зелений, Лев Харкевич (“Цабей”), Олександр Луцький (“Андрієнко”) і Василь Чижевський (“Демид”). Останні два пішли у Станіславську обл. На Золочівщину Тернопільської обл. пішли Роман Кравчук і Осип Безпалько, Підгаєччину - підпільник Михайло Хомів та інші [363, с. 29].

15 квітня 1940 р. увесь крайовий провід ОУН на чолі з Володимиром Гринівим енкаведисти арештували. 29 жовтня 1940 р. у процесі 11-ти осіб, що відбувся у Львові, крім одного, усіх засудили до розстрілу.

Третя крайова ексекютива, яку організували Дмитро Мирон (“Орлик”) і Лев Зацний (“Вік”), діяла значно довше, але частину підпільників енкаведисти арештували у вересні 1940 р. Розправа над ними відбулася 15-18 січня під час процесу

“59-ти” у Львові. Лише четверта езекутива ОУН, яку створив Іван Климів (“Легенда”), врахувавши досвід попередніх революціонерів, вижила й продовжувала діяти в умовах тотальних переслідувань НКВС аж до нападу гітлерівської Німеччини на СРСР. І. Климіву належить заслуга у розгортанні партизанського руху ОУН у перші тижні німецько-радянської війни [363, с. 30].

ОУН у зв'язку з поширенням масових репресій радянської влади, арештів, депортацій намагалась зберегти свої кадри. На початку 1940 р. організація у семи округах Східної Галичини (Бережанський, Львівський, Станіславський, Коломийський, Чортківський, Золочівський і Тернопільський) налічувала 3879 членів [631, с. 569].

Уся ця велика маса активу квартирувала у підземних криївках, лісах, селах, але переховуватись ставало щораз важче, у перестрілках гинули відважні бойовики організації. Підозрілих арештовували, кидали до тюрем, вивозили на Сибір цілі родини. Наприклад, у селах Бишках, Жукові, Потік, Лісники Бережанського р-ну переховувалися члени проводу ОУН Григорій Голяш (“Шолом”), Михайло Степаняк (“Лекс”), Михайло Галаса (“Птах”). Звідси вони підтримували зв'язок з крайовим провідником ОУН Іваном Климівим (“Легенда”) [786, с. 90].

Активу ОУН стало небезпечно збиратися на важливі наради. Так, восени 1940 р. у лісах біля с. Бишки відбулась нарада крайового проводу ОУН, у якій брали участь провідники Г. Голяш (“Шолом”), М. Степаняк (“Лекс”), Л. Зацний (“Троян”), І. Гірняк, С. Голяш (“Мар”) та інші, на якій обговорювались питання політичної діяльності та боротьби, захисту революційних кадрів від енкаведистських репресій, ймовірної німецько-радянської війни тощо. Ще не всі питання були обмірковані, як на бишківські ліси почалася облава. В ході перестрілки дістав важке поранення повітовий провідник ОУН Семен Гайдук, який незабаром помер.

Серед місцевого населення радянські органи нав'язували агентуру й продовжу-

вали засідки. Потрапив під обстріл, повертаючись із с. Дібще, провідник Григорій Голяш (“Шолом”), але вирвався живим [513, с. 90].

Після цих подій, зваживши всі “за” і “проти”, провідництво ОУН вирішило перекинути частину молодіжного підпілля за кордон на Закарпаття, яке розташовувалось у Генеральній Губернії німецької зони окупації Польщі. Узгодивши план з крайовим провідником ОУН Іваном Климівим (“Легенда”), який квартирував на Сокальщині, вирішили перевести надмірну кількість активу ОУН з Бережанщини та Підгаєччини територіями Золочівського та Сокальського районів. Групи комплектували у лісах біля с. Бишки і Конюхи і їх налічувалось близько дванадцяти по 25 осіб. Бойовикам потрібно було подолати маршрути до ріки Західний Буг, дістатися протилежною берега, де на них мали чекати зв'язкові і повести далі. Але маршрут був надто складний, щоб пройти непоміченими. Дві групи підпільників, набраних із сіл Бишки, Ценів, Вибудів, Потік, Конюхи, через негоду не дійшли вчасно до пункту зустрічі й вирішили заночувати на полі біля с. Бишів на Сокальщині. Там їх обскочили енкаведисти й на полі залишилося 42 убитих [513, с. 91]. 4 жовтня 1940 р. працівники НКВС накрили групу у районі с. Стоянів Радехівського р-ну на Львівщині у складі 32 осіб [643, с. 128].

Світло на діяльність ОУН у 1940 р. проливає радянський акт з процесу “59-ти” у Львові 15-18 січня 1941 р., правдивість якого підтверджував останній Головнокомандувач УПА Василь Кук (“Леміш”). Йдеться, що у Галичині на випадок війни готувалась матеріальна база і кадри для збройного повстання. Для цього націоналісти опрацювали мобілізаційний план і розіслали його у серпні 1940 р. в обласні, окружні й периферійні районні організації ОУН, хоча реалізувати його навряд чи було можливо. Вжито також заходів щодо створення у Львові т.зв. “сеньйорату” у складі осіб, котрі в момент повстання чи іншої політичної ситуації повинні були скласти кістяк державного, господарського й політичного апарату

майбутньої держави. Це завдання крайової езекутиви ОУН по місту Львову доручено Михайлові Пакуляку, уродженцю с. Іванків Борщівського повіту Тернопільщини. В акті дається характеристика Пакуляка як активного члена ОУН [782, с. 38]. Отже, ідея відновлення української державності й утворення органу Державного Правління, проголошеного у Львові 30 червня 1941 р., визрівала у 1939-1940 рр. і не була привнесена ззовні - зазначає В. Кук [366, с. 31-33]. Усіх учасників Львівських процесів влада засудила до найвищої міри покарання. Розстріляли і М. Пакуляка - передвісника уряду 30 червня 1941 р.

В документі оскарження "59-ти" є ряд й інших відомостей орієнтаційного характеру, які підтверджували живі свідки подій. Скажімо, крайовий провідник "Мирон" встановив міцні організаційні відносини з націоналістами Буковини, куди на зв'язок ходив Володимир Шиманський ("Тис"). Зв'язкова лінія на Буковину під кодом "Барикади" проходила через с. Синьків і буковинське село Вікно. Чортківський окружний провідник ОУН Михайло Татарнюк ("Бій", "Хорив") у спогадах також розповідає про характер організаційних і політичних завдань, які йому доводилось виконувати у цей період від обласного проводу ОУН [782, с. 77-78].

Крайова езекутива ОУН видала листівки-відозви "Український народе", "Мобілізаційний листок", "Нарис партизанки". Ці листівки надруковано на Тернопільщині в підпільній друкарні окружного провідника Бучацького повіту "Арпада" [782, с. 78-79]. Ймовірно, що матеріали ОУН потрапляли до рук енкаведистів, адже у їхніх документах фігурують вислови про "антирадянське повстання" ОУН. Володіючи такими матеріалами, Нарком держбезпеки УРСР П. Мешик надіслав начальникам управлінь західних областей України директиву про необхідність посилення арештів у зв'язку з тим, що ОУН активізує роботу і, ймовірно, готує повстання в період між 20 квітня і 1 травня 1941 р. [781, с. 37-38].

У кінці директиви Нарком наполягав посилити арешти з квітня 1941 р. Це вже

була третя масова хвиля репресій у Східній Галичині. Якщо у грудні 1940 р. арешти по Львівській обл. налічували 520 осіб, Тернопільській - 133, Дрогобицькій - 42, Станіславській - 235, то у квітні-червні 1941 р. вони не піддаються обліку [781, с. 38]. Людей без розбору звинувачували за статтею Кримінального кодексу УРСР "54-2-11", тобто у "зраді Батьківщині", й кидали до в'язниці. У березні-травні 1941 р. повсюдні репресії спричинились до того, що всі в'язниці були переповнені [781, с. 37].

22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина розпочала війну з СРСР. Поспішно відступаючи, НКВС у тюрмах Західної України залишив тисячі трупів [242, с. 1-86]. Люди, які поспішили до розбитих тюрем, побачили жахливе видовище. Центром наймасовіших трагедій стали 1-4 в'язниці м. Львова, де загинули тисячі в'язнів, Станіслав, Дрогобич, Тернопіль, Чортків та інші міста. Згідно зі зведеними даними, у червні 1941 р. у Буську загинуло 96 осіб, Бережанах - 270, Дрогобичі - 1000, Дубно - 1500, Золочеві - 749, Кам'янці-Бузькій - 70, Коломиї - 41, Львові - 4000, Лопатині - 12, Отинії - 300, Перемишлі - 1000, Стрию - 1101, Станіславі - 2500, Самборі - 1200, Тернополі - 1000, Чорткові - 800, Умані (етап з Чорткова) - 954. Ці дані хоч і далеко не повні, але з них можна скласти уявлення про масштаби репресій радянської влади напередодні і в перші дні війни [305, с. 432; 479; 778].

Українські газети, які виходили у перші місяці війни, описували жахіття, що відбувались у більшовицьких в'язницях Західної України. Так, "Українські щоденні вісті" у №3 від 9 липня опублікували статтю "Українські гекатомби" про винищення 1500 українців у Луцьку; у №6 від 12 липня "Як масакрували в'язнів у тюрмі при вулиці Лонцького"; у №13 від 20 липня "Теребовельщина в боротьбі з большевизмом"; "Вільне слово" у №3 від 12 липня "У тюрмах Дрогобицького НКВС"; у №9 від 16 липня "Як шаліло НКВС у Станіславі"; у №7 від 23 липня - 15 жовтня "Наш тернистий шлях" та багато інших публікацій [589, 603, 859, 866, 875, 941, 970].

З нападом Німеччини на Радянський Союз Організація Українських Націоналістів звернулася до українського народу з відозвою, в якій йшлося: “Дотепер ми діяли з підпілля. Там готувалися до зриву і відбивши наступ ворога, що хотів нас і тебе знищити, тепер виходимо наверх. Починаємо вже наявну збройну боротьбу. На наказ Крайового Проводу ОУН вийшли в бої перші колони - жовнірів Української Національної Революції, перші її стежі. Вони вже б'ються з ворогом. Український народ! Ти ніколи зброї не кидав. Не кидай зброї і тепер! Бери її в свої руки, нищ ворога! Ставай до будови Української Самостійної Держави. Ставай у лави Української Революційної Армії, в лави ОУН” [363, с. 37].

Наказ вимагав усім стихійно посталим військовим групам негайно зв'язатися з Начальною командою Української національно-революційної армії та підпорядкуватися їй у всіх своїх діях. Про Німеччину говорилось як союзницю у боротьбі з радянською владою і про необхідність допомагати їй усіма засобами. Наголошувалось, що “водночас творимо власну армію”. Наказувалось добровольцям “Української Революційної Армії одіти позосталі однострої від радянських збройних сил. На лівім рукаві повище ліктя кожен вояк повинен мати синю опаску з жовтим написом “Українське військо”. На теренах, де нема військових гарнізонів, сільські ради повинні взяти під охорону державне майно. У кожному селі, містечку створити для цих цілей відділи національної самооборони - Січові Стрільці - “Січі”, до яких мають входити усі військовозобов'язані”. Наявну на місцях зброю негайно передавати відділам Української державної служби безпеки. У кожному районі створити військові команди, які мають організувати набір до війська. Документ закінчувався словами, що війна, яку “починаємо, свята. Її мусимо виграти, тому усі на фронт” [324, с. 129-131].

У відповідь на заклик ОУН, а часто навіть стихійно на теренах Західної України формувались партизанські загони, які активно нищили радянські кому-

нікації, визволяли з тюрем в'язнів. Це справді був період розгортання повстанського руху, який міг стати зародком новітньої української армії.

Бої українських партизанів розгорталися на всій території західноукраїнських земель, від західних кордонів Львівської області до Підгаєччини і Бережанщини на Тернопіллі. Відступаючі вояки Червоної армії часто масово здавалися у полон бойовикам ОУН. На згаданій вище території їх перейшло на бік ОУН близько п'яти тисяч. Солдати віддавали зброю, були голодні. Їх годували й відводили до збірних станиць Львова, Підгайців, Бучача та інших міст [798, с. 61-66].

Криваві сутички з відступаючими енкаведистами відбулися у Перемишлянському, Рудківському, Рава-Руському, Бібрецькому р-нах. На Тернопільщині повстанці захопили райцентр Козова.

У Косові на Станиславівщині організувався полк, який самоозброївся залишками зброї радянських військ. Відбувалися сутички на Долинщині Львівської обл. У Сокалі створено озброєну українську народну міліцію - понад 300 осіб. Повіт налічував більше 700 озброєних міліціонерів. У Великих Мостах одночасно організували підстаршинську школу. Про хід цих та інших боїв активно висвітлювали на своїх сторінках газети “Бережанські вісті”, “Теребовельські вісті”, “Вільне слово” з Дрогобича, “Українські щоденні вісті” та інші видання [526, 537, 555, 576, 762, с. 679-680; 866].

На початку липня 1941 р. утворився Буковинський загін самооборони, який проходив вишкіл у Заліщиках. Організував Буковинську самооборону член ОУН Богдан Корчмарик із м. Заставна [552, с. 223-228]. Загін налічував близько тридцяти вояків із сіл Кострижівки, Хрещатика, Звиняча та інших [512, с. 380-383].

Збройні сутички відбулися майже у кожному селі Бережанського, Підгаєцького і Бучацького п-тів. Основні з них - у селах Юстинівка, Новосілка, Теляче, Мужилів та інших, разом у понад 60-ти селах. ОУН намагалась документувати перехід боїв і зафіксувала їх у підпільному виданні “Збройна боротьба ОУН за Укра-

їнську Державу” / Партизанка 1939-41 рр. [676]. Про деякі з тих боїв розповідається наступне.

Так, у с. Юстинівка Підгаєцького п-ту шість українських підпільників, членів ОУН “роззброїли” “обсерваційний пункт” Червоної армії й здобули від них гвинтівки, набої та інше військове майно, що знаходилося у пункті. У повстанців втрат не було, бо солдати опісля залишили пункт і розійшлися [676, с. 7].

1-го липня у Мужиліві підпілля ОУН заявило, що влада у їхніх руках, і розставили навколо села стійки. Уранці 3-го липня партизани без крові роззброїли близько десяти солдатів, які покидали зброю і втекли. Події з роззброєнням продовжувалися цілий тиждень і до Підгайців добровільно відійшло близько 200 радянських солдатів і 30 командирів [676, с. 8].

5-го липня відбулася сутичка 15 озброєних партизанів біля с. Новосілка. Вони мали ручний скоростріл і гвинтівки й відігнали від села червоних, що хотіли його пограбувати. У бою загинув один повстанець і один солдат. Після обіду до села наблизилася радянська кіннота й артилерійська частина і партизани відступили. Наступного дня на краю села українським підпільникам віддали зброю 5 радянських командирів, яких нагодували і відпустили. Далі йшли солдати поодиноці, кидали зброю куди попало й просили доставити їх на збірний пункт. Таким чином до Підгайців “під німецьку команду” приведено близько 600 радянських солдатів, які не хотіли воювати [676, с. 7].

У с. Теляче селяни перестали коритися радянській владі і саботували її накази. Окремі солдати, які йшли через село, також віддавали зброю. Селяни утворили українську міліцію, схопили двох енкаведистів, що вийшли з лісу. За опір при роззброєнні їх розстріляли [676, с. 8].

Аналогічні дії відбулися у с. Старе Місто, де 5-го липня селяни роззброїли 5 солдатів, які зайшли на одне господарство й просили їх нагодувати. Коли їм запропонували віддати зброю, згодилися [676, с. 8].

Цього ж дня роззброєно п'ять червоноармійців у с. Галич. За те, що господар погодився їх нагодувати, віддали два лег-

кі кулемети, один револьвер, гвинтівки і чотири гранати [676, с. 8].

6-го липня цей же загін у складі 10 осіб полонив окремих солдатів, які проходили через село. 15 з них без єдиного пострілу здалися повстанцям і просили, щоб їх відвели до Підгайців [676, с. 7].

До підходу німецьких військ українські партизани захопили Підгайці і роззброїли кілька відступаючих загонів червоноармійців [1004, с. 1183-1190]. Повстанці взяли також Бучач, куди на допомогу бойовикам ОУН поспіли відділи з інших сіл. Провідник “Орел” негайно проголосив відновлення у місті влади УССД. У Переволоці на Бучаччині створився вишкіл для майбутніх вояків [275, т. 43, с. 249].

Деякі сутички з відступаючими військами відбулися у гірській частині Північної Буковини, де місцеві націоналісти створили Комітет безпеки. Під час бою у с. Розтоки партизани втратили 5 убитими і 15 пораненими, у Вижниці 2 убитими і 2 пораненими [676 с. 3]. Провідник Буковинської ОУН Петро Войновський 2 липня 1941 р. оголосив повстання. Бойовики захопили багато зброї, вивісили у селах прапори. П. Войновський організував Буковинський курінь - близько 800-900 осіб, вивів їх до Снятина, а звідти повів до Києва [418].

“Багато груп були цілком знищені ворогом і нікого з учасників їх тоді не осталося, щоб подати звідомлення про їхні дії. Таких партизанських груп, про які всяка вістка загинула, було дуже багато”, - зазначалось у друкованому матеріалі “Боротьба ОУН за Українську Державу”. Речник указував, що “за нецілі останні два роки московсько-більшевицької займанщини впало у бою або пропало безвісти 35 тисяч боеків-партизанів” [676, с. 1]. На нашу думку, ОУН подає число загальних втрат активу українства у 1939-1941 рр.

Виходячи з втрат напередодні і на першому етапі Другої світової війни, ОУН сміливо йшла курсом на відновлення української державності. Моральним стимулом їхнього ризику була довголітня боротьба українського народу за незалежність та усвідомлення її необхідності у різних політичних реаліях.

На другий день війни 23 червня 1941 р. Провід ОУН направив у Берлін свій меморандум, у якому застерігав Гітлера перед політикою нехтування українськими інтересами, що німецький “новий порядок” у Європі буде нереальним без урахування українських інтересів [388, с. 59-60].

У викладених вище політичних обставинах з метою виконання цієї ідеї до Львова вирушила похідна група ОУН у складі близько п'ятнадцяти патріотів на чолі із заступником Степана Бандери Ярославом Стецьком. Похідна група ОУН увійшла до Львова після входження туди українського батальйону “Нахтігаль” (укр. “Соловейко”) у складі німецької армії. Підпільна мережа ОУН міста, хоч і була здештована, проте ще зберегла відповідні сили. Щоб допомогти групі Я. Стецька, здійснила ряд заходів. На мурах у місті написали великі гасла: “Україна для українців”, “Хай живе Суверенна Самостійна Українська Держава”, “Хай живе ОУН”. Особливо вирізнялися лозунги команданта революційно-збройних сил Івана Климівка (“Легенда”), який закликав народ зголошуватись до лав визвольної армії України.

Не очікуючи реакції німецьких окупантів, Я. Стецько з друзями вирішив скликати увечері Національні Збори, створити міське управління Львова, захопити міську радіостанцію і назвати її ім'ям Є. Коновальця. Відкриваючи історичні Збори, Я. Стецько з присутніми віддав честь загиблим на полі бою героям і наголосив, що український народ сам будуватиме свою власну державу і не воюватиме за чужі інтереси. Німеччину, що воює проти СРСР, трактуватиме союзницею лише у тому разі, якщо вона визнаватиме права українців на свою незалежність. Провідник закликав до організації державно-політичного життя, незважаючи на різницю політичних переконань. Від імені ОУН Я. Стецько запропонував Національним Зборам схвалити Акт відновлення державної незалежності. В Акті проголошувалося: “1. Волею українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Банде-

ри проголошує відновлення Української Держави, за яку покладали свої голови цілі покоління найкращих синів України (...). 2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові - Києві з волі українського народу” [300, с. 1-76; 324, с. 123; 369].

На письмову пропозицію С. Бандери, яку зачитав В. Кук, Я. Стецька обрали головою українського уряду Державного Правління.

Державницький Акт Пастирським листом благословили митрополит Української греко-католицької церкви А. Шептицький: “(...) Карністю, солідарністю, совісним сповненням обов'язків, докажіть, що ви дозріли до Державного життя. Установленій владі віддаємо належний послух. Узнаємо Головою Державного Правління України Пана Ярослава Стецька” і православний єпископ Луцький Полікарп: “Любі діти (...). Сповнилась наша відвічна мрія. У городі князя Лева з радіовисильні несеться над нашими горами, нивами, над нашою так густо зрошеною кров'ю землею радісна вістка: “проголошено Самостійну Українську Державу” [213, с. 58-59; 224, с. 126].

Усі ці політичні заходи та підтримка їх провідниками українських церков свідчили про виявлення самостійницьких устремлінь українського народу і поставили гітлерівців перед доконаним фактом з перших днів загарбання українських земель. З проголошенням Акта відновлення української державності на ЗУЗ Провід ОУН(р) вирішив підняти народ на відзначення цієї дати та її підтримку. Кур'єри ОУН зі Львова різними засобами й способами доставляли на місця тексти Акта [240, с. 1-34].

Передбачуючи конфлікт з німецькою стороною, Я. Стецько 3 липня 1941 р. телеграмою, а 5 липня письмовою “Декларацією” від імені Державного Правління заявив німецькому урядові, що український народ проголосив у Львові Українську незалежну державу й виконав тисячолітнє бажання предків бути незалежними. Але відповіді на ці заяви з Берліна не отримав [388, с. 238].

Гітлерівська Німеччина вороже сприйняла Соборницький Акт ОУН та його масову підтримку народом. 5 липня А. Гітлер негайно скликав нараду головних партійних і військових чинників: генерала Кейтеля, Ріббентропа, Гімmlера, адмірала Канаріса. Обмінявшись думками, наказав рейсхміністрові поліції Гімmlеру арештувати націоналістів [525, с. 34].

5 липня 1941 р. поліція заарештувала у Кракові С. Бандеру і вивезла до Берліна. 11 липня схопила Голову Державного Правління Я. Стецька й доставила до Кракова. Почалися арешти й інших провідних діячів ОУН. 11 серпня 1941 р. у Берліні відбулася ще одна розмова німецьких властей зі С. Бандерою та Я. Стецьком. Німці вимагали, щоб провідники ОУН офіційно відкликали Акт 30 червня 1941 р. Бандера і Стецько принципово відмовилися. Тоді їх остаточно відправили до концтабору Саксенгаузен, де протримали до жовтня 1944 р.

Та всі ці негативні події не могли вплинути на хід урочистих заходів, які відбувалися у літні місяці в світлі української державності у селах і містечках Західної України. Враховуючи досвід ЗУНР, у районах Східної Галичини формувалися районні національні революційні проводи. До населення видано дві відозви: «Український народ» та «Громадяни Української Держави» за підписом крайового проводу ОУН на Західно-українських землях. Владу проголошено у 213 населених пунктах Західної України. Сформовано обласні уряди в Станиславові, Тернополі, Львові, Дрогобичі [324, с. 213].

Для втілення у життя ідей Акта відновлення української державності на місцях ОУН володіла відповідними кадрами. Згідно зі звітом І. Климівка («Легенда») С. Бандері, у Львівській обл. налічувалось понад 700 станиць ОУН (5000 чл.), не охоплених членством ОУН - 70 сіл; Тернопільській 690 станиць (6000 чл.), не охоплених членством ОУН - 100 сіл; Станиславівській 400 станиць (1000 чл.), не охоплених 250 сіл; Дрогобицькій 400 станиць (до 1000 чл.), не охоплених до 250 сіл; Чернівецькій обл. 80 станиць (до 500 чл.). Кам'янець-Подільська обл. налі-

чувала близько 20 станиць ОУН. Разом 2290 сіл і містечок мали організації ОУН(р) на період проголошення Акта 30 червня 1941 р., у яких налічувалось 13400 членів ОУН, але близько 700 сіл ще не були охоплені націоналістичним рухом [324, с. 212].

Незважаючи на тривожні симптоми з боку німецьких властей, у західноукраїнських селах у зв'язку з проголошенням Акта 30 червня 1941 р. відбувалися державницькі заходи, маніфестації, віча, перепоховання загиблих героїв, висипання і посвячення могил «Борцям за волю України». Так, 2 липня 1941 р. у Бродах місцева ОУН(р) видала наказ Ч. 1, в якому закликала усіх громадян міста до порядку. Працівникам усіх установ і підприємств залишатися на місці. Грабіжників державного майна на випадок крадіжок попереджувалося розстрілом [414, с. 464]. Надходили повідомлення про проголошення Акта 30 червня: 2 липня в Коломиї, 3-го в Калуші, 6-го у Жовкві, 7-го в Станиславові й т.д.

Радехівська окружна управа на Львівщині повідомляла про налагодження господарського, культурно-освітнього життя [324, с. 254-255]. На Буковині проголошено українську владу у Вишницькій і Хотинській округах [324, с. 213]. Газета «Говорить Буковина» від 31 серпня 1941 р. повідомляла, що у перші дні війни на Чернівецькій ратуші вивішені синьо-жовті прапори.

Відбувалися свята державності і зброї 20 липня 1941 р. у Стрию, 27 липня у Тернополі, в якому брало участь до 25 тис. людей з повітів області, Копичинцях, Бережанах, Бучачі, Заліщиках Тернопільщини та інших областях. У ті дні селяни у кожному селі висипали пам'ятні могили, присвячені загиблим борцям за волю України в енкаведистських катівнях, Сибіру і азійських окраїнах безмежного СРСР. Могили увінчували березовими хрестами та визвольними прапорами ОУН. На такі дійства збиралися тисячі мешканців близьких і далеких сіл. Священики служили заупокійні Служби Божі, самодіяльні хори виконували революційні і повстанські пісні. На імпровізова-

них вічах виступали місцеві провідники ОУН. Біля могил у почесній варті стояли подвижники ОУН з трофейною зброєю і нарукавними пов'язками з написом "Українське військо".

24 серпня 1941 р. відбулося величаве свято на Білій горі біля родинного села будителя галицької України Маркіяна Шашкевича. Близько металевого хреста зібралися тисячні маси населення, де до них з вітальною промовою звернувся єпископ Бучко. На транспарантах, які тримали в руках учасники свята, виднілися написи: "Хочемо творити українську армію", "Хай живе ОУН", "Домагаємося повороту до краю Провідника ОУН Степана Бандери" та інші.

28 серпня у Львові тисячні маси народу провели в останню путь померлого революціонера В. Робітницького, який був провідником ОУН на Північно-західних українських землях (Рівне, Луцьк, Брест, Пінськ, Житомир). Працюючи у важких умовах підпілля, створив він там 1100 осередків ОУН, 30 вишкільних груп, 22 рази був у бою. Смерть В. Робітницького вилилась у велику маніфестацію. У траурній колоні на цвинтар учасники похорону несли 86 вінків від усіх районів західноукраїнських земель, 23 національні і націоналістичні прапори. Виступаючи оратори говорили, що, помираючи, Робітницький просив не класти йому квітів на могилу, а вивести двісті тисяч борців за волю України [835, с. 29].

Найбільший здвиг східних галичан відбувся 31 серпня 1941 р. на горі Лисоні, що у Бережанському р-ні на Тернопільщині. Для впорядкування могили січових стрільців, які загинули у боях 1916 р., зібралося більше тисячі юнаків і юначок ОУН. Упродовж одного тижня вони таборували і натхненно працювали над зведенням могили.

Могилу потім освятили 76 священників з різних парохій Тернопільщини з участю тисяч народу, прибулих з різних повітів краю. Урочисту Службу Божу на могилі супроводжував хор "Боян". Над Лисонею гордо майорили національні прапори, а після Служби Божої та багатотисячного віча стрункими лавами, віддаючи честь

Лисоні, продефілювали понад дві тисячі українських патріотів [359, с. 50]. Про те, як відбулася історична маніфестація на Лисоні, яскраво подала на своїх сторінках газета "Бережанські вісті" за 4 вересня 1941 р.: "Гора Лисоня, уславлена невмирущими подвигами українського війська, давно вже не бачила такої великої кількості люду, що зійшовся однодушно із радістю скласти хвалу своїй рідні Батьківщині і разом побожно вшанувати світлу пам'ять найкращих синів її, що не пошкодували віддати своє власне життя за її життя" [676, с. 26-27].

На Лисоню прийшло тоді понад 25 тисяч мешканців. Оратори закликали народ до єдності і великої спільної праці для рідного краю. З першою промовою виступив провідник "Рос", після нього січовий стрілець, учасник битви на Лисоні, від української націоналістичної молоді - майбутній провідний діяч визвольної боротьби ОУН, УПА Осип Дяків ("Горновий"). Дуже тепло поздоровив громаду на Лисоні д-р Володимир Бемко, учасник визвольної боротьби 1918-1920 рр. та провідний діяч УВО на Бережанщині: "Клоню голову, - сказав він, - перед тінями Товаришів по зброї, які в рядах Січових стрільців в роках світової війни, в рядах Галицької Армії в часі наших визвольних змагань, між іншими тут на Лисоні поклали найбільшу жертву". Своім виступом Володимир Бемко закликав молодь до примноження стрілецької слави батьків, подальшої невпинної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу [676, с. 26-27]. Отже, гора Лисоня стала дороговказом і символом для патріотів ОУН. Її ім'ям командування УПА назвало у 1944 р. 3-тю військову округу УПА-«Захід».

Підпільник Петро Пасічник ("Див") із с. Зелена Бучацького р-ну Тернопільської обл. розповідає: "Піднесення було великим. Ми, молоді, гуртувалися в організацію. Багато молоді вступало тоді в ОУН. Всі ми надіялися на кращі часи й хотіли віддати свої сили для добра і щастя України" [784, с. 95].

Голова Державного Правління Я. Стецько у книзі "30 червня 1941 р." пише, що

такі події мали не тільки протиросійське, а й протинімецьке вістря, коли у численних промовах, листівках, гаслах відзначалось, що патріоти загинули за незалежність України від рук окупантів.

У загальнонаціональному революційному піднесенні десятки тисяч добровольців зголошувалися до українського війська. На базі колишніх лугових товариств відроджувались «Січі». озброєні загони січовиків готувались стати зав'язком майбутньої УНР. У липні 1941 р. формування січовиків функціонували у Львові, Копичинцях, Рогатині [770, с. 662-672; 914, с. 50]. На Ходорівщині зорганізовано 14 курінь ім. Ярослава Осмомисла (70 осіб).

Організовані збройні відділи січовиків на Тернопільщині дислокувались у Чорткові, Бучачі, Товстому, Заліщиках та багатьох селах [783, с. 87-88]. Однак у кінці серпня - на початку вересня німецькі власті почали роззброювати «Січі» та забороняти їхню діяльність. Натомість закликали створювати т.зв. «Українську допомогову поліцію», на яку покладалась каральна функція.

Як останній легальний засіб впливу на гітлерівців ОУН організувала «плебісцитову акцію» - збір підписів на підтримку Акта 30 червня 1941 р. та звільнення з тюрем ув'язнених провідників. У серпні 1941 р. такі акції за утвердження самостійності України та звільнення з ув'язнення С. Бандери, Я. Стецька розгорнуто на всій Східній Галичині [311, с. 66-72].

Організовано акція пройшла на Тернопільщині. Майже у кожному селі селяни клали свої підписи під текстом з вимогою, щоб німецькі власті звільнили з тюрем чільних провідників ОУН і дозволили їм повернутися в Україну для керівництва визвольною боротьбою супроти Москви. У наступному пункті наголошувалося, що народні збори селян вважають Організацію Українських Націоналістів єдиною політичною силою, здатною «пожертвувати українським життям». Окремим пунктом подавалось, що збори «однотонно вітають проголошення самостійності України» та шлють привіт

Українському Державному Правлінню під проводом Ярослава Стецька.

У ряді випадків селяни й самі складали резолюції. Учасник плебісциту 1941 р. Дмитро Гельмич із с. Шутроминці Заліщицького р-ну пригадує, що, спаливши на вигоні всю радянську літературу з бібліотеки, люди прийняли резолюцію такого змісту: «Ми, селяни села Шутроминці, зібравшись на збори з нагоди ліквідації більшовицької літератури, просимо фюрера Великонімецьчини, щоб повернули на Україну членів Проводу ОУН» [783, с. 89]. 6 липня 1941 р. збори на підтримку діяльності ОУН відбулися у с. Покропивна нинішнього Козівського р-ну, станом на 21 серпня - у тринадцяти селах цього району. У с. Августівка згаданий документ підписали 533 мешканці, Бишках - 618, Вимислівці - 212, Вибудові - 288, Плинній - 667, Золочівці - 231, Заберезках - 232, Кальному - 743, Конюхах - 793, Медовій - 345, Малій Плавучій - 329 та інших. Частина сіл проводила збори і в наступні числа місяця. У Забойках, наприклад, 23 серпня, де зібрали 40 підписів, Купчинцях - 70, Денисові - 24 серпня й підписали 129 мешканців.

В архівах знайдено дані про акцію у 221 селах Тернопільщини і Рогатинського повіту Станиславщини [324, с. 339-346]. Таких акцій на підтримку Акта 30 червня 1941 р. та протестів проти німецьких репресій супроти членів Проводу ОУН(р) було багато. Частину їхніх резолюцій відсилали до Проводу ОУН(р) і подальша доля безцінних документів народного плебісциту невідома.

Але німецькі чинники народне піднесення західних українців у 1941 р. і вимоги ОУН(р) щодо визнання Акта 30 червня 1941 р. залишали без відповіді. Навпаки, репресії продовжувалися. Після арешту провідних членів ОУН з фронту знято й роззброєно українські батальйони «Нахтігаль» і «Роланд» [443, с. 45].

Були реорганізовані незалежні українські адміністрації у містах Львові, Тернополі, Станиславові, Дрогобичі, Чорткові та інших населених пунктах, які діяли близько 2,5 місяця, до половини вересня 1941 р. [368, с. 276].

Заборонено друкувати статті націоналістичного змісту у дванадцяти західноукраїнських газетах, як “Воля Покуття” (Коломия), “Самостійна Україна” (Станиславів), “Боевик” (Тернопіль), “Золотий тризуб” (Калуш), “Тризуб” (Чортків), “В наступ” (Олесько), а згодом і зовсім припинено друк.

Остаточно надії Проводу ОУН(р) на Німеччину як союзника у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу поховано 1-го серпня 1941 р., коли Гітлер декретом приєднав Східну Галичину до Генеральної Губернії Третього рейху. Водночас гітлерівці почали здійснювати поспішні заходи щодо зміцнення колоніальної політики. 15 і 16 вересня 1941 р. каральні органи німецької окупаційної влади арештували близько 2000 націоналістів, з яких велику кількість розстріляли [525, с. 34].

У складних політичних умовах, що вимальовувалися все чіткіше, Організація Українських Націоналістів опинилася перед новітньою фазою визвольної боротьби, тепер уже з німецьким нацизмом. Проте до відвертої збройної боротьби приступати ще було рано. Боротися з німецькими загарбниками у 1941-1942 рр. означало ставати союзником не менш жорстокого ворога України - більшовицької Росії (СРСР). Обставини підказували: треба братися за професійний вишкіл військових кадрів ОУН на місцях загиблих, реорганізувати підпільні структури організації, створювати чітку систему реагування та збройної протидії німецьким окупантам. Але на це потрібний був час.

Розглянувши наслідки національного руху західних українців на початковому етапі Другої світової війни (1939-1941 рр.), слід відзначити, що цей період був показником моральної й ідейної підготовки народних мас до боротьби за незалежність України. Про це свідчить збройна боротьба мас під керівництвом ОУН у перші дні війни з польськими силами, під час окупації (1939-1941 рр.) з радянською каральною системою, проголошення Акта 30 червня 1941 р. про відновлення Української Держави на Захід-

но-українських землях та організація адміністрації на місцях і перших відділів Української національно-революційної армії. Акт 30 червня 1941 р. був черговим поступом ОУН(р) на шляху безперервної боротьби за самостійну українську державу. У найважчій ситуації - втратою самостійної Карпатської України, заборною Акта 30 червня 1941 р. народ під проводом ОУН(р) не розгубився, а довів своє право бути господарем на власній землі. І хоч гітлерівські окупанти ліквідували на місцях органи місцевого самоврядування та почали проти українців політику терору, - ідеї Акта 30 червня 1941 р. вони знищити не змогли. Акт мав своїх попередників і послідовників у безперервному ланцюгу державотворчого життя. Таку саму вагу мали Універсал 22 січня 1918 р., Відозва 1-го листопада 1918 р. у Львові, Акт Злуки 22 січня 1919 р. Таку ж мету переслідував Закон від 15 березня 1939 р., яким проголошено самостійну Карпатську Україну, і, нарешті, Акт 24 серпня 1991 р., який став дійсністю.

2.2. РІШЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЙ ОУН 1941-1942 рр. ТА ТРЕТЬОГО НАДЗВИЧАЙНОГО ЗБОРУ ОУН 1943 р.

Після Акта 30 червня 1941 р. про відновлення Української Держави на Західно-українських землях гітлерівська Німеччина відповіла на державницькі дії націоналістів безпосередніми репресіями і свавільством. Супроти українського народу застосовані криваві акції, які проявилися в подальших арештах націоналістів, грабунках майна, насильни-

цьких продовольчих контингентах, вивезенням населення на каторжні роботи до Третього рейху, розстрілами непокірних громадян та суцільною ліквідацією українських шкіл. 1 серпня 1941 р. генерал-губернатор міністр Франк у Львові з нагоди приєднання Галичини до Краківського генерал-губернаторства Третього рейху заявив: "... моїм завданням є зробити на цьому терені волю фюрера найвищим законом" [667, с. 27].

Окупанти поділили Східну Галичину на сім округів. У кожному з них організували спеціальні служби гестапо з надзвичайними повноваженнями. У Чортківській окрузі, наприклад, Службу безпеки очолив балтійський німець-україножер гавітштурмфюрер Курт Гільдеман, який у кожному українцеві підозрював націоналіста. 15 вересня 1941 р. чортківське гестапо здійснило масові арешти патріотів, заповнивши ними місцеву в'язницю [397, с. 239]. У грудні 1941 р. у Тернополі власті повністю заарештували обласну Управу, яка складалася з націоналістів та їх симпатиків.

Населення Східної Галичини ще якийсь час вірило німцям як союзникам і намагалось далі впливати на їхні антиукраїнські дії загальнодемократичними заходами: різними подяками фюрерові "за визволення", маніфестаціями і вічами та плебісцитовими акціями, які продовжувались частково і у вересні 1941 р. Але фюрер і рейхскомісар заперечували вільну Україну. У звіті особистого референта А. Гітлера штандартенфюрера СА Кеппена про розмову фюрера за столом 19 вересня 1941 р. записано його висловлювання про українців: "Слов'яни (читай, українці. - Н.М.) є родиною кролів, які самі по собі ніколи не вийдуть за межі родинного союзу, коли їх до цього не спонукатиме панівний прошарок. Загальна дезорієнтація є для них природним і бажаним станом. Усе засвоєне ними знання залишається у кращому випадку напівзнанням, яке робить їх незадоволеними і анархістичними. Заснування університету в Києві слід відхилити вже з цієї причини" [324, с. 404].

ОУН(р) інформаційними матеріалами, пропагандистською працею, засобами усного слова і листівок, гасел, розповсюдженням часопису "Ідея і Чин" розвінчувала справжнє обличчя нацизму, ламала людські уявлення про гітлерівців як друзів і визволителів. В умовах перших німецьких арештів кінець 1941 р. ознаменувався поглибленням націоналістичного руху, подальшим виробленням тактики і стратегії боротьби [547].

19 вересня 1941 р. у с. Сороки біля Львова відбулася Перша конференція ОУН(р) [365, с. 17-18]. У ній брали участь М. Леbedь ("Максим", "Рубан") - урядуючий провідник ОУН на місце С. Бандери, арештованого німцями, І. Климів ("Легенда") - член Проводу ОУН, крайовий провідник на Західно-українських землях (ЗУЗ), В. Кук ("Леміш") - член Проводу ОУН(р), крайовий провідник Південних українських земель, Д. Мирон ("Орлик") - член Проводу ОУН, крайовий провідник ОУН(р) на Осередньо-східних українських землях (ОСУЗ) з центром у Києві, М. Степаняк ("Лекс"), І. Равлик та інші. Провід ОУН дискутував з проблем перспектив німецько-більшовицької війни. Виходили з припущення, що німці переможуть у цій війні й доведеться вести довготривалу політику та дипломатичну боротьбу. На цій конференції І. Климів ("Легенда") висловився, що після арешту С. Бандери, Я. Стецька Німеччину слід розглядати новим окупантом України [375, с. 49]. "Легенда" пропонував загоони Української національно-революційної армії, які ще частково не були роззброєні німцями, перетворити на партизанські й почати боротьбу. Однак учасники конференції висловились про передчасність такої пропозиції й прийняли наступні рішення: почати пропагандивно-роз'яснювальну підготовку до активної боротьби з німецькими окупантами, розвінчувати колоніальні плани поневолення України, почати новий тур збору і ремонту, магазинування зброї; запровадити обов'язковий вишкіл новітніх кадрів ОУН для наступної вільної боротьби тощо.

Для керівництва цією ланкою праці створювався Крайовий військовий штаб

(КВШ) під керівництвом Дмитра Грицяя ("Перебийніс"). Старшинську школу у Мостах біля Львова і підстаршинську в Поморянах переведено у підпілля [375, с. 51]. Ще слід зазначити, що напередодні Першої конференції провідні члени ОУН М. Степаняк, М. Прокоп, Г. Голяш перевіряли організації ОУН у Дрогобицькій, Тернопільській, Львівській, Станиславівській областях [60, т. 1, арк. 21-59].

У світлі рішень Першої конференції ОУН та наслідків перевірки діяльності клітин на місцях перед ОУН постало завдання негайної організації підпільного активу, творення організаційної мережі, яка б вела боротьбу на всіх ділянках життя, необхідності політичного і військового вишколу кадрів, активізації всіх здорових сил - села і міста та виховання молоді. У селах Західної України цілеспрямовано почали організовуватися станичні осередки ОУН. На станиці лягав основний тягар боротьби. Вони забезпечували зв'язок, організацію кращих добровольців до лав УПА, їх лікування і харчування. Від успішної діяльності станичних ОУН великою мірою залежали результати майбутньої боротьби. Вступаючи до лав ОУН, молодь - хлопець чи дівчина - давали клятву. І цей ритуал був притаманним для організаційних структур ОУН усю Східної Галичини. Так, Ганна Голіната ("Ружа"), станична с. Кошилівці Заліщицького п-ту, розповідала, що клятву давала в с. Садки у хаті господині Чимич: "Присягала перед іконами. Спочатку молилася, щоб Божа Матір допомагала боротися за Україну. Потім клала руку на Біблію й декламувала напам'ять Декалог - десять заповідей націоналіста. Коли говорила: "Ні просьби, ні грозьби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни", - здавалося, що у мені ворухилася кожна клітина. - "Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї!" Закінчувала клятву гімном: "Ще не вмерла Україна".

Ганна Ландяк ("Квітка") із с. Цапівці цього ж повіту продекламувала такий текст присяги: "Я українська організована юначка. Розумію положення свого народу. Розумію, що тільки вперта напру-

жена праця дасть перемогу. Жертвую кров'ю юначки, що не зраджу ніякої тайни, хоча б прийшлося вмерти у великих тортурях. Так допоможи мені, Боже, додержати свого приречення до кінця свого життя" [783, с. 89-90].

Патріотичні почуття охоплювали майже кожну молоду людину Галичини, тому осередки ОУН зростали і міцніли. З періоду Першої конференції ОУН збереглася "Інструкція до переведення у життя цілості і діяльності ОУН" (ч. 5. - 1941), у якій наголошувалося: "Впродовж найближчих зимових місяців діяльність Організації буде звернена у бік політичного та організаційного опанування суспільно-національного активу України, а через нього - народних українських мас для справи боротьби за суверенність українського народу на українській землі" [1040, с. 10].

Німецькі окупанти, безперечно, володіли інформацією про стратегію і тактику ОУН(р) відносно гітлеризму [258]. 25 листопада 1941 р. органи поліції і безпеки отримали в Рейхскомісаріаті "Україна" наказ такого змісту: "Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання (...). З метою створити незалежну Україну, всі функціонери руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтового допиту таємно ліквідовані" [728, с. 544-545].

31 липня 1942 р. шеф поліції і безпеки доносив у Берлін, що групою Бандери поширюється нелегальний журнал "Бюлетень". Одна із статей являє собою вмілу спробу поступового настроювання українського населення проти німців. Особливо цікавим є виклад ймовірних політичних намірів Рейху стосовно українців [728, с. 215]. В іншому "Бюлетені" ОУН йшлося: "Ми не хочемо бути рабами і народжувати дітей, що стануть робочою худобою і гарматним м'ясом для гнобителів, не хочемо конати з голоду у найбагатшій землі Європи, не хочемо жити як негри (...). Хочемо волю і життя передати своїм дітям і внукам, а не сльози і ярмо" [1040, с. 3].

Німецькі окупаційні чинники не звертали уваги на сигнали з місць і наказува-

ли посилювати військові, політичні та економічні репресії над українським населенням. В одній із своїх промов д-р Гарайс - керівник відділу харчування і господарства Галичини сказав, що "вже тепер буде створено" (у Галичині. - Н.М.) резерв для осель для припливу німецької крові (Лемберг Цайтунг, 23 липня 1943 р.). Східна Галичина, як і вся Україна, підлягала поступовому очищенню від корінного населення. Починалися розстріли активістів та вивезення людей на каторжні роботи до Німеччини. "За даними часопису "Європейського ревю" в Генеральному губернаторстві мешкало 4039500 українців", - наголошувала ОУН. Станом на другу половину 1942 р. зі Східної Галичини на роботу до Німеччини вивезено 200 тис. робітників і ця акція нарощувалась [1040, с. 3].

27 листопада 1942 р. окупанти розстріляли на полі Чортків-Стара Ягільниця 52 членів і симпатиків ОУН. Серед розстріляних були кадри ОУН з Коломийщини, Радехівщини, Підгаєччини, Борщівщини та інших місцевостей, як Олекса Коссак, член ОУН, перший голова міської Управи Станиславова, Іван Миськів - голова Управи Підгайців, Микола Сорук - окружний провідник Служби безпеки ОУН Коломийщини, учасник подій на Закарпатті (1939-1940 рр.) та інші. Розстріл відбувся як відповідь німців на смертельне поранення у Львові 21 листопада 1942 р. членом Проводу ОУН Дмитром Маївським ("Тарас") кримінального секретаря Герхарда Шарфа із Головного уряду безпеки Рейху [783, с. 94-96]. Розстріли відбулись у Львові, Станиславові, Кам'янці-Подільському (120 осіб) та інших містечках і селах Східної Галичини та Кам'янецьчини. У грудні 1943 р. німці повішали десять патріотів ОУН у Дрогобичі [365, с. 48-49]. Репресивними діями, які нарощувались, окупанти намагались нейтралізувати діяльність ОУН, яка з кожним місяцем активізувалась.

У квітні 1942 р. лідери ОУН зібрались на Другу конференцію, яка відбулася в одному із сіл за 25 км від Львова. У ній брали участь М. Лебедь ("Рубан"), Д. Мирон ("Орлик"), В. Кук ("Леміш"), В. Старух

("Стяг"), Д. Клячківський ("Клим Савур"), Д. Маївський ("Тарас"), М. Степаняк ("Лекс") та інші. На цій конференції Провід ОУН(р) уже чітко заявив про свої антинімецькі позиції [60, т. 1, арк. 21-59].

Неповний текст матеріалів Другої конференції опублікував орган ОУН(р) "Ідея і Чин" №1. Організація Українських Націоналістів від рішень Першої конференції зробила рішучий крок вперед у виробленні стратегічної і тактичної лінії щодо воюючих на території України Німеччини та СРСР і чітко заявила, що стоїть на позиціях виснаження у війні ворожих сторін. У сфері міжнародної політики ствердила орієнтацію на власні сили та використання усіх можливостей, що сприятимуть визвольній боротьбі. Провід чітко заявив, що московсько-більшовицькій міжнародній концепції інтернаціоналізму і німецькій концепції т.зв. "Нової Європи" протиставляє національну концепцію під лозунгом "Воля народам - воля людині!".

Провід наголосив, що скеровуватиме свої зусилля на подальше формування організаційних клітин ОУН та активізацію міського і сільського населення. Активна увага приділялась вихованню молоді в організаціях "Юнак" та залучення до справи визволення жіноцтва.

Загострювалась увага про потребу поширення соборницьких ідей на землі Центральної і Східної України. "Лицем до сходу" - це поєднання творчих зусиль Західно-українських та Східно-українських земель (ЗУЗ і СУЗ).

ОУН ставила завдання опанувати всі структури зверху до низу - осередки суспільного, господарського, адміністративного, транспортного, культурно-освітнього і релігійного життя. Провід розробляв для активу рекомендації щодо діяльності в окремих регіонах України.

На Закарпатті ОУН висувала на перший план поборення течій угрорусів, москвофілів і германофілів, наголошувала, що доля українського Закарпаття залежатиме від розвитку подій на СУЗ і ОСУЗ. На Буковині освітню роботу необхідно спрямувати проти румунських окупантів та їх вислужників.

Конференція засудила німецьку земельну політику в Україні, спрямовану на тотальний грабунок селянства. Учасники заявили, що ОУН - проти імпералістичних господарських систем: капіталістичної, московсько-комуністичної і німецької націонал-соціалістичної й наголосили, що ОУН створить "власні форми господарського життя, які дадуть повні можливості для розвитку суспільної і приватної ініціативи для побудовання кооперації різних форм і промислово-торговельних спілок" [261, с. 51]. Провід обговорив також релігійне життя в Україні та проблеми залучення різних конфесій до актуалізації визвольної боротьби. Конференція проголосувала за стиль активної боротьби та виступила проти різних політичних комбінацій з німецькими окупантами. Висловила своє бачення мирного співіснування з поляками та ставлення до єврейства: "вважаєм за недоцільне брати участь у протижидівських акціях, щоб не стати сліпим ряддям у чужих руках" [261, с. 52].

На першому етапі боротьби з німецьким нацизмом у 1941-1942 рр. найболючішим місцем для ОУН залишались кадри, яких не вистачало на всіх ділянках праці. Велику частину кадрових підпільників-революціонерів знищили більшовики під час масових арештів та розстрілів у 1940-1941 рр. З початком німецько-радянської війни новітні сили ОУН розпорошилися у похідних групах на теренах колишньої підрадянської України. Частина з них повернулася до Західної України, інша загинула в казематах німецького гестапо. Лише збігом обставин націоналістична Служба безпеки визволила з в'язниці на Лонцького у Львові Я. Старуха ("Стяг"). Загинули сотні кадрів низового націоналістичного активу по всій території західного регіону. Опанувати ситуацію було надзвичайно важко. Пошта, залізниця, суд, міліція були у ворожих руках. Німецькі окупанти ці важливі артерії державного життя обсаджували у більшості польськими антиукраїнськими елементами - фольксдойчерами (німецький народ. - Н.М.). Для прикладу, станом на 15 вересня 1942 р.

лише в одній Чортківській окрузі, що охоплювала колишні передвоєнні повіти, налічувалось 625 фольксдойчів і 1251 райхсдойчів (чистокровних німців. - Н.М.), які займали керівні посади [781, с. 70]. Ще мешкало 114203 поляки, які стали основою для створення "третього фронту" проти визвольних сил українства [1040]. Отже, національне підпілля, хоч і зазнало втрат, зброї не складало, а поспішно бралось до праці. На місце загиблих старших друзів ОУН прибували молоді сили.

Прогнозуючи події, Провід ОУН у грудні 1942 р. зібрався на військову конференцію, яка відбулась у будинку №45 по вулиці Городецькій у Львові, де обговорили питання створення військових сил, ведення гнучкої тактики і нової політики у Другій світовій війні. Про хід військової конференції розповідає у спогадах крайовий комендант краю "Захід" Лука Павлишин ("Вовк"). На конференції були присутні військовий референт Проводу ОУН(р) Д. Грицай ("Перебийніс"), військовий референт краю "Північ" В. Івахів ("Сонар"), І. Климів ("Легенда"), В. Кук ("Медвідь"), урядуючий провідник ОУН М. Лебець ("Рубан"), який вів засідання. Л. Павлишин передає зміст розмов на конференції, яка стала історичною. Д. Грицай говорив, що до цих пір ОУН конкретно не знає, в якому напрямку вести роботу. По-перше, треба опрацювати концепцію - прогноз на подальший хід війни та якими методами з мрій і устремлень народу зродити ідею самостійної України. Л. Павлишин наголосив, що потрібно накопичувати військові сили, організовувати вишкільні табори, зміцнювати дисципліну. Маючи збройні сили, можна було б у майбутньому торгуватися із Заходом. І. Климів ("Легенда") виступив, як завжди, емоційно й пропонував створювати сильну армію "з усіма" родами військ, тобто справжні бойові сили ОУН. В. Івахів запропонував звернути увагу найперше на Волинь і Полісся, де горять села. Вже давно назріла потреба для захисту. "Давайте створимо повстанську армію. Цим утремо носа різним партизанам, що нишпорять по лісах. Їх

називають месниками. Волиняни і поліщуки створюють відділи самооборони, власну Січ. Невже ми не можемо взяти їх під опіку?! Будуть збройні сили, тоді не тільки поляки, але й німці почнуть рахуватися з нами. Що ж до решти справ, то я згідний з “Легендою”, - продовжував Івахів, - треба готувати населення до спротиву більшовикам. Думаю, послабивши найпершого ворога, заставимо повірити у себе не тільки Європу, а й світ!” Ця промова Івахіва, - зауважує Лука Павличин, - мала далекосяжні наслідки, наближаючи день народження УПА [517, с. 87-89].

Конференція прийняла рішення, що у “військовій доктрині ОУН треба передбачити можливі варіанти. Все боездатне українське населення повинно стати під знамена ОУН для боротьби проти смертельного більшовицького ворога. Члени ОУН(р) мають зайняти командні пости в майбутніх військових з’єднаннях. Треба негайно створити збройні сили для захисту Волині і Полісся з огляду на присутність там польських військових формувань і червоних партизанів” [517, с. 91]. Військові інструкції, вказівки щодо конкретних питань створення збройних сил мала підготувати вибрана конференцією група у складі “Легенди”, “Сонара”, “Леміша” [517, с. 91]. Слід зазначити, що німецьке гестапо, очевидно, знало про рішення конференції, бо через кілька тижнів арештувало організатора Української національно-революційної армії Івана Климіва (“Легенда”) й закатувало.

Третя конференція ОУН, що відбулася 17-21 лютого 1943 р., на відміну від попередніх, накреслила плани збройної боротьби ОУН проти німецьких і більшовицьких поневолювачів. У цей період радянські війська розбили гітлерівців під Сталінградом. Ставало очевидним, що німці цю війну програють. На Волині й Поліссі поспішно формувались сотні УПА. На Галичину, де було відносно спокійніше, покладалась роль запілля. Конференція відбулася поблизу містечка Олесько на Львівщині. У ній брали участь М. Лебедь (“Рубан”), Р. Шухевич (“Тур”), М. Прокоп (“Володимир”), В. Охримович (“Бард”),

Р. Кравчук (“Петро”), М. Степаняк (“Лекс”) та інші. Учасники конференції зробили детальний аналіз міжнародного становища та позиції воюючих держав у Другій світовій війні, перспективи здобуття Україною незалежності. Наголошувалось, що ситуація, яка склалася на фронтах, дає підстави стверджувати, що війна ведеться на повне поневолення українського народу. Останнім часом, стверджували націоналісти, починають втягувати у протирадянську війну загарбані нею народи, але їхня політика є не що інше як підступний маневр. СРСР намагається схилити на свій бік західних союзників. Україна, опинившись між молотом і ковадлом, зазнає однакових ударів з боку Москви і Берліна. Для українського народу невідкладним є завдання боротьби проти обох імперіалістів. ОУН констатувала, що 1942 р. був роком наполегливої праці і боротьби, яка принесла для організації визнання їхньої визвольної програми і платформи визвольного руху. Провід пояснював, що шукатиме спільні пункти боротьби з іншими народами проти сталінського СРСР. Націоналісти твердо заперечували будь-які спроби переговорів з представниками німецьких збройних сил в Україні. З поверненням радянської влади в Україну учасники конференції заявили, що боротимуться з більшовицькою Москвою як “віковичним ворогом поневолених народів Сходу”. ОУН засудила німецьку політику створення збройних відділів з українців й з метою використання їх як “гарматне м’ясо” у війні з СРСР і закликала усіх об’єднатися спільним фронтом у боротьбі проти обох агресорів [213, с. 74-79; 261, с. 134-141].

На пропозицію М. Лебеда конференція прийняла рішення, щоб до ОУН додавати аббревіатуру “СД” - Самостійників-Державників і частіше вживати назву Організації Самостійників-Державників, щоб у майбутньому відмовитись від назви ОУН, але на Третньому Надзвичайному Зборі ОУН ця пропозиція була відхилена.

Вищезгадані конференції та наради Проводу ОУН, зародження УПА на Волині та Народної самооборони в Галичині,

перші зачіпні бої з німецькими окупантами конкретизували збройну боротьбу визвольних сил. ОУН поширювала, зміцнювала й творила новітні осередки збройної боротьби народу.

Кожна з трьох конференцій ОУН, що відбулися у 1941-1943 рр., зробила значний ідейно-політичний внесок у розробку програмних принципів наступної боротьби ОУН, що впливала зі змін на східних фронтах Другої світової війни та міжнародних обставин.

Матеріали конференцій стали основою розробки новітньої концепції ОУН у визвольній боротьбі на Третньому Надзвичайному Зборі ОУН 21-25 серпня 1943 р. [213, с. 90]. Це був останній Надзвичайний Збір ОУН на рідних землях періоду визвольної боротьби. Відбувся він на хуторі Веснівка біля с. Золота Слобода, нині Козівського р-ну Тернопільської обл.

Учасник Збору ОУН Мирослав Прокоп у статті «У сорокаліття III Надзвичайного Великого Збору ОУН» пише, що в умовах німецького окупаційного режиму повний реєстр учасників Збору не складався. Однак з пам'яті подає двадцять прізвищ основних діячів ОУН, які прибули з різних кінців України на наради Збору. Серед них: Микола Арсенич, головний референт Служби безпеки (1910 р.н. - заг. (+) 1947 р.); Яків Бусел, начальний референт політвиховного відділу крайового військового штабу УПА-«Північ» (1943-1944) і член Проводу ОУН (1910 р.н. - (+) 1945 р.); Ростислав Волошин, співорганізатор УПА та комендант Запілля УПА у 1942-1943 рр. (1911 р.н. - (+) 1944 р.); отець Іван Гриньох, активний діяч ОУН (1907 р.н. - пом. 1994 р.); Роман Кравчук, член Проводу ОУН і його організаційний референт (1912 р.н. - (+) 1951 р.); Василь Кук, крайовий провідник ОУН Південно-східних українських земель (ПСУЗ), після загибелі Романа Шухевича - Головний Командир УПА у 1950-1954 рр. (1913 р.н. - пом. 2007 р.); Микола Лебедь, після арешту Степана Бандери у 1941 р. німецьким гестапо - «урядуючий провідник» ОУН, організатор антинімецького підпілля ОУН в 1941-1943 рр. (1910 р.н. - пом. 1998 р.); Омелян Логущ, референт

пропаганди ОУН Південно-східних українських земель у Дніпропетровську (1912 р.н. - пом. на еміграції); Зіна Л. (прізвище невідоме, зі Східної України); Дмитро Маївський, член Проводу ОУН (1914 р.н. - (+) 1945 р.); Зиновій Марцюк (не ідентифікований); Василь Охримович, крайовий провідник ЗУЗ у 1943 р. (1914 р.н. - (+) 1954 р.); Михайло Палдович, член крайового проводу ЗУЗ (1914 р.н. - (+) 1944 р.); Йосип Позичанюк, провідний діяч ОУН з Вінницької обл., редактор підпільних видань (1911 р.н. - (+) 1944 р.); Мирослав Прокоп, референт пропаганди Проводу ОУН (1913 р.н. - пом. 2003 р. у США); Дарія Ребет, член Проводу ОУН (1913 р.н. - пом. 1992 р.); Михайло Степаняк, крайовий провідник ЗУЗ (1905 р.н. - пом. 1967 р.); Василь Турковський, заступник референта Служби безпеки Проводу ОУН у 1941-1944 рр. (1910 р.н. - (+) 1944 р.); Роман Шухевич, Голова бюро Проводу ОУН, Головний Командир УПА у 1943-1950 рр. (1907 р.н. - (+) 1950 р.) [386, с. 42].

Прибувши у район с. Золота Слобода, лідери повстанчої України спочатку квартирували у господарстві селян Чарківських та Фостяків, а потім перенеслися до хуторянина Григорія Микитіва. Деякі мешкали у родичів Тетяни Федорів, майбутньої поетеси та громадської діячки в еміграції. Третій Надзвичайний Збір ОУН мав виняткове історичне значення. Збір вніс глибокі зміни в програмні засади національно-визвольної боротьби ОУН за УССД, а також і в структурну побудову самої організації [107, арк. 136-140].

Сталося це у зв'язку з великими геополітичними змінами на європейському континенті та набутим досвідом революційної боротьби ОУН упродовж дворічної боротьби з німецькими і більшовицькими окупантами та їх польськими колаборантами [653, с. 286-291].

Далекоглядні політики ОУН передбачували провал Німеччини у Другій світовій війні. За їх прогнозами, Червона армія СРСР у 1943 р. вже повністю володіла Лівобережною Україною [524].

Провід ОУН ще до Третнього Надзвичайного Збору намагався внести ясність у деякі програмні пункти Першого та

Другого Великих Зборів ОУН, які відбулися у 1929 р. та 1939 р. - після загибелі провідника ОУН Євгена Коновальця, і критикував роль одноосібного керівника в ОУН. Як наслідок, 11-13 травня 1943 р. на засіданні Проводу ОУН, що відбувся у Золочівському повіті Тернопільщини, запроваджено колегіальний принцип керівництва у складі трьох членів бюро Проводу: Романа Шухевича, Зиновія Матли і Дмитра Маївського [386, с. 54]. Микола Лебедь, який після арешту Степана Бандери до 13 травня 1943 р. очолював Провід, відмовився від участі в ньому. Згодом, після арешту Зиновія Матли, до бюро Проводу обрано Ростислава Волошина [386, с. 54].

Щоб обміркувати як слід вищенаведені політичні та організаційні зміни, Р. Шухевич запропонував скликати Третій Надзвичайний Збір ОУН. Політичну доповідь він доручив зробити Мирославові Прокопу, підготовку програми - Дмитрові Маївському, сам же підготував виступ з аналізом та пропозиціями щодо боротьби ОУН, УПА з новітніми більшовицькими загарбниками, які наближались, й дав відповіді, як бути далі [858].

На основі доповідей Третій Надзвичайний Збір у своїх постановках визначив, що “сучасна війна - це війна між воюючими імперіалістами за панування над світом (...)” [213, с. 113]. “Ціллю більшовиків є під ширмою т.зв. “оборони батьківщини”, відігрітого слов'янофільства і псевдореволюційної фразеології здійснити напрямні московського імперіалізму, а саме: опанувати Європу, а в дальшу чергу весь світ” [213, с. 114].

На основі дискусій між учасниками Збору було заявлено, що в боротьбі за УССД слід далі орієнтуватися на власні сили: “Окупацію більшовиками українських земель приймаємо плановою активною боротьбою в усіх тих формах, що ведуть до розвалу державного апарату московського імперіалізму та спричиняються до зросту організованих сил українського народу в його боротьбі за УССД” [213, с. 120-121].

З присутніх дискусій ОУН ні в кого не було сумніву, що боротьба з московсь-

ким імперіалізмом буде набагато важчою, ніж з німецьким окупаційним режимом. Заздалегідь було відомо, що більшовики у протиукраїнській боротьбі використовуватимуть тактику спаленої землі, що на фронт змобілізують усі молоді сили українства і кинуть їх на передову з метою тотального знищення людських ресурсів визвольного руху.

Лідери ОУН прийшли до одностайної думки про потребу готуватись до зустрічі з більшовиками: будувати криївки, магазинувати зброю, хліб, медичні препарати тощо.

Тодішнього серпня 1943 р. навряд чи хто міг збагнути, що визвольна війна ОУН, УПА розтягнеться на десятиліття. Навіть Р. Шухевич вважав, що під більшовицьким терором повстанські формації витримають не більше як два роки.

Побутували й інші думки. Наприклад, М. Степаняк пропонував підняти проти німецьких окупантів повстання силами двадцятитисячного війська, яким розпоряджався Головний військовий штаб УПА. Але це означало остаточно знекровити українські визвольні сили з німецькими військами та полегшити наступ армії СРСР.

Зародилась у когось ідея створити наднаціональний орган боротьби за визволення України, можливо, у формі Ради. У 1944 р. таку структуру було створено й названо Українською Головною Визвольною Радою (УГВР). Виходячи з досвіду перебування членів ОУН на східноукраїнських землях, на пленарних засіданнях Збору обговорювались питання щодо нових елементів програми. Відкидалися доктрини ОУН, такі як “корпоративізм”, безапеляційність політики націоналістів, “вождизм” тощо. На Третньому Надзвичайному Зборі ОУН заявила що не бореться за Україну для себе: “ОУН бореться проти імперіалістів й імперій, бо в них один пануючий народ поневолює культурно й політично та визискує економічно інші народи (...), за рівність усіх громадян України незалежно від національності в державних та громадських правах” [213, с. 107, 112].

На Зборі також ішла мова про соціально-економічні аспекти програми ОУН. Про те, що українська державна влада не нав'язуватиме селянам однієї форми користування землею, про вільну працю, свободу профспілок, вільне ремесло, організацію національно-банкової системи, безоплатну освіту, пошану до праці інтелігенції, широке запровадження охорони народного здоров'я тощо [213, с. 109, 112].

ОУН проголошувала свободу інтелектуальної творчості, політичної і соціальної демократії, свободи культури, мистецтва, наукових дослідів. У постанові зафіксовано, що ОУН боротиметься, щоб кожна нація жила вільним і повноцінним життям, що тільки у спільній боротьбі народів СРСР можливо перемогти сталінську диктатуру [213, с. 107, 114, 116].

Підбиваючи підсумки, зазначимо: ідеологічні конференції і наради Проводу ОУН у 1941-1944 рр. відбувалися в умовах загострення боротьби націоналістів з німецькими окупантами та посилення репресій останніх. Якщо на Першій конференції члени ОУН ще стримано заявляли про відкриту боротьбу з німецькими окупантами, сподіваючись на їхнє розуміння хибності дій, хоча підпільні організації ОУН на місцях уже готувалися до боротьби: створювали структури ОУН, діставали зброю, вишколювали кадри, то на Другій і Третій конференціях чітко заявлено, що агресорами в Україні є гітлерівська Німеччина та більшовицька Росія (СРСР) і визвольна боротьба з ними неминуча. Внесення цих та інших постулатів до програмних матеріалів Третього Надзвичайного Збору ОУН дало в руки Проводу ОУН, УПА сильні політичні козири і додало сили українським націоналістам у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу. Теоретичні основи ОУН, уточнені на Зборі, стали ідейною базою публіцистичних праць визначних ідеологів ОУН Осипа Дяківа ("Горновий"), Петра Федуня ("Петро Полтава"), Ярослава Старуха ("Стяг"), Дмитра Маївського ("Тарас") та інших, які визвольними концепціями збагатили політичну думку ХХ

століття і праці яких залишаються актуальними й у наш час.

Принагідно згадаємо, що десять учасників Великого Збору впали у боях з радянськими окупаційними силами, інші - продовжували боротьбу у концтаборах та на еміграції.

2.3. СКЛИКАННЯ УГВР 1944 р. - УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО ПАРЛАМЕНТУ, КООРДИНАТОРА ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УПА

У січні-лютому 1943 р. радянсько-німецький фронт під тотальним наступом Червоної армії відкочувався на захід і в березні 1944 р. дійшов лінії від Луцька аж до гирла Дніпра. 7 березня 1944 р. війська Першого українського фронту наблизились до Тернополя. Сюди підійшли 1-ша гвардійська армія генерала А. Гречка і 6-та армія генерала І. Черняховського. А. Гітлер же наказав перетворити Тернопіль у неприступну твердиню, хоч місто до такої ролі не надавалося. Гарнізону міста велено оборонятися до останнього солдата. Жорстокі бої з перемінним успіхом продовжувались до 18 квітня 1944 р., коли Тернопіль остаточно перейшов до рук нових господарів [786, с. 133]. З тих пір фронт на три місяці стабілізувався. Наступаючі радянські війська не мали відповідних сил розгортати контрнаступ і зупинилися на лінії Торчин-Берестечко-Золочці-Чортків-Коломия-Кути. Як і під час Першої світової війни, воєнні дії зупинилися вздовж річки Стрипа.

Окупувавши половину Західної України, радянські збройні сили почали у кілька етапів мобілізувати населення на фронт і на відбудову зруйнованого господарства. Під повальну мобілізацію підпадали чоловіки від 17 до 60 років. Хто не в силі був тримати зброю в руках, тих відправляли на шахти Донбасу. Уникаючи призову, народ ховався у лісах, кривках. Молодші поповнювали лави УПА, яка не могла зорганізувати до боротьби таку велику масу добровольців. Мельниця-Подільський РВК повідомляв, що з 17 по 22 квітня 1944 р. із загальної кількості 6065 призовників на призовні пункти прибуло лише 307 [31, арк. 59].

Мобілізаційні заходи часто ігнорувалися. Були випадки, коли голови сільських рад, наприклад, с. Пищатинці - І. Галяс сам організував відхід призовників до лісу [31, арк. 8]. “Призвані на мобілізацію у селах Іване-Пусте, Худиківці, Кудринці, Устя приведені силою зброї, - доповідав РК КПУ. - Взятий призовний контингент під час цих акцій в основному старшого віку (40-48 років). Молодь ховається” [31, арк. 8]. У наступному рапорті райкому партії зазначалося, що старший лейтенант Гофман із Скала-Подільського гарнізону “зі страху відмовився займатися мобілізацією. Він заявив: “Я в село не поїду і мобілізацію проводити не буду, робіть зі мною що хочете” [24, арк. 26].

Виконуючи плани призову на фронт, радянські фронтові частини почали масові облави на людей, залякуючи їх розстрілами та підпалюючи села, як, наприклад, у с. Гори Стрийовецькі Збаразького р-ну Тернопільської обл. 20 березня 1944 р. радянські частини “Смерш” зігнали усіх чоловіків біля школи й оголосили, що вони направляються до Червоної армії і там кров'ю мають змити з себе “тавро українських націоналістів”. А для науки іншим відрахували 28 селян, вивели під ліс і там розстріляли [995, с. 1-4].

Українській історії достеменно відомий наказ №0078/42 від 22 червня 1944 р., підписаний Наркомом внутрішніх справ СРСР Л. Берією та заступником Наркома оборони СРСР маршалом Г. Жуковим про виселення з “визволених” те-

риторій всіх українців, які перебували під німецькою окупацією, мовляв, за те, що вони й далі вороже ставляться до радянської влади. Щоправда, наказ цей не був тоді виконаний, хоч українців постійно виселяли упродовж наступного десятиліття [754, с. 19-20].

“Українці частково уникали цієї долі тільки тому, - наголосив М. С. Хрущов на 20-му з'їзді КПРС 1956 р., - що їх було надто багато і не було місця, куди б можна було їх усіх переселити. Інакше вони були б теж переселені з України” [648, с. 59].

Проте влада знайшла інший спосіб знищення українства. Розцінюючи їх як потенційних зрадників, частину з них, не вишколених, гнали на найкривавіші ділянки фронту. За даними історика Лева Шанковського, за перший рік 1944-1945 рр. з чотирьох областей Східної Галичини на 125 районів з усіх 140 до лав Червоної армії мобілізовано 192150 осіб (57%). Тих, які зголосилися до мобілізації, на фронтах загинуло 44730 [393, с. 715].

Ламаючи німецький опір силами Червоної армії, влада СРСР посувалася на захід, поновлюючи соціалістичний тоталітарний спосіб життя. У цей період націоналісти в листівках та друкованих органах пояснювали населенню: “Практика більшовицького наступу з весною цього року до теперішнього наступу показує, що більшовики йдуть на свідоме знищення українського народу. Не важно чи це діється шляхом нещадних розстрілів, чи насильницьким гонінням не вишколених мужчин і жінок на першу лінію фронту під німецькі кулемети. Для нас важно, що більшовики продовжують у цей спосіб методу насильницької мобілізації українців до Червоної армії та наслідують тактику німців, забирають з України воєнно-здібний елемент (...). Нехай ніхто не обманює себе тим, що його особисто більшовики не заторкнуть” [213, с. 101]. Про велику загрозу сталінізму влучно висловився 11 листопада 1943 р. митрополит УГКЦ А. Шептицький у листі до Риму: “Маємо причину побоюватися такої катастрофи, - писав він, - якої наш народ ще не переживав ані

в лютих часах татарських наїздів, ані в часах руїни, ані в часах, що наступили після полтавського погрому. Видається, що великими кроками зближаємося до такої катастрофи. А ніхто не знає, що робити, щоб її затримати” [290, с. 238].

Наближення фронту та масове поширення збройної боротьби УПА, вихід на політичну арену української проблеми спонукало Головну квартиру УПА зініціювати утворення загальноукраїнського центру, що координував би національно-визвольну боротьбу. Цей план народився в колах ОУН та командування УПА влітку-восени 1943 р. Було створено Ініціативний комітет, який працював над формою майбутнього центру, що мав базуватися на чотирьох принципах: беззастережного визнання ідеї УССД, продовження революційних методів боротьби, декларування свого становища супроти більшовиків та нацистів, визнання демократії як принципу представництва влади [261, с. 28-69; 1073].

Остаточне рішення про створення органу під назвою Українська Головна Визвольна Рада було прийнято влітку 1944 р. під час бесід провідних діячів УПА Р. Шухевича, М. Лебеда, О. Гасина, Д. Маївського та інших [60, т. 1, арк. 190-200].

Збір УГВР відбувався 11-15 липня на лісничівці біля с. Сприня Старосамбірського р-ну на Львівщині. У ньому брали участь 20 осіб, п'ятеро просили вважати їх членами нарад, не маючи змоги бути присутніми. Ще п'ятеро кооптувалися до УГВР пізніше. Разом налічувалось тридцять осіб: 9 з них загинули у боротьбі, 2 арештовано, 2 пропали безвісти, 15 опинилися на еміграції [386, с. 72].

Учасники Великого Збору заслухали доповідь Мирослава Прокопа, який у чотирьох розділах заактуалізував зовнішнє і внутрішньополітичне становище української нації у різні періоди Другої світової війни та окреслив завдання верховного політичного керівництва українського народу.

Доповідач наголошував, що крім створеної УПА реальним чинником у визвольній боротьбі найперше є червоноармійці

та українські вояки інших чужоземних армій. Гаслом сучасного націоналіста і упівця повинно бути “Лицем до Червоної армії”. Йдеться про боротьбу за кожного червоноармійця. Бути у Червоній армії, мати у ній своїх людей і з нею тісно співпрацювати. Мати таку політичну платформу і програму, щоб була прийнятна для пересічного бійця. Провідний діяч ОУН торкався болючого питання “боротьби брат проти брата” - і так буде до тих пір, поки українська земля не перестане бути об'єктом політики імперіалістичних держав [386, с. 63-71].

УПА створено у таких розмірах, які були можливі. Армію треба й далі формувати. В умовах підрадянської дійсності навряд чи можна надіятися на спонтанний вибух народу, наголошував доповідач [858, с. 7-82].

Великий Збір опрацював і затвердив Тимчасовий устрій УГВР, у якому вказано, що Українська Головна Визвольна Рада є “верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі. Найвищою законодавчою владою на час революційної боротьби за УССД є Великий Збір УГВР, який ухвалює закони, розглядає основні політичні питання та генеральну лінію боротьби. Збір вибирає Президента, 7 членів Президії, Голову Генерального Секретаріату, Генерального Суддю і Генерального Контрольного. Президент з Президією відповідають перед Великим Збором УГВР. Генеральний Секретаріат має діяти колегіально і вирішувати справи більшістю голосів. За Генеральним Суддею забезпечувалось право інтерпретувати статутні питання УГВР і подавати їх Президентові на затвердження [249, т. 8, с. 24-43].

Президентом УГВР обрано Кирила Осьмака, родом із містечка Шишаки Миргородського п-ту на Полтавщині, колишнього члена Центральної Ради, двічі арештованого НКВС, що 1942 р. пов'язав своє життя з ОУН. Він же автор проекту Платформи та Універсалу УГВР.

Як Президент УГВР К. Осьмак дав оцінку тимчасовому політичному стану в Україні. Свою боротьбу, - наголошував він, - УГВР прагне вести з усіма поневоле-

ними народами Європи і Азії, які борються за своє визволення і визнають права України на політичну незалежність [273].

У виступі на Зборі УГВР Президент наголосив, що УГВР зобов'язана свої завдання виконати, використовуючи усі можливості для досягнення нашого ідеалу. УГВР повинна поставити справу так, щоб на кінець війни націоналісти мали сформовану державу [273].

У Платформі УГВР зверталась увага на безперервність національно-визвольної боротьби від періоду Визвольних Змагань 1914-1921 рр., що сучасна війна між двома тоталітарними системами, які стоять на позиціях винищення українського народу, ведеться за український життєвий простір [860]. Водночас наголошувалось, що війна виснажує ворожі сили і з огляду на це слід обороняти український народ від фізичного знищення та готуватись до боротьби за власну державу. Для здійснення цих цілей потрібен єдиний фронт національно-патріотичних сил.

В основі ідейно програмних принципів УГВР прагнула до відбудови української держави на українських землях засобами революційної боротьби проти усіх ворогів українського народу.

Соціальною платформою УГВР проголошувала демократичний спосіб життя, справедливий соціальний лад без масового гноблення, забезпечення прав національним меншинам, вільну форму господарювання, одержавлення стратегічних підприємств, розвиток вільної торгівлі тощо. П'ятою точкою Платформи УГВР декларувала ідею боротьби за УССД в союзі з усіма народами, поневоленими Москвою [249, т. 8, с. 34-38].

І нарешті, Універсал УГВР урочисто закликав народ до рішучої боротьби за свободу і незалежність України. Сучасне молоде покоління може бути горде, що саме йому доведеться в героїчній боротьбі завершити будівництво української держави і здійснити заповіт предків [249, т. 8, с. 39].

УГВР затвердила для вояків УПА присягу, яка вимагала від повстанців: "Боротись за повне визволення

всіх українських земель і українського народу від загарбників та здобути Українську Самостійну Соборну Державу" [370, с. 285]. Після Збору УГВР учасники нарад роз'їхалися на місця, де прийняли присягу від куренів і сотень УПА. 5 серпня на вірність Україні присягнули відділи УПА: "Булава", "Льви", "Чорний Ліс", командир "Різун" - 520 вояків; 6 серпня: "Месники", командир "Благий" - 230 вояків; 21 вересня курсанти другого випуску старшинської школи "Олені" [931]. Президент УГВР Кирило Осмак у цей час квартирував на Золочівщині.

В умовах наступу Червоної армії сотні УПА, з якими перебував К. Осмак, розпорошено, а його 23 серпня поранено у бою. Президента відправили у с. Дорожів Дублянського р-ну Дрогобицької обл. на лікування. 22(?) вересня 1944 р. його арештувало НКВС. Він витримав 230 допитів і був ув'язнений. Помер 1960 р. у радянській в'язниці [716].

У жовтні 1944 р. на нараді членів Проводу ОУН(р) у Рогатинському р-ні Станіславської обл. референт пропаганди Я. Бусел вніс пропозицію, щоб ОУН в організаційному плані не була формально зв'язана з УГВР, зберігаючи таким чином відому свою ідейну та організаційну незалежність [304, с. 148].

18 грудня 1944 р. Головнокомандувач УПА Роман Шухевич, він же Голова Генерального Секретаріату УГВР, видав наказ Ч. 2/3, у якому йшлося: "З уваги на різні політичні і теренові умовини поодиноких країв, початкові формування Української Збройної Сили (УПА, УНС) плили різними шляхами. Щоб усунути всі витворені на той час різниці та уніфікувати і звести всі ці відділи до одної військової форми наказую: Найвищим зверхником Української Збройної Сили є: Головна Визвольна Рада" [63, 376/60, арк. 217].

З метою координації підпільних видань, УГВР створила Бюро

Інформації під керівництвом Йосипа Позичанюка («Шугай»), Осипа Дяківа («Горновий»), Петра Федуна («Петро Полтава»). Під їхній контроль перейшли видання: «Ідея і Чин», «Вільна Україна», «До Зброї», «Вісті Української Інформаційної Служби» та інші.

Упродовж наступних років боротьби УПА та збройне підпілля ОУН активно розповсюджувало друковані видання та звернення УГВР. Серед них «Універсал УГВР до Українського Народу», «Звернення до всіх насильно вивезених з України і тих, що мусять покинути рідні землі братів і сестер наших, до всіх українців на чужині», «Звернення до всіх українських вояків, що перебувають поза межами батьківщини». Восени 1946 р. ОУН і УПА масово поширювали нове Звернення УГВР «До Українського Народу під московсько-большевицькою окупацією», на початку 1947 р. - «Заклик УГВР до Українського Народу в справі бойкоту виборів 3 січня 1947 р.». Восени 1949 р. УГВР разом з Головною квартирою УПА і Проводом ОУН звернулася до української еміграції й це звернення було опубліковано всією українською пресою. Перший підпис під зверненням належав отцю, професору М. Лаврівському, члену УГВР, голові підпільної УГКЦ [375, с. 70-90].

Отже, ідеологічні та історичні передумови визвольної боротьби ОУН, УПА середини ХХ століття зросли з довголітнього процесу освідомлення народних мас, жертвовної боротьби з режимом Речі Посполитої у міжвоєнний період, проголошення незалежної Карпатської України 15 березня 1939 р., яка хоч закінчилася

невдачею, принесла перший досвід державотворчого процесу у надзвичайно драматичних міжнародних умовах. Боротьба за збереження кадрів у період «радянзації» 1939-1941 рр. вкотре загартувала патріотів ОУН та підготувала ґрунт до проголошення відновлення державності на західноукраїнських землях. Провід ОУН(р) підготував ряд директивних документів, у яких сміливо заявив про боротьбу за УССД власними силами у залежності від міжнародних обставин.

Рішення Першої, Другої і Третьої конференцій ОУН, військових нарад 1941-1943 рр. сприяли розробці новітніх концепцій визвольного руху, які вилилися у створення власних повстанських сил, зміцненню підпільного активу, гострій критиці українських формувань у складі німецької армії.

ОУН наголошувала на можливості використання кадрового і збройного потенціалу Червоної армії для боротьби під лозунгом «Воля народам - воля людині!». Нові програмні елементи у рішеннях Третього Надзвичайного Збору ОУН 1943 р. з'явилася з практики й досвіду попередньої боротьби, давали конкретну відповідь за які ідеї і цілі борються націоналісти. У програмних засадах повстанського парламенту - Української Головної Визвольної Ради було чітко заявлено про агресивність гітлеризму і більшовизму та неминучу боротьбу з ними. На основі прийнятих документів ОУН організувала відділи Української народної самооборони, Української Повстанської Армії-«Захід», з якими розгортала боротьбу за незалежність.

Шлях пішого конвою політв'язнів з чортківської в'язниці до Умані 2-20 липня 1941 р.

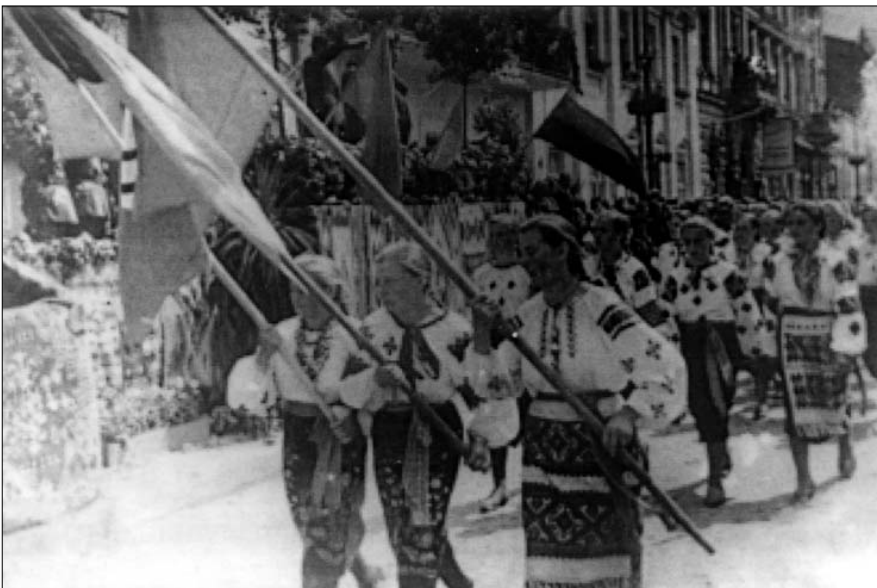
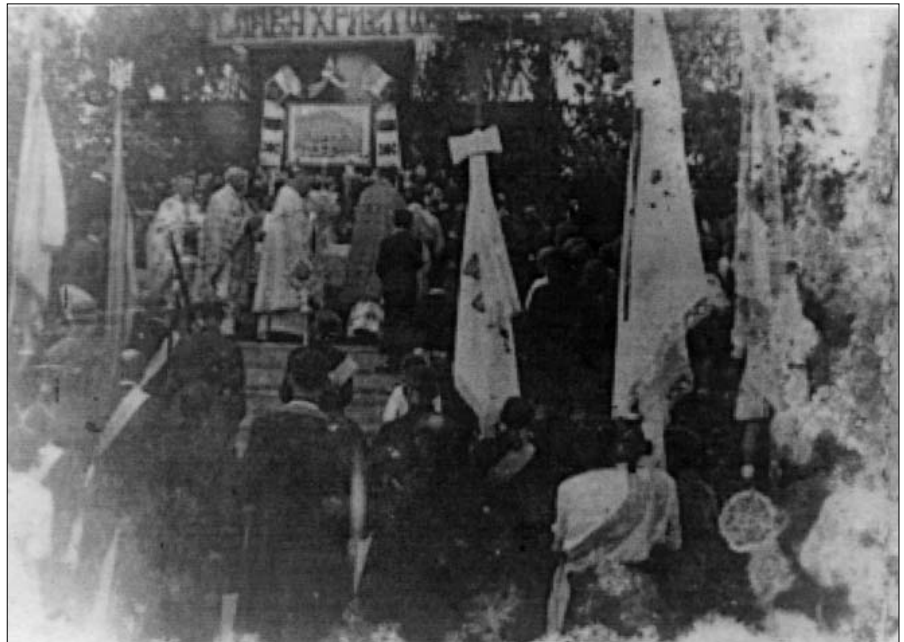
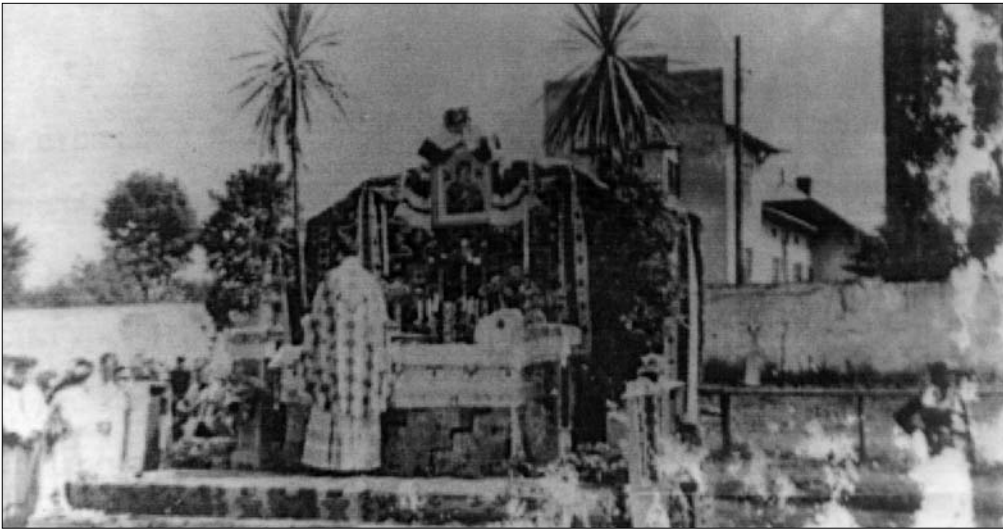
Члени підпілля ОУН с. Петликівці Старі Бучацького п-ту біля могили борцям за волю України, 1941 р.

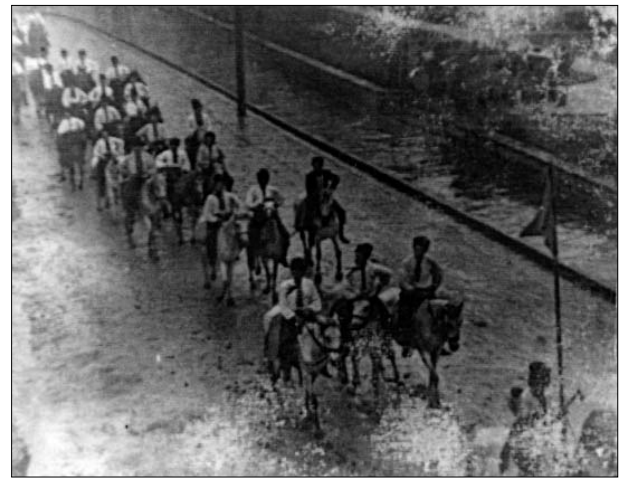
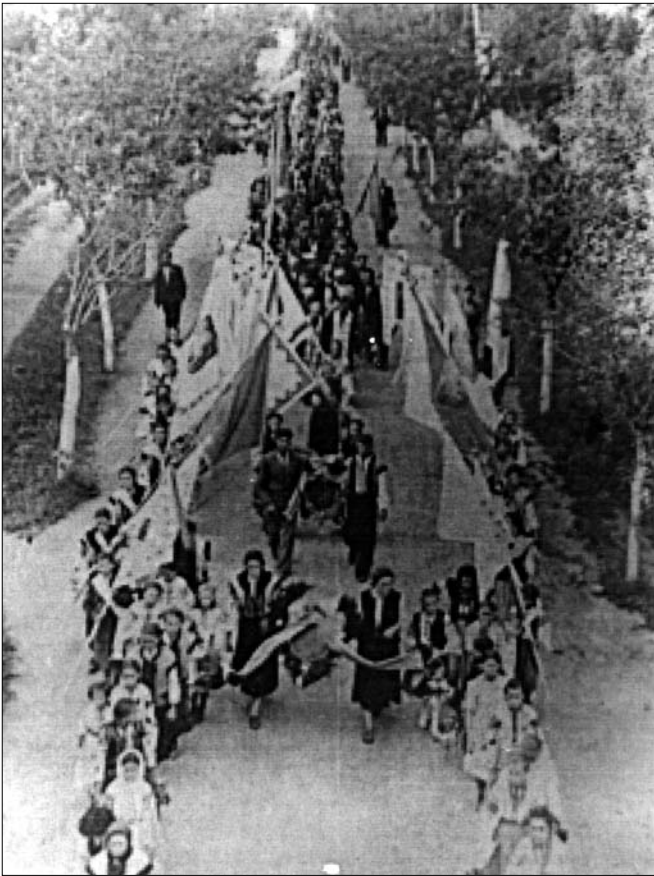
Подвір'я львівської в'язниці "Бригідки" після розстрілів НКВС у червні 1941 р.

Похорон чл. ОУН Петра Козака, закатованого енкаведистами у червні 1941 р. Н. у с. Залуччя Борщівського п-ту Тернопільського в-ва.

Масова маніфестація на підтримку політичної діяльності українців, 27 липня 1941 р. в Тернополі.

Масова маніфестація на підтримку політичної діяльності українців, 27 липня 1941 р. в Тернополі.

Освячення могили борцям за волю України у липні-серпні 1941 р. (місцевість біля р. Збруч).

Віче у Заліщиках 11 липня 1941 р. з нагоди проголошення Акта 30 червня 1941 р. у Львові. На трибуні зліва направо: Михайло Дубецький – районний провідник ОУН, нн., Григорій Горішний – чл. ОУН, Іван Малюк – повітовий староста, чл. ОУН (виступає).

Відділи ОУН с. Кулаківці Заліщицького повіту, 1941 р.

Маніфестації з нагоди відновлення української державності у с. Угринківці Заліщицького п-ту, 1941 р.

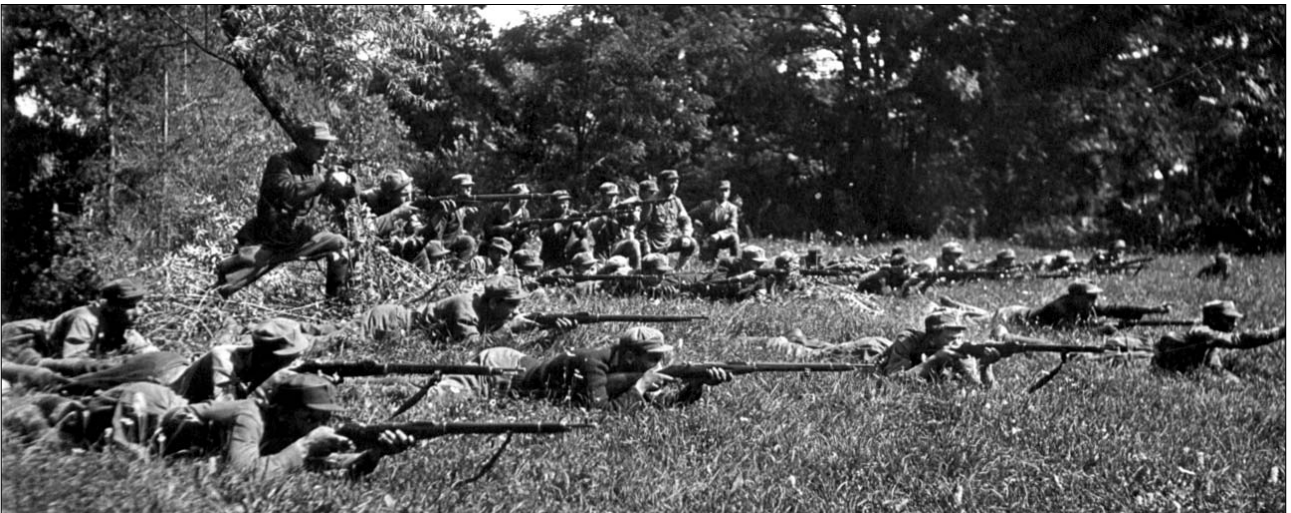
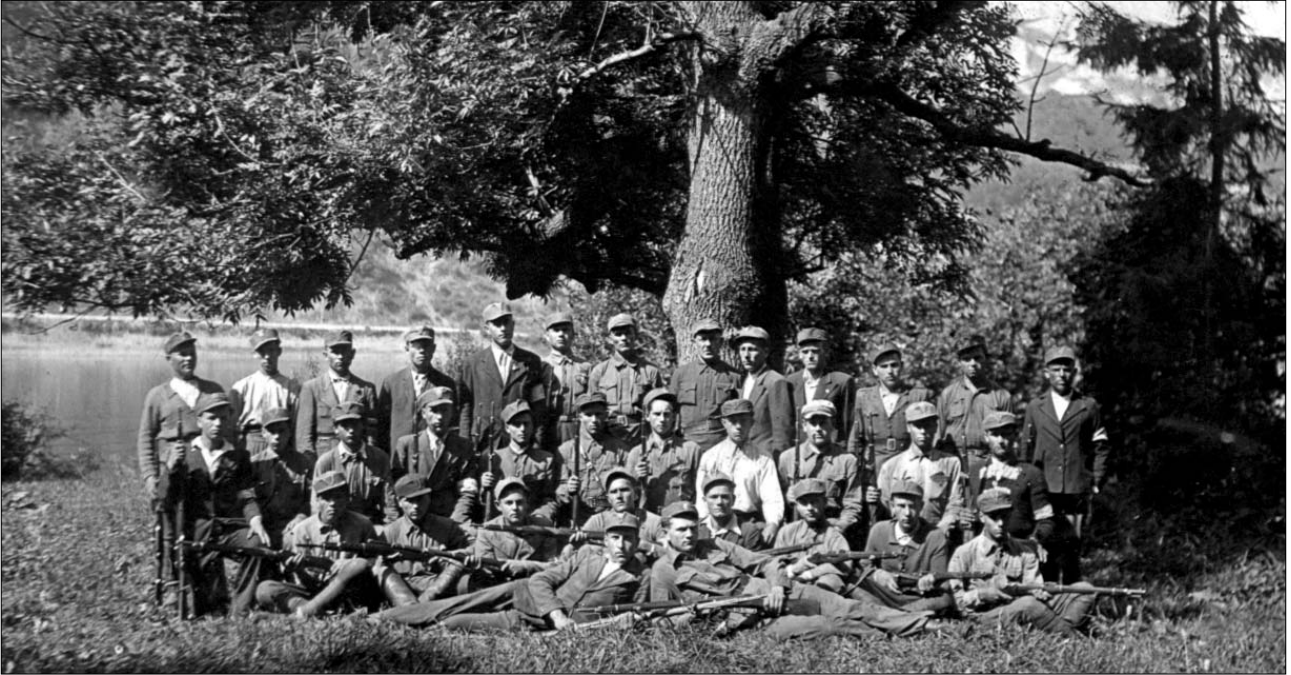
Відділ "Українського війська" з Коропця вмаршировує до Бучача, 1941 р.

Добровольці Заліщицької Січі під час бойових вправ у липні 1941 р. Частина січовиків з буковинських сіл.

Добровольці Заліщицької Січі під час бойових вправ у липні 1941 р. Частина січовиків з буковинських сіл.

Слухай, український народе!

Москва дає накази ОУН!

З тими наказами і указами, що попали нам в руки, видно, що кремлівські жиди стоять у зв'язку з ОУН, яка нібито воює проти більшовизму.

В пресі ОУН сидять агенти Москви, що отримують і виконують накази кровавого Сталіна й його жидівських опричників. В тих жидівських наказах, що скоро будуть опубліковані, ОУН означається як національно замаскована більшовицька боєва частина. Вони має завдання підбурювати український народ проти німецького правління й творити хаос в Закарпатті.

ОУН є зрядданим жидівського більшовизму. Нам є відомі також складові і центральні ворохобних елементів ОУН. Ми знаємо провідників тих банд і они на утриманні Москви.

Український народе!

Чи хочеш Ти, щоб Тебе зрубили ці більшовики і національно замасковані заговорники? Чи хочеш Ти бути гарматним м'ясом Твого власного ворога?

Чи хочеш Ти тим спричинити знищення Твого народу на Воляні?

Жидо-більшовизм, що бавить свій кінець, пробує ще раз відсувати свою дагиль Твою великою поміччю і Твою кров'ю.

Чи Ти хочеш бути заплечником? Чи хочеш, щоб Твої жінки, діти, Твоя молодь і старці стали жертвою озвірилих людей? Згадай страждання й муки, які Твій народ мусів пережити понад 20 літ. Згадай помордованих бабків і синів! Пригадай мільйони громадян і громадянок, вивезених в сибірські стени! Згадай згнєблених і помордованих овящеників! Згадай знищені церковні маєтки і культурні цінності! Відречись від своїх ворогів! ОУН не може ніколи заступати національні інтереси українського народу.

ОУН і більшовизм — це одне, тому мушту вони бути ворогами!

Німецьке управління.

Українці!

Чи знаєте ви, чому ОУН противиться виїзду робітників до Німеччини?

Чи ви знаєте, з якою метою вони проповідують всякі небилиці; що нібито в Німеччині робітники зі сходу гинуть, голодують, що з ними жорстоко поводяться?

ОУНовцям добре відомо, що ці всі слухи не відповідають дійсності, бо насправді в Німеччині робітники зі сходу не голодують, не гинуть і поводження з ними чемне і пристойне.

В чому ж причина?

А в тому, що ваші селяни, працюючи в Німеччині, бачуть, яка справді вона сильна. ОУНовці не хочуть, щоб ви про це знали.

В тому, що робітники, працюючи в Німеччині, збагачують себе знанням. ОУНовці цього не хочуть. Це мішатиме їхній обманчівій політиці, вони стратять те покірне зрядддя, яке вони потрібують — темну масу.

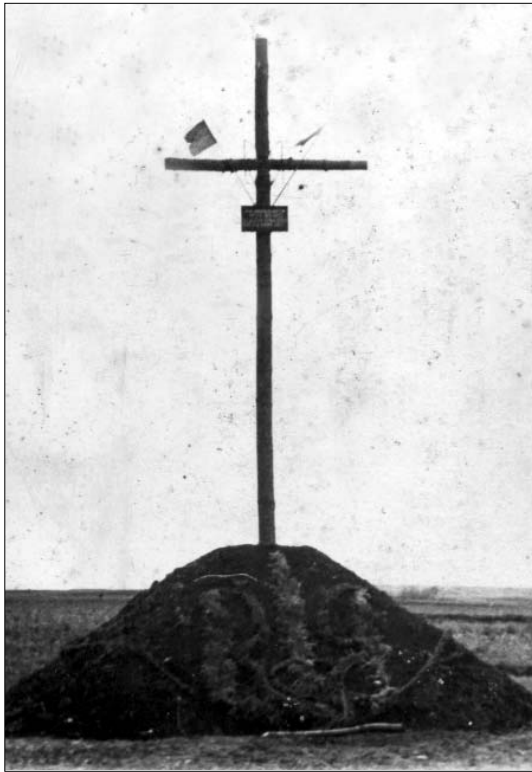
В тому, що робітники й селяни, працюючи в Німеччині, допомагають кувати зброю для перемоги над більшовизмом. І це головна причина, бо ОУН бореться за більшовизм!

U 11/43/8/518.

Гітлерівські листівки проти ОУН.

Священики УГКЦ серед учасників збройного підпілля ОУН.

Могила 52 українських патріотів, розстріляних німецьким гестапо на полі Чортків-Стара Ягільниця 27 листопада 1942 р.

Список жертв, розстріляних на полі Чортків-Стара Ягільниця 27 листопада 1942 р. (зворотний бік світліни).

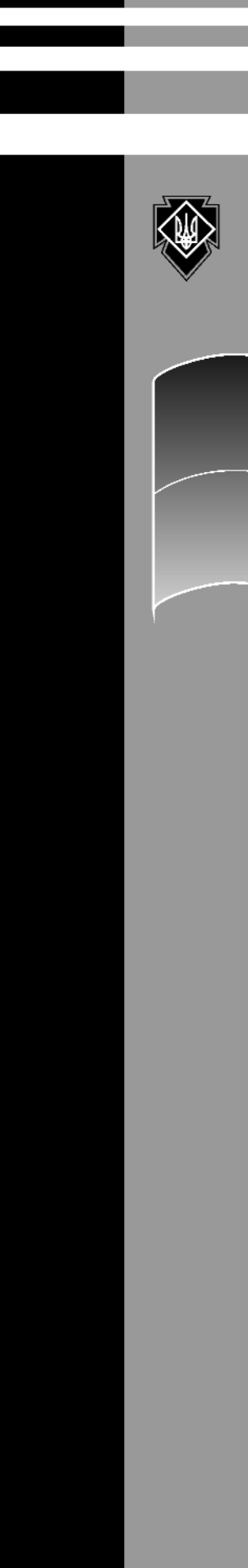

Страта німецькими окупантами повстанців і їх симпатиків у Дрогобичі в грудні 1943 р.

Данило Чайковський ("Данський") - керівник технічного відділу ГОСП ОУН (1940-1941 рр.). Політв'язень німецьких концтаборів - Аушвіц, Мавтхаузен, Ебензее (1941-1945 рр.). Автор спогадів "Хочу жити" про перебування українців в німецьких концтаборах. Н. 1909 р. у с. Мишків Заліщицького п-ту на Тернопільщині, пом. 1972 р. у США.

*"Чи могили зустрінете в чистому полі,
Чи десь кості біляві у лісі, в яру,
Чи заржавілу кров на поляні голій,
Чи поломані сосни в старому бору, -
Знайте - ваша в боях там кувалася доля".*

*Марко Боєслав.
Із збірки "Непокірні слова"*

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

3

**СТВОРЕННЯ
І ДІЯЛЬНІСТЬ
УПА-"ЗАХІД"**

3.1. ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМОБОРОНИ. ПЕРШІ БОЇ З ОКУПАНТАМИ

Створення відділів Української народної самооборони - своєрідної форми опору німецьким окупантам у Східній Галичині, що згодом переросла в УПА-«Захід», пришвидшили кілька факторів: гітлерівські репресії, поява радянських диверсійних загонів як провісників повернення радянської влади, антиукраїнська діяльність польської Армії Крайової, яка прагнула повернути Галичину в кордони Речі Посполитої 1939 р. та інші чинники.

Німецькі окупанти у другій половині 1942 - на початку 1943 рр. усіма засобами намагалися зупинити супротив підпільної ОУН та її боївок, які формувалися, міцніли і вступали у зачіпні бої з ними. Микола Лебедь у праці «УПА» писав, що Галичина у розвитку визвольної боротьби у 1942-1943 рр. виконувала роль своєрідної запільної бази, яка постачала на Волинь людей, харчі, медикаменти, зброю [365, с. 50]. Водночас у листівках «За що ми боремся» Провід ОУН коротко і патріотично пояснював свою програму та закликав чинити опір німецьким і «советським» окупантам.

Дуже влучно й чітко ОУН розвінчувала колоніальну політику Берліна у «Слові ОУН з нагоди перших роковин проголошення самостійної української держави у Львові 30 червня 1941 р.». У листівці наголошувалось, що після проголошення державності воїни Червоної армії здавалися у полон, щоб під прапорами Української Самостійної Соборної Держави йти у бій проти окупантів України. Однак це не подобалося нашим новим господарям. Їм не така потрібна була Україна.

Вони також, як колись Москва, несуть «визволення» Україні, але розуміють це по-своєму. У листівці повідомлялось, що німці арештували український уряд, керівника Степана Бандеру. Українські землі поділили між Угорщиною, Румунією та собою. У таборах полонених тисячами гинуть наші брати українці. Окупанти винищують українську економіку, вивозять на роботу людей, забороняють українські газети. Визвольні сили опинилися у важкому стані. З одного боку, «злобним угаром дихає» московське нашіття, з другого, Німеччина, що зі своєю колоніальною політикою вже добре дає про себе знати. «Наша честь потребує від нас захищатися. Актом 30 червня 1941 р. ми заявили про своє відношення до т.зв. «Нового європейського порядку», який створює Німеччина. Ним ми врятували саму ідею Самостійної України» [61, т. 35, арк. 200-207; 261, с. 152-154].

Але німецькі власті на протести, критику і вимоги націоналістів не зважали і продовжували розкручувати маховик репресій. Після проголошення надзвичайного стану 10 жовтня 1943 р. німці прилюдно повісили і розстріляли 1541 галичанина [365, с. 65]. Запровадивши принцип закладництва 100 за 1-го, спалювали села й розстрілювали громадян «за переховування бандитів», «сприяння бандам», «переховування зброї» тощо. З 23 жовтня 1943 р. по 6 травня 1944 р. лише в Станіславівській обл. розстріляно 553 особи. 13 листопада 1943 р. розстріляли 21 мешканця Надвірної. У грудні 1943 р. - у Єзуполі 20 в'язнів з Галича і Станіславава. У Калуші - 18 учнів торговельної школи, у Ворохті - українських лісників і т.д. [930].

Окупанти масово вивозили людей на каторжні роботи до Німеччини. Наприклад, із с. Жукова на Бережанщині вивезли 115 осіб, Куропатників - 65, Курян - 190. В останньому селі додатково арештували 80 осіб, 8 чл. ОУН розстріляли. З Мечищева забрали на роботу 55 осіб, 11 членів ОУН розстріляли і т.д. [405; 406, с. 381-383, 421, 432, 576-577].

Велика кількість арештів та розстрілів відбулась у Кам'янець-Подільській обл.

Тут діяли підпільні організації ОУН в Лещівському р-ні, Ізяславі, Старокостянтиніві, Кадиївцях, селах Фридрівці, Думанові, П'ятничанах, Зеленче, Нестерівці, Ярмолинцях та інших. За приблизними підрахунками, гітлерівці у лютому 1942 р. арештували і розстріляли понад 200 членів ОУН [324, с. 448-455].

Не відставали у репресіях супроти ОУН і німецькі сателіти Угорщина на Закарпатті та Румунія на Буковині. Так, у березні 1942 р. угорські власті здійснили масові арешти інтелігенції, селян, запідозрених у зв'язках з ОУН. У квітні цього року репресії повторилися і до в'язниць потрапило 1300 членів ОУН та їх симпатиків. Шістьох провідників Закарпатської ОУН розстріляли [562, с. 86]. 17, 22 і 24 липня 1942 р. відбулися три Ковнерські судові процеси угорського військового трибуналу, на яких остаточно розгромлено Закарпатську крайову ексекутиву ОУН [969, с. 38]. Як наслідок, Закарпатська область була нейтралізована у визвольній боротьбі ОУН, УПА.

Не менш жорстокими виявились репресії румунських властей на Північній Буковині. Так, 31 березня 1942 р. відбувся процес над арештованими членами ОУН у Яссах. У середині 1942 р. румунські арешти повторилися у зв'язку з повідомленням, що ОУН(р) готує замах на чернівецького ортскоменданта капітана Еріха Райцентштейна. У середині 1942 р. румунська поліція арештувала керівника Буковинської ОУН Колотила ("Кобзар"). Цього ж року прокотилися арешти у Виженці, схоплено членів ОУН Назарія Гонтаря, Петра Гнатуцака, Івана Кліма, Якова Паушака та інших, разом десять осіб [208, с. 151]. Далі схопили провідника ОУН із с. Старі Мамаївці Василя Томашевського. Взяли Дмитра Гирюка з Шубранця з підпільницею Одаркою Понич. Арештами охопили с. Васловівці, Малий Кучурів, Добринівці, Борівці, Киселів, Веренчанка та інші [401, с. 54].

Водночас німецькі окупанти докладали зусиль, аби пригальмувати розвиток УПА на Волині та Поліссі, що опановували північно-західну територію України.

З весни 1943 р. почалися каральні акції проти УПА під командуванням обергрупенфюрера СС фон дем Бах-Залевського. Понад 10 тис. солдатів, танки, авіація і бронепоезди були кинуті проти загонів Повстанської Армії [398, с. 42].

Наче домовившись, у Галичині в цей час з'явилися радянські партизани Сумського партизанського з'єднання С. Ковпака. Згідно з планом ЦК КП(б)У, затвердженим Державним Комітетом оборони на 1943 р., партизанському загону С. Ковпака належало прорватися до нафтопромислів Дрогобича і зліквідувати їх, водночас розвідати, як населення Західної України ставитиметься до ймовірного повернення радянської влади. "Сталінський рейд" партизанів почався 12 червня 1943 р. Це була колона завдовжки 10 км - близько 2 тис. партизанів, які тягнули за собою дві 76-міліметрові гармати, 5 протитанкових бронебійних пушок, 32 бронебійні рушниці, 52 міномети, 200 кулеметів, 470 автоматів. Зв'язок з Москвою підтримували 7 рацій. Як правило, рухалися вночі. У перших числах липня ковпаківці досягли Дністра, далі рухались не загальною колоною, а врозсип [604, с. 193-194].

В оцінці ковпаківців, основною силою проти них, навіть більш небезпечною, ніж німецька, були озброєні націоналісти: "вони краще знали місцевість, не боялись ні морозів, ні лісових хащів, хитро маскувались, мали добру розвідку" [604, с. 197; 403; 404; 491].

У звіті Дрогобицького обласного проводу ОУН(р) під криптонімом "Косак" за липень 1943 р. з приводу появи у краї ковпаківців зафіксовано наступне: "Народ перестрашений удачним рейдом більшовицьких партизанів, з цього виходить прямий висновок та віщує скорий прихід більшовицької влади. Рейд більшовицької партизанки викликав серед них (німців. - Н.М.) велику паніку. Проти партизанки послано "татарський легіон" та українську поліцію. Самі бояться йти, чуючи, що не дадуть ради" [12, арк. 20-21; 821, с. 54-72].

Самі ковпаківці підтверджували, що в рядах націоналістів були тисячі селян,

які щиро вірили, що воюють за свободу своєї батьківщини проти фашистських окупантів і більшовицьких комісарів-безбожників [604, с. 198]. Полонивши кількох повстанців з відділу УНС «Крука», - пишуть у спогадах Т. Гладков і Л. Кизя, - їх допитував сам С. Ковпак: «Ти проти кого воюєш? - Проти гітлерівців. За вільну і незалежну Україну, щоб кожний українець був господарем у своєму домі», - була відповідь [604, с. 199]. Комісар С. Руднев у своєму щоденнику писав тоді: «Мої нерви напружені до «краю». Не можу ні спати, ні їсти. Якщо не зйду з розуму, то витримаю. У такому виключному національному і політичному переплетінні провести з'єднання рівнозначно тому, щоби провести корабель по невідомому фарватеру серед підводних каменів і мілини» [604, с. 199]. 4 серпня 1943 р. частина ковпаківців прорвалась біля Делятина і там загинуло 72 партизани [604, с. 200]. У «Звіті партизанських дій в Станиславові (23.07.1943 р.)» та «Звіті з сіл Пасічної та Зеленої (22.07.1943 р.)» говорить про бої між німцями і ковпаківцями. Згадується, що лише при відступі партизанів було кілька невеликих боїв між ними і УНС. 8 серпня 1943 р. к-р УНС «Чорні чорти» сотенний Іван Рачок («Липей») здійснив засідку на шляху в напрямку на Жаб'є Станиславівської обл., де червоні партизани втратили 30 осіб [249, т. 9, с. 335-336]. Також декілька боїв витримав з ковпаківцями відділ УНС «Сіроманці».

Ще однією причиною зародження УНС був польський фактор, який збройно загрожував Східній Галичині поверненням у лоно Речі Посполитої. Навесні 1943 р. з центральних районів Польщі Армія Крайова перекинула ряд своїх загонів, які отаборилися у селах навколо Львова, Перемишля, Самбора, а також польських селах, що з'єднували коридор Львів-Перемишль. Другий польський коридор планувалося створити між Львовом і Люблінщиною. Перекидаючи збройні сили до Галичини, АК готувалася до плану «Буря», яким передбачувалось повстання та захоплення влади у Галичині до приходу Червоної армії [37-40].

Для керівництва польським підпіллям на території Тернопільської обл. засновано інспекторати АК у Тернополі, Бережанах і Чорткові. Структури тернопільської АК розгалужувались аж до надзбручанських сіл. Кожний інспекторат складався з 4-5 обвудів (районів. - Н.М.), лінійних відділів служб та місцевих осередків (3-5 чол.) [40, арк. 3].

Водночас створення УНС зобов'язував фактор примусової організації дивізії «СС-Галичина», до якої частина молоді не бажала іти. Враховуючи вищезгадану політичну ситуацію, Провід ОУН(р) вирішив швидко відреагувати на події створенням загонів Української народної самооборони, які стихійно організовувались уже самі. Для створення цих формувань були добровольці, невелика кількість зброї та свіжа пам'ять боротьби 1939-1941 рр.

Напередодні у с. Бишки нині Козівського р-ну проведено нараду крайового проводу ОУН(р), на якій були присутні: Ярослав Мельник («Роберт») - провідник ОУН Станиславівщини та Іван Шанайда («Нестор») - провідник ОУН Тернопільщини. Терени підлеглих їм районів мали стати базою УНС.

15 липня 1943 р. Провід ОУН(р) і ГВШ УПА видали наказ про формування у Галичині Української народної самооборони (УНС) і листівку із закликом вступати до лав УНС [249, т. 9, с. 335-336].

Роман Шухевич восени 1944 р. заявив, що саме поява у Галичині радянських партизанів заактивізувала створення УНС. Українське підпілля також реорганізовувалось і в часі походу червоного загону почало проявляти активність у теренах [518, с. 95].

Безпосередньо організацію УНС доручено Олександрові Луцькому («Беркут»), який дав вказівки «Роберту», «Шпаку» та «Нестору» до кінця червня 1943 р. організувати мобілізацію населення, здатного служити в УНС [282, с. 335-336].

Так, «Роберт» мав створити в області два курені УНС чисельністю від 800 до 1000 осіб, «Шпак» на Стрийщині і «Нестор» на Тернопільщині - по одному куреню чисельністю по 400 вояків.

Забезпечення унсівців одягом і харчуванням покладалося на обласні проводи ОУН(р). Формування УНС в Карпатах закінчилось приблизно 15 серпня 1943 р. й нараховувало до 2000 стрільців, організованих у п'ять куренів під криптонімами: "Чорні чорти" (400-500 осіб) - дислокувався в районі сіл Микуличин і Березин Ярмчанського р-ну Станиславівської обл. під командуванням "Липея", колишнього старшини Легіону ім. Коновальця; "Трембіта" (350-400 осіб), дислокувався у лісах Долинського р-ну під командуванням "Чорнобривого"; "Сіроманці" (250-300 осіб) на горі Чорна Сигла Болахівського р-ну командира "Яструба"; курінь "Кривоноса" (300-400 осіб) осіб на горі Магура Стрийського п-ту Дрогобицької обл. командира "Шугая" [249, т. 9, с. 337].

Головним командиром усіх куренів УНС Провід ОУН призначив колишнього військового референта Галицького крайового проводу ОУН Луку Павлишина ("Вовк"). Олександр Луцькому передали штаб УНС і загальне командування. Оперативним референтом штабу призначено Володимира Банаха ("Гордієнко"), колишнього коменданта української поліції в Станиславові, мобілізаційним референтом - колишнього бургомистра Станислава Голембовського, референтом розвідки - "Сокола", старшину Армії УНР, коменданта української поліції в м. Тисмениця. Однак, як зазначалось, у сутичках з партизанами Ковпака УНС показала свою слабкість і Провід ОУН вирішив посилити їх вишкіл. У жовтні 1943 р. Р. Шухевич наказав розширити територію діяльності УНС і збільшити її кількість. Водночас на базі УНС формувати у Карпатах повстанську базу та організувати підстаршинські школи: одну з них ім. С. Петлюри під командуванням "Степового" з постоем на горі Тарниця біля Космача і "Беркути" к-ра "Чмелика" у тому ж районі.

Ще створено два вишкільні курені "Гайдамаки" під командуванням "Хмеля" і "Чорні чорти" - "Козака". Діяла також військова школа кадрів ОУН "Тигри", яка дала поповнення з членів ОУН для куреня УПА "Сіроманці" к-ра Дмитра Карпен-

ка ("Яструб"). У вересні 1943 р. на Станиславівщині функціонувало дев'ять військово-вишкільних таборів. Кожен табір складався з трьох сотень - бойової з вишколеними стрільцями, навчальної з новобранців і технічної, яка складалася з чот зв'язку, будівельників і зброярів.

З метою розгалуження діяльності УНС частину вояків з Прикарпаття направлено у Тернопільську та Львівську області. У жовтні 1943 р. на Тернопільщину відійшла сотня з куреня "Сіроманці", а друга з куреня "Трембіта" - на Львівщину, де обласні провідники ОУН формували по два курені УНС.

На Тернопільщині першу повітову боївку сформував Іван Юхнович ("Кок") у р-ні Підгаєччини, яка переросла у відділ УНС. Коли проходили радянські партизани С. Ковпака, він закликав до зброї членів ОУН. Проте він не встиг зустріти партизанів, натомість розбив кілька німецьких лігеншафтів. Восени 1943 р. "Кок" командував уже сотнею "Лісовики". У лісах біля с. Слав'ятин наприкінці 1943 р. квартирувало уже три сотні УНС "Кока", "Чорного" та "Ворона", яка стала ядром УПА ВО "Лисоня" [600, с. 244]. На Тернопільщині відділи УНС таборували на Бережанщині у лісах біля с. Рогачин (курені "Остапа" і "Бондаренка"). Тут же розташовувались школа підстаршин і курси Українського червоного хреста (УЧХ) [644, с. 611].

На території Львівщини існувало кілька чот УНС під командуванням Остапа Линди ("Ярема") та заступника Мирослава Онишкевича ("Богдан") [283, с. 18]. У Золочівському р-ні чоти УНС зорганізували Роман Загоруйко ("Лапайдух"), Іван Котула ("Іванко"), Мар'ян Кравчук ("Малиновий"); Сокальському р-ні Іван Козерський ("Корсак") та інші. Сотня УНС Дмитра Карпенка ("Яструб") почала формуватись біля с. Молодинче тепер Жидачівського р-ну, згодом відійшла у Станиславівську обл. [283, с. 18]. Чоти швидко поповнювались людьми, згодом на Золочівщині з'явилися самооборонні сотні "Піскового" в Олеському р-ні, "Старика" у Бродівському, "Марка" у Понинківському р-ні [906, с. 184-210].

Мар'ян Кравчук («Малиновий») - кадровий підпільник і вояк «Натхігалю» зі своєю чотою провів посиленій вишкіл і вона переросла в сотню «Непоборні», одну з найактивніших у складі майбутньої ВО «Буг» [906, с. 184-210].

З формуванням загонів УНС водночас почалися оборонні та зачіпні бої з німецькими окупантами. Так, у липні 1943 р. боївка УНС з 17 осіб розіграла шуцполіцію у м. Городенка, у серпні розбила німецький гарнізон у Тисмениці [720, с. 319].

18 серпня 1943 р. відділ УНС здійснив антинімецький виступ на бавдінст біля с. Святослав на Сколівщині - охорону розігнали, а робітників відпустили додому [365, с. 51].

У відповідь дрогобицьке гестапо у вересні 1943 р. з відділом жандармерії і поліції кількістю близько 300 осіб почали наступ на табір «Кривоніс II» біля с. Недільна на Старосамбірщині. Спочатку вивчали обстановку. Потім випустили собак. Повстанці їх душили руками, кололи багнетами. Далі пішли поліцаї, повстанці їх пропустили, а за ними гітлерівці. По них відкрили вогонь і вбили близько 90 солдатів. Курінь залишив табір, втративши 26 убитими і 12 пораненими [517, с. 102].

У вересні 1943 р. німці розпочали каральну акцію Польової жандармерії з м. Долина на табір «Порпаш» під горою Магурою, де вишколювалась сотня «Трембіта», але їх відбили. Натомість «Трембіта» 30 вересня 1943 р. здійснила успішну засідку на залізниці між рікою Ілемкою і високою скелею. Німці втратили на відкритій платформі близько 80 убитими і стільки ж пораненими. 5 листопада 1943 р. есесівці пішли в наступ на підстаршинську школу на горі Тарниця біля Космача й також зазнали повного розгрому [930].

У жовтні-грудні 1943 р. гітлерівці повели наступ проти УНС у Галичині з метою остаточно зламати опір українського народу. Бої велися у Чорному Лісі, на Самбірщині, Долинщині [257, с. 23-24]. 14-15 жовтня 1943 р. відбулися бої з німцями на космацьких полонинах, де брало участь близько 500 німецьких вояків [713, с. 160]. 27 листопада 1943 р. німці вирішили оточити повстанців між села-

ми Посіч і Завій. Наступали силами близько 600 солдатів. Бійці УНС майже 12 годин перебували в оточенні, з якого прорвалися й розсіяли німців по Чорному Лісі. Це були сотні «Змії» Василя Андрусяка («Різун») та «Месники» командира «Дона». Німці втратили близько 45 вояків убитими і 15 пораненими, повстанців 11 убитими і 19 пораненими [219, с. 28].

29 листопада 1943 р. «Месники» під командою сотенного Олександра Хімінця («Благий») здійснили рейд по Солотвинщині. Біля с. Пороги захопили склад з кулеметами ЦКМ-1 і ЗРКМ, 24 гвинтівки, 6 пістолетів та іншу зброю [257, с. 218].

4 грудня 1943 р. гітлерівці здійснили наступ на Самбірщину, де у боях втратили понад 160 убитими, повстанці ж недорахувалися 34 бійці. 11-12 грудня німці знову наступали проти відділу УНС на горі Лютій під Магурою на Долинщині. Повстанці наступ відбили. Спустилися з гір і заквартирували у селах Підкарпаття й створили 1943 р. т.зв. «Зимову республіку» у Галицькому р-ні між ріками Дністром і Лімницею. Цей терен довгий час виконував роль харчової бази Чорного Лісу [370, с. 46; 930].

Отже, восени 1943 р. у Східній Галичині вже існували, по-німецьки, - «заражені бандами райони», по-упівськи - «Республіки УПА». Вони розташовувалися у Чорному Лісі, Карпатах і Тернопільській обл. [370, с. 53].

Наприкінці 1943 р. курені УНС діяли на території Станиславівської, Львівської, Дрогобицької, Тернопільської областей. Не було УНС на Буковині і Перемишльщині. Загальна кількість вояків УНС, за нашими підрахунками, налічувала 5-6 тис. осіб. У цей період УНС стосовно німецьких окупантів займала в основному оборонно-зачіпну тактику, щодо поляків - наступальну, аж до ліквідації баз Армії Крайової.

Згідно з підрахунками українського історика з діаспори Лева Шанковського, загони Української народної самооборони витримали у боях з німецькими окупантами приблизно 47 боїв і 129 сутичок, у яких загинуло 1500 німецьких солдатів [398, с. 46]. Основні бої проходили на

території Чорного Лісу, Долинського і Самбірського р-нів.

Формування УНС підпорядковувались безпосередньо Р. Шухевичу («Тарас Чупринка»). У грудні 1943 р. УНС Східної Галичини перейменовано в УПА-«Захід». До цього перейменування спонукала діяльність УПА на Волині та Поліссі.

Підсумовуючи роль Української народної самооборони для Галичини у 1942-1943 рр., закцентуємо увагу, що вона мала те саме значення, що й УПА для Волині та Полісся. Східна Галичина на той час виконувала роль запільної бази Північної України - постачала для УПА харчі, одяг, зброю, добровольців, доклала максимум зусиль, щоб таємно від німців створити загони УНС, які згодом вступили з ними в оборонні та зачіпні бої. Подолавши першу хвилю зневіри після заборони гітлерівцями Акта 30 червня 1941 р., добровольці УНС в боях та сутичках з німецькими окупантами здобували досвід бойових дій, який згодом пригодився їм як воїнам УПА-«Захід» у боротьбі за свободу і незалежність.

3.2. ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ УПА-«ЗАХІД»

Організатори УПА-«Захід» у своїй діяльності керувалися постановами Другого Великого Збору ОУН з квітня 1941 р., в яких йшлося: «Для здійснення своїх цілей ОУН організує і вишколює власну військову силу (...) виховує й школить військових провідників-організаторів та військових фахівців, організує й школить військові кадри, кермує й координує цілість військової роботи та опрацьовує військові плани, узгоджуючи кожночасне політичне положення».

У цих же постановках говорилося і про українську воєнну доктрину, яка спирається на духовні приклади українця, історичні традиції та геополітичні умови України [213, с. 37-38; 536].

ОУН як політична організація усіма пропагандистськими засобами роз'яснювала українцям необхідність створення власних збройних сил. Один з ідеологів ОУН о. Іван Гриньох («І. М. Коваленко») у друкованому органі Проводу ОУН(р) «Ідея і Чин» №1 від 1.09.1942 р. в статті «Українська проблема в планах німецької політики» писав, що «Акт 30 червня 1941 р. зірвав облудну маску приятеля з німців і примусив їх зіграти в одверті карти (...). Німцям йшлося про те, щоб і на волі можна було обдурювати українців та використовувати їх у боротьбі за здійснення своїх імперіалістичних зазіхань на сході Європи (...). Вистачить уважно простудіювати «Майн кампф» Гітлера, щоб дійти переконання, що Німеччина вважає цілий схід Європи своїм майбутнім колоніальним тереном» [351, с. 59].

Публіцист В. Вировий (М. Прокоп) у тому ж часописі за №2 від 1943 р. загострював увагу читача, що «сучасна війна на Сході Європи принесла українському народові дві чужі системи (...). На зазіхання ворога поневолити Україну, а її жителів обернути в рабів, весь український народ мусить відповісти єдиним фронтом боротьби українських селян, робітників і інтелігенції проти німецького імперіалізму і за УССД» [1056, с. 95].

У наступній публікації В. Садовий (він же М. Прокоп) у публікації «До основ нашої міжнародної тактики» наголошував: «... якщо Німеччина має програти на сході і отворити большевикам дорогу на Україну, то нашу працю треба вести під кутом боротьби з большевиками (...). Нашою силою буде те, що встигнемо організувати на теренах теперішньої німецької окупації» [1057, с. 104].

Започаткуванням підрозділів Української Повстанської Армії займалася воєнна референтура ОУН(р), яка створила Крайовий військовий штаб (КВШ). У квітні 1941 р. організовано Крайовий військовий штаб - Львів (КВШ-Львів), на який покладалось завдання організації

збройної сили у разі історичної потреби. Керівництво штабом доручено майорові Дмитрові Грицаю («Перебийніс») - військовому референту Проводу ОУН(р). Після його арешту керівництво штабом перейняв Роман Шухевич («Тур»). Членами КВШ стали референти відділів ОУН: О. Гасин («Лицар») - оргмобілізаційний референт; «Вейс» (не ідентифіковано) - розвідувальний референт; «Чорнота» - господарський референт; члени вишкільної референтури - С. Новицький («Вадим»), В. Сидор («Шелест»), полк. Євтимович, пор. «М.Д.», члени пропагандистської референти Я. Старух («Стояр», «Стяг»), Й. Позичанюк («Шаблюк», «Шугай»), Р. Волошин - політвиховний референт та інші [370, с. 251].

Восени 1941 р. КВШ-Львів перейменовано на Головний військовий штаб (ГВШ) і організовано ще два КВШ - Карпатський для Української народної самооборони і Волинський.

У вересні 1942 р. ці штаби формально розділили ГВШ ОУН на ГВШ УПА. Водночас, дбаючи про старшинські кадри майбутньої національно-визвольної боротьби, ОУН 1941 р. започаткувала у Кракові військові курси для провідних членів організації, на яких навчалось 18 осіб. Провідний член ОУН Степан Мудрик («Мечник») пише у спогадах, що викладачами курсів працювали кадрові підпільники та військові чини ОУН: Д. Мирон («Орлик»), Я. Старух («Стяг»), В. Кук («Леміш»), сотники Д. Грицай («Перебийніс»), О. Гасин («Лицар»), поручник В. Сидор («Шелест») та інші [472, с. 70-72].

Курси завершилися іспитами у присутності Р. Шухевича і О. Гасина, які раніше закінчили короткий вишкіл Баварської військової академії в Німеччині. Про краківські військові курси згадує також у спогадах Микола Климичин: «Багато найкращих старшин УПА були колись учасниками краківських вишколів. Взагалі краківський курс штабних старшин поклав підвалини під організацію пізніших кадрів УПА, що переросло наші сподівання» [445, с. 248-251].

Для керівництва штабами засновано пост Головного командира УПА. У ранзі

підполковника його обійняв Роман Шухевич, підвищений 9 лютого 1946 р. до ступеня генерала з датою старшинства від 22 січня 1946 р. [445, с. 252].

Нарешті у листопаді 1943 р. на базі КВШ Львівського краю створено ГВШ УПА із шести відділів: оперативного і розвідувального, які підпорядковувались полк. В. Куку, господарського і вишкільного - командиром заплілля Р. Волошину, політичного і пропагандивного - Й. Позичанюку як керівникові Головного осередку пропаганди (ГОСП) [397, с. 253].

Наказом ГК УПА Ч. 1(44) від 20 січня 1944 р. терен УНС реорганізовано в УПА-«Захід», а Карпатський КВШ ОУН перейменовано на штаб УПА-«Захід» [945, с. 287].

У березні 1944 р. Олександр Луцький передав командування УПА-«Захід» Василеві Сидору («Шелест») і в травні 1944 р. виїхав на Холмщину для організації УПА з метою захисту населення від насилля польської дивізії ім. Костюшко. Командування УПА-«Захід» водночас перекинуло для захисту Холмщини кілька куренів УПА [284, с. 342].

Керівництво Головним військовим штабом знову обійняв Дмитро Грицай («Перебийніс»), визволений бойовиками СБ з німецької тюрми. Пост шефа ГВШ формально було встановлено на початку 1945 р. Після його трагічної загибелі у празькій в'язниці 1945 р. шефом штабу УПА призначено Олексу Гасина («Лицар»). Виходячи з досвіду і боротьби, у цей період остаточно сформувалась структура ОУН Західно-українських земель [див. додаток В]. На терені формування УПА-«Захід» ОУН поділялась на три краї: ОУН Львівського краю (Львівська обл., частина Дрогобицької обл., по р. Дністер, південна частина Волинської обл.); ОУН Карпатського краю (Станіславівська обл. за винятком північної частини по р. Дністер, Закарпатська обл., Чернівецька і південна частина Дрогобицької обл.); ОУН Подільського краю (Тернопільська обл., північна частина Станіславівської і Кам'янець-Подільської обл.) [60, т. 4, арк. 3-4].

Крайовий провід ОУН Західно-українських земель очолили: Василь

Охримович, Володимир Гуляк (“Токар”) - організаційний референт, Григорій Пришляк (“Влас”) - референт СБ, Степан Новицький - військовий референт, Василь Бей (“Улас”) - фінансово-господарський референт, Ярослав Скаськів (“Моряк”) - крайовий референт Юнацтва. Провід ОУН Тернопільської обл. очолив Іван Шанайда (“Данило”), Львівської обл. - “Арпад”, Дрогобицької обл. - “Шпак”, Перемишльської обл. - Мирон Левицький (“Сокил”) [261, с. 528].

Резервом ОУН, його допоміжною силою було Юнацтво ОУН, яке також ділилось на округи і мало свій юнацький керівний апарат. Наприклад, у 1944 р. Друга Чортківська округа Юнацтва налічувала 3100 осіб і була однією з найбільших на території УПА-“Захід” [782, с. 83].

Як революційно-політична структура ОУН мала свій розгалужений апарат, який складався зі станиць, кушців або підрайонів, районів і надрайонів, що становили основу округів або областей і країв. Низові структури ОУН називалися цивільною, організаційною або тереновою сіткою.

До 1943 р. на чолі теренової сітки стояли військові референти, що займалися організацією вишколів та створювали оперативні боївки. З утворенням Української народної самооборони вони увійшли до військової структури ОУН, де на них покладалось завдання організаторів запілля. До сфери їхньої компетенції входили контроль за безпекою терену та контррозвідка СБ, медично-суспільна опіка УЧХ, постачання та організація Самооборонних кущових відділів (СКВ). Такі провідників називали комендантами запілля або тереновими ОУН [397, с. 254].

На ОУН покладалася також функція адміністративного апарату УПА. Наприклад, господарчий референт відділу УПА перебував у контакті з господарським референтом ОУН на терені повстанських дій. Служба безпеки ОУН одночасно була службою і для УПА, особливо після скасування 1945 р. Воєнно-польової жандармерії. Практикувалося також поєднання відповідних постів ОУН і УПА. Так, Головний командир УПА Р. Шухевич

одночасно обіймав пост Голови Бюро Проводу ОУН. Командир УПА-“Захід” В. Сидор (“Шелест”) водночас виконував обов'язки крайового провідника ОУН. Органічне поєднання ОУН та УПА посилювалось з появою радянської влади. При ОУН створювалися також Самооборонні кущові відділи як адміністративна одиниця збройного підпілля ОУН. Ці загони склалися з 30-50 стрільців. На чолі СКВ стояв кущовий провідник ОУН. При ньому ж були господарник, пропагандист і референт СБ [370, с. 237].

1-го березня 1944 р. УПА-“Захід” сформувала остаточну свою структуру, яка складалася з шести військових округ: 1-ша ВО “Львів”; 2-га ВО “Буг”; 3-тя ВО “Лисоня”; 4-та ВО “Говерля”; 5-та ВО “Маківка”. У березні 1945 р. створено 6-ту ВО “Сян” [892-895].

Військові округи УПА-“Захід” відповідно поділялися на тактичні відтинки. Так, 2-га Львівська ВО “Буг-2” (к-р підп. Василь Левкович (“Вороний”) ділилась на п'ять тактичних відтинків: Золочівський ТВ-11 “Пліснисько” (к-р хор. Чайчук), Сокальський ТВ-12 “Климів” (к-р “Перемога”); Яворівський ТВ-13 “Розточчя” (к-р “Тимш”); Городоцький ТВ-14 “Асфальт” (к-р “Грабенко”); Рогатинський ТВ-15 “Яструб” (к-р “Шугай”) [див. додаток Б].

3-тя Подільська ВО “Лисоня” (к-р “Остап”, після нього “Бондаренко”) складалася з Тернопільського ТВ-16 “Серет” (к-р “Чорний”), Бережанського ТВ-17 “?” (к-р ?), Чортківського ТВ-18 “Стрипа” (к-р “Крук”, після нього Петро Хамчук “Бистрий”), Кам'янець-Подільського ТВ-19 “?” (к-р ?).

4-та Карпатська ВО “Говерля” (к-р “Трім”) мала у своєму складі Чернівецький ТВ-20, Коломийський ТВ-21 “Гуцульщина” (к-р “Козак”), Станиславівський ТВ-22 “Чорний Ліс” (к-р “Грегит”), Калуський ТВ-23 “Магура” (к-р “Байрак”), Дрогобицький ТВ-24 “Маківка” (к-р “Андрієнко”) і Закарпатський ТВ-25, який не функціонував (к-р Іван Кедюлич “Довбня”) [937, с. 53].

Штаби військових округ склалися з відділів: оперативного, розвідувального, служби тилу, організаційно-мобілізацій-

ного та навчально-виховного. Слід зазначити, що до кінця 1944 р. Служба безпеки і відділи УПА не підпорядковувалися крайовим проводам ОУН, а безпосередньо референтурам Бюро Проводу ОУН. Однак у зв'язку з тим, що часто відбувалися непорозуміння між ланками ОУН та УПА, з 1944 р. відділи УПА на теренах перепідпорядковано керівнику крайового проводу ОУН, а командир військової округи на території краю водночас був керівником військової референтури відповідного крайового проводу ОУН [282, с. 354-355].

Наприклад, керівником військової референтури Станіславівського обласного проводу ОУН був Микола Твердохліб («Грім»), водночас займав пост командира військової округи «Говерля». До керівного складу проводу ще входили: «Нечай» - керівник Калуського окружного проводу ОУН; «Хмель» - шеф Військового штабу округи, він же окружний військовик, поручник УПА, а з 1943 р. к-р куреня «Сіроманці» в УНС; «Сокил» - керівник розвідки ВШВО; «Козак» - організаційно-мобілізаційний референт ВШВО; «Клим» - шеф виховного відділу ВШВО; «Клименко» - учасник легіону Є. Коновальця 1941-1942 рр.; «Різун» - к-р куреня в «Чорному Лісі»; «Благий» - к-р куреня [282, с. 357].

Основною бойовою військовою одиницею УПА-«Захід» була сотня, яка складалася з 3-х чот, чота з 3-х роїв, рій з 2-х ланок. Під час набору сотні не раз нараховували значно більше осіб і мали по чотири-п'ять, а то й більше роїв. За військовим статутом УПА сотня налічувала 163 вояки. З 1944 р. вони мали по 180-200 стрільців. У період масових облав 1944 р. сотні порідшали й налічували уже 100-130 вояків. З другої половини 1945 р. - вдвічі менше [937, с. 26].

У 1943-1945 рр. чотири-п'ять сотень об'єднувались у курені. Восени 1945 р. основні округи налічували: 2-га ВО «Буг» - 20 сотень; 3-тя ВО «Лисоня» - 12; 4-та «Говерля» - 36; 6-та «Сян» також 12 сотень [див. додатки П, Р].

Слід додати, що курені у залежності від військового таланту командира мали додаткові формації: спеціальні чоти, Во-

єнно-польову жандармерію, чоту важких кулеметів, сотенних мінометів, розвідчої кінноти. Так, командир Чортківського куреня УПА «Сірі вовки» П. Хамчук («Бистрий») мав кінну чоту, важкі кулемети, одну гармату.

При наборі добровольців «Бистрий» пояснював молоді, що воювати буде важко. Хто розраховує на романтику або має старих німецьких родичів, краще хай не вступає до лав, бо для дезертирів на терені діє Служба безпеки [110, арк. 236; 788, с. 80].

Військові одиниці УПА іменувались особливими назвами, такими як сотня «Чорноморці», «Сурма», «Холодноярці», «Дзвони», іменами історичних подій, осіб, загиблих командирів. У 6-й ВО «Сян» сотням присвоювались числові ідентифікації, відповідні номери мали підвідділи сотень - чоти.

З організацією відділів УПА запроваджено військові ранги з подвійною системою ступенів. Це були традиційні військові звання, як стрілець, старший стрілець; для підстаршин: вістун, старший вістун, булавний, старший булавний і старшинські звання: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий.

Серед функційних звань вирізнялись ройовий, чотовий, сотенний, курінний, командир загону або тактичного відтинка, командир військової округи і крайовий командир УПА. Через брак командних кадрів в основному діяла функційна система командирів. Формально систему командних кадрів затверджено у січні 1944 р.

Військові округи УПА-«Захід» кількісно творили групу вояків, яка дорівнювала дивізії. Повністю УПА-«Захід» дорівнювала військовій силі армійського корпусу [937, с. 26].

Завдячуючи членам теренової сітки ОУН, УПА оволоділа зброєю. В її арсеналі збереглися кріси часів Першої світової війни, підібрана зброя у відступаючих польських жовнірів 1939 р. та радянського війська 1941 р., що дало можливість озброїти перші боївки ОУН, які переросли в УНС, потім УПА. Коли гітлерівці від-

ступали, ОУН кинула клич: “Кожен українець і українка здобувають зброю і військове майно для УПА”. У результаті підготовлено великі запаси зброї, які дозволили бути незалежними в озброєнні вояків повстанської армії [218, с. 22-35].

Зброя, підготовлена для УПА, була найрізноманітнішою. Кожний рій обов’язково мав по два кулемети, автоматичну зброю. На чоту припадало по кілька легких і важких гранатометів. Сотні мали легкі гранатомети і фаустпатрони.

Повстанці були озброєні російськими автоматами: ППД, ППШ, ППС, німецькими: МП 40-42, чеськими МП, російськими скорострілами Дегтярьова і станковими скорострілами, чеським скорострілом “Збройовка”, угорськими та німецькими МГ [220, с. 37,73; 682]. Однак найкраще себе зарекомендувала у боях гвинтівка, бо автомати, бувало, заклинювали.

Щодо обмундирування воїнів УПА, то командування повністю заборонило використовувати комплекти чужонаціональних уніформ. Наказом Ч. 2 від 9 червня 1944 р. вояків зобов’язано: “коли хтось має маринарку (гімнастерку)” військову, мусить мати цивільні штани та шапку і т.п. [251, с. 81].

У розпал формування загонів УПА, як відомо, комплектувалася дивізія “СС-Галичина”, хоча Провід ОУН(р) займав негативну позицію щодо неї. Роман Шухевич, передбачуючи майбутнє дивізії, рекомендував деяким членам ОУН вступати до її лав з метою набуття старшинського вишколу для використання в УПА. Про це пише американський історик Джон Армстронг у передмові до англomовного видання Д. Гайке “Українська дивізія Галичина” [519, с. 24].

Для призваних до лав дивізії “Галичина” та інших німецьких формувань Провід ОУН підготував роз’яснення, що ОУН виступає проти того, щоб українці вбивали один одного у чужих арміях [806, с. 61-66]. У зверненні “Що повинен знати українець, насильно забраний до німецької армії” писалось: “Коли німці кинуть тебе на більшовицький фронт, не забувай, що проти тебе в окопах можуть стояти твої рідні брати українці, або сини

інших поневолених Москвою народів, так само насильно змобілізовані в ЧА, як ви в німецьку. Старайся пізнати їх, порозумітися з ними, щоб ви не вбивали один одного за чужі інтереси більшовиків або німців” [112, арк. 119-120; 249, т. 8, с. 129].

Після розгрому дивізії під Бродами частина воїнів-патріотів поповнила формування УПА. Серед них сотню “Дружинники” на Закерзонні, яка переросла в курінь, також сотні “Галайда-І”, “Галайда-ІІ”, “Вовки-І”, “Вовки-ІІ”, “Буйні”, “Бурлаки”, “Рубачі” та інші [938, с. 86].

Про роль дивізії у матеріальній допомозі УПА отець д-р Іван Гриньох зауважив, що з боку дивізії озброєно два сильних курені УПА та наголошував: “... роля дивізіяників після катастрофи під Бродами в організуванні і вишколі і в бойових акціях УПА величезна” [938, с. 86].

З дивізіяним вишколом, наприклад, прийшли до УПА Богдан Онуфрик (“Коники”), який став підполковником, курінним командиром і членом штабу 26 ТВ “Лемко”, Мар’ян Лукасевич (“Ягода”, “Черник”) - командир групи “Пролом” і 28 ТВ “Данилів” на Підляшші. З дивізії лави УПА поповнили командири сотень “Ударник” поручник “Барон”, сотенний Данило Свістель (“Веселий”), к-р Дрогобицького куреня УПА Володимир Гошка (“Мирон”), помічник окружного референта СБ “Поділля” Василь Дусановський (“Голенко”). З групою товаришів перейшов до УПА чотовий Мурський. Поручник Святослав Левицький (“Міко”), будучи на Заході, часто згадував, що під час його 16-місячного перебування в УПА він не зустрічав ні одного відділу УПА, де б не було дивізіяників.

У 1950 р. вояки дивізії як члени ОУН зголосилися стати зв’язковими в Україну від ЗЧ ОУН. Серед них Левко Баглай (“Радист”), Теодор Роч (“Книш”), Малик, Ясінський та інші [453, с. 131-140; 781; 783, с. 106-107; 784, с. 129-132].

З метою ліквідації негативних проявів війни, як дезертирство, мародерство, провокаційні дії радянських спецвідділів, у кожній окрузі УПА-“Захід” організовано Воєнно-польову жандармерію (ВПЖ) під

командуванням Ярослава Вітовського («Зміюка»), сина колишнього міністра військових справ ЗУНР.

Енергійний командир за короткий проміжок часу організував жандармерію у кожному тактичному відтинку УПА-«Захід». Лише на території ВО «Гюверля» ВПЖ нейтралізувала понад 230 ворожих лазутчиків та внутрішніх анархічних елементів. У зв'язку з важкими умовами боротьби Воєнно-польову жандармерію розпущено і її функції взяла на себе Служба безпеки ОУН [282, с. 722; 569, с. 32-40].

Формуючи структури УПА-«Захід», Провід ОУН(р) 8 січня 1944 р. звернувся до політичних референтів округ, надрайонів, районів і станичних ОУН. Говорилося, що відступаючі німці намагатимуться скомпрометувати національно-визвольний рух, організовуючи т.зв. «Українське визвольне військо». Наше завдання, наголошував Провід ОУН(р), - «всіма можливими засобами здобути зброю та амуніцію. Рівночасно підготувати цілий народ до здобування зброї. Коштом фронту мусимо озброїти всю організацію, весь український народ». Дозволялося вести переговори з румунськими та угорськими військовими чинниками про передачу зброї, але так, щоб себе не скомпрометувати і ні за яких умов переговорів з німцями [95, арк. 73-75; 306, с. 380].

В умовах структуризації збройних загонів Головний штаб УПА видав кілька наказів щодо поведінки упівців з німецькими та угорськими військами. «У відношенні до відступаючих німців, - говорилося у наказі, - строго стояти на становищі самооборони. Отже не вільно: а) вести ніяких переговорів; б) зачіпати їх, коли вони не ведуть терористичних акцій супроти населення; в) стріляти полонених і дезертирів. Стосовно мадярів стояти на становищі приязного нейтралітету (...) уникати дразливої теми Карпатської України» [251, с. 83].

Коли на терені УПА-«Захід» з'явилися угорські частини 6-го армійського корпусу під командуванням ген. Ференча Фаркаша де Кісбарнака, які почали терористичні акції у Долинському, Калуському,

Надвірнянському р-нах 11-15 квітня, упівці розгромили угорські відділи на Калущині. В результаті укладеного перемир'я з УПА у Карпатському регіоні з угорцями командування УПА дозволило угорцям пройти додому через Чорний Ліс [247; 256].

З наближенням Червоної армії УПА-«Захід» стає основним плацдармом боротьби з радянським режимом, який закріплювався після фронтових боїв. Базою основних сил стали Чорний Ліс, Карпати і Станіславівщина. За оволодіння Чорним Лісом і Карпатами розгорілися крупні бої [72, арк. 18; 548, с. 29-30].

Провід ОУН(р) у зв'язку з мобілізацією радянською владою українців на фронт 30 березня 1944 р. виступив зі зверненням до українського народу, в якому пояснював систему мобілізації українців на фронт на використання у війні. У зверненні йшлося: «Боячись національного руху в Україні (більшовики. - Н.М.) рішили, лише під маскою мобілізації (...) загнудати наших українців. А потім, маючи нас у руках, кинути в карних отрядах на першу лінію, на гарматне м'ясо, чи морити голодом у таборах праці» [307, с. 40].

Водночас Провід ОУН(р) виключав примусову мобілізацію населення до УПА, яка формувалася на добровільних засадах із високосвідомих патріотів, що могли витримати найважчі умови боротьби. Щоправда, була одна така спроба в Грубешівському п-ті на Закерзонні, здійснена оргмобом Юрченком восени 1944 р. Як наслідок створений курінь був швидко розгромлений, а Юрченко полонений [370, с. 249].

В умовах переходу фронту та утвердження радянської влади на місцях у листопаді 1944 р. відбулася нарада Проводу ОУН(р) у криївці провідника Західно-українських земель (ЗУЗ) Р. Кравчука («Максим») в околиці с. Балуйки Олеського р-ну. На ній прийнято ряд важливих постанов щодо нових форм і методів боротьби у підрадянській дійсності. Проаналізовано політичне становище у світі, внутрішньоорганізаційні справи, обговорено навіть питання про можливу заміну

назви ОУН на Національно-визвольну революційну організацію (НВРО) [362, с. 79-80].

У другій половині березня 1945 р. в с. Потік нині Козівського р-ну Тернопільської обл. в криївці референта Служби безпеки Проводу ОУН М. Арсенича («Михайло») відбулася друга нарада Проводу з участю Р. Шухевича, Д. Маївського, Д. Грицяя, В. Кука, Я. Бусла, Р. Кравчука. На нараді обговорено питання стану боротьби і пропаганди в умовах радянської окупації, напрями діяльності УГВР, ОУН і ЗП УГВР, вислання представників Проводу ОУН(р) з України за кордон. Для організації боротьби на Закарпатті відряджено провідником ОУН Я. Старуха («Стяг») і референтом СБ Закарпатського краю П. Федоріва («Дальнич») [739, с. 208-209].

Після закінчення Другої світової війни у Європі Провід ОУН(р) у травні 1945 р. звернувся до українського народу з Декларацією, у якій після аналізу міжнародної ситуації наголошував, що ідейно-політичною основою національно-визвольного руху залишається боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу (УССД) та орієнтація на власні сили. «Бездержавному народові в боротьбі за волю можна, а часто і треба мати союзників, - йдеться у Декларації, - але ніколи імперіалістичних опікунів» [213, с. 122-123].

У перередбачуваних умовах перших післявоєнних місяців 1945 р. Провід ОУН(р) та ГВШ УПА сподівалися на новий конфлікт між союзниками антигітлерівської коаліції. З нетерпінням очікували змін на міжнародній арені, відповідно проектувались і воєнні дії на майбутнє. З цього приводу відбулася розмова між Романом Шухевичем і Костем Гіммельрайхом, колишнім офіцером Червоної армії, якого він призначив командиром відділу спеціального призначення УПА-«Схід». У разі сприятливих змін у світі Кость Гіммельрайх, не очікуючи конкретних розпоряджень, повинен був розгортати наступ на Київ. Основою військового формування мали стати курінь УПА Ярослава Белінського («Бис-

трий»), сотня Миколенка («Байда») та інші підрозділи УПА [254, с. 226].

Провід ОУН(р) закликав до продовження збройної революційної боротьби, щоб врятувати український народ перед загрозою цілковитого знищення; наголошувалось також, що визвольним силам потрібно увійти в новий стиль боротьби на довготривалу перспективу [1046, ч. 1, 1948].

У цей час С. Бандера після звільнення у жовтні 1944 р. з німецького табору в Оранієнбурзі втік з-під контролю гестапо у Берліні й створив у Відні «Закордонний центр ОУН» [319, с. 441].

1945 р. С. Бандера пропонував провести в Україні Четвертий Великий Збір українських націоналістів, на якому прийняти нову Програму і Статут ОУН. У листі до Р. Шухевича Бандера наголошував про необхідність змінити деякі концепції в політичних і соціальних питаннях програми, що дало б поштовх до нового політичного наступу. Але ці плани не були втілені у життя. У грудні 1945 р. Р. Шухевич послав двох членів Бюро Проводу ОУН(р) Дмитра Маївського і Дмитра Грицяя за кордон для обговорення спільної концепції ОУН, але вони обидва загинули на території Чехословаччини. Це була велика втрата для ОУН. Тому Четвертий Великий Збір ОУН відбувся аж через 23 роки - у 1975 р. [319, с. 387-391].

Щодо радянської тактики у боротьбі з визвольним рухом ОУН, УПА, С. Бандера наголошував: «Більшовики намагаються ізолювати нас від мас - це їх політична програма. Не дати себе вирвати з життя мас в «безпечний ліс», бо там політична остаточна смерть» [319, с. 376-387].

Як зазначалося вище, основний тягар боротьби УПА-«Захід» ліг на військові округи. Під час формування та ведення бойових дій вони мали свої особливості, які розглянемо у відповідному порядку.

2-га ВО «Буг» створена у грудні 1943 р. на базі відділів Української народної самооборони. Першим командиром ВО «Буг» став Остап Линда («Ярема»), заступником Мирослав Онишкевич («Богдан») [284, с. 181; 820, с. 32-38].

Округа охоплювала Львівську обл. на північ від Дністра (за винятком центральної і східної частини Перемишлянського р-ну). На початку 1945 р. цю територію приєднано до округи і додано ще Рогатинський р-н Станіславської обл.

У вересні 1944 р. до 2-ї ВО «Буг» приєднано 1-шу ВО «Башта» (Львів) - через складнощі у підборі кадрів та управлінні нею. Вся військова округа «Буг» співпала з територією Львівської обласної організації ОУН, що називалася «Львівським крайовим проводом ОУН» (ЛК ОУН) і складалася з Городоцької, Золочівської, Рогатинської та Сокальської округ ОУН, 11-ти надрайонів і 44-х районів [282, с. 758; 284, с. 19].

Основу для відділів УПА на Львівщині склали сотні УНС, особливо «Трембіта» з Карпат, що прибула до краю у грудні 1943 р. під командуванням Івана Копала («Бродяга»). Звідси окремі чоти розійшлися у різні райони, де переростали у сотні. Так, чота «Чорноморця» сформувала на своїй основі сотню «Пролом» [284, с. 227-229; 821, с. 54-72].

У розпорядження 2-ї ВО «Буг» прибули також командири з УПА-«Північ» «Антон», «Гамалія», «Залізник», «Морозенко», «Недоля», «Орел», «Лис», «Чорнота», «Чумак» та інші, які надали допомогу в організації військової структури округи [284, с. 21]. У результаті оперативної діяльності лідерів ОУН на місцях на початку 1944 р. у Сокальській окрузі ОУН створено три сотні. Серед них сотня «Тигри» під командою Івана Козерського («Корсак»), яка вже мала бойову історію. Утворилася вона на терені Сокальського р-ну як відділ «Трембіти». Перебуваючи у стадії формування, «Тигри» 20 березня 1944 р. напали на м. Белз, де забрали 60 підвід німецького майна. Далі очистили від польських боївок села у Сокальській окрузі, які були базою АК [284, с. 511-543].

Наступними були сотні «Перекотиполе» - «Гамалії» та «Орли» - Миколи Олійника [284, с. 21]. Тут же створювалися перші курені. Наприкінці березня 1944 р. Тарас Онишкевич («Галайда») сформував курінь у складі чотирьох сотень під ору-

дою Дмитра Пелипа («Ем»), Івана Копала («Бродяга»), Івана Козерського («Корсак») [545]. На жаль, Тарас Онишкевич 1 квітня 1944 р. помер від ран, отриманих у бою з польськими формуваннями Армії Крайової. Стрільці у пам'ять про командира назвали курінь його псевдо - «Галайда» [425, с. 60-65].

Станом на квітень-травень 1944 р. у Рава-Руській та Сокальській округах ОУН створено додатково 8 сотень УПА. У Яворівському повіті з 16 березня сформувалася сотня «Переяслави». Влітку 1944 р. вона розрослася до куреня, який у серпні набрав надмірну кількість вояків і налічував 1000 стрільців. В окрузі було всього п'ять куренів УПА [282, с. 788]. У березні 1944 р. сотню «Месники» створив Іван Шпонтак («Залізник»), який перейшов до УПА з 20-ма друзями ОУН з Рава-Руського відділу допоміжної поліції. У Городоцькій окрузі ОУН сформувався курінь «Леви» на чолі з к-ром Іллею Рачком («Вільха», «Липей»).

У травні 1944 р. 2-га ВО «Буг» почала формувати кавалерійські підрозділи. Організацією відділів займався колишній підполковник армії УНР Дмитро Вернигор-Білогуб. До серпня 1944 р. сформовано одну чоту к-ра «Шрамченка» при курені «Галайди» і кавалерійський підрозділ при сотні «Пролом».

Зі Львівщини організаційні заходи поширилися на Холмщину. На основі відділу УНС Данила Микилита («Очерет») та інших боївок створено сотню «Вовки» Мар'яна Лукаевича («Ягода») та чоту Петра Данилюка («Кармелюк»).

У Поморянському лісі на Золочівщині 1944 р. боївки УНС поповнили сотні і курені УПА. Тут Григорій Котельницький («Шугай») сформував дві сотні УПА під командуванням Івана Котула («Іванко») та Романа Гуда («Тигр»).

Сюди прибула сотня «Малинового». Новостворений курінь УПА «Шугая» влітку 1944 р. назвали «Дружинники», а сотні, що входили до його складу: «Дружинники-I», «Дружинники-II», «Дружинники-III» [903, с. 182-210].

Навесні і влітку 1944 р. на теренах округи дислокувалися сотні з інших тере-

нів: «Сіроманці» з 3-ї ВО «Лисоня» та декілька куренів з УПА-«Північ». Був навіть відділ українців-«східняків» к-ра «Сокола», який також переріс у бойовий курінь [647].

Отже, у квітні-травні 1944 р. військова структура 2-ї ВО «Буг» була сформована остаточно на чолі з шефом Військового штабу Мирославом Онишкевичем. Після його загибелі командиром ВО «Буг» у травні 1944 р. призначено Василя Левковича («Вороний»), який намагався запровадити в окрузі залізну дисципліну і порядок. Він же заборонив мати при відділах жінок і дівчат, під яким би це не було виглядом. Щодо вишколу бойовиків, наголошував учитися військовій справі безпосередньо у боях. Вимагав всебічної співпраці УПА з місцевими осередками ОУН, Самооборонними кущовими відділами. Наполягав приймати до УПА воїнів-дивізійників, що знали військову справу, а п'яних розстрілювати на місці [284, с. 92-97].

В. Левкович («Вороний») запровадив в окрузі сувору систему мобілізації. Наказом Ч. 12/44 від 11 вересня 1944 р. зобов'язував під час мобілізації до УПА «не тягнути загалу, бо нічого з того не вийде». Командирам відділів заборонив приймати на службу людей без порозуміння з організаційно-мобілізаційним референтом на місцях. Існувала також дисципліна щодо відлучення стрільців у службових справах або звільнення додому. Особа мусила мати посвідку від командира відділу з поданням причини звільнення, а в службових справах мали вказуватись дата і час повернення. Всіх спізнених Польова жандармерія уповноважена була арештувати [284, с. 73].

У серпні 1944 р. від великого напливу добровольців до УПА кількість куренів 2-ї ВО «Буг» збільшилась до 11-ти у складі 27 сотень. Всього було сформовано 48 сотень - понад 6 тисяч стрільців. Сюди слід зарахувати СКВ, теренову сітку, адміністративні боївки.

Таку масу людей штаб округи не в силі був ні озброїти, ні навчити військової справи. Частина людей поверталася додому, де підпадала під радянську мобілі-

зацію. У результаті чисельність куренів і сотень суттєво зменшувалась. Так, у листопаді 1944 р. куренів налічувалось уже 8, сотень - 23. У червні 1945 р. куренів залишилось 4, сотень - 19 [284, с. 595-597, 602].

Під час напливу добровольців у ліс проявлялись і нездорові тенденції в новостворених сотнях УПА, хоч як про це попереджав «Вороний». Частина добровольців надіялась перебути в УПА фронтовий період і повернутися додому. Почалося дезертирство. Так, 5 вересня 1944 р. з третьої сотні куреня «Холодноярці» утекло 17 стрільців, 13 вересня з цієї ж сотні - ще 2, а 6 вересня з другої сотні лави покинули знову 2 стрільці. За дезертирство 8 вересня 1944 р. 2-х стрільців було розстріляно, але втечі продовжувались до тих пір, поки в лавах УПА не залишились свідомі елементи [284, с. 544].

У жовтні 1944 р. проти формувань 2-ї ВО «Буг» стояли радянські каральні сили понад 6,5 тис. військ НКВС, прикордонних загонів та додатково «істребительних» гарнізонів, насильно сформованих з місцевого населення кількістю 4106 «істребків» [284, с. 25].

3-тя ВО «Лисоня», як і ВО «Буг», почала організовуватися наприкінці 1943 р. на базі УНС. Формування сотень і куренів ВО відбувалося у складний період відступу німецьких військ і наближення Червоної армії. Як відомо, 7 березня 1944 р. війська Першого українського фронту з Шепетівського напрямку наближались до Тернополя. 23 березня армії ген. А. Гречка і І. Черняховського зайняли території Скалатщини, Тербовлянського р-ну й частину Підгаєцького. 60-та армія ген. І. Черняховського увійшла до м. Підгайці, але 5 квітня була відігнана резервами німецької армії.

Однак після місячних запеклих боїв 17 квітня радянські війська здобули Тернопіль, після чого фронт стабілізувався, як уже згадувалося, на лінії Торчин-Берестечко-Заложці-Чортків-Коломия-Кути [397, с. 251]. Війська закидали в тил німецькій армії парашутні десанти із завданням підривати мости, нищити німецькі комунікації, але найбільше вони мали антинаціоналістичне спрямування.

Тернопільська область залишилася розділена навпіл. У південно-східній частині її залишилося збройне підпілля ОУН, яке потребувало реорганізації. Зв'язкові через лінії фронту інформували, що радянська влада у Борщівському, Чортківському, Заліщицькому та інших районах масово призиває населення на фронт. Водночас провокатори, перевдягнуті на провідників ОУН, у ряді місць краю зібрали велику кількість молоді, під маркою до УПА, й вивели їх під оперативний удар фронтової «Смерш» [28, арк. 15].

У період затишшя на фронті ОУН, УПА Західного Тернопілля готувалися до зустрічі з червоними. У Тростянецькому лісі між селами Божиків, Саранчуки, Котів, Тростянець на Бережанщині та Козівському р-ні в місцях головної бази УПА «Лисоня» повстанці побудували чисельні криївки, підземні шпиталі, бункери з довгими підземними ходами. Тут же розташовувався Головний осередок пропаганди (ГОСП) ОУН, провід Юнацтва ОУН, редакція журналу «Юнак», підстаршинський вишкіл і технічно-будівельна сотня, яка будувала різні сховища [786, с. 165-166].

На місце збору в район лісництва біля с. Конюхи збиралися добровольці з Великої Плавучої, Ценева, Бишок, Золотої Слободи та інших сіл. Тут же та в інших місцях округи сформувались курені і сотні УПА. Серед них курінь Ілярія Лютого («Роман») та курінь Омеляна Польового («Остап») командира ВО «Лисоня», який складався з трьох сотень: «Чорноморці» під командуванням «Жука», «Лісовики» к-ра «Кока», «Риболовців» к-ра «Меча»; курінь «Сіроманці» Дмитра Карпенка («Яструб»), що складався з сотень «Сіроманці», «Бурлаки» і «Полтавці» провідників «Максима», «Коса» і «Довбні»; курінь «Сірі вовки» Петра Хамчука («Бистрий») у складні сотень: «Сірі вовки», «Чорноморці» к-рів «Сича» та «Півня»; сотня «Буйні» к-ра Петра Рака («Рен») ур. с. Конюхи; сотня «Бурлаки» Йосипа Сінгалевича («Чорний»), ур. с. Конюхи; сотня «Холодноярці» Богдана Федика («Крук»), ур. с. Мечищів; сотня «Лісовики» к-ра Івана Юхновича («Кок»), ур. с. Слав'ятина;

сотня «Рубачів» к-ра («Ворона»), сотня «Орлів» Ярослава Чорного («Корінь»), ур. с. Шумляни Підгаєцького п-ту; сотня «Полтавці» Василя Чопея («Семен», «Максим»), ур. с. Боків Підгаєцького п-ту; сотня «Гайдамаки» к-ра «Язьміна». Ще діяла атентатна сотня, яка здійснювала успішні напади на райцентри. Отже, на території 3-ї ВО «Лисоня» сформувалось близько 16 сотень УПА, які налічували приблизно 1700 вояків [397, с. 58; 786, с. 169-177].

У зв'язку з тим, що терен ВО «Лисоня» не був надмірно лісистим, тут краще були розвинуті атентатні акції і діяла навіть Тернопільська атентатна сотня під командуванням Богдана Кравціва. Влада її боялась як вогню і на ніч барикадувалась у власних кам'яницях. Цю одиницю ще називали Тернопільською міською сотнею [397, с. 58].

Третью військовою округою «Лисоня» з квітня по вересень 1944 р. командував Омелян Польовий («Остап»), колишній командир відділення у «Нахтігалі». У 1943 р. - інструктор сотень «Сіроманці» і «Орли», приналежних до УНС. На допиті НКВС Польовий показав, що ВО «Лисоня» складалася з 12 сотень УПА приблизно по 150 стрільців кожна [14, арк. 31; 282, с. 645-646].

Шефом штабу ВО «Лисоня» спочатку призначено Ілярія Лютого («Роман»), політвиховником - «Сума» з Підгаєцького р-ну, військовим референтом - «Бондаренка», оргмобом - «Чугайстра», референтом розвідки - «Гордієнка» [282, с. 634-635].

Для ВО «Лисоня» характерною була форма боротьби засобами Самооборонних кущових відділів, які зарекомендували себе якнайкраще. Як правило, у кожному районі діяло по три СКВ. З'являючись у якійсь місцевості, відділ за ніч розростався до великого загону, беручи участь у запланованих акціях. Потім знову зменшувався, просочуючись через енкаведівські заслони [370, с. 246].

З переходом фронту сотні і курені УПА 3-ї ВО «Лисоня» почали тактику «рухомої повстанської війни». Загонам віддано наказ іти у пропагандивний рейд у східну частину Тернопільщини й засвідчити, що

УПА бореться. Старший булавний Михайло Небола (“Голка”), автор спогадів, пише, що напередодні Р. Шухевич (“Тарас Чупринка”) здійснив огляд та прийняв присягу воїнів “Лисоні”, схвалену УГВР. Повстанським відділам визначили відповідні терени дій. Сотню “Бурлаки” залишили у Тернопільському п-ті, сотню “Коси” направили на Рогатинщину, “Рубачів” спрямували на Підгаєччину, “Полтавців” у Золочівський р-н, курінь “Сірих вовків” Петра Хамчука (“Бистрий”) на рідні терени південної Тернопільщини [250, с. 154; 795, с. 284-293].

По лінії ОУН 3-тя ВО “Лисоня” співпадала з територією, на якій розповсюджувалися дії крайового проводу ОУН “Поділля” під керівництвом Івана Шанайди (“Данило”). Крім Тернопільщини, Провід ОУН “Поділля” охоплював західну частину Хмельницької обл., на якій функціонувало чотири окружних проводи ОУН: Ярмолинецький - пров. “Тарас”, Чемеровецький - пров. “Хмара”. Смотрицький - пров. “Волох”, Кам’янець-Подільський - пров. “Гроза” [785, с. 169].

Початок 1944 р. для Кам’янець-Подільської обл. позначився скупченням німців, які відступали. Гарнізони стояли у Кам’янці-Подільському, Дунаївцях, Зеленче, Нестерівцях, Ярмолинцях. Військами були охоплені шляхи Підволочиськ-Проксурів-Вінниця. У цей період теренами Поділля прорейдували відділи “Шуляка” з Волині, курінь Ярослава Белінського (“Бистрий”). Сюди рейдом пробився волинський курінь Климичина (“Крук”), який зазнав втрат у Борщівському р-ні Тернопільської обл. Загалом населення Поділля позитивно сприймало появу повстанських загонів на Кам’яничині [281, с. 424-425]. Окрім рейдуючих відділів, на Кам’яничині діяли й теренові боївки, які розповсюджували літературу й листівки визвольного змісту та організували віча у селах районів [281, с. 495]. Так, 29 грудня 1944 р. у с. Барбарівці Солобківського р-ну відділ УПА зустрівся у перестрілці з 80 автоматниками Червоної армії. Бій тривав близько години. Загибло 3 упівці, 2 поранено. Під час прориву з боку радянців упало 10 осіб [див. додаток Н].

У січні 1944 р. з Кам’янець-Подільської обл. повертався на Волинь рейдуючий курінь “Саблюка”. Через велике скупчення німців він змушений був повернути у Бережанський р-н Тернопільської обл., де зустрівся 9 лютого із загоном УНС “Сіроманці” [281, с. 521].

Відділ “Саблюка” пройшов селами Слав’ятин, Кальне, Тростянець, Сільце, Мечищів, де всюди мав сутички з німцями. 27 лютого зупинився в Затурині, звідкілья втекли німецькі роз’їзди. Заквартирували у Швейкові. З березня до загону “Саблюка” долучилися 20 шуцманів зі Східної України. 5 березня їм здалися 6 угорських солдатів і просили відпустити додому. Звідси “Саблюк” повернувся знову за Збруч [281, с. 524].

У зимовий період 1944-1945 рр. у Кам’янець-Подільській обл. діяло 10 повстанських загонів. Організаційно-мобілізаційними справами на терені доручено займатись курінному Ярославу Белінському (“Бистрий”), який у складі загону мав сотні “Голуба”, “Кравченка”, “Могили”, “Запорожця”, “Хрома”, “Спартака”. За чотири місяці 1944 р. упівці витримали 79 зачіпних боїв. Найбільш масовими були бої “Лиса-Ластівки” у Смотрицькому, Ярмолинецькому р-нах, де проти них діяли чотири літаки та оперативні групи НКВС Дунаївського, Смотрицького і Довжоцького р-нів. Активно виступала також група УПА “Казаха” та інші [785, с. 169].

4-та ВО “Говерля” охоплювала територію Станиславщини, Північної Буковини, Закарпаття і Дрогобицької обл. Щодо ТВ “Маківка”, то він спочатку іменувався 5-ю ВО й охоплював терен Бойківщини Дрогобицької обл. під командуванням “Козака” [550]. На період його приєднання до 4-ї ВО “Говерля” тут діяли курені: “Леви”, “Зубри”, “Булава”, “Летуни”, “Журавлі”, “Бойки”, ім. Б. Хмельницького і “Басейн”. Разом близько 1100 стрільців [233, с. 204]. На початку 1945 р. у Дрогобицькій області створено також 75 самооборонних кущових відділів [233, с. 165].

З поділом території УПА-“Захід” фронтом на дві частини ГВШ УПА наказав з

серпня 1944 р. створити УПА-«Захід»-«Карпати» та організувати контроль над територією від ворожих елементів. Стрільцям УПА познати відзнаки чужих армій та понашивати національні військові функціональні відзнаки.

За лінією фронту УПА-«Захід»-«Карпати» налічувалося 9 сотень: «Месники» - 280 стрільців, «Яструба» - 200, «Рена» - 500, «Нечая» - 500, «Байди» - 260, «Осипа» - 140, «Громенка» - 250, «Вікторія» - 140, «Євгена» - 320 стрільців.

Біля с. Рожанка в р-ні гори Магура створено юнацьку школу УПА (310 курсантів) під командуванням поручника «Поля» [282, с. 344-345].

Згідно зі звітом Станіславського РК КП(б)У від 20 лютого 1945 р., у вересні-жовтні 1944 р. на території області діяли: курінь «Різуна» - 400 стрільців, що формувався у Войнилівському лісі й квартирував у Чорному Лісі; курінь «Грома» - 450 стр., складався з мешканців Солотвинського р-ну; курінь «Блакитного» - 400 стр., дислокувався у лісах Богородчанського і Солотвинського р-нів; сотня «Бойка» - 150 стр. у Тисменицькому і Лисецькому р-нах; сотня «Орлика» - 160 стр. у лісах Отинівського р-ну; сотня «Байди» - 180 стр. у лісах Войнилівського р-ну; сотня «Гайдамаки» - 140 стр. у Галицькому р-ні; сотня «Хмари» - 160 стр. у Жаб'євському р-ні; сотня «Мороза» - 160 стр. у Надвірнянському р-ні; сотня «Крука» - 100 стр. у Перегінському р-ні та багато інших формувань - разом близько 70. Приблизно кількість повстанців сягала близько 3-х тисяч [289, с. 172-174; 818, с. 158-159].

У лютому 1944 р. в Карпатах організувався курінь УПА «Олені» і на його базі старшинська школа к-ра «Хмеля». Навесні 1944 р. до неї приєднано Волинську старшинську школу УПА-«Північ» під командуванням м-ра Польового. За короткий термін «Олені» випустили два курси. З 1 березня по 18 липня 1944 р. - перший випуск, з 20 липня по листопад 1944 р. - другий. Вишколено близько 500 курсантів, 225 кандидатів на старшин і 275 на підстаршин [370, с. 252].

Підпільна ОУН допомогла у розбудові вишкільного центру у Карпатах. Карпатська територія хоч і була придатна для таборів, але ці терени були бідні на продукти харчування. Отож харчі для них збирали з усієї Галичини. Командир 4-ї ВО «Говерля» Іван Бутковський («Гуцул») писав, що Гуцульщина, Чорний Ліс, Долинщина до кінця вересня 1943 р. - початку 1944 р. отримали 300 харчових транспортів з Поділля, в т.ч. Чорний Ліс - 120 [397, с. 248].

Серед тактичних відтинків військової округи «Говерля» найдієвішими були «Гуцульщина», «Чорний Ліс», «Магура», «Маківка». Закарпатський ТВ через брак кадрів був не дієвим і часто перекривався рейдуючими відділами УПА-«Захід» [64, арк. 229-235].

Основа ТВ «Гуцульщина» творили курені «Гайдамаки», «Гуцульський» і «Карпатський». Їх сотні згадуються у звітах навіть у 1948-1949 рр.: сотня «Сурма», що належала до куреня «Гайдамаки», сотні «Говерля», «Чорногора» з куреня «Гуцульський» і сотні «Березівка», «Трембіта», імені Колодзінського, що належали до «Карпатського куреня» [395, с. 183].

Командував відтинком поручник Тарасенко («Степовий»), він же був командиром куреня «Перемога». Після його загибелі від березня 1945 р. тереном орудував Микола Яворський («Козак») - до 29 січня 1946 р. і до серпня 1949 р. - Петро Мельник («Хмара»). Ударною силою відтинка вважалися курені УПА «Гайдамаки» - к-р Дмитро Гаха («Скуба»), курінь «Гуцульський» - Дмитро Горнякевич («Книш»), «Карпатський» - Андрій Злобін («Лісовий»), «Перемога» - «Степовий», а після його загибелі від 17 січня 1945 р. Юліан Матвіїв («Недобитий») [400, с. 637]. Курені Коломийського ТВ склалися з добре підготовлених сотень. Так, «Гайдамаки» мали три сотні: «Сурма» Юрія Долішняка («Білий»), яка прославилася успішним рейдом Північною Буковиною, імені Богуна Юліана Матвіїва («Недобитий»), який згодом обійняв команду куренем «Перемога», та імені Гюнти - Миколи Харука («Вихор»). «Гуцульський» курінь складався з сотень «Дністер» - Степана Чуйка

(“Орлик”), після загибелі Михайла Романиці (“Буревій”), після нього Василя Парашука (“Завірюха”), “Черемош” під командуванням Василя Скригунця (“Гамалія”), після його загибелі Івана Скульського (“Чабан”), і сотні “Чорногори” Федора Децька (“Циган”), після загибелі Йосипа Приймака (“Нечай”) [400, с. 634].

Курінь “Карпатський” мав у складі сотні “Березівську”, “Трембіту” та імені Колодзінського. Курінь “Перемога” - сотні ім. Богдана Хмельницького, Симона Петлюри та “Гюверля”. Крім назв, сотням присвоювали також номерні знаки від 58 до 68. Діяла також сотня особливого призначення Михайла Харинюка (“Довбуш”), штрафна та Воєнно-польова жандармерія (ВПЖ) [400, с. 635].

Коломийські сотні у разі потреби розосереджувались у горах. Добре знання терену, мобільність та наявність вишколених командирів принесли їм славу невловимих. Слід зазначити, що на терені ТВ “Гуцульщина”, за підрахунками дослідника Михайла Андрусика, діяло понад 70 досвідчених командирів УПА та провідників збройного підпілля ОУН. За нашими підрахунками, збройні загони УПА на Станиславівщині у 1944-1945 рр. налічували близько 22 тис. вояків - Карпатський регіон у структурі ОУН підпорядковувався Прикарпатському крайовому проводу ОУН у складі трьох надрайонів: Дрогобицького, Стрийського і Самбірського.

Керували проводом Ярослав Мельник (“Роберт”), оргреферент Зиновій Тершаковець (“Федір”) і член проводу “Бистрий”. Крайовий провід ще мав підструктури - Дрогобицький окружний провід ОУН і Дрогобицький надрайонний провід ОУН під керівництвом Петра Федуна (“Ікар”).

До складу Дрогобицького надрайону входило 4 районних і 1 міський провід: Дрогобицький райпровід - провідник “Зенон”, Підбузький - “Медвідь”, Дублянський - “Помстя”, Боринський - “Береза”.

Самбірський районний провід очолював “Зов” та референт СБ “Зимний”. Стрийський надрайон перебував у стадії формування [321, с. 495-515].

На початку березня 1944 р. на території Станиславівщини діяло 32 районних, 150 підрайонних проводів та 1500 станичних організацій ОУН, що в своїх структурах налічували 23870 членів ОУН та симпатиків. Серед них було 80% чоловіків та 20% дівчат і жінок [930].

Окреме місце в системі 4-ї ВО “Гюверля” займала **Північна Буковина**. З квітня аж до 9 вересня 1944 р. у Вишницькому р-ні існувала т.зв. нейтральна смуга близько 10-20 км, у яку входили села Лопушна, Стайки, Шепіт Вишницького р-ну, Селятин і Плоска Путильського р-ну [873, с. 254].

Край планувалося розгорнути в окрему військову округу “Сучава” [717, с. 92]. Але брак місцевої інтелігенції, кількість якої зменшилася через арешти, міграцію кадрів у 1940, 1941 та 1944 рр., не дозволила цей план втілити у життя. У звіті провідника ОУН краю Мирослава Гайдюка (“Федір”) йдеться, що під час мобілізації буковинців на фронт із сіл між Дністром і Прутом забрано 95% мешканців. Однак з населених пунктів між Прутом і Карпатами на фронт пішло лише 45-55% [160, арк. 1-6]. За браком військового проводу, наголошував М. Гайдук, на Буковині важко опанувати людські резерви. Селяни повтікали у ліси, людей треба було взяти під свою опіку, провести серед них пропаганду, створити сільські боївки, які у майбутньому стали б основою буковинської УПА [306, с. 411; 549].

До того ж напередодні повернення на Буковину радянської влади почалося суперництво між провідниками ОУН краю Артемізією Галицькою (“Мотря”) і Мирославом Гайдюком (“Федір”) за першість у проводі, що негативно відбивалося на організації. “Мотря” приступила до організації боївок УПА. Однією з них керував Василь Шумка (“Луговий”), колишній командир військової жандармерії Косівського п-ту. Боївка “Лугового” квартирувала у с. Стайки на Вишниччині й опинилася на лінії фронту. Після двох тижнів квартирування “Луговий” самочинно зв'язався з представником німецьких військ лейтенантом Відманом. Провід ОУН(р) на той час був відірваним від

Буковини і про ці переговори нічого не знав. Під час переговорів до “Лугового” прийшли 4 німецькі офіцери, які займалися вишколом і матеріальним забезпеченням загону. Отримавши від німців зброю, обмундирування, харчі, “Луговий” збільшив кількість людей до 300 осіб і утримувався на лінії фронту завдовжки 20 км. Загін він назвав Буковинською самооборонною армією (БУСА).

Провідниця “Мотря” у звіті Проводу ОУН намагалася захистити “Лугового” і пояснювала, що дала йому наступні завдання: “1. Використати вповні німецьку дилему. 2. Не допустити до втілення гуцулів у німецьку армію. 3. Вишколені сотні віддати у розпорядження “Федора”. 4. Повести визвольну пропаганду серед мас” [65, арк. 243-250].

У червні 1944 р. до “Лугового” прибув оргреферент Буковинського окружного проводу ОУН Мирослав Гайдук (“Федір”) у супроводі Станіславівської Служби безпеки ОУН. Після гострих переговорів з “Луговим” забрав 100 кращих стрільців із сотенним Олексієм Додяком (“Крига”) і перейшов з ними у глиб Карпат. Провідник Коломийської округи ОУН Василь Савчак (“Сталь”), який за завданням Проводу курував Буковину, наказав “Федорові” розстріляти “Лугового” на місці. Але останній не виконав наказу. У вересні 1944 р., коли почався контрнаступ Червоної армії, “Луговий” у безвиході відступив з німцями на захід. Частина його БУСА пішла з ним, інші розійшлися по домівках [111, с. 360].

Водночас структури ОУН, які створила “Мотря” у рівнинній частині Буковини, через масову та слабку конспірацію зазнали арештів і погрому. У цих умовах “Мотря” покинула територію й відійшла у розпорядження крайового проводу ОУН “Поділля”, залишивши замість себе заступницю “Оксану”.

Окружний провідник ОУН “Сталь” призначив новим провідником Буковини Мирослава Кіндзірського (“Степан”) і підпорядкував йому “Федора”. У жовтні 1944 р. “Мотря” повернулася за Буковину й повідомила, що, згідно з рішенням крайового проводу ОУН, Буковина стано-

витиме окрему одиницю і підпорядковуватиметься їй.

Окружний провідник “Сталь” наказав провідникам “Степанові” і “Федорові” підпорядкуватися “Мотрі”. Цього ж місяця на Буковині сформувався новий провід ОУН на чолі з “Мотрею”, заступником “Степаном”, військовим референтом “Федором”, бойовим референтом Іваном Северином (“Скригун”) [65, арк. 243-250].

Восени 1944 р. у краї масово почали організовуватися Самооборонні кущові відділи по 40-50 стрільців. У жовтні 1944 р. перша сотня “Криги” уже налічувала 200 стрільців [111, арк. 363]. Надрайонний провідник ОУН Микола Кричун (“Черемшина”) звернувся по допомогу до референта СБ Верховинського р-ну Володимира Тодорюка (“Тур”) опанувати ситуацію у зв’язку з великим напливом добровольців до УПА. З листопада В. Тодорюк швидкими темпами почав організовувати сотні. На середину грудня 1944 р. уже діяло три сотні - “Криги”, Олексія Решка (“Борисенко”), Романа Дубика (“Боевір”) і доукомплектовувалася сотня Онуфрія Москалюка (“Яструб”). Сотні налічували по 70-80 стрільців. Однак відчувався брак підстаршинських кадрів та озброєння. Вишкіл мала тільки сотня “Криги”, інші мусили здобувати військовий досвід у боях. З цією метою провідник “Тур” організував рейд у Прикарпаття двох сотень УПА під керівництвом Назарія Данилюка (“Перебийніс”). Понад 50 стрільців куреня були неозброєні і їм належало здобути зброю у бою. Рейд почався 20 листопада і тривав місяць. У с. Станівці курінь обскочили енкаведисти і розгромили чоту “Берези”, який загинув [504; 506].

Кінець 1944 р. на Буковині для визвольного руху краю характеризувався створенням новітніх боївок УПА та веденням ними пропагандистських виступів. У грудні 1944 р. на Буковині діяло п’ять активних боївок “Когута” і “Сагайдачного” у Вашковецькому р-ні, “Сокола” у Сторожинецькому, Костянтина Майданського (“Юрась”) у Садгірському, “Вусатого” у Заставнівському р-нах. Налічуючи від 20 до 30 бойовиків, вони здійснили десятки успішних боїв [111, арк. 361].

У прикарпатських селах у цей час шаленів плямистий тиф. Повертаючись у гори, 70% повстанців “Перебийноса” принесли з собою захворювання. Без медичної опіки та переслідувані енкаведистами, відділи деморалізувались. Сотенний Орест Гаджа (“Палій”), будучи хворим на тиф, згодом помер. Сотенного “Борисенка”, хворого, полонили. Чотовий “Меч”, хворий на тиф, застрелився. Важкопораненого “Кригу” схопили і забрали до Вижниці. “Перебийніс” із рештою куреня перебрався до Галичини, де було відносно спокійніше [111, арк. 363-364].

День 29 грудня 1944 р. виявився трагічним для проводу Буковини. Під час облоги спецвідділу НКВС - понад 300 солдатів на с. Васловівці - загинули провідник Мирослав Кіндзірський (“Степан”), “Мотря” і “Федір” потрапили у полон. 2 січня Олексій Домчук (“Петренко”) на могилі “Степана” проголосив себе провідником. Однак 14 січня 1945 р. у с. Мосорівка провідниця “Оксана” через деякі непорозуміння намагалася роззброїти О. Домчука, і він цілковито усунувся від повстанської діяльності. Провідництво очолив Іван Лесів (“Олег”) із с. Садки Заліщицького р-ну, який не зміг опанувати ситуацію через конфлікт із районним провідником Заставнівщини Юрієм Кушніриком (“Кирило”) і також зрікся провідництва. “Кирило” об’єднав три боївки і почав рейд. 20 березня 1945 р. у с. Добринівці його відділ був розбитий. З цього дня ОУН на Буковині фактично перестала діяти, констатував окружний провідник (“Сталь”) [111, арк. 362]. 9 березня 1945 р. у галицьких горах загинули сотенний “Боевір”, чотовий “Грек” і семеро стрільців.

23 лютого 1945 р. окружний провідник “Сталь” зібрав залишки гірського повітового проводу ОУН у складі “Черемшини”, “Берії” та інших і вирішив заново формувати нову сітку ОУН, враховуючи досвід і помилки минулого року [634]. Нова організація чисельно мала бути меншою і ґрунтуватися на загартованих і вишколених кадрах ОУН [111, арк. 364]. Від кінця червня 1945 р.

під керівництвом “Сталя” буковинське підпілля ОУН почало відроджуватись. Масові репресії радянської влади супроти населення спричинилися до популяризації визвольних кличів ОУН та її діяльності. У другій половині 1945 р. “Сталь” значно зміцнив дисципліну організаційної праці ОУН на Буковині. За порушення організаційного порядку розстріляно підпільника “Співака” і командира районної боївки “Кармелюка” [111, арк. 364].

Останніми у визвольну боротьбу УПА-“Захід” підключилися **Західно-українські окраїнні землі (ЗУОЗ), або Закерзоння** на території нинішньої Польщі. Це була довга вузька смуга території - 700 км уздовж кордону Польщі та УРСР. Згідно з рішенням Кримської конференції 1945 р., кордон мав проходити лінією Керзона з відхиленнями на користь Польщі. Під Польщею залишалися етнічні українські землі - Лемківщина, Засяння, Холмщина і Підляшшя [763].

Степан Бандера надавав виключного значення боротьбі ОУН, УПА на Закерзонні. “Боротьба на захід від лінії Керзона, - писав він 1948 р., - хоч вона становить третій фронт другорядний, займає перше місце в ділянці видвигнення, активізації справи української визвольної боротьби на міжнародному форумі (...). Мова фактів боротьби - це найсильніший аргумент на міжнародній арені” [343, с. 72-73].

Організаційна робота на Закерзонні почалася з Перемишльщини і Лемківщини у рамках структури ОУН Перемишльської обл. [див. додаток Ж]. Для зміцнення Закерзоння кадрами, як уже подавалося, Провід ОУН з Галичини прислав Я. Старуха (“Стяг”), який очолив провід ОУН Закерзоння, П. Федоріва (“Дальнич”), М. Онишкевича (“Орест”) - командира УПА краю, В. Галасу (“Орлан”) - референта пропаганди, М. Дуду (“Громенко”), В. Щигельського (“Бурлака”), М. Ковальського та інших. На Закерзоння, згідно з вказівками Степана Бандери, покладалось завдання стати “ретранслятором” боротьби в Україні у Західну Європу.

Край було поділено на округи, повіти, райони, підрайони, станиці. Навесні 1945 р. до Перемишльської округи входили райони з центрами: Перемишль, Добромил, Нижанковичі, Мостиська. Так, Перемишльська територія Закерзонського краю називалася Першою округою ОУН і складалася з трьох надрайонів: «Холодний Яр», «Бескид» і «Верховина» та п'ятнадцяти районів [268, с. 7; 345, с. 41].

Друга округа ОУН носила назву «Батурин», ділилася на п'ять районів й охоплювала частину Любачівщини, Томашівщини, Ярославщину і Перемишльщину [272, с. 492-497]. Прикметно, що головне політичне і військове керівництво 6-ю ВО «Сян» квартирувало у «Батурині» [272, с. 17].

У травні 1944 р. організовано підобласть ОУН у складі Холмської і Сокальської округ. Приблизно у березні 1945 р. створено Грубешівський надрайон з назвою «Лиман» [271, с. 9].

Щодо Підляшшя, то тут, як стверджують підпільні документи ОУН, націоналістична діяльність влітку і восени 1944 р. не відбувалася. В ідейному плані терен був не підготовлений. У листопаді 1944 р. Провід ОУН(р) відрядив туди чотирьох осіб для організації підпільної праці. У результаті пощастило зорганізувати декілька боївок СБ та залучити до організаційної діяльності 60-70 осіб [997, с. 36].

Надрайону Підляшшя присвоїли кодову назву «Левада». До 1945 р. Холмщина і Підляшшя належали до Волині. Від 1945 р. у результаті реорганізації стали частиною 6-ї ВО «Сян» та 3-ю округою ОУН з двома уже згаданими надрайонами «Лиман» та «Левада» [271, с. 14; 345, с. 216-237; 375, с. 116].

Перші боївки УПА на Закерзонні з'явилися навесні 1944 р. У 1945 р. створено 6-ту ВО «Сян», яка складалася з трьох тактичних відтинків: 26-го Лемківського «Лемко» - к-р «Рен», 27-го Любачівського «Бастіон» - к-р «Залізник», 28-го Холмського «Данилів» - к-р «Ягода» [481, с. 53]. Сили УПА на Закерзонні налічували 17 сотень при 4-х куренях. Курінь «Рена» складався із сотень під командуванням

«Хріна», «Стаха», «Біра», «Бродича», курінь «Байди» - сотень «Бурлаки», «Громенка», «Крилача», «Ластівки», курінь «Залізняка» - сотень «Калиновича», «Крука», «Шума», «Тучі», курінь «Беркута» - сотень «Бриля», «Чауса», «Давида», «Дуди», «Яра» [1034]. Згідно з поданням польських дослідників А. Щесняка і В. Шоти, ОУН та УПА на Закерзонні мали 2179 активістів [1034, с. 242] [див. додаток Е].

Найважче відбувалось формування відділів УПА-«Захід» на Холмщині у Грубешівському і Белзькому повітах в умовах розгулу там польських формувань проти українського населення. Однією з перших боївок УПА на Грубешівщині було відділення Анатолія Сидорука («Яструб») та боївка «Карпа», організованих у травні 1943 р. [299, с. 164]. Згодом йому на допомогу прийшов м-р Мар'ян Лукасевич («Ягода», «Дуб», «Черник»), який став командиром 28-го ТВ «Данилів» на Холмщині [271, с. 7]. Водночас «Ягода» організував сотню УПА «Вовки-ІІ». У квітні 1945 р. на Грубешівщині діяли групи УПА Володимира Сивака («Зірка»), Євгена Ящука («Дуда»), боївки СБ «Циби» і «Ясеня» та відділ особливого призначення (ВОП) Євгена Оленюка («Остап») [271, с. 9].

Добре організованим на Закерзонні був ТВ-26 «Лемко», який мав 7 сотень УПА під спільною назвою «Ударники» з порядковими числами від 1 до 7 та досвідченими командирами, як «Стах», «Громенко», «Бір», «Бурлака», «Хрін», «Яр», «Ластівка». Сюди з ВО «Говерля» приходили сотні «Булави» к-рів «Мирона», «Бродича» та інші. При окрузі було створено підстаршинську школу «Громенка» [252; 271, с. 544].

В цьому регіоні порівняно з іншими була краще поставлена робота ОУН, особливо в надрайоні «Бескид». Національно свідомі села надрайону мали навіть по кілька десятків членів ОУН. Проте Західна Лемківщина у порівнянні зі Східною була слабшою в національній свідомості сіл, відповідно і підпільними структурами. Разом Східна і Західна Лемківщина налічували 351 село, охоплене визвольним рухом [268, с. 835].

Тактичний відтинок «Лемко» мав у розпорядженні 2150 стрільців. Проти нього протистояли 2 дивізії піхоти Війська Польського (ВП), корпусу охорони прикордоння (КОП) та інших структур [396, с. 196].

Наступний 27-й ТВ «Бастіон» почав організовуватися з 1944 р. й охопив три райони - Любачівщину, Томашівщину та Ярославщину. Першою на початку квітня 1944 р. тут організувалась сотня «Месники» в околиці с. Любинець Любачівського п-ту. Цей терен належав тоді до 2-ї військової округи «Буг». Організатором і першим командиром сотні став Іван Шпонтак («Залізник»). У березні 1945 р. його призначено командиром Любачівського ТВ військової округи «Буг». У листопаді 1945 р., коли було проведено реорганізацію, І. Шпонтак став командиром 27-го ТВ «Бастіон», приналежного уже до 6-ї військової округи «Сян».

Ця перша сотня брала активну участь у боях з гітлерівцями, радянськими партизанами і польською АК. Крім першої сотні «Месники», в «Бастіоні» організувались ще кілька сотень УПА з ідентичною назвою: «Месники II» у листопаді 1944 р. (к-р Григорій Левко («Крук»), «Месники III» навесні 1945 р. з частин «Месників-I» і «Месників-II» та новобранців з Угнівщини і Перемишльщини. Для повноти інформації додамо, що у січні та квітні 1946 р. організувались «Месники-IV» і «Месники-V». Проте «Месники-IV» у липні 1946 р. розформовано, а п'ята сотня продовжувала діяти до вересня 1947 р. [272, с. 7]. Згідно з наказом к-ра УПА-«Захід» «Шелеста», з жовтня 1945 р. у 6-й ВО «Сян» запроваджено цифрове позначення сотень. За «Месниками» закріплено числа: 97, 97а, 97б, 98, 98а [272, с. 485-491].

У листопаді 1945 р. в ТВ-28 «Данилів» створено відділ «Вовки-I». На територію тактичного відтинка постійно приходили на допомогу сотні з 2-ї ВО «Буг» - це відділ «Галайди II» під команду Василя Краля («Чавс»), підвідділ «Кочовики» командира «Шпиля», підвідділ «Перебийноса» командира «Шумського» [271, с. 10].

Після загибелі командира 28-го ТВ «Данилів» Мар'яна Лукасевича («Ягода»)

на його місце призначено окружного провідника III Холмської округи Євгена Штендеру («Прірва»).

На Підляшші зорганізувати власні сили УПА не встигли. Декілька боївок, створені Проводом ОУН, дезертирували і застосовувались тут лише рейдуючі відділи УПА сотні «Перебийноса», «Галайди II» командира Василя Краля («Чавс»). У жовтні 1945 р. сюди прибула сотня «Вовки-I» командира Михайла Кураса («Крак»). З відділів Служби безпеки ОУН тут перебувала боївка СБ «Остапа» з надрайону «Лиман» [186, арк. 1-15].

Кількість вояків на Закерзонні точно не підраховано. Польські дослідники А. Щесняк і В. Шота налічують їх близько 2 тис., натомість Лев Шанковський стверджує, що тільки у ТВ «Лемко» кількість стрільців сягала близько 2180. За нашими приблизними підрахунками разом з іншими тактичними відтинками «Бастіон» і «Данилів» кількість становитиме близько 3 тис. вояків та 2179 активістів - за даними вищезгаданих польських науковців. Теренова ОУН Закерзонського краю охоплювала понад 700 сіл, мала 6 надрайонів і 24 райони з населенням близько 1 млн осіб [410, с. 132; 876].

Підсумовуючи хід формування УПА-«Захід», зазначимо, що провідницький актив ОУН та військова референтура КВШ ОУН доклали максимум зусиль щодо створення військових округ, тактичних відтинків та їх відділів у найскладнішій ситуації 1942-1944 рр.

Не маючи фахових старшин, потрібної кількості зброї, спеціалістів медичної служби та інших складових армії, Провід ОУН(р) за короткий час зумів налагодити систему вишкільних таборів, оперативно організував сотні і курені УПА в умовах переслідувань німецької окупаційної влади, радянських партизанів та ворожого ставлення до українців польських націоналістичних формувань.

ОУН і УПА-«Захід» в успішній праці й боротьбі взаємодоповнювали себе і здобули перший досвід у боротьбі з відступаючими німецькими та угорськими військами. УПА-«Захід» мимовільно ставала п'ємонтотом визвольної боротьби за УССД з

будь-яким окупаційним режимом. З наближенням фронту, коли чоловіче населення, уникаючи мобілізації, масово йшло в ліс до УПА, її чисельність могла сягати до 80 тис. добровольців. Однак таку масу людей ГВШ УПА не в силі був організувати. Зовсім негласно людям рекомендувалося вступати навіть до Червоної армії. Наприклад, у Борщівському р-ні з 6254 призовників - 612 були членами і симпатиками ОУН [781, с. 118]. Ці люди громили гітлерівців і повернулися додому з нагородами. Але частину з них арештувала фронтова «Смерш» і вони загинули у штрафних батальйонах. Інших добровольців УПА розсіяли фронтові частини Червоної армії і їх назви навіть не зафіксовано у звітах ОУН, УПА.

У другій половині 1944 р. - на початку 1945 рр. кількість вояків УПА із Самооборонними кущовими відділами на місцях сягала приблизно 50-60 тис. Близько 160 тис. налічувала теренова мережа ОУН, з якою співпрацювало майже півмільйона активістів (симпатиків) ОУН.

Варто згадати, що кожен регіон УПА-«Захід» мав свої особливості під час створення структур, активність яких залежала від наявності самовідданих кадрів, географічного розташування тактичних відтинків, свідомості західноукраїнських селян та наслідків репресій радянської влади у попередні 1939-1941 рр. Порівнюючи структуру УПА-«Захід» з державницькою структурою ЗУНР 1918-1919 рр. та створенням УПА, важко не помітити наполегливість і самопожертву західних українців у новітніх умовах боротьби.

3.3. КОНТРАСТУП РАДЯНСЬКИХ СИЛ І БОЙОВІ ДІЇ УПА

Щоб зліквідувати збройні формування УПА-«Захід», радянська влада з першого удару застосувала усі засоби військового,

матеріального і психологічного натиску, особливо армійські підрозділи, для облав [391, с. 616].

Про те, що збройну боротьбу за свободу і незалежність України доведеться вести власними силами, ОУН передбачувала ще на Великому Зборі 28.01-2.02.1929 р., у рішеннях якого йшлося: «Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави» [213, с. 13].

У боротьбі з формуваннями УПА-«Захід» радянською владою були застосовані наступні сили: регулярна армія, внутрішні війська і спецгрупи НКВС, НКДБ, оперативний склад головного розвідувального управління, агенти «Смерш», міліція, вартові і диверсійні групи.

Станом на 9 жовтня 1944 р. на території УПА-«Захід» дислокувались війська: у Львівській обл. - 17 стрілецька бригада, три батальйони 25 стрілецької бригади, 18 кавалерійський полк, 118 окремих стрілецький батальйон 18 стрілецької дивізії, 66 і 219 окремі стрілецькі батальйони 24 стрілецької бригади; Станіславській обл. - 19 стрілецька бригада внутрішніх військ НКВС; Дрогобицької обл. - 210 стрілецький батальйон 17 стрілецької бригади НКВС; Тернопільській обл. - три батальйони 21 стрілецької бригади, два батальйони 25 стрілецької бригади, 174 і 193 батальйони 19 стрілецької бригади НКВС; Чернівецької обл. - 192 батальйон 19 стрілецької бригади, 237 і 240 батальйони 23 бригади НКВС [309; 311].

Для зручності адміністративного керівництва західноукраїнської області поділили на дрібні райони. Чотири з них - Львівська, Тернопільська, Станіславська, Дрогобицька - складалися з 132 адміністративних райцентрів. Львівська - з 31-го р-ну на 3214 населених пунктів і 707 сільських рад, Дрогобицька з 27 р-нів на 1139 населених пунктів і 672 сільських рад, Тернопільська з 38 р-нів [302, с. 6].

У 1945-1946 рр. у кожному селі влада утримувала гарнізони військ від 40 до 100 солдатів. Територія Західної України

була також базою для дислокації Українського і Львівського військових округів. 1945 року на території Львівського округу квартирували частини 17, 18, 25 стрілецьких дивізій і кавалерійський полк у 32 населених пунктах - 6525 вояків, Тернопільській обл. - частини 18, 21, 25 стрілецьких бригад у 16 населених пунктах - 2147 вояків, Станіславській обл. - 1789 солдатів у 5 населених пунктах, Чернівецькій обл. - 894 солдати у 7 населених пунктах. Разом - 11355 солдатів і офіцерів [232, с. 478-482].

До складу Українського округу входили також прикордонні частини кількістю 8077 прикордонників у 217 населених пунктах. Разом - 19432 солдати регулярного війська [232, с. 483-487, 492]. Для охорони залізниць були відповідні залізничні війська - 10542 солдати. Усі ці сили застосовувалися для бойових дій з УПА [232, с. 495-497].

Дислокація військ Українського округу на теренах військових округ була наступною: 2-га ВО «Буг» - 3067 солдатів, 3-тя ВО «Лисоня» - 3100, 4-та ВО «Гюверля» - 6084, в т.ч. в Чернівецькій обл. 1077. Разом 15354 чол. [329, с. 206]. Для боротьби з УПА 17 серпня 1944 р. М. Хрущов направив також партизанську дивізію П. Вершигори.

Не менш насиченою військами була територія Львівського військового округу, які брали активну участь у боротьбі з УПА. Лише від жовтня 1944 по березень 1945 р. ними здійснено 150 протиповстанських операцій, в яких загинуло 1200 упівців, полонено 1160 і здалося 374. Але ці цифри напевно тенденційні [535, с. 419].

Станом на 1 жовтня 1945 р. всі західноукраїнські обласні НКВС були укомплектовані оперативним і керівним складом: Дрогобицька обл. - 310 оперативників і 366 осіб керівного складу, Станіславська, відповідно, 342/402, Тернопільська - 354/422, Чернівецька - 218/222. Разом налічувалося 3593 працівники оперативного і керівного складу [16, арк. 1-51; 61, т. 59, арк. 5-11].

Керівним органом у боротьбі з силами УПА-«Захід» були ЦК ВКП(б) та її

український філіал КП(б)У. На засіданнях Політбюро, пленумах і конференціях вищі партійні органи формували плани і директиви боротьби, які направляли до виконання обласним партійним організаціям, а ті, відповідно, районним і сільським осередкам. Наприклад, відома серед комплексних партійних документів постанова ЦК КП(б)У від 10 січня 1945 р. «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами у Західних областях України». Документ на основі попередніх постанов націлював районні та первинні партійні організації на першочергові завдання: внести розкол серед місцевого населення, розширити агентурну мережу, запровадити тотальну систему контролю за селами та кругову поруку за антирадянські виступи, розширити партійну пропаганду та заснувати у кожному селі і на підприємствах міст партійні і комсомольські організації [276, с. 119-123; 307, с. 195-201].

У січневі дні 1945 р. на нараді учителів західних областей України у Львові член Політбюро ЦК КП(б)У Д. Мануїльський охарактеризував членів ОУН, УПА як «прислужників нацизму» й говорив, що «український націоналізм ніколи не був національним». Відтоді за ними на довгі роки закріпився стереотип як «українсько-німецькі націоналісти» [768, с. 12-20].

Партійні постанови кожного року повторювалися, були однотипними і вимагали посилення дій від районних партійних і каральних органів. Їх було дуже багато, але серед них виділялися найголовніші. Так, 24 липня 1945 р. ЦК КП(б)У видав постанову «Про ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у Західних областях УРСР» №68/55оп, яка зобов'язувала за повстанські прояви застосовувати принцип зручництва, створювати гарнізони і посилювати у селах репресії [307, с. 313-319].

Наступною постановою - від 27 листопада «Про додаткові заходи боротьби з українсько-німецькими націоналістами у Західних областях УРСР» №77/39-оп - ЦК КП(б)У наполягав очистити від населених пунктів на відстані 10-15 км усі заліз-

ничні, шосейні дороги та підприємства [276, с. 362-365; 307, с. 362-365].

ЦК КП(б)У щорічно організовував у Львові наради вищих партійних і військових керівників з проблемних питань боротьби з визвольним рухом ОУН, УПА. 19 вересня 1946 р. на такій нараді, наприклад, заслухано звіти перших секретарів ОК КП(б)У, начальників обласних управлінь МВС, МДБ, командувачів Українського прикордонного округу ген.-м-ра Нікіфорова, Закарпатського округу ген.-м-ра Демшина, начальника внутрішніх військ Українського округу Фадеєва, генералів Єрьоменка і Москаленка [307, с. 518]. Нарادي вищих і низових партійних функціонерів практикувалися постійно, аж до загибелі останнього воїна збройного підпілля ОУН.

Виконуючи директиви і накази комуністичної партії, радянські війська і підрозділи «Смерш» у перших числах травня 1944 р. розпочали масові каральні експедиції на території Східної Галичини від р. Збруч [49, арк. 1].

Кривавих наслідків від радянських наступальних заходів найперше зазнали Борщівський і Скалатський р-ни Тернопільської обл., де з 4-го по 9-те травня 1944 р. групи добровольців УПА були розпорошені. Убито 57 і арештовано 149 осіб. 4 травня солдатами 135 стрілецької дивізії біля с. Мишків Залщицького р-ну убито 19 чол., які ховалися у лісі [24, арк. 19; 32, арк. 1-3; 781, с. 105-106; 785, с. 137]. Облави характеризувалися надзвичайною жорстокістю. Лише з 20 серпня по 15 вересня 1944 р. під час операцій радянців у Рогатинському, Войнилівському, Рожнятівському, Галицькому, Богородчанському р-нах Станіславщини убито 2041 мирного жителя, про яких інформовано як повстанців, поранено - 93, арештовано 1153, захоплено призовників, які ухилялися від фронту, 2153 [311, с. 198]. В одному лише с. Грабівці Богородчанського р-ну розстріляно 80 мешканців [897].

Криваві за своєю сутністю облави прокотилися і Чернівецькою. З 6 по 20 жовтня 1944 р. тут брали участь в облавах 237 і 240 окремі стрілецькі батальйони

234 стрілецької бригади внутрішніх військ НКВС. Людей хапали на роботи, арештовували, розстрілювали на місці. За згаданих вище 15 днів війська убили 119 осіб, 10 поранили, 122 арештували. При цьому захопили лише 15 крісів і 4 карабіни [116; 309, с. 229].

Водночас війська нещадно мародерствували, забираючи у селян останні продукти харчування під маркою складів УПА. Відділи звітували, що захопили різних продуктів 1200 кг, сметани 2200 кг, бринзи 1350 кг, сиру 200 кг, м'яса 2250 кг, меду 400 кг, грибів 800 кг, картоплі - 100 кг, овець 19 голів, корів 3 [309, с. 230].

19 жовтня 1944 р. війська звітували, що на острові р. Черемош північніше с. Слобода Банилів переховувалося 50 повстанців. Під час облави убили 6-х, арештували 12 і захопили 25 шт. патронів. Решта розбіглися [309, с. 235]. 12 жовтня 1944 р. у с. Киселиці 116 енкаведистів, згідно зі звітом, «захопили 22 повстанці і при них лише 2 гвинтівки старого зразка» [309, с. 236]. 1-7 листопада 1944 р. облави прокотилися Чорним Лісом, 10-15 листопада Болехівськими лісами на Дрогобиччині, у яких брало участь 2 дивізії НКВС [370, с. 110].

У грудні 1944 р. радянські облави охопили Миколаївський, Бібрецький, Ходорівський, Рогатинський р-ни Станіславської обл. Станом на 31 грудня 1944 р. у Дрогобицькій, Львівській, Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій областях проведено 7263 облави, під час яких убито 37198 чол. Арештовано 29824 особи, вивезено 2812 сімей (6526 осіб). Разом втрати сягають 73548 мешканців. Це був перший кривавий і жорстокий удар радянської влади по визвольних силах УПА-«Захід» з метою остаточного їх знищення [282, с. 584]. У січні-лютому 1945 р. облави силами 10 тис. солдатів охопили всі області Західної України.

20 березня 1945 р. почалася тотальна облава на Львівщині під гаслом другого хрущовського наступу проти «українсько-німецьких націоналістів», 5 квітня - на Поділлі. 7 квітня відбулася найбільша облава на терені Підкарпаття-Карпати від Стрия по р. Прут на Буковині. Облава

тривала до кінця травня 1945 р. [370, с. 110].

У квітні-травні 1945 р. у боях з силами УПА у Станіславській обл. брали участь 11 тис. солдатів. Серед них 64-й запасний армійський полк, маневрова група 89-го загону прикордонних військ, 6-й штурмовий авіапункт. Подаються дані, що в ході боїв убито 2167 повстанців, захоплено в полон 6311 [61, т. 72, арк. 34-43].

У ході всіх цих операцій часто були випадки, коли червоноармійці не бажали воювати проти УПА. 15 жовтня, наприклад, на Миколаївські ліси Дрогобицької обл. наступало понад 4 тис. солдатів, останні пройшли мимо боївки УПА і не реагували. Хроніст записав з цього приводу наступне: “Чому їх не завважили - це дуже дивно, або це було якесь чудо, або прямо не хотіли бачити” [309, с. 220]. 15 травня 1945 р. командир 271 стрілецької дивізії у с. Чорні Ослави звільнив 80 селян, арештованих енкаведистами [393, с. 751].

Поруч з масовими облавами та кривавими репресіями радянська влада практикувала т.зв. “звернення” до вояків ОУН, УПА, яких у повоєнні роки було видано близько десяти. “Звернення” вимагали від учасників визвольної боротьби “виходити з повинною”, “приступати до мирної праці”, покаятися перед радянською владою [729, с. 1283-1284].

12 січня 1944 р. “Звернення до населення Західних областей України” підписали М. Хрущов, М. Гречуха, Л. Корнієць, 20 лютого 1944 р. Президія Верховної Ради і Раднарком УРСР видали звернення “До учасників банд українських буржуазних націоналістів”. Інші заклики, обнародовані 27 листопада 1944 р. і 28 травня 1945 р., зазначали “терміни виходу з лісу” до 20 липня. Були заклики з нагоди річниць т.зв. Великої Жовтневої соціалістичної революції, виборів до Верховної Ради УРСР та СРСР у 1946-1947 рр. тощо. Останнє звернення з боку радянської влади до членів збройного підпілля пролунало 30 грудня 1949 р., щоб ОУН виходила з підпілля [249, т. 10, с. 9].

Безперечно, були одиниці, які вірили радянським обіцянкам і виходили з повинною, але таких було мало. Про те, як

повстанці реагували на звернення радянської влади виходити з повинною, Городоцький РВ НКВС доносив в ОК КП(б)У: “Українські націоналісти сміються зі Звернення Президії Верховної Ради УРСР, ЦК КП(б)У та РВК УРСР, заявляючи, що “тільки дураки з'являються, а ми здобудем, або дома не будем” [70, т. 4, арк. 344-383]. Референтури пропаганди теренових мереж ОУН також розповсюджували серед червоноармійців тисячі листівок, у яких закликали не воювати проти УПА. “Брати! Не виступайте проти самостійницького руху українського народу”, - наголошувалось у них [218, с. 125].

Листівки були тематичними і під різними назвами, як “Брати червоноармійці”, “Червоноармійці-тиловики”, “Бійці і командири”, “Дорогий брате”, “До демобілізованих вояків Червоної армії” та інші [323, с. 174-178].

Червоноармійцям давалися роз'яснення, куди повертає війна. Згідно з таємним наказом від 12 січня 1944 р. СП №0047, українців прийнято гнати на передову лінію, “щоб пізніше легше було кувати Україну в большевицько - московські кайдани” [281, с. 126].

Згодом журнал “Визвольна політика” №5 за серпень 1946 р. з приводу застосування Червоної армії у боротьбі з УПА писав наступне: “Перехід Червоної армії з заходу на схід розпочався у липні і тривав повних два місяці. Большевики намагались знищити при тій нагоді наш рух. Та це їм не вдалося. Червона армія відверто симпатизувала УПА. Ми підходимо до них у першу чергу з нашою програмою, ідеєю, кличами, а не виступаємо зі зброєю, як бойовий противник” [1046, с. 41].

Тактику взаємин УПА з червоноармійцями достеменно висвітлює інформація начальника політуправління 1-го Українського фронту генерал-майора Шатілова члену воєнної ради фронту генерал-лейтенанту М. Хрущову про захоплені документи ОУН під назвою “Основні вказівки про пропагандистську роботу членів революційної ОУН в лавах Червоної армії”. У документі йшлося: “Кожен український революціонер не повинен демонструвати свою зовнішню ворожість

до Червоної армії. Навпаки, потрібно спочатку вростати в червоноармійські маси, зблизитися з ними, завоювати довіру, а потім розгорнути національно-визвольну роботу» [66, арк. 252-253].

Шатілов повідомляв, що 11 квітня 1944 р. 12 осіб з поповнення 322-ї стрілецької дивізії 60-ї армії «організовано перейшли на бік українсько-німецьких націоналістичних банд». У донесенні політуправління цього ж фронту, який вів бої за Тернопіль-Чернівці-Коломию, повідомлялось, що на бік УПА на дільницях наступу перейшли 172 солдати, 73 під час бою і 99 з передового краю оборони [713, с. 68].

Отже, червоноармійці, особливо з центральних і східних областей України, сприймали і часто популяризували повстанські гасла. За це командування кидало їх на передову лінію наступу, щоб позбутись ідей, заражених ними на теренах УПА-«Захід» [214, с. 179].

Складовою тотального наступу радянських каральних сил проти УПА-«Захід» була діяльність спецгруп НКВС-НКДБ-МДБ-МВС, які своїми діями провокували місцеве населення супроти УПА, боївки ОУН, теренової мережі та Самооборонних кушових відділів [117, арк. 1-3].

На створення провокаційних відділів при кожному райцентрі націлювали партійні документи радянської влади. Так, у постанові ЦК КП(б)У «Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами» від 26 лютого 1945 р. наголошувалось на необхідності створення таких груп, підбору і виховання агентурних кадрів та посиленні репресій [307, с. 238].

Начальник кафедри оперативного мистецтва і історії спецслужб Національної академії Служби безпеки України історик Дмитро Веденєєв подав дані про кількість провокаційних груп, створених у відповідності з директивою НКДБ УРСР №1997 від 3 серпня 1944 р. Станом на 1 грудня 1945 р. їх діяло 246 кількістю 1011 учасників і 212 провокаторів-одиначок. В УПА було закинуто 1000 агентів [574, с. 197].

Так, 30 серпня 1944 р. провокаційний загін Олеського РВ НКВС чисельністю 70 осіб під командуванням Янува напав на с. Колтів, вирізав його і роззброїв міліцію [309, с. 180-181]. Львівський обком партії у заходах щодо посилення боротьби з повстанським рухом від 19 травня 1945 р. рекомендував райвідділам створити по два провокаційних загони УПА. 27 липня 1945 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про ліквідацію банд українсько-німецьких націоналістів в Західних областях України», в якій четвертим пунктом було записано: «Продовжувати далі організацію і застосування спецгруп» [307, с. 316].

У грудні 1945 р. серед апаратів ОК КП(б)У західних областей України розповсюджено інформацію «Про роботу спецгруп НКВС Дрогобицької обл.». Йшлося, що 20 грудня 1945 р. переодіті співробітники НКВС захопили референта УЧХ Меденицького р-ну та інкримінували йому факти зради і т.п. У результаті в Меденицькому р-ні затримано 92 особи, ліквідовано 20 криївок [307, с. 406].

У доповідній записці начальнику внутрішніх військ Українського округу ген.-мру Марченкову інформується, що в чотирьох областях Західної України, крім Волині, у 1945 р. діяло 69 провокаційних груп із загальною кількістю 478 осіб. У Дрогобицькій обл. - 10 з 52 учасниками, Львівській, відповідно, 26/216, Станіславській 11/70, Тернопільській 2/34, Чернівецькій 20/106. За цей період ними здійснено провокаційних убивств: у Дрогобицькій обл. - 47, Львівській - 24, Станіславській - 30, Тернопільській - 18, Чернівецькій - 62, разом - 181 [232, с. 461-464].

Нарощувались провокативні боївки і на Північній Буковині. У 1945 р. на Путильщині діяло дві боївки «Пугача» і «Берези», у Вижницькому р-ні «Трізного», Вашковецькому «Наливайка» по 7 осіб-провокаторів кожна [111, арк. 360-368].

Як зазначалось вище, діяльність провокативних груп була надзвичайно кривавою. На 20 червня 1945 р. на західноукраїнських землях зафіксовано 156 провокативних спецгруп НКВС і

НКДБ. Їхніми діями убито 1980 повстанців і мирних жителів, захоплено живими 93 учасники ОУН, УПА [232, с. 460-464].

Паралельно зі спецгрупами діяла агентурно-інформаційна мережа т.зв. «сексотства». У липні 1946 р. їх налічувалось 6405 осіб. З них 142 резиденти, 641 агент, 5572 інформатори [232, с. 651-652].

У результаті скомбінованих дій радянських каральних органів, провокаційних груп та агентурно-інформаційної мережі, структурні підрозділи УПА-«Захід» зазнавали непоправних втрат. Провокаційна війна СРСР проти визвольного руху ОУН, УПА була надзвичайно жакливою, її не можна виправдати ніякими політичними чи оперативними мотивами [119, арк. 1-42].

Серед каральних операцій, неймовірно жорстокістю, грабунками та насиллям, як правило, характеризувалися облоги. Про їхню динаміку свідчать цифри убитих та арештованих лише за 20 днів січня 1945 р. Під час енкаведистських операцій у Львівській обл. убито 771 особу, заарештовано 4732, у Дрогобицькій, відповідно, 876/1729, Станіславській 944/1323, Тернопільській обл. заарештовано 461, Чернівецькій 198. Разом убитих 2591, заарештованих 8443 особи [276, с. 127-128; 307, с. 215].

В інформації М. Хруцова Й. Сталіну про хід каральних акцій у Тернопільській і Станіславській обл. за період з 1-го квітня по 1 червня 1945 р. подаються дані, що у військових операціях убито 4239 осіб, заарештовано 5432.

У Львівській обл. з серпня 1944 р. по 5 травня 1946 р. убито 16532 особи, заарештовано 14810. Окремо за 1945 р. убито 8132, заарештовано 28476, за 1946 р. убито 1990, заарештовано 4403 чол. [269, с. 320].

Розпорядженням Комісара НКВС СРСР Л. Берії від 31 березня 1944 р. №7129 розроблено інструкцію про порядок депортації сімей членів ОУН у віддалені райони СРСР і прийнято до виконання Наркомом внутрішніх справ УРСР І. Серовим 5 квітня 1944 р. Згідно з документом, західні українці депортовували-

ся родинами в Омську, Новосибірську, Іркутську області, Красноярський, Хабаровський краї та інші регіони [232, с. 502-506].

Станом на 15 жовтня 1944 р. у Західній Україні каральними органами складені списки на виселення: у Дрогобицькій обл. на 100 сімей і 300 їх членів, Львівській 541/1077, Станіславській 44/586, Тернопільській 525/1509, Чернівецькій 170/560. Разом 2047 з 5100 членами сімей, які були вивезені до кінця 1944 р. [232, с. 512-517]. До кінця 1946 р. виселено 9103 сім'ї з 21825 членами родин [232, с. 545-546].

Під час розстрілів, арештів і депортації населення влада конфісковувала у селян землю, господарські будівлі, майно, харчові запаси. Провід ОУН на прикладі 12-ти районів: Лопатинського, Радеківського, Сокальського, Мостовеликівського, Рава-Руського, Немирівського, Магерівського, Жовківського, Куликівського, Кам'янка-Бузького, Яричівського, Ново-Милятинського констатував, що стягнуто: 83655 ц зерна, 153413 ц картоплі, 18496 ц м'яса, 44500 ц сіна [370, с. 96].

Характерним був грабунок церков. 11 квітня 1945 р. енкаведисти увірвалися до собору Святого Юра у Львові і забрали архів, друкарню, запаси книг, 100 тис. крб, золоті речі, 1600 літрів вина, килими. Розбили гробівець митрополита Андрея Шептицького. У митрополичих палатах поселилися енкаведисти. У лісистих районах було введено «лісові норми» - нарубати 1000-1200 м³ дерева, власникам 2 га землі заплатити за рік податку 2-3 тис. крб. У квітні-травні 1945 р. на кожну сім'ю розписано внески на 4-ту Воєнну позику, згідно з якою потрібно було сплатити як мінімум 100 крб [370, с. 100]. Голод, холод і репресії сприяли поширенню у Карпатах, Підгір'ї і Буковині черевного і плямистого тифу, який забрав тисячі жертв та пригальмовував повстанський рух.

У результаті репресій з 17 липня 1944 р. по липень 1947 р. з вищезгаданих 12-ти районів заслано в Сибір 2123 особи, в т.ч. 624 старих людей, 898 жінок, 601 дитину. На шахти Донбасу забрано

649 осіб. Убито під час облав 1817 чол., у т.ч. 120 старих, 90 жінок, 65 дітей [370, с. 102].

З метою психологічного впливу на повстанський рух і місцеве населення, що його підтримувало, радянська влада у 1944-1945 рр. широко практикувала прилюдну страту повстанців через повішання [601].

З цієї причини Перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов написав Сталіну 15 листопада 1944 р. листа, в якому наголошував: «Вважаю за необхідне запровадити військово-польові суди при військах НКВС. Для залякування бандитів, після вироків воєнно-польових суддів, засуджених до страти не розстрілювати, а вішати» [784, с. 233-234].

Ця пропозиція безумовно була узаконена, про що свідчать масові страти повстанців через повішання майже у кожному райцентрі та багатьох селах. Наприклад, у лютому 1945 р. привселюдно повішано у Чорткові повстанця Григорія Ільківа («Пугач») із с. Боришківці Мельниця-Подільського р-ну [1049], у Скалі-Подільській Дмитра Павлюка також із с. Боришківці, у Борщеві Володимира Федоришина із с. Бережанка Чемеровецького р-ну Кам'янець-Подільської обл., у Мельниця-Подільській - Антона Качківського із с. Трубчин Борщівського п-ту [781, с. 127-128]. У Золотопотіцькому р-ні в 1944 р. повісили повстанців із с. Скомохи - Миколу Бурбана, Степана Гловецького, Михайла Гузовського, Степана Шевчука [287, с. 39].

Коли на нараді у Львові перших секретарів ОК КП(б)У та начальників НКВС різних рангів М. Хрущову повідомили, що завідуючий райземвідділом Блавістський, будучи уповноваженим по селу Греків Жовківського р-ну схопив чотирьох повстанців і повісив їх, М. Хрущов схвалив його дії. Після цієї наради повішання стали масовими. Так, 9 січня 1945 р. на базарній площі, повідомляв Дрогобицький ОК КП(б)У, страчено на шибениці двох юнаків Безика і Білого в присутності близько 800 мешканців, в Бориславі - Лисака 1921 р.н. Працівник обкому доповідав, що планувалося в різ-

них населених пунктах області здійснити ще 20 прилюдних повішань [309, с. 194-195].

11 січня 1945 р. у Стрию повішано 5 повстанців. Серед страчених Зиновій Гайсак і Петро Стефанів з Дашави [601].

17 січня 1945 р. у Мамаївцях на Буковині повішано повстанців Миколу Гордея, Григорія Воевідку. У Шубранці - Василя Бідняка 1925 р.н., Дмитра Городецького 1928 р.н. Всі четверо із с. Ленківці [208]. Повстанців Сидора Бойчука і Георгія Магалеви́ча із Шубранця повішано у лютому 1945 р. в с. Гаврилівці. 4 березня у Берегометі страчено Юрія Тинкалюка з хут. Раделова і чотового Івана Бужору [208]. Цього ж дня у центрі Зборова повісили повстанця Володимира Дяківа із с. Кудинівці [241, с. 115].

Кара через повішання була звичним явищем радянської тоталітарної системи у повоєнний період. Вішали не тільки повстанців, а й мирних людей, чоловіків, жінок, дітей за те, що не признавались, де конспірують повстанці, не здавали контингент, не вступали до колгоспу тощо [122, арк. 1].

Незважаючи на масований тиск радянської влади, відділи УПА восени 1944 р. здійснили десятки відплатних сміливих наскоків на районні адміністративно-командні центри. Погром каральних установ райцентрів додавав сили і авторитету УПА та наснаги до наступних боїв [121, арк. 1-2]. Так, 13 вересня 1944 р. упівці напали на м. Богородчани, містечко Лисець, де відбулися запеклі бої; 15, 24 і 29 листопада - на райцентри Солотвин, Товмач, де звільнили 25 арештантів. У 1944 р. відбулися напади на райцентри: Єзуполь (30.08), Копичинці (28.08), Тисмениця (4.12), Товмач (20.12), де звільнено 45 в'язнів. У вуличних боях убито 60 солдатів. 30 грудня 1944 р. повстанці взяли Космач. Гарнізон мав великі втрати. 17.08 в райцентрі Комарно і наступні два дні не було радянської влади [219, с. 68-85].

У межах 2-ї ВО «Буг» у 1945 р. повстанці розбили гарнізони у райцентрах Магерів (30.03), Нові Стріличі (1.04), Заболотці, Радехів (24.04), Кристинопіль (нині

Червоноград) (5.10) та ін. [76, арк. 121; 284, с. 26].

На Тернопільщині 1945 р. повстанці штурмували райцентри Великий Плубічок (4.04), Підгайці (4.09), Пробіжна (13.09), де спалили будинки райвідділів НКВС і НКДБ, убили понад двадцять осіб карателів [77, арк. 172-173; 110, арк. 236].

Навіть у блокадних умовах 1946 р. деякі відділи УПА здійснили ряд наскоків на більшовицькі центри. Наприклад, на початку січня 1946 р. - на райцентр Долина Станіславської обл., де здобули 18 крісів і харчі [219, с. 140].

1-го лютого відділ «Підкарпатський» під орудою («М») наскочив на шпиталь у Станіславі. Забрали ліки і приладдя на суму 100 тис. крб. 5 лютого 1946 р. у Тернополі розклеїли антивиборчі листівки навіть на будинку Управління МДБ, які читали населення і червоноармійці [219, с. 141-142]. 8 березня повстанці увірвалися в розташування гарнізону в м. Любачів Томашівського п-ту на Закерзонні. Поляки втратили 55 убитими і 70 пораненими [219, с. 153].

Починаючи з 1944 р., при всебічній підтримці населення краю на теренах УПА-«Захід» утворилась своєрідна організація опору народу, як **повстанські республіки** з розгалуженою системою теренової мережі ОУН та сотень УПА, через співдії яких туди довго не ступала нога загарбника. Найвідомішою серед них була Космацька повстанська республіка, що охоплювала три райони Станіславщини: Яблунівський, Яремчанський, Коршівський, де оперували курені УПА «Різуна», «Скуби», «Орлика», «Нечети» кількістю близько півтори тисячі стрільців.

Навколо Космача усі підходи і під'їзди були зруйновані, телефонного зв'язку не існувало. З 30 січня по 8 лютого на територію республіки радянці кинули підрозділи 31-го, 33-го, 87-го прикордонних загонів та 256 батальйон конвойного полку. Так, 30 січня 1945 р. бій за Космач тривав шість годин. Місто обороняло 2 курені «Гайдамаки» і «Гуцульський». Батальйон енкаведистів наступав тричі, утративши 140 убитими. Повстанські втрати

у перші дні боїв налічували 14 убитих і 17 поранених. У ході щоденних боїв втрати повстанців збільшилися до 287 убитих, 52 затриманих, 16 поранених. За січень і 20 днів лютого 1945 р. втрат зазнали сотні «Чайки», «Бойка», «Гонти», «Гайдамаки» та інші.

13 лютого 1945 р. енкаведистські війська почали другий наступ на Космач. Їх передові частини зайняли перевал Рунок і звідти обстрілювали висоту Мунчіль. Позиції утримувала сотня «Білого» з куреня «Скуби». Це дало можливість передислокуватися на оборону по лінії присілків Грунь-Клифа-Ломи, Прокіреци. Бій тривав цілий день. Відступаючи, повстанці убили й поранили близько 30 енкаведистів [564, с. 388-389].

Найвідчутніших втрат повстанці завдали червоним на шляху Космач-Яблунів, де сотня Мирослава Симчича («Береза»), розтягнувшись на 600 метрів, обстріляла з гори 9 автомашин з енкаведистами та убила понад 200 карателів з командирами і спалила автомашини [323, с. 54-56].

Ще одна повстанська республіка впродовж 1945 р. існувала на Перемишльщині Закерзонського краю, обрамлена територіями сіл від Володіл і Голучкова на заході по Вільшани, Гороховиці і Яксманичі на сході, від Іскані на півночі по Юречкову і Ліщину на півдні [396, с. 192].

Цінні спогади про неї залишив сотенний УПА Степан Стебельський («Хрін»). «В терені організовано, - пише він, - систему постачання (...). Постали наші малі фабрики, що виробляли: тютюн з етикетками УПА, цигарки, пасту, мило й шкіру. Селяни виварювали сіль, робили мазила до обуви, зброї й возів. Працювали пральні білизни, мундирів, взуття, робітні шкарпеток, панчіх, рукавиць...» Далі автор описує про вишколи санітарів. Усіх, хто здатні були носити зброю, взято на облік. Одним словом, повстанська республіка на Перемишльщині перетворилася в моноліт народу й УПА [507, с. 127-128].

Перемишльська повстанська республіка спромоглася налагодити справу з харчуванням для всієї УПА на Закерзонні.

Тут поздоровляли упівців зі святами Миколая, Різдва Христового, Великодня. Повстанець Іван Дмитрик описує, як Перемишльщина підготувала для стрільців свято Воскресіння Господнього. “Донеслося, - пише він, - що до сотень їде транспорт з Пасхою із Перемишльщини. Важко собі уявити, як стрільці розглядали великі пакунки, під смерекою. Ми онімилі. У пакетах були не тільки паски, але й медівники, маківники, сирники, шинка, ковбаса, масло, сир, яйця і писанки майстерно розписані дівчатами Перемишльщини. До пакетів були долучені святкові карточки. Люди з різних сіл Перемишльщини бажали нам веселих свят та багато успіхів у боротьбі (...). На мить мені видалось та чи тільки мені, що до мене простягається рука рідної мами і я чую її “Христос Воскрес, сину”. Які чудові ті жінки і дівчата з рідної Перемишльщини, що як матері й сестри думали про нас”. Автор пише далі: “З нашими святковими дарами пішли ми до селян, які у важкі дні переднівку теж голодували, але ділилися з нами останньою картоплиною (...). Ми дарували наше свячене малим дітям, давали скуштувати старшим (...). Того Великодня ніколи не забуду” [432, с. 155-156].

Ще слід згадати: у липні-жовтні 1944 р. існувала невелика повстанська республіка в лісах навколо сіл Верхня і Нижня Рожанка Львівської обл. та прилеглих околиць Долинського р-ну. Тут квартирувало понад три тисячі повстанців [638, с. 140-141].

Дуже гостро на території УПА-«Захід» стояла польська проблема, яка визріла у т.зв. **“третій польський фронт”**, не бажаний для визвольних сил [688; 689].

Відомо, що за 20 років панування на західноукраїнських землях Польща намагалася остаточно сполонізувати їх. Довоєнну політику польська сторона продовжувала і під час німецької окупації України 1941-1944 рр. З цього приводу “Вісник Української інформаційної Служби” за липень-серпень 1942 р. писав: “Польська справа на терені ЗУЗ стає зараз серйозною проблемою (...). В сучасну пору Галичина є виставлена на небезпеку

нової, нині ще прихованої колонізації (...). Сюди суне щораз більше польських урядовців і технічно інженерних сил, бюрових працівників тощо, наміром поширити “стан посядання” (...). Польське підпілля в Галичині не займає супроти німецького режиму такої агресивної постави, як на інших теренах; свої пляни і своє справжнє обличчя поляки маскують, а протинімецьким наступам польського підпілля надають менше значення (...). Іншими словами поляки створюють на німецько-українському відтинку тінь, за якою дуже зручно ховаються і діють (...). На ділі йде тут про ліквідацію українського самостійницького активу” [181-183; 1040, с. 3].

Поляки у Східній Галичині служили у кримінальній поліції гестапо. Найбільш кривавими акціями зарекомендували себе ці структури в Чорткові, Станіславі, Дрогобичі. 1944 р. польський терор посилювався у Галичині. Цього ж року на Зборівщину приїхало з Варшави 600 польських боївкарів, з Волині 400. Спільно з місцевим польським підпіллям вони були великою силою [594].

Вороже налаштовані мешканці польських сіл у Галичині ставали організаторами експансії й почали винищувати українців. Так, 4 січня 1944 р. польська поліція з гестапо влаштували погром у с. Летяче Заліщицького п-ту, 12 березня 1944 р. у Старій Ягільниці на Чортківщині під час погрому убили 125 осіб, серед них 62 жінки і 16 дітей, спалили 110 господарств. 17-22 квітня у с. Кропивник Калуського п-ту спалили 340 господарств [783, с. 261].

“Урядуючий” провідник ОУН Микола Лебедь писав з приводу польських терористичних акцій на західноукраїнських землях, особливо у Грубешівському, Холмському, Володавському повітах. На цих теренах у 1942-1943 рр. польськими терористичними організаціями убито понад 2 тис. українців. Особливо лютували польські організації “Чарни Ожел”, “Бяли Ожел”, “Польська партія терористична”, “Батальйони сьмерці” [365, с. 74; 679].

Найпотужнішою серед цих організацій була Армія Крайова (АК), створена 14 лю-

того 1942 р., об'єднавши «Союз збройної боротьби» з іншими конспіративними організаціями. АК вела боротьбу проти українського визвольного руху та імітувала опозицію до німецьких і радянських окупантів. У 1945 р. розформувалась на організації «Незалежність», «Делегатура сил збройних» (ДСЗ), «Воля і незалежність» (ВІН) [191, арк. 1-2; 391, с. 640]. На території Тернопільської обл. діяли місцеві польські терористичні організації: «Польська армія підземна», «Польська збройна», «Союз оборони польської», «Союз народних демократів» [311, с. 102].

Провід ОУН на Другій конференції у квітні 1942 р. оголосив, що українці не бажають мати додаткових фронтів і прагнуть до мирного співіснування та спільної боротьби проти німецьких і більшовицьких імперіалістів. «Свою політику будемо, - підтвердила конференція, - на політиці вилучення другорядних фронтів і на розгортанні боротьби тільки на головних вирішальних фронтах» [213, с. 62].

ОУН виступала за «злагіднення польсько-українських відносин у сучасний момент міжнародної ситуації (...) та продовження боротьби проти шовіністичних настроїв поляків та апетитів щодо Західних Українських Земель» [213, с. 69-70].

Однак домовитися з антиукраїнськими польськими силами було неможливо. Як наслідок, відбувалися жорстокі бої між загонами УПА-«Захід» та Армією Крайовою на теренах 2-ї ВО «Буг» - протягом березня-червня у с. Острів (31.03. 1944 р.), Посадів (9.04), Андріївка (21.05), біля сіл Річиця, Жерники, Ульгівок (2.06), які належали до Сокальського п-ту і нині розташовані на території Польщі. У боях брали участь сотні 2-ї ВО «Буг»: «Ведмідь», «Вовки», «Галайда», «Кричалі», «Месники», «Перебийніс», «Пролом», «Тигри», разом з куренями «Остріжський», «Наливайко» та «Сіроманці», а також тереновими боївками. Польські сили були розгромлені і відтиснуті з території округи [284, с. 23]. 24 червня 1944 р. з Чорного Лісу після півторамісячних боїв відділи УПА пішли рейдом на Захід у Майданські ліси між Сколе і Туркою, щоб оборонити

від польського терору місцеве населення [219, с. 58].

За даними історика Лева Шанковського, у першій половині 1944 р. з боку УПА в Галичині відбулася 201 відплатна акція, під час яких загинуло 5100 поляків, знищено низку сіл і колоній [393, с. 695-703]. Проблему польсько-українського протистояння намагалася використати радянська влада. Так, начальник Українського штабу партизанського руху (УШПР) Т. Строкач 28 серпня 1944 р. щодо застосування поляків у боротьбі з УПА передав шифрограму наступного змісту: «Боездатних поляків організувати на боротьбу з бандерівцями. Їх сім'ї переховувати в безпечних місцях» [307, с. 108].

Райвідділи НКВС у 1944-1945 рр. організовували на місцях т.зв. «істребітельні» батальйони, виключно з польського населення, які чинили жорстоке насильство над українськими селянами. Відповідною була реакція збройних загонів УПА-«Захід», яка закінчилася 1946 р., коли польське населення, згідно з домовленостями між ПНР і СРСР, остаточно покинуло західноукраїнські землі.

У 1944-1945 рр. на теренах УПА-«Захід» та поза сферою структури відбулося кілька зустрічей і переговорів із воюючими сторонами в Україні - гітлерівцями, угорцями, румунами, поляками та радянцями з метою припинення воєнних дій. Такі переговори проходили з представниками вермахту у березні 1944 р. у Львові. Командування УПА вимагало звільнення політв'язнів і припинення репресій проти населення. Лише з 10 жовтня 1943 р. до червня 1944 р. німці у Галичині покарали смертю 15750 осіб [278, с. 431-432; 282, с. 382].

У липні 1944 р. одна із зустрічей відбулася на південному заході від Борислава з представниками вермахту та уповноваженими УПА. Начальник штабу корпусу армій «Північна Україна» ген. фон Ксиландер у документі за 18 серпня 1944 р. передав штабам армії договорені пункти з УПА, в яких йшлося: «УПА не буде вступати з німцями в зачіпні бої, якщо вони не будуть атаковані вермахтом. На місцевому рівні можуть вестися переговори

про технічні угоди. По можливості УПА допоможе вивести німецьких солдатів з оточення» [278, с. 436]. Генерал констатував: «УПА, як і раніше, діє виключно заради свої власних інтересів, а не заради німецьких інтересів» [730, с. 75].

Ще один тур переговорів з німцями проведено восени 1944 р. Провід наполягав звільнити Бандеру і десять провідних націоналістів. Німці вимагали, щоб ОУН створила протирадянський уряд України і направила свою діяльність проти СРСР [282, с. 385].

Наступна спроба переговорів УПА з німцями відбулася у с. Вовче на Лемківщині. До сотенного Данила Свістеля («Веселий») приїхало двоє старшин і перекладач, але сотенний заявив, що не уповноважений приймати рішення [271, с. 68].

Відомо, що з німцями намагався домовитись командир 2-ї ВО «Буг» м-р Левкович («Вороний») щодо пропуску підстаршинської школи УПА на чолі з «Торинем» недалеко с. Плоска Бібрецького р-ну у Любешівський ліс [282, с. 794-795].

Ведення переговорів з німецькими окупантами було тактичним маневром УПА, хоч Р. Шухевич вимагав віддати усіх під суд шефу Служби безпеки Миколі Арсеничу, який пообіцяв до кінця січня 1945 р. дати висновок по розслідуванню. Однак ця справа не була завершена [282, с. 347-348]. 10 квітня 1944 р. Шухевич видав наказ про заборону переговорів з німцями. Це вже було друге попередження [282, с. 223]. За самовільні переговори з німецьким крайсгаптманом Нерінгом на терені Кам'янки-Струмійлової перед строем сотні УПА було розстріляно сотенного УПА «Орла» [284, с. 57-78; 365, с. 71-74].

Переговорні контакти Проводу ОУН та ГК УПА відбувалися також з іншими представниками сторін. У грудні 1943 р. отець І. Гриньох та О. Луцький вели переговори з угорцями у Будапешті, куди вилетіли літаком з аеродрому у Львові [261, с. 133-155; 282, с. 384].

У 1942-1943 рр. велися розмови з представниками польської Армії Крайової та споріднених з нею організацій. Поляки бажали добитися угоди про при-

пинення боротьби й виграти час, об'єднати зусилля АК і УПА проти радянської влади. Провід ОУН сподівався через АК вийти на польський еміграційний уряд, а через нього на Англію, добитися офіційної відмови Польщі від Східної Галичини і Західної Волині [261, с. 118; 282, с. 386-387].

Переговори з польською стороною проходили у кілька етапів. 29 квітня 1945 р. у с. Селиська Березівського п-ту з боку ОУН їх вели старшина Іван Кривуцький («Аркадій») та старшина для спеціальних доручень у надрайоні «Холодний Яр» і ройовий ОУН «Борис». З боку Польщі капітан АК Пірат Дража, серб за національністю. Домовилися про тимчасове непротивостояння [345, с. 70].

У травні 1945 р. переговори продовжилися на Любачівщині. Предметом розмови була спільна боротьба проти радянських окупантів. 21 травня 1945 р. на Томашівщині українську делегацію очолив Ю. Лопатинський, польську М. Голембйовський. Представники УПА запропонували суперечки про український кордон залишити на майбутнє. Зустрічі ще відбувалися 10 серпня, 17 вересня, 21 жовтня, 21 листопада 1945 р., на яких супротивні сторони закликали повернути зброю проти комуністичного режиму [345, с. 71-75].

18-19 березня 1944 р. йшли перемовини також з румунською стороною в Кишиневі. Уповноважені ОУН отець Іван Гриньох, Лев Шанковський, Михайло Дужий домагались визнання Буковини і Бессарабії українськими землями, натомість румунські представники визнавали лише культурні права українців [261, с. 125; 283, с. 125].

З появою на території УПА-«Захід» радянських військ відомий також випадок, коли 4 квітня 1944 р. командир з'єднання Червоної армії Баландін звернувся до відділу УПА спільними зусиллями боротися з німецькими окупантами. Він писав: «Нам відомо, що ви боретесь збройним шляхом з німецькими окупантами» [307, с. 83; 393, с. 692].

Спробу нав'язати «переговори» з Проводом ОУН втілювали також енкаведис-

ти. З боку ОУН санкцію на них дав Р. Шухевич. 17 лютого 1945 р. у Львові полковник держбезпеки С. Карін зустрівся із зв'язковою Проводу ОУН, де узгоджувалась дата переговорів членів Проводу з радянською стороною про “припинення боротьби”. У результаті домовленостей “переговори” відбулися з 26 на 27 лютого 1945 р. на одному з хуторів біля с. Конюхи на 135 км шосе Львів-Тернопіль. Перемовини проходили у складі уповноваженого уряду УРСР полковника НКДБ С. Каріна (“Даниленко”), автора книги “Дорогою ганьби і зради” і офіцера держбезпеки А. Хорошуна з членами Проводу ОУН Д. Маївським (“Тарас”) і Я. Буслом (“Київський”). Щодо точної дати переговорів існують розбіжності. На відміну від дати С. Каріна (з 26 на 27 лютого 1945 р.), колишній Головнокомандувач УПА Василь Кук (“Леміш”) стверджував про переговори уночі 28 лютого [362, с. 118; 630, с. 340].

Із закінченням Другої світової війни у Європі Головнокомандувач УПА Р. Шухевич у “Зверненні до бійців і командирів Української Повстанської Армії” наголосив, що в перемогу над Німеччиною зробили свій внесок і українські повстанці. Командир націлював учасників УПА до дальшої боротьби, щоб стати на чолі воюючих мас проти сталінізму [218, с. 133-135].

Наказові Шухевича передувало розпорядження командира УПА-“Захід” Василя Сидора (“Шелест”), узгоджене з ним і видане 28 квітня 1945 р. під №Ч. 12. У ньому йшлося про ускладнення воєнної ситуації на території округи і необхідність діяти малими структурами - чотами, роями, замість сотень і куренів рекомендувалося ліквідувати нежиттєдіяльні структури, як ВПЖ, різні штаби, военну розвідку, припинити діяльність оргмобів, уніфікувати назви. Групи УПА прирівнювалися тепер до військової округи. Критично оцінювалася політвиховна робота, яку потрібно було покращити на всіх рівнях. Говорилося про потребу і можливість переходу до тактики вужчими формами боротьби. Про них висловився Провід ОУН у своїй Декларації від 3 травня

1945 р. Наголошувалося на необхідності входити у “новий мирний післявоєнний стиль революційної боротьби і почати діяти на довшу перспективу”. Провід вказував, що “треба з масових форм підпільної роботи переключитися на вужчі, індивідуальні форми конспірації. З надією, щоб пережити найважчий етап боротьби та перейти у майбутньому до нового” [213, с. 140-141].

Не знищивши сили УПА-“Захід” у 1944-1945 рр., влада вирішила ліквідувати повстанські сили у зимовій “великій блокаді” 1946 р. Технічний досвід організації блокад краю каральні сили НКВС, НКДБ набули у попередні роки під час здійснення масових облав, обшуків, пошуків криївок, засідок, публічних катувань тощо. Приміром, з 9 по 27 липня 1945 р. 5 тис. радянських солдатів блокували Чорний Ліс із застосуванням авіації, яка 11 липня цілий день бомбардувала масив.

У першій половині серпня 1945 р. відбулася блокада Самбірського р-ну силами прикордонних військ. Під час блокади загинуло понад 140 бійців УПА і підпільників. 16 липня - 2 вересня 1945 р. війська блокували Галицький, Войнилівський, Єзупольський р-ни на Станіславщині. Каральні війська намагалися розгромити організаційну сітку, викрити криївки. Однак успіх блокадних військ був мінімальним. Завдячуючи умілій конспірації, загинуло лише 11 повстанців у криївках і 5 поранено, арештовано 109 членів підпілля. Натомість втрати серед місцевого населення були великими [393, с. 754].

Наприкінці серпня таким самим методом заблоковано Коломийщину, Гуцульщину, Наддністрянщину. В грудні 1945 р. блокадні війська поширили свою діяльність на Тернопільщину і вона зазнала наступних втрат: Тернопільський р-н - 119, Бережанський - 225, Підгаєцький - 60, Тербовлянський - 104, Чортківський, Копичинський, Заліщицький і Борщівський р-ни разом втратили 728 осіб [393, с. 755].

Однак швидко перейти до нових форм боротьби УПА не змогла. У постійних боях непомітно наблизилась зима 1945-

1946 рр., а з нею **“велика зимова блокада”** 1946 р., яку повстанцям треба було пережити. На територію УПА-“Захід” були перекинуті додаткові радянські сили. 10-20 січня 1946 р. в усіх селах Східної Галичини заквартирували військові гарнізони від 25 до 100 солдатів.

У районах створено окремі оперативні відділи НКВС від 100 до 300 осіб, що уміли оперувати у лісах та безлісих районах партизанськими методами. У східних районах Тернопільської обл. гарнізони цілком заблокували усі села уздовж Збруча. Блокадою були охоплені Станіславська, Дрогобицька, Львівська, Чернівецька та інші області. Зимова блокада характеризувалася безкінечними суцільними облогами, масовими арештами, розстрілами, мародерством, побиттям і депортаціями людей [249, т. 9, с. 271-275; 952].

Аналізуючи ескалацію каральних сил СРСР супроти УПА, Головнокомандувач УПА Р. Шухевич напередодні великої блокади та з нагоди Нового 1946 року звернувся до повстанців з поздоровленням і наголосив, що “1945 р. був роком виходу УПА поза межі етнографічних земель. На порозі 1946 р. для Вас нова проба, перша зима в умовах миру, в яких Москва знов схоче використати до знищення УПА” [249, т. 10, с. 265-267].

Незважаючи на блокаду, повстанські виступи не припинялися і були активними. У Дрогобицькій обл. відбулося 265 збройних виступів, Львівській - 284, Станіславській - 457, Тернопільській - 912, Чернівецькій - 284. Разом 2071, які зафіксували каральні органи радянської влади [61, т. 69, арк. 55-71].

15 січня 1946 р. біля с. Бубнище Болехівського р-ну відділ “Дзвони” звів півторагодинний бій із загonom енкаведистів з близько 200 вояків. Втрати ворога налічували 20 убитими [309, с. 130]. 24 січня 1946 р. продовжувалася облога на Чорний Ліс. Шість літаків обстрілювали та бомбардували розташування сотень. Повстанці змінили місце постою й пішли у напрямі на с. Гринівка, де витримали одногодинний бій, втративши 14 вояків убитими [309, с. 136].

Блокада Чорного Лісу тривала усю зиму, аж до 10 квітня 1946 р. Ліс був заблокований радянськими військами чисельністю понад 5 тис. енкаведистів, які замкнули відділи УПА “Підкарпатський”, “Дзвони”, “Смертоносці” та інші. Відчувався брак харчів. Холод і сліди на снігу видавали повстанців, але вони виявили максимум витривалості [668].

Для блокування сіл у Станіславській обл. додатково створено 616 гарнізонів з мобільним резервом 120 оперативних уповноважених і 2 тис. солдатів. Унаслідок їхніх дій повстанські втрати становили 1836 убитими, 3030 було арештовано, 634 вийшли з повинною. Визвольний рух зазнав відчутного удару й скоротився на 40-60% [6, арк. 53-74].

З приводу блокадних дій секретар Дрогобицького ОК КП(б)У С. Олексенко 6 лютого 1946 р. звітував М. Хрущову, що з 26 січня по 5 лютого 1946 р. проведено 555 операцій і 871 засідку, під час яких убито повстанців - 133, арештовано 301 чл. ОУН, пособників 367, захоплено 170 одиниць зброї.

З метою вербування агентури до районів з 777 населених пунктів було викликано 17872 особи, з яких завербовано 637 агентів [309, с. 462].

7 березня 1946 р. цей же секретар звітував, що з 26 лютого по 5 березня 1946 р. здійснено 323 операції і 325 засідок, у результаті яких убито 150, полонено різних категорій членів визвольного руху 332 особи [309, с. 495-496].

Під час “великої блокади” 1946 р. відбулося близько 1500 боїв і збройних сутичок. За даними історика Л. Шанковського, УПА і теренова сітка ОУН втратили у боях близько 5 тис. повстанців [393, с. 765].

У липні 1946 р. Р. Шухевич звернувся до УПА з приводу надзвичайно важких умовин, в яких перебувала УПА. Він наголошував, що перебувши блокаду 1946 р., воїни УПА “перевершили усі сподівання, які покладав на них український народ і Револьюційний Провід” [218, с. 167].

Не зумівши остаточно розгромити визвольні сили УПА та ОУН, уряд УРСР після зимової блокади 1946 р. відрядив

до Західної України оперативні групи центрального апарату МВС, голів управлінь прикордонних та внутрішніх військ. До Львівської обл. - ген.-л-та Леонтєва, Тернопільської - ген.-м-ра Прошина, Станіславської - ген.-м-ра Бурмаку, Дрогобицької обл. - ген.-м-ра Калініна. Вони мали вивчити обстановку 1946 р. і запропонувати план остаточної ліквідації ОУН, УПА [573, с. 263].

Зимова блокада 1946 р. прискорила перехід УПА-«Захід» до тактики боротьби методами збройного підпілля, що дало можливість продовжувати опір до 60-х років ХХ ст. Цей перехід до нової тактики відбувався поступово, що віддзеркалено у відозвах і зверненнях керівних центрів визвольних сил. У згаданій «Відозві Головного Командира до УПА» від 3 липня 1946 р. говориться: «Бо сьогоднішній момент це тільки момент перестановки сил, це момент переходу з одних форм боротьби в другі. Я певний, що Ви, незламні борці-герої, вмiло засвоїте собі нові зразки бою з ворогом, так, як скоро і вмiло опанували мистецтво партизанки. Скріті, невловимі Ви негайними, блискавичними ударами вдаряти будете ворогам там, де він того найменше сподівається» [218, с. 168; 370, с. 312].

Відповідний документ видав Провід ОУН у червні 1946 р. «До тактики революційної боротьби», в якому наголошував, що в нових умовах тотального більшовицького наступу і терору потрібна нова «Оборонно-підпільна тактика». З цієї причини 3 листопада 1946 р. до «Українського народу під московсько-більшевицькою окупацією» звернулася УГВР: «Бійці і командири УПА! Співвідношення сил між нами і ворогом примушує нас перейти з повстанських форм боротьби на підпільно-конспіративну. Опануйте нову тактику боротьби. Вивчайте можливості завдавати ворогові ударів за цієї тактики» [215, с. 40].

У зв'язку з директивами ОУН, УПА потрібно було провести організаційні зміни у структурі бойової діяльності та пропаганди визвольних сил. Згідно з реорганізацією, було скасовано обласні та повітові проводи ОУН і запроваджено

крайовий провід «Галичина» у складі менших крайових проводів, як «Захід-Карпати» (Станіславська і Закарпатська обл.); «Буг-2» (Львівська і Дрогобицька обл.); крайовий провід ОУН «Поділля» (Тернопільська обл., крім північних р-нів області, і Хмельницька обл.); крайовий провід ОУН «Закерзоння». Крайовим структурам підпорядковувалися окружні проводи у складі 3-6 надрайонів, 10-15 районів та 2-4 кущових проводів у районах [522, с. 76-77].

Характерною особливістю бойових дій УПА-«Захід» були **рейди сотень і куренів УПА** у різні райони областей і суміжних країн. Класичні рейди, згідно з наукою воєнного мистецтва, проводилися з метою завдання удару по живій силі ворога, знищення його об'єктів, пунктів комунікацій та підтримки бойового духу населення [313, с. 94].

Для УПА-«Захід» рейди були успішною школою військового та політичного вишколу бійців і командирів [218, с. 70]. З території УПА-«Захід» здійснено пропагандивні рейди у глибоку Польщу, ЧССР, у Румунію, Австрію, Західну Німеччину, Східну Пруссію, Білорусію та Литву [398, с. 162-163; 591].

Відбувалися також рейди оперативно-го значення. Так, курінь «Верховинці» у квітні 1944 р. пішов у рейд з Рогатинщини на Закерзоння у Томашівський та Грабовецький п-ти, де надавав допомогу місцевим силам ОУН [267, с. 64]. Курінь «Скажені» з 22-го ТВ «Чорний Ліс» оперативно перемарширував у розпорядження 24-го ТВ «Маківка» з метою знищення радянського партизанського загону Шукаєва [671, с. 135].

Курінь «Сіроманці» - «Яструба» у квітні-грудні 1944 р. у складі 5-ти сотень здійснив рейд в р-ни Грабовець-Томашів Люблінського воеводства (Польща). Після повернення на радянську територію мав переможний бій 5 листопада 1944 р. у Яричевському лісі. Курінний «Яструб» загинув 17 грудня 1944 р. під час наступу на райцентр Стріличі Нові [267, с. 64-66].

Рейд «Підкарпатського» куреня В. Андрусяка («Різун», «Трегит») відбувся в р-н

Турка з Чорного Лісу (травень-листопад 1944 р.). У складі трьох сотень курінь діяв на території Славське-Турка-Бірча проти німецьких і угорських військ та двотисячного партизанського з'єднання Шукаєва. 3 липня 1944 р. «Підкарпатський» курінь мав переможний бій з німцями на горі Лопата, де вони втратили близько 120 вояків убитими і пораненими [267, с. 66].

З Підкарпаття Буковиною понад трьохсоткілометровим маршрутом пройшов відділ «Сурма» - «Білого», організовуючи на шляху віча для населення, свята «зброї», «боротьби» та інші патріотичні заходи.

У вересні-листопаді 1944 р. гірськими теренами Лемківщини-Перегінщини і назад перейшов «Лемківський» курінь Василя Мізерного («Рен»). Загін складався з десяти сотень «Веселого», «Бульби», «Бурлаки», «Байди», «Громенка» та інших [267, с. 67-71].

Бережанський курінь шефа штабу 3-ї ВО «Лисоня» Якубовського («Бондаренко») у складі сотень «Рубачі», «Холодноярці», «Буйні» у серпні-вересні 1944 р. здійснив рейд теренами Бережанщини і Долинщини [267, с. 67-71].

У вересні-жовтні 1944 р. на територію УПА-«Захід» прийшла рейдом сотня «східняків» під командуванням полковника армії УНР Омелюсіка. Сотня була одягнута в уніформи радянських солдатів і пройшла через Самбір, Калуш, Рогатин, Золочів, Бібрку [267, с. 73].

Окремою групою рейдували об'єднані сотні 3-ї ВО «Лисоня» під командуванням Омеляна Польового («Остап»). Шість сотень «Рубачі», «Риболовці», «Лісовики», «Чорноморці», «Буйні», «Холодноярці» пройшли з боями Бережанським, Рогатинським, Зборівським, Почаївським та іншими р-нами [267, с. 73-75].

Кілька рейдів УПА було організовано на Закарпаття. Так, у квітні 1945 р. курінь УПА «Холодноярці» під командуванням «Града», «Глухого» і «Грізного» з Львівської обл. вирушив на Закарпаття в район Великий Березів. Рейд тривав до кінця червня 1945 р. [218, с. 70-71].

16-31 серпня 1946 р. курені знову вирушили на Закарпаття. Глибина рейду

сягала 300 км у Турянський і Волівський р-ни. У селах Вишків, Дубове, Новоселиця, Луг, Терешкул повстанці організувати віча [218, с. 70-71]. Організовувались рейди й оперативного значення у рамках тактичних відтинків. Мобільністю характеризувався Чортківський курінь УПА під командуванням Петра Хамчука («Бистрий»). Під час рейду курінь «Бистрого» витримав 21 переможний бій з німецькими і радянськими каральними силами. Основні з них - бій з гітлерівцями у Затуринському лісі Підгаєцького р-ну (25 червня 1944 р.), рейд Північною Буковиною (28 листопада 1944 р., с. Брідок, Добринівці, Онут, Топорівка), бої з більшовицько-польським гарнізоном у Червонограді Заліщицького р-ну (2 лютого 1945 р.), з радянським каральним загоном у с. Худіївці Борщівського р-ну (14 березня 1945 р.), облавними військами на Качуровій горі біля с. Сосулівка Чортківського р-ну (7 травня 1945 р.) та інші. Як бойова одиниця курінь «Сірі вовки» закінчив своє існування у серпні 1945 р. [788, с. 38-92].

Головнокомандувач Р. Шухевич («Тарас Чупринка») рейдам надав особливого значення. Він писав, що результативність їх велика. Невеликі відділи у 30-40 стрільців могли «вибитися з ворожого оточення, а рівночасно легко (...) законспірувати свій рух і місце постою» [986].

При підготовці до дальніх рейдів передувала велика організаційна робота. Стрелець Савчин з куреня «Скажені» 22-го ТВ «Чорний Ліс» описує, що в селах Грабівці, Глибоке, Хмелівка, Гринів, Лосіч та інших працювали шевські, кравецькі майстерні, які шили чоботи, військові мундири, білизну, мазепинки. Повстанці підстригалися, ремонтували зброю тощо [916].

Під час рейду повстанці дотримувалися зразкової дисципліни. Курені або сотні рухалися за правилами маршру. Попереду йшла розвідка, зв'язкові, далі охорона, авангардний відділ і в кінці також охорона [220, с. 105].

Рейди УПА були важким випробуванням для упівців. Не кожний міг витримати великі психічні й фізичні навантажен-

ня. Повстанець Василь Мельник («Яструб») із сотні «Хорти» пише, що у рейді на Сколівщину 1945 р. напруження було таке велике, що стрільці не витримували й «відбирали собі життя кулею» [670, с. 180].

Вояки УПА-«Захід» здійснили кілька-надцять успішних рейдів на територію сусідніх держав і країн Центральної Європи з метою розвінчання фальсифікацій і наклепів СРСР проти українського визвольного руху, організації спільної боротьби народів проти колоніальної системи Радянського Союзу [999].

Перший успішний рейд до Словаччини повстанці здійснили 22-29 серпня 1945 р. під керівництвом к-ра 24-го ТВ «Маківка» Ярослава Вітовського («Андрієнко»). У рейді брали участь військові одиниці ТВ «Чорний Ліс» УПА-«Захід». Курінь «Підкарпатський» Павла Вацика («Прут»), сотні «Змії» сотенного Миколи Коржа («Сокіл»), «Заведії» сотенного «Бурі» та «Булава» Володимира Гюшка («Мирон») [393, с. 786; 590, с. 65].

Кордон Словаччини перейшло близько 500 вояків УПА. Чеські власті кинули проти українського загону 10-ту піхотну дивізію. 28 серпня «Андрієнко» змушений був поділити загін на три частини. З однією частиною він відійшов на Закерзоння, П. Вацик («Прут») повернувся на Лемківщину, решта вояків продовжували рейд Словаччиною. 29 серпня частину обстріляли чехи і вони, перейшовши річку Ондаву, повернулись на терен «Захід» [218, с. 212-218].

Другий рейд до Словаччини відбувся з 6 по 24 квітня 1946 р. під ідейним керівництвом референта пропаганди Перемишльської округи ОУН В. Галаси («Орлан»). Це був період політичного загострення між Сходом і Заходом.

У рейд пішли сотня «Біра» чисельністю 100-150 осіб та сотня «Мирона». Повстанці відвідали 111 сіл і пройшли територію близько 311 км [164, арк. 1-3]. Під час зустрічей зі словаками і чехами роздали 20 видань різних пропагандистських матеріалів, а також «Лист до президента ЧСР Е. Бенеша». Повстанці роз'яснювали селянам політичну обстановку у світі

після Другої світової війни, наголошували на необхідності активізувати антикомуністичний рух. Тоді якраз 26 травня 1946 р. відбувалися вибори до чеських Установчих зборів. Чеські власті кинули проти упівців 17 батальйонів військ - близько 1120 вояків, і сотні повернулись на українські землі.

Великий і політично важливий рейд повстанці УПА-«Захід» здійснили до Західної Німеччини. Перший наказ до рейду 30 травня 1947 р. отримали три сотні «Ударники» - «2», «4» і «6» Григорія Янковського («Ластівка»), Володимира Щигельського («Бурлака»), Ярослава Коцьолка («Крилач») [247, с. 126]. Перш ніж добратися до польсько-словацького кордону, сотні витримали 18 кривавих боїв і втратили більшу частину свого складу. 22 червня 1947 р. кордон перейшло всього 97 осіб. З них із сотні «Бурлаки» - 44 стрільці, з решти двох - 53 [590, с. 192]. У червні 1947 р. за трьома сотнями УПА на територію Словаччини ступили наступні: 17 червня - «Громенка», 19 - «Бродича» і 22 червня кордон перейшов курінь «Бурлаки». Отже, на кінець червня 1947 р. у багатокілометровий рейд сміливо вийшли майже усі вояки УПА Закерзоння [581; 619].

Як зазначалось вище, у Варшаві у зв'язку з рейдами УПА 7 травня 1947 р. відбулась зустріч представників СРСР, Польщі і Чехословаччини, які розробили спільний план дій [773, с. 23].

28 червня 1947 р. Польща і ЧСР підписали «Директиви про взаємодію польських і чеських частин у боротьбі з бандами УПА» [590, с. 105]. Щоб зупинити рейдуючих, чеські власті кинули на блокаду території 4331 вояка, в т.ч. 1060 осіб внутрішніх військ. На території ЧСР 22 червня 1946 р. створено групу «Теплице» під командуванням Віта Андрашека, також полк охорони прикордонної зони під криптонімом «Словенско». У кінці червня 1947 р. об'єднані сили ЧСР для боротьби з УПА налічували 6148 солдатів армії і 5458 вояків корпусу безпеки [210, с. 78].

Під час рейду УПА до Західної Німеччини територією ЧСР у червні-листопаді 1947 р. загинув 61 стрілець, 41 поране-

но і частину полонено, яких передали Польщі. З боку ЧССР втрати склали 22 убитих, 6 пропали безвісти і 22 поранених [210, с. 78].

Характеризуючи ставлення чехів і словаків до членів рейдуючих відділів УПА, учасник рейду Юрій Борець, автор спогадів, відзначає симпатію словаків до упівців і явну ворожість чехів [409, с. 219]. На жаль, до означеної мети дійшли не всі. Сотенний «Громенко» після численних боїв привів 36 стрільців до Західної Німеччини. «Бурлака», потрапивши в оточення, розділив 68 бійців на сім груп і кожна з них добиралася окремо. Із сотні «Бродича» до травня 1948 р. пробилося 48 стрільців [210, с. 67; 852, с. 29-30].

Стрільць Іван Дмитрик пише у спогадах, що перейшовши до американської зони окупації, станиці Ваер в Австрії, вони стали в одну лаву, виструнчились і «Вишня» відрепортував: «Ми вояки УПА, що воювали в Україні з більшовиками і комуністичною Польщею, згідно з наказом нашого головного командування перейшли рейдом через Польщу, Чехословаччину і радянську зону Австрії, голосимося до Вас, щоб ви дали нам політичний азиль (притулок. - Н.М.)» [432, с. 291; 847-950].

Після допитів учасників рейду членами Департаменту Агентурної розвідки США було складено «Документ про переслуховування членів Української Партизанської Армії політичним радником США в Німеччині», в якому, між іншим, йшлося, що «очевидно влада советів скоро завалиться, втратить підтримку цивільного населення. УПА покладе край комунізму в недалекому майбутньому. І коли прийде війна, а вони впевнені, що війна ось-ось вибухне, вони запропонують свої послуги» [1045, с. 661-669].

Слід додати, що повстанці переходили і в наступні місяці, і навіть упродовж 1948-1949 рр. С. Бандера в інтерв'ю з журналістами повідомив, що до Німеччини прибуло 300 упівців [319, с. 638].

Дослідник Євген Місило втрати УПА під час рейду з 10 червня по 12 листопа-

да 1947 р. подає такі: 61 загиблих і 289 полонених, у т.ч. 41 поранених [78, арк. 222-226; 299, с. 9; 831, с. 3].

Ще один рейд, хоч і нечисленний, було проведено на територію Східної Пруссії, приєднаної до Польщі після Другої світової війни. Туди на «землі відзискані» під час операції «Вісла» 1947 р. польська влада виселила останніх українців із Закарзоння. Щоб підтримати їх ідейно, в грудні 1947 р. вирушили туди 17 повстанців на чолі з командиром «Прірвою» і навесні повернулися назад [69, арк. 222-226; 271, с. 869-875].

У боротьбі проти загонів УПА СРСР намагався об'єднати сили держав Польщі та ЧССР, які після закінчення війни в Європі стали сателітами Радянського Союзу. Польські історики А. Щесняк і В. Шота подають, що співпраця СРСР і Польщі у цьому руслі почалася з другої половини 1944 р. [271, с. 417].

СРСР залишав за собою право у разі необхідності перекидати війська через кордон у глиб на 10 км. Так, у кінці 1945 р. обидві країни проводили спільні дії проти куреня УПА «Рена» та інших. Радянське командування після рейду УПА до ЧССР у серпні-вересні 1945 р. перекинуло туди полк мотопіхоти. 18 січня 1946 р. обидві держави підписали «Угоду про обопільний перехід державних кордонів прикордонними відділами СРСР і чехословацькими відділами з метою переслідування і ліквідації банд, що переходять кордон, і про взаємну співпрацю, пов'язану з цим» [590, с. 156-157; 359, с. 129].

24 квітня 1946 р. поблизу Дуклі відбулася перша зустріч представників польських і чеських частин, які підготували документи для зустрічі сторін 6 травня 1946 р. у Тешині [1022, с. 420]. 6 травня відбулася зустріч, на якій представники ЧССР і Польщі домовилися, щоб відділи УПА знищувати на своїх територіях і не випускати за кордон. 7 травня 1947 р. підписано потрійний договір проти УПА. Щодо цього договору Провід ОУН видав «Звернення до всіх українців на чужині з приводу союзу трьох держав проти УПА» [213, с. 325].

Останній рейд повстанці УПА-«Захід» здійснили 17 червня - 10 липня 1949 р. в Румунію у складі загону із 17 стрільців під керівництвом сотенного Петра Мельника, Дмитра Білінчука і колишнього командира Буковинського куреня Назарія Данилюка («Перебийніс») [899]. Причиною рейду послужила підготовка до виборів у Румунію, і румунська преса жваво обговорювала факт рейду УПА. Наказ до рейду дав окружний провідник ОУН Коломийщини Григорій Легкий («Борис») [170, арк. 1-2]. Рейд почався з 21-го ТВ «Гуцульщина» з місця недалеко від Космача. За три дні повстанці дійшли до кордону Румунії. Вони шукали зв'язків з румунськими партизанами. Роздали населенню багато листівок, брошури «Хто такі бандерівці та за що вони борються» [68, арк. 227-236]. Поручник «Перебийніс» з Буковини, володіючи румунською мовою, повсюдно вів з румунськими селянами бесіди. Рейд тривав повних два тижні. За цей час румунські власті стягнули проти повстанців близько 1500 військових і прикордонників. Унікаючи боїв, упівці повернулися додому. З рейду УПА до Румунії у Яворівському фотоархіві УПА збереглось 27 унікальних світлин, які є яскравим доповненням обставин проходження рейду [79, арк. 227-236].

Зазначимо, що в умовах оборонних та наступальних дій УПА-«Захід» основні бої відбувалися в рамках військових округ, які між собою взаємодіяли та координували діяльність з крайовими і місцевими проводами ОУН, і мова про них йтиме далі. Так, з організацією **2-ї ВО «Буг»** повстанці почали наскоки на німецькі обози. У березні 1944 р. відділи УПА напали на Сокаль і Белз, де захопили багато німецького майна. Цього ж місяця упівці забрали в Угневі аптеку, коли в місті у той час квартирувало 20 німецьких і 200 угорських вояків, але вони не зреагували [966, с. 198].

30 березня 1944 р. сотня Тараса Онишкевича («Галайда») здійснила наступ на с. Острів Сокальського п-ту на польську базу АК. У бою к-р «Галайда» дістав важке поранення й загинув [284, с. 303-306].

З переходом німецько-радянського фронту відділи «Галайди», «Пролом», «Кричалі», «Тигри», «Кочовики» перейшли лінію фронту без втрат і вступили у зачіпні бої з каральними силами радянської влади.

У другій половині червня 1944 р. вирували бої у Миколаївських лісах. У фронтовому хаосі відчувався брак дисципліни. Деякі командири самостійно вступили у переговори з німцями. Як уже згадувалося, за це Воєнно-польовий суд УПА засудив до розстрілу сотенного М. Олійника («Орел»), а відділ розформовано [95, арк. 73-75; 284, с. 22].

Протягом другої половини 1944 р. відділи 2-ї ВО «Буг» витримали важкі бої з військами НКВС та фронтовими частинами. З 19 по 28 серпня 1944 р. бої проходили біля сіл Пирятин, Коровиця, Жовтанці, Дідилів Жовківського, Яворівського, Кам'янка-Бузького та інших районів, у серпні-жовтні 1944 р. - у Сокальському, Перемишлянському, Золочівському, Яворівському р-нах [284, с. 25].

18 вересня 1944 р. відділ «Галайди-2» к-ра «Куліша» і відділ «Крилаті» «Беркута» мали великий бій у лісі біля с. Настаничі на Радехівщині. Ворожі втрати були близько 200 убитими і пораненими, власні лише кілька повстанців [284, с. 308]. Проте сили були нерівними і 20-23 вересня радянські війська розпорошили сотні «Медведів», «Комарів», а 20 жовтня «Кричалів».

Зазнали також втрат сотні «Переяслави» у Яворівському р-ні, «Ударники» у Кам'янка-Бузькому, к-ра «Гонти» у Бібречькому, «Гайдамаки» у західній частині Сокальського р-ну, «Леви» у Миколаївському і Городоцькому р-нах [284, с. 26].

У період важких боїв одночасно відбувалася реорганізація 2-ї ВО «Буг». Робилася спроба приєднати до округи 6-ту ВО «Сян». Був навіть наказ Ч. 9/44 від 25.11.1944 р., однак він не був виконаний через те, що ВО «Сян» потрібне було окреме керівництво, щоб охопити велику територію [284, с. 27].

Упродовж 1945 р. 6-й ВО «Сян» передає Холмський і Любачівський тактичні відтинки. Натомість до 2-ї ВО «Буг»

приєднано Крупеницький, Мостиський і Судовишлянський р-ни (згідно з радянським територіальним поділом. - Н.М.). Наказом Командира УПА-«Захід» Ч. 7/44 від 1 вересня 1944 р. ліквідовано 1-шу ВО «Башта» м. Львів й передано її 2-й ВО «Буг».

ВО «Башта» була сформована наприкінці 1943 р. на чолі з військовим референтом ОУН міста Віктором Харківим («Хмара»). Це була єдина військова округа, яка охоплювала місто. Загони «Башти» дислокувались у Янівських лісах на північний захід від Львова, разом близько 500 вояків [284, с. 17].

По лінії ОУН до Львівського крайового проводу ОУН (ЛК ОУН) передано територію Перемишлянського і Рогатинського п-тів (з Тернопільщини), військової округи «Маківка» та Дрогобицького обласного проводу ОУН, Миколаївський, Рудківський р-ни та повністю Комарнівський р-н.

На початку 1945 р. 2-га ВО «Буг» складалася з п'яти тактичних відтинків: №11 «Пліснисько» (Золочівщина), №12 «Клинів» (Сокальщина), №13 «Розточчя» (Рава-Руська), №14 «Асфальт» (Городок, Миколаїв), №15 «Яструб» (Рогатинщина) [284, с. 26].

Наприкінці травня 1945 р. округа організувала для себе підстаршинську школу «Вертеп» під командуванням «Чавуна», що проіснувала до жовтня 1945 р. [284, с. 313]. 22 березня 1945 р. «Галайди-І» з куренем «Перемога» мали переможний бій біля с. Зіболки Жовківського р-ну. Не знаючи терену, радянські каральні сили потрапили у пастку й мали понад 350 убитих. Сотня «Перемога» втратила 39 убитими, в т.ч. і к-ра «Лісового» та 6 командирів малих груп [254, с. 318].

26 квітня сотні напали на м. Радехів, спалили будинки райвідділів НКВС і НКДБ [254, с. 319]. 28 квітня відбувся переможний бій у лісі біля с. Радванці на позиції відділів «Галайди-І» і «Кочовики» під командуванням «Лиса».

Повстанці уміло окопалися. Попереду була болотиста місцевість. Карателі наступали сім разів. Їх підпускали на 15 метрів і відкривали вогонь з кулеметів та

автоматів. Ворог втратив понад 200 убитими та понад 100 пораненими [284, с. 324, 363-406, 407-417, 432-436].

За неповними даними Військового штабу 2-ї ВО «Буг», з липня 1944 р. до жовтня 1945 р. зведено 140 боїв, під час яких ворожі втрати складали 4756 вояків, власні втрати - 416 [284, с. 30] [див. додаток С].

Оцінюючи вагу 2-ї ВО «Буг», слід визнати, що вона була добре організованою. Командир Василь Левкович («Вороний») як зазначалося вище, запроваджував залізну військову дисципліну і лад, хоч це йому не завжди вдавалося. Під час рейду у відділі «Галайди-ІІ» стався неординарний випадок, коли стрілець свідомо застрелив командира. Його покарано смертю, але ця подія справила гнітюче враження на стрільців, як і розстріл сотенного М. Олійника («Орел») за самовільні переговори з німцями.

«Вороний» не створював базових підстаршинських шкіл. Їхні функції виконували бойові сотні, де стрільці у щоденних боях і маневрах вчилися командирської майстерності.

Динамічними бойовими діями характеризувалася **3-тя ВО «Лисоня»**. З подальшим переходом фронту на захід мешканці Тернопільщини тисячами зголошувались до лав Української Повстанської Армії. Безперечно, що таку масу добровольців командири УПА не могли організувати в армію, не вистачало командних кадрів, зброї, допоміжних формацій. Але кілька сотень і куренів з добровольців-краян було організовано, особливо у лісистих районах Бережанщини [див. додаток І].

Зі спогадів учасників УПА констатуємо, що друга хвиля формування загонів Повстанської Армії почалася приблизно на початку серпня 1944 р. у лісництві с. Конюхи Козівського р-ну. На місце збору з с. Ценів, пішло у спогадах Василь Прийдун, пішло близько двадцяти осіб, яких направили до сотень «Рена», «Галки» і «Крилатого» [886].

З сіл Городище, Велика Плавуча та інших, за спогадами Василя Шевчука, на збірний пункт с. Конюхи пішло багато

добровольців. Усіх їх призначили до сотні Петра Рака ("Рен") [22, арк. 14-19]. Новоутвореним куренем командував Іларій Лютий ("Роман"). У селі квартирували ще сотні "Чорного" і "Максима". Курінь швидко поповнювався новобранцями, які щоденно займалися військовою справою [786, с. 170].

13 серпня 1944 р. сотні УПА зазнали першого бойового хрещення, здійснивши спробу визволити від червоних райцентр Козову. За ніч повстанці перейшли у безлісий терен і зупинилися на відпочинок у с. Олесин. Але квартирувати у цьому селі було небезпечно, бо сюди з Козови часто навідувались енкаведисти та насакували польські відділи ім. Ванди Василевської, які формувалися до лав Червоної армії. Ці загоони прямували до Будилова, де мешкала більшість поляків. Повстанці законспірувалися в селі й вичікували наказу. Згодом дійшли вісті, що у Козові на залізничній станції стоїть ешелон з депортантами до Сибіру та квартирує сотня енкаведистів [644].

Теплої літньої ночі упісти пройшли через с. Геленків і розійшлися на окремі відділи, щоб охопити Козову з боків. Одна чота відійшла на південний захід і зайняла становище на гостинці Козова-Дібще, чота "Полтавців" - на гостинці від Козови на с. Теофіпільку. Інші повстанці пішли розстрільною на Козову. Однак звіди відкрили ураганний вогонь з гармат і кулеметів. "Роман" дістав поранення у ногу. Водночас по повстанцях ударили гармати з боку с. Дібще [786, с. 171].

Щоб не потрапити в оточення, "Роман" наказав відступати до с. Олесин. У ході повстанської операції на Козову ще отримав поранення чотовий "Чайка" і один стрілець був важко поранений. Відпочивши в Олесині, повстанці перейшли на квартири до Ценева та Конюхів. 28 серпня 1944 р. на Конюхи напали енкаведисти. Зав'язався запеклий бій. Від запальних куль загорілися селянські хати.

Перший удар прийняла на себе сотня Йосипа Сінгалевича ("Чорний"). Курінь було піднято по тривозі, він зайняв оборону з боку села і хутора Залісся, а потім швидко переформувалися й вирушили до

дороги Бережани-Поморяни-Зборів. Увечері курінь вирушив у рейд на села Урмань, Біще, Вербів, Стратин, Вулька. Тут квартирували й продовжували вивчати військову тактику з новобранцями, а вишколені сотні "Бурлаків" і "Полтавців" забезпечували оборону табору.

На початку вересня 1944 р. енкаведисти почали наступ на повстанські квартири. Наступ був неочікуваний, і курінний "Роман" не встиг навіть дати наказу до оборони. Сотні самотужки стали прориватися з оточення. Серед новобранців почалася паніка, а обстріляні упісти залягли й чинили опір. Василь Шевчук пише, що у тому бою впало багато добровольців. Загинув Йосиф Лопатка, поранення дістали Григорій Лихолат, Іван Павлюк. Загинули ройовий "Ніч", чотовий "Паливода" та інші [786, с. 171].

На повстанців з двох боків наступали радянські танки. Бій тривав цілий день, після чого повстанці відійшли у ліси. Пізно вночі енкаведисти захопили повстанський табір і підпалили їхні колиби.

Повстанці були незадоволені "Романом" за невдачу під Козовою, а останні події поглибили їх зневіру у свого курінного. Сотенні "Чорний" і "Максим" вислали делегацію до командира військової округи "Лисоня" Омеляна Польового ("Остап"), щоб усунув з командирської посади "Романа". "Остап" звільнив "Романа" і курінним призначив Дмитра Карпенка ("Яструб"), командира сотні "Сіроманці", який повернувся з рейду на холмське прикордоння [786, с. 171].

Радянські війська намагалися не відриватись від повстанських сотень, а тримати їх у полі зору та нав'язувати їм щодня не вигідні місця для боїв. Сотні "Максима", "Полтавці", "Сіроманці" та "Рубачі" змушені були відступити на Львівщину. Як згадувалось вище, на території 3-ї військової округи "Лисоня" діяло близько 16 сотень УПА, які налічували майже 1700 вояків.

Частина тернопільчан воювала у сотні "Ворона", курені "Сіроманці" під проводом к-ра Д. Карпенка ("Яструб"), що брав участь у боях на Холмщині. Повертаючись додому, зіткнувся з радянськими

військами, які блокували радянсько-польський кордон. Курінь за всіма правилами ведення бою витримав 22 атаки і, уміло маневруючи у Пнятинських лісах на Львівщині, вийшов уцілілим. Радянці почали великі облави, і сотні куреня розійшлися на свої терени.

Бережанська і Підгаєцька сотні повернулися до повітів і стали сотнями особливих доручень. У розпорядження командування «Лисони» повернулись сотні «Полтавці» і «Чорноморці». Паралельно з сотнями на території краю діяли Самооборонні кущові відділи, які належали до теренової мережі ОУН і допомагали регулярним сотням у рейдах та боях.

26 грудня 1944 р. повстанці здійснили спробу оволодіти райцентром Скала-Подільська. Місто блокували з усіх боків. Телефонний зв'язок був перерваний з Мельниця-Подільським, Борщівським р-нами Тернопільської обл. та Орининським р-ном Кам'янець-Подільської обл. Лише через проскурівський вузол армійського зв'язку Скала-Подільська зв'язалася з Тернополем, терміново запросивши допомогу [24, арк. 17] [див. додатки К, Л, Н].

Наприкінці 1944 р. зі Скала-Подільського р-ну доповідали, що на території перестали функціонувати 18 сільських рад. «Таким чином ми втратили зв'язок зі всіма 18 радами. Ми не можемо відновити радянську владу. Місцеве населення не допускає нас у села». У грудні 1944 р. загони УПА відкрито квартирували у багатьох надзбручанських селах [24, арк. 1-2].

У Борщівському р-ні дислокувався 92-й Червонопрапорний прикордонний полк НКВС. З ним повстанці розпочали зачіпні бої. 9 травня бій відбувся поблизу с. Кудринці Мельниця-Подільського р-ну [31, арк. 8]. Побоюючись наступу на Борщів, начальник міського гарнізону підполковник Сілін запровадив комендантську годину з 22 до 6 години ранку, ходити по райцентру заборонялося.

26 квітня 1945 р. загін УПА кількістю близько 200 бійців увійшов до с. Купчинці Козівського р-ну. Провели віче з мешканцями села. У сільраді забрали для потреб УПА 1124 крб та порозбивали шлагбауми при в'їзді до села.

В ніч з 21 на 22 жовтня 1945 р. повстанці у с. Денисів Козівського р-ну забрали з собою другого секретаря РК КП(б)У Слатіна і заступника голови райвиконкому по державному забезпеченню Гутмазу, які збирали контингенти й вирішили у селі заночувати [786, с. 178].

4 вересня 1945 р. о 2-й годині ночі повстанці здійснили напад на райцентр Підгайці. Обстріляли з різних калібрів стрілецької зброї Підгаєцький райвідділ НКДБ й відійшли. Енкведисти змушені були вдатися до фальсифікації факту перед вищими органами: говорили, що в райвідділі відбувалася колективна «п'янка і що п'яні оперативники вийшли на вулиці, де почали стріляти».

У 1945 р. стрільці Самооборонного кущового відділу під командуванням Костянтина Кривокульського («Черник») були грозою для більшовицької влади у районі. Цей відділ був приналежний до с. Городище. Відділ спалив у Плотичах машинно-тракторну станцію (МТС), роззброїв «стрибків» у селах Слобідка, Будилів, Козлів, Таурів, Плотича та інших. («Стрибками» у народі скептично називали учасників винищувальних - «істребітельних» батальйонів, створюваних владою для боротьби з визвольними силами ОУН, УПА. - Н.М.).

У складі 3-ї ВО «Лисоня» перебувала південно-західна частина Кам'янець-Подільської обл., населення якої активно підтримувало УПА. У 1943 р. територією області часто рейдували відділи УПА з Волині, які потім через р. Збруч переходили на територію Тернопільщини. Відомі рейди груп під командуванням «Шуляка», «Іскри», «Бистрого», які нападали на німецькі підрозділи, транспорт, гарнізони та ешелони.

З поверненням радянської влади за чотири місяці 1944-1945 рр. на теренах краю відбулося 79 повстанських боїв: у листопаді - 22, грудні - 21, січні - 30, лютому - 6, як наслідок дій боїв «Грози» у Солобковецькому р-ні, «Казаха» - Старокостянтинівському, «Тараса» - Дунаєвському, «Запорожця» - Остропольському, «Наливайка» в Орининському р-ні та інших [2, арк. 7-21].

Підсумовуючи виклад про організацію і хід бойових дій повстанських сил 3-ї ВО «Лисоня», відзначимо, що у тих боях повстанці завдали каральним силам влади дошкульних втрат у людських і матеріальних ресурсах. Лише за даними «Коротких описів боїв УПА «Лисоня» від 16 грудня 1943 р. до 2 серпня 1945 р.» упісти виконали наступальні операції на райцентри Козова (13 серпня 1944 р.), Стриличі Нові (16 грудня 1944 р.), Великий Глубічок (4 квітня 1945 р.), Підгайці (4 вересня 1945 р.), мали понад 253 бої і сутички з ворогом [515, с. 123-124].

Німецькі та більшовицькі каральні сили втратили убитими і пораненими близько 3000 вояків та урядовців окупаційної влади. Здобуто багато зброї, врятовано тисячі людей від мобілізації на фронт і вивезення в Сибір. Упродовж цього часу округа «Лисоня» втратила 209 вояків убитими й близько 165 пораненими [251, с. 72].

Лише тоді, коли збройні сили військової округи зовсім поріділи, згідно з наказом Головного військового штабу УПА від 30 червня 1947 р. округа назавжди припинила своє існування.

Сприятливою базою для військових дій вважалася **територія 4-ї ВО «Говерля»**. Починаючи від 23 березня 1944 р., на території округи йшли перемінні бої УПА з німцями, радянськими десантниками і партизанами. У результаті боїв німці спалили села Бабин Зарічний, Пукасівці, частково Болохів і Мізунь, а повстанці зліквідували усі фільварки, щоб не вивезли майно [64, арк. 229-235].

Радянські літаки скидали над Чорним Лісом листівки, щоб упівці 11 квітня 1944 р. прийшли на переговори до штабу у с. Лисці і домовилися про спільні дії. Відповідні заходи робили німці. Німецьке радіо на всю лінію фронту передавало, що з ними пліч-о-пліч воюють українські партизани. Фронт зупинився на лінії Станіслав-Лисець-Богородчани-Чорний Ліс. Німці контролювали лише шосе Станіслав-Калуш та Росільна-Красна-Долина, а тридцятикілометрову територію Чорного Лісу опанували повстанці [257, с. 30-31].

Водночас почалися бої з угорськими частинами. 11 і 15 квітня 1944 р. на Калущині угорці спалили с. Копанки, почали грабувати с. Томашівці разом з місцевими поляками. Упівці завдали їм удару [89, арк. 96].

У квітні 1944 р. у Чорному Лісі з'явилися радянські партизани під командуванням Т. Шукаєва і Кулагіна, які пробивалися в гліб Карпат. Це були загони ім. Суворова, «Іскра», «Смерть фашизму» і «За рідину», разом близько 700 бійців. 24 квітня 1944 р. червоні пішли у наступ на курінь «Різуна». Потім захопили їх табір, так що упівці змушені були відійти [89, арк. 96]. 27 квітня силами кінноти радянські партизани напали на с. Грабівку. Упівці наступ відбили. Про цей бій провідник ОУН Карпатського краю Мельник («Роберт») писав у звіті: «Бій перетворився у справжню фронтову баталію. Відзивалися міномети, малокаліберні протипанцерні гармати. У висліді 14 господарств спалено. У часі бою червоні випровадили з села 23-ох людей старших і молодих мужчин і роздягнених майже до нога розстріляли поблизу кладовища. Між розстріляними були два священики - місцевий отець Скрутень і отець Микитюк зі Станіславова» [73, с. 358].

1 травня червоні наступали на квартири відділів УПА в р-ні с. Майдан, але 7 травня зазнали нищівного удару повстанських загонів, які поспіли на допомогу [257, с. 46]. До Чорного Лісу були стягнуті сотні куреня «Скажені», які створили лінію оборони завдовжки 50 км по лінії с. Мислів-Рип'янка-Хмелівка-Глибоке-Леськів-Гринівка-Посіч-Майдан. З Гуцульщини ще приспіла сотня «Верховинці» і закрила вхід до Чорного Лісу з боку гір. Отже, з'єднання Кулагіна у Карпати не пробилися. Лише Шукаєв, який пішов раніше на Сколівщину, перебував у Майданських лісах [415, с. 63-64].

Після боїв з червоними партизанами на повстанців почали наступ німці, які стягнули сили з Болехова. 8 липня 1944 р. вони атакували позиції куреня «Скажених» - «Різуна». Німцям протистояли сотні «Змії» - «Яструба» і «Месники» - «Благого», підстаршинська школа «Бер-

кути” - “Чмелика”, старшинська школа “Олені” - “Поля” та курінь “Промінь” у складі трьох сотень. Ворожий наступ продовжувався 9, 10, 13 липня 1944 р. 15 липня гітлерівці відступили, втративши близько 200 убитих [89, арк. 96; 498].

24 липня повстанці роззброїли велику угорську валку, 27 липня відбувся великий бій з німцями на шляху біля с. Жданній [257, с. 19-41]. Окрім партизанів-шукаєвців, упівці мали ще одного супротивника - у формі радянських парашутистів, яких десантовано у західні області України для боротьби з УПА: розвідкою за її формуваннями, дислокаціями, людськими ресурсами [109, арк. 3-4].

У результаті відбулися десятки зачіпних боїв і перестрілок, у яких обопільно гинули одні й другі. Так, 2 квітня 1944 р. повстанці схопили 4-х парашутистів біля с. Кам'янка Рава-Руського п-ту, 7 квітня сотня УПА “Різуна” мала бій з десантниками між селами Росільна-Майдан на Станіславщині. Цього ж дня біля с. Хмелівка Богородчанського п-ту захоплено табір парашутистів. З ВО “Говерля” солідаризувалася ВО “Лисоня”. 13 квітня повстанці роззброїли 8 парашутистів у с. Саранчуки Бережанського п-ту на Тернопільщині. 16 квітня біля с. Тростянець Тернопільської обл. сотня УПА мала черговий бій з партизанами та інші бої [219, с. 44-59]. Отже, боротьба з радянськими диверсантами в тилу УПА-“Захід” мала розширену географію, що гальмувало створення відділів УПА.

Після відступу німецьких та угорських військ і розпорошення партизанів Шукраєва та Кулагіна підрозділи 4-ї ВО “Говерля” дислокувались сотнями у Солотвинському, Богородчанському, Рогатинському, Войнилівському, Рожнятівському, Галицькому, Жовтневому, Яблунівському р-нах і налічували від 500 до 700 вояків у кожному.

Одним із перших командирів Карпатських відділів УПА був Василь Андрусак (“Різун”), командир ТВ “Чорний Ліс”, організатор УНС на Снятинщині та Підкарпатської сотні УПА. Він здобув райцентри Отинію, Лисець, Богородчани, Солотвин, Єзуполь. Витримав 35 боїв

з німцями, угорцями, радянцями і поляками. Нагороджений Золотим Хрестом бойової заслуги 1 класу. У січні 1945 р. важко поранений у бою. За бойові заслуги посмертно підвищений до звання полковника і був єдиним, хто отримав такий високий ранг у чині командира тактичного відтинка [289, с. 386-387; 725].

Велика кількість загонів УПА сприяла активізації бойових дій. Так, у жовтні-грудні 1944 р. у Рожнятівському р-ні спалено 11 мостів, лісорубам заборонено чинити у лісі вирубки деревини, 26-27 жовтня здійснено наліт на нафтопромисли у Биткові. Розгромлено радянську адміністрацію в 11 райцентрах. Як наслідок, за 1944 р. на території Станіславщини втрати радянського активу складали: убитими, пораненими і полоненими - 85 енкаведистів, 79 офіцерів, 500 рядових, 148 “істребків”, 290 осіб радянських працівників [307].

У безперервних боях зазнали втрат і повстанські відділи. З 10 по 17 листопада 1944 р. в Долинському р-ні, згідно з даними НКВС, загинуло понад 700 вояків УПА, полонено 157, затримано для т.зв. “фільтрації” 168 осіб. Загинули курінні УПА “Ромко”, “Яструб”, начальник старшинської школи “Поль”. Радянськими збройними силами з серпня було убито 9654 особи, арештовано 8276 чол., розгромлено 1990 криївок членів ОУН і УПА [307].

У цей складний момент на Снятинщині і Городенківщині формувався “Покутський” курінь УПА з молоді, яка ховалася у лісах від призову до Червоної армії. У них майже не було зброї. Курінь хотів об'єднатися з БУСА “Лугового”, але він не прийняв поповнення через непевність свого становища. З метою здобути зброю мав кілька зачіпних боїв з енкаведистами, зазнав втрат і був розформований на підвідділи [1053, №6, с. 128-144].

З 24 січня по 2 лютого 1945 р. почалася операція радянських військ по ліквідації повстанців у Станіславській обл. силами 19 стрілецької бригади НКВС. У ході операції вбито 106 повстанців, арештовано 674, затримано небажаних іти до армії 113 осіб [307]. Однак

очікуваних результатів операція не дала. Повстанські сили не були розгромлені ущент і продовжували діяти [678].

Згідно з даними історика Л. Шанковського, активний ТВ “Чорний Ліс” з 1 січня по 30 червня 1945 р. виконав 110 бойових акцій, у т.ч. 5 на районні центри. Втрати ворога сягали близько 2 тис. убитими і 1 тис. пораненими, пошкоджено 1 літак, підірвано 5 паровозів і кількадесят вагонів [393, с. 740].

Група “Гюверля” за цей час силами чотирьох куренів “Гайдамаки”, “Гуцульський”, “Карпатський” і “Перемога” виконала 181 бойову операцію, в т.ч. 8 нападів на райцентри.

Втрати радянської сторони сягали 3975 убитими, поранених 1383. Повстанців загинуло 215, в т.ч. 20 підірвались гранатами, 129 поранено [393, с. 740].

Розгорталися повстанські бої і на **Північній Буковині** як складовій частині 4-ї ВО “Гюверля”, хоч не так масово і системно, як у Галичині. Основною причиною такого стану були складні умови формування національної свідомості буковинців під час румунської окупації. Велику кількість національно свідомих громадян депортовано у Сибір, розстріляно у чернівецькій тюрмі у 1940-1941 рр., майже всю інтелігенцію у складі Буковинського куреня П. Войновський повів до Києва і з них мало хто повернувся додому. Водночас район Буковинського Підгір'я і Карпат зазнав масового пограбування і населення жило впроголодь. Прохарчуватися відділам УПА було дуже важко. Під час фронтових боїв на лінії Сторожинець-Вижниця завширшки 20-25 км селяни залишили села. Та, незважаючи на це, буковинці бралися за зброю, якої вкрай не вистачало [208, с. 1-1215; 306, с. 391-396].

Енкаведисти прочісували лісові масиви. 3 липня 1944 р. біля с. Іспас Вижницького р-ну зіткнулися з невідомою групою УПА. Убили 13 осіб, 3 поранили і 80 захопили в полон. При цьому захопили тільки 7 крісів і 1 автомат. Ймовірно, це була група допризовників, яка не хотіла йти до Червоної армії і на фронт [116, арк. 2].

16 липня 1944 р. біля невеличкого села Зелена Липа, що на березі Дністра, карателі розгромили відділ сотенного Богдана Никорчука (“Тополя”), що квартирував на скелястих берегах ріки. Добровольці були вихідцями із сусіднього с. Горошова через р. Дністер Борщівського р-ну Тернопільської обл. Під час нальоту загинуло понад 30 осіб, з яких також мало хто мав зброю. У звіті подано, що захоплено 14 гвинтівок і 5 автоматів [116, арк. 78; 781, с. 112-113].

31 жовтня 1944 р. під час облав на хуторах поблизу сіл Плоска, Сергії, Тораки, Яблуниця, Конятин енкаведисти арештовували людей, а на хуторі Великий Рошишний 12-х розстріляли, 3-х поранили [208, с. 25-26].

18 жовтня 1944 р. чота “Лебедя” у відповідь напала біля с. Дихтинець на групу керівного складу обласних управлінь НКВС і НКДБ й убила заступників начальників управлінь майорів Меняшкіна, Новожилова, начальника санітарної служби УНКВС капітана Большакова і полонили завідувачу райздоровідділом Лебедеву. У відповідь 26 жовтня 1944 р. зі Снятина прибули карателі, арештували й розстріляли близько 10 осіб [116, арк. 68; 162, арк. 1-9; 208, с. 24].

Наприкінці жовтня 1944 р., за іншими даними 24-25 листопада, боївки “Боярина”, “Трека”, “Лебедя” блокували енкаведистів у с. Киселиці і не пропустили їх у гори. Наприкінці листопада 1944 р. сотня “Яструба” спалила Берегометський лісопильний завод [249, т. 9, с. 147].

На початку грудня 1944 р. дві сотні з куреня Н. Данилюка перейшли з хуторів біля с. Черешенька на Старі Драчинці. Повстанці мали 25 коней і кухню. 15 грудня 1944 р. біля с. Глиниця потрапили у засідку енкаведистів. Після короткого бою прорвалися з кільця [208, арк. 28].

Кілька днів Буковиною рейдував Чортківський курінь УПА “Сірі вовки” Петра Хамчука (“Бистрий”). Повстанці пройшли згаданими селами Брідок, Добринівці, Онут, Топорівка. У бою з повстанцями 28 листопада 1944 р. загинув заступник начальника ОУ НКВС капітан Морозов. Бачачи переслідувачів, які намагалися його

оточити, «Бистрий» повернувся на рідні терени [788, с. 60-64].

Бойові дії на Буковині з не меншою інтенсивністю продовжувались і в 1945 р. Так, з 7 по 12 лютого командир боївки І. Северин («Скригун») мав бій біля сіл Нові і Старі Бросківці Вашковецького р-ну. Повстанці відійшли, але втратили провідника Вашковецького р-ну «Аскольда» [171, с. 97].

Узимку 1945 р. буковинські сотні УПА зазнали дошкулих втрат. Курінь «Перебийноса» у складі залишків сотень «Криги», «Хмари», «Боевіра» відступив у гори на Станіславщині. Біля с. Погорелець під хребтами «Чорних гір» потрапив в оточення і втратив понад 150 повстанців [74, арк. 100; 208, с. 39].

Слід зауважити, що радянська влада хоч і завдала відчутних ударів визвольним силам ОУН, проте на Буковині закріплювалася у гірських селах краю важко. Станом на 12 лютого 1945 р. з 13 селищних рад Путильського р-ну функціонувало тільки три на п'ятому місяці радянської влади [309, с. 283].

Цього ж місяця Політбюро ЦК КП(б)У констатувало, що райвідділ НКВС Путильського р-ну працював незадовільно і більшу частину часу оперативники проводять у Чернівцях. За п'ять місяців після вигнання німців ніхто з працівників райкому партії не побував у районі [309, с. 284].

Наприкінці 1944 - на початку 1945 рр. радянські каральні сили зосередили у гірській і рівнинній частина Північної Буковини значні військові сили, якими прагнули остаточно розгромити рештки повстанців і локалізувати їх [803, с. 112-117].

У другій половині січня 1945 р. почалася військова операція збройних сил НКВС у Вишницькому р-ні, яка тривала цілий місяць - до половини лютого. Водночас каральні акції охопили частину сіл Путильського р-ну. Облави тривали вдень і вночі, під час яких відбувались розстріли та палали господарства. Цього місяця енкаведисти спалили на двох невеличких присілках Ракова і Околена сім господарств [174, арк. 1-2]. У другій поло-

вині лютого війська НКВС перейшли у південно-західну частину Путильщини. У блокаді сіл, яка тривала п'ятнадцять днів, брали участь понад 1000 солдатів [174, арк. 2-3].

Селяни утікали з сіл у глухі ліси або переходили в район сіл Довгопілля, Стебні, Конятин. У другій половині 1945 р. більшовицькі облави плундрували села Вашковецького р-ну, які були основною повстанською базою Північної Буковини і найкраще організовані. Селами гасали понад 200 кіннотників-енкаведистів, що патрулювали становецькі, костинські і кабинські ліси [174, арк. 3].

17 березня 1945 р. перші спецгрупи облавників прибули у Заставнівський р-н. У с. Вікно розквартирувалося 200 солдатів, Веренчанці - 300, Заставні - 300. З 20 березня додаткові сили дислокувались у селах Боянчук, Горошівці, Добринівці. Облави у районі тривали до половини квітня. Найбільше були тероризовані села Брідок, Боянчук, Василів, Вербівці, Дорошівці, Добринівці, Кадубівці, Кучурів Малий, Товтри, Онут та інші [174, арк. 3].

Після третього звернення уряду УРСР до повстанців від 19 травня 1945 р. виходити з повинною радянські каральні сили знову звернули увагу на Вашковецький р-н, а 3 липня 1945 р. 500 солдатів НКВС влаштували облаву на с. Банилів над Серетом Сторожинецького р-ну та прочісували навколишні ліси у відповідь на ліквідацію упівцями лісопильного заводу у Берегометі.

10-12 липня 1945 р. радянські війська влаштували чергову облаву на села Дорошівці, Брідок, Товтри та Вікно у відповідь на ліквідацію повстанцями горілчаних заводів на Буковині. В облаві брали участь понад 400 енкаведистів [162, арк. 4].

У липні-серпні 1945 р. більшовики застосували для облав у Кіцманському і Садгірському р-нах війська 4-го Українського фронту, які поверталися з війни. Однак результативність фронтових військ у боротьбі з УПА була мінімальною. Солдати не хотіли воювати з власним народом [162, арк. 4].

Початок осені 1945 р. позначився новітнім наступом енкаведівських сил на повстанські терени Північної Буковини. 24 вересня півтисячі солдатів прочісували села Заставнівського р-ну: Василів, Дорошівці, Товтри. 30 вересня 300 енкаведистів блокували сторожинецький ліс.

У ході каральних операцій енкаведівських сил у Путильському, Вашковецькому і Вижницькому р-нах 1944-1945 рр. було розстріляно 75 осіб [173, арк. 1-9]. Так, 25 травня 1944 р. у с. Чорторія Вашковецького р-ну розстріляли Теодора Лукіянука, 5 липня у с. Бережниця - Василя Андрюка (18 р.), 8 вересня у с. Дихтинець Путильського р-ну Власія Бурака (46 р.), 27 жовтня 1944 р. у с. Малятинці Кіцманського р-ну Леонтія Іванюка (60 р.), Якова Максимовича (43 р.), 8 грудня у с. Розтоки Вижницького р-ну Юрія Вівчука (48 р.), Миколу Том'юка (60 р.) з дружиною Марією та ін. [173, арк. 1-9].

Захоплених у полон упівців з метою залякування населення прилюдно вішали на деревах і змайстрованих шибеницях, про що згадувалося вище, а тіло сотенного Дмитра Карапки ("Боярин") із с. Киселиці Путильського р-ну розіп'яли на стіні будинку у Путилі.

Населення краю зазнало від радянських властей насилля та гвалтувань. Наприклад, 14 квітня 1944 р. лейтенант НКВС згвалтував дівчину Калину М. із с. Ревне Чернівецького р-ну, 6 травня 1944 р. більшовицькі партизани у с. Карапчів Вашковецького р-ну згвалтували Ольгу З. (24 р.) і Ольгу Я. (24 р.). У с. Комарівці Сторожинецького р-ну капітан НКВС Безруков згвалтував Марію Б. За короткий проміжок часу зафіксовано 7 таких випадків [162, арк. 3-4].

Під час облавних дій партійно-господарський актив і війська нещадно грабували селянські господарства. Приміром, у с. Мега Вижницького р-ну у другій половині 1945 р. енкаведистами пограбовано: у селянина Берника 6 овець, Шемберка - теля, Боднарашека і Грабка - по 4 вівці, Іллі Фраюка - 2 вівці, 1 корову, Олексія Кретора - 4 ц картоплі. У с. Банилів Сторожинецького р-ну у Костянтина Гакмана забрали корову. 25 серпня 1946 р. ра-

дянські прикордонники накинулись на Хрещатицький монастир і хотіли пограбувати його, але ченці зчинили крик і грабіжники відступили [156, арк. 4-5].

Навіть за неточними даними, постає жахлива картина радянських грабунків населення. Так, з 15 вересня 1945 р. по 31 березня 1947 р. у селах Вижницького, Вашковецького, Заставнівського, Кіцманського і Сторожинецького р-нів вчинено 106 тотальних грабунків [156, арк. 3-5].

Окрім пограбувань, каральні акції супроводжувались спалюванням господарств. У 1944-1946 рр. людські оселі горіли кожного дня. З липня 1944 до 24 вересня 1946 р. більшовики спалили до тла у вищезгаданих р-нах 63 селянські господарства, 12 грудня 1944 р. спалено 5 господарств у с. Плоска Путильського р-ну, згоріли господарства Михайла та Костя Стефураків на присілку Бозна с. Розтоки Вижницького р-ну, 24 грудня 1944 р. спалено господарства Григорія Михайла і Теодора Дощука у с. Зеленів Вашковецького р-ну [176, арк. 1-7]. 28 лютого 1945 р. у с. Іспас Вижницького р-ну енкаведисти запалили господарство Михайла Труфіна. Його дочку припнули косами до лави і залишили в палаючій хаті. Зв'язаного 70-річного батька також кинули у вогонь і вони обоє згоріли [162, арк. 9].

У цей же період радянські власті приступили до злочинного вирубування буковинських карпатських пралісів. Тисячі гектарів виплеканих століттями лісів перетворено в пустирі. Для здійснення рубки лісу були направлені червоноармійці. Наприклад, берегометські ліси плондрували 1000 солдатів-лісорубів, виженські - 600, жадівські - 40, карапчівські - 40, мигівські - 400 і т.д. Разом у цих та інших лісах працювало 2740 червоноармійців-лісорубів [159, арк. 3-4].

Червоноармійські маси не отримували солдатських пайків. Як наслідок, вони нещадно грабували і тримали у страхові й покорі усі навколишні села. Найпоширенішими стали суцільні арешти селян з метою позбавлення краю повстанського активу, моральної і матеріальної підтримки визвольних сил народом. Людей

арештовували з різних причин, найперше рідних і близьких учасників визвольної боротьби. Хапали різних за віком - від малолітніх до людей поважних років і судили до 10, 15, 25 років концтаборів, частину з них розстрілювали.

Характерно, що арештів та ув'язнень зазнавали навіть учителі зі східних областей України, направлені на Буковину з метою виховання шкільної молоді у ленінсько-сталінському дусі. Зустрівшись з суворою дійсністю у краї, вчителі-східняки ставали прибічниками ОУН, УПА і зазнавали арештів.

5 жовтня 1945 р. у с. Лукавці Вижницького р-ну емдебісти схопили учителів із СУЗ Павліну Мальовану і Марію Масловську, 5 грудня цього ж року арештували учителя в с. Мосорівка Заставнівського р-ну [155, арк. 1-2].

Не минали карі і «стрибків». Насильно втягнені до каральних структур НКВС, багато з них не хотіли воювати проти односельців. Таких влада судила за «дволичність». Арешти відбулися у с. Черногузи, Іспас, Карапчів, Вилавче, Нижні Станівці, Михальча та інших. У Нижніх Станівцях у результаті перевірочних дій НКВС із 70 «стрибків» залишилося тільки 12, у Карапчеві з 32 - 14 і т.д. [168, арк. 1].

Арештовані зазнавали в тюрмах надзвичайно важких катувань. Часто хапали дівчат, знаючи, що вони виконували функції зв'язкових, санітарів УЧХ. В тюремних камерах до них застосовували найвитонченіші катування, а після гвалтували. Так, під час арешту Вероніки Г. із с. Жадова її після допитів у сторожинецькій тюрмі згвалтувало 8 енкаведистів.

Чи не найбільших арештів зазнали селяни Вашковецького р-ну. З 10 квітня 1944 р. по 30 січня 1946 р. за неповними даними в районі арештували майже 300 мешканців, з них понад 80 жінок і дівчат. У Вижницькому р-ні з грудня 1945 р. - 46, з них 19 жінок, у Заставнівському - 258 і серед них 110 жінок та дівчат, у Садгірському - 138, у Кіцманському - 86 і т.д. Лише в одних Ленківцях Садгірського р-ну у березні-липні 1944 р. арештовано 70 осіб [155, арк. 2].

Разом, за неповними підрахунками, у 1944-1946 рр. з Вашковецького, Вижницького, Заставнівського, Кіцманського, Путильського, Садгірського, Сторожинецького і Чернівецького р-нів ув'язнено близько 1000 осіб, з них 271 жінок і дівчат [173, арк. 5-9].

Поруч з арештами радянські власті застосовували на Буковині депортації. Ця форма каральних акцій на Буковині переслідувала ту саму мету, що й арешти. Перші депортації почалися з квітня 1944 р. Радянська влада вивозила у найвіддаленіші райони СРСР усіх, хто висловлював найменше невдоволення порядками нового окупаційного режиму. Під час депортацій майно вивезених повністю конфіскувалось на користь держави, будинки розбирались або навіть спалювались. Характерно, що вивозили мешканців, не тільки пов'язаних з визвольним рухом, але й зовсім не причетних до нього. За неповними підрахунками, найбільше вивезено селян з Вашковецького р-ну, найширше охопленого вогнем повстанського руху. Так, з 20 квітня 1944 р. по 16 квітня 1946 р. вивезено 232 особи, з них 115 дітей, з Кіцманського р-ну з 30 грудня 1944 р. по 4 березня 1946 р. депортовано 136 осіб і з них 84 дитини. Разом з Вашковецького, Вижницького, Заставнівського, Кіцманського, Садгірського, Сторожинецького і Путильського р-нів вивезено лише за два неповних роки 543 особи, з них 244 дитини, що складають майже 45 відсотків від дорослого населення і які могли стати потенційними борцями за волю України в майбутньому [157, арк. 1-6].

З листопада 1944 р. радянці, прикриваючись гаслами відбудови народного господарства, на каторжну працю у вугільні шахти Донбасу почали вилловлювати й дівчат. У Заставнівському р-ні с. Дорошівці отримало рознарядку на 20 дівчат, Брідок - 18, Добринівці - 17, Репуженці - 25. У Кіцманському р-ні с. Валява 5 серпня 1944 р. отримало завдання відправити 30 дівчат, Давидівці - 16, Кліводин - 25, Оршівці - 40. Разом села Заставнівського, Вижницького, Сторожинецького,

Садгірського р-нів мали відрядити 587 дівчат [158, арк. 1].

Починаючи з весни 1944 р., влада постійно обкладала буковинські села важкими продовольчими контингентами. Населення ховало хліб, але районні карателі під час облав з довгими залізними щупами знаходили його і реквізували. Контингент збільшили до таких розмірів, що у селах Багна, Черешенька, Лукавці, Майдан Вижницького р-ну почався голод, а селян, які не в силі були виконати поставки, арештовували. Хто не виконував поставки м'яса і молока, штрафували: за незданий 1 кг м'яса - на 20 крб, 1 літр молока - на 10 крб. Населення почало збирати у лісі жолуді, сушило їх, додавало трохи тертої бараболі і муки й так пекло коржі. У результаті, від надмірних хлібоздач у бессарабських селах Хотинського, Герцаївського і Садгірського р-нів люди почали опухати від голоду [166, арк. 1-5].

Однак ні масові розстріли, ні арешти, депортації, облави, засідки та обшуки сіл каральними органами СРСР не припиняли супротиву визвольних сил ОУН, УПА радянській тоталітарній системі. З кінця 1945 р. повстанці Північної Буковини завдавали ударів по ворогу вже не сотнями і чотами, а в основному боївками та окремими атентатниками. Буковинські боївки УПА “Когута”, “Сагайдачного”, “Юрася”, “Галагана”, “Скригуна”, “Павленка”, “Чумака” та інші за приблизними підрахунками у 1944-1947 рр. здійснили 244 виступи, під час яких зліквідували понад 536 чиновників окупаційного партійно-господарського активу та їх пособників, захопили 299 різних одиниць зброї [173, арк. 1-10].

У надзвичайно важких умовах боротьби повстанці Північної Буковини зазнали важких втрат у кадрах. За 1944-1946 рр. загинуло 56 досвідчених діячів, організаторів ОУН, командирів загонів УПА. Серед них 19 з Вашковецького р-ну, 12 - з Путильського, по 7 - з Вижницького, Заставнівського, Кіцманського р-нів [163, арк. 1-2]. Загинув окружний провідник Чернівецької області, колишній член Проводу ОУН Одещини Мирослав Кіндзірсь-

кий (“Степан”), організаційний референт Буковинського проводу ОУН - Олександр Домчук (“Петренко”), пропагандистський референт Буковинського проводу ОУН Іван Лесів (“Олег”). Впали повітовий референт Вижниччини “Галаган”, організаційний референт надрайонного проводу Чернівецьчини “Левко”, родом з Одещини, сотенний політвиховник “Сергієнко”, родом з Вінниччини. Загинули районні провідники ОУН, референт СБ, станичні, кур'єри та інші представники повстанського активу Буковини і всі ці втрати вже ніхто не міг поновити [805, с. 118-135].

Складно і напружено точилася визвольна боротьба українців Закерзоння у структурі **6-ї ВО “Сян”**. Наприкінці 1944 р. на Закерзонні відбулася реорганізація підпільної структури ОУН і навесні 1945 р. створено підпільний Закерзонський край [267, с. 7]. Слід згадати, що офіційно новий польсько-український кордон було зафіксовано 16 серпня 1945 р. на колишній лінії Керзона, визначений 8 грудня 1919 р. Верховною Радою Антанти, яка проходила на північному сході, черед Гродно, Ялоку, Немирів, Брест-Литовськ, Дорогуськ, Устилуг, на схід від Грубешува на захід від Рави-Руської і на схід від Перемишля до Карпат [728, с. 75]. Згідно з домовленостями від 9 і 22 вересня 1944 р., між Люблінським урядом Польщі і урядом СРСР мав відбутися обмін населенням зі Східної Галичини і виселення українців з автохтонних земель до УРСР, яких мешкало на території Холмщини, Перемишльщини, Лемківщини - 701360 осіб [335, с. 419-429].

Акція переселення з Польщі почалася 15 жовтня 1944 р. й проголошувалась добровільною, але таких майже не було, за винятком Холмщини і Грубешувщини, спаленої загонами АК і “Селянськими батальйонами” [210, с. 12, 15].

До початку 1944 р. на Закерзонні ще не існувало відділів УПА. На Холмщині і Підляшші діяли польські боївки, які тероризували українські села. У березні-квітні 1944 р. ними спалено 36 українських сіл, а на Перемишльщині - 20. За даними історика Василя Косика, від серпня 1942 по 1943 р. включно від рук польських те-

рористів загинули 594 українські інтелігенти [729, с. 1283-1284].

Про українські жертви йдеться також у пастирському посланні митрополита Холмського і Підляського Іларіона від 4 квітня 1944 р.: на Холмщині від польського терору загинуло 14 священників, 10 дяків, 5 тис. мирян. На Грубешівщині - 2 тис. українців [393, с. 698]. Польська Армія Крайова, що підпорядковувалась Лондонському уряду, сконцентрувала на цій території близько 15 тис. війська з метою забезпечити доступ до Львова. Для протидії польським силам українці з лютого 1944 р. почали створювати тут перші відділи самооборони.

Варто згадати, що Перемишль був другим після Львова культурним центром українства. У місті мешкало 8302 українці, 25196 поляків і 17345 євреїв. У сільській місцевості Перемишльщини кількість українців становила 79908, поляків 55850, євреїв 21147 осіб [718, с. 155]. У 1941 р. близько 50% учасників похідних груп були уродженцями Перемишльщини, Ярославщини, Сянїччини. Вихідці з Перемишля і Надсяння брали найактивнішу участь у боях УПА за так зване Закерзоння [947, с. 170].

Щодо становища населення Перемишльщини, то воно перебувало у великих злиднях. Тотально пограбоване, не мало чим харчуватися, не було взуття та одягу. Сюди додавалися постійні набіги радянських прикордонників із-за р. Сян та спалювання осель і виселення українців. «Положення цього населення невимовно тяжке, одначе заломання і зневіри не добачається», - писав у звіті аналітик ОУН [268, с. 405].

Діяльність повстанських загонів на Закерзонні носила оборонно-наступальний характер супроти насилля польських боївків. Так, у результаті каральних акцій станом на 3 травня 1945 р. на Перемишльщині польськими боївками убито 522 українці, поляків у відплатних акціях загинуло також 522. Серед них у Бірчу 90 поляків і 179 українців, Дубецько, відповідно, 10/55, Красічині 26/23, Кривчу 6/150, Риботичах 3/13, Онеховичах 9/24 і т.д. [927].

За період із 20 жовтня по 20 листопада 1945 р. польські власті виселили з Перемишльщини десять сіл: Акоманичі, Вередовичі, Вінтовичі, Горохівці, Доровичі та інші [268, с. 364]. Під час виселенських акцій польськими військами було вбито 49 мешканців, поранено 12, арештовано 357, забрано 153 коня, 428 голів худоби тощо [268, с. 377].

3 березня 1945 р. кількост вояків АК на чолі з підпоручником Юзефом Бісом напали на Павлокому, де жили здебільшого українці, й знищили, за різними даними, 320-360 українців [639, с. 303].

Особливо лютували каральні загони, укомплектовані з поляків, виселених зі Східної Галичини. 23 травня 1946 р. до с. Вітошинець прийшла група польського війська близько тридцяти осіб. Розбили церкву, поскидали зі стін ікони, потоптали їх ногами. Один убрався у церковні ризи та співав, інші дзвонили, треті під такт танцювали, і такі випадки були масовими [268, с. 505-506].

Із 699 церков Перемишльської єпархії польські військові зруйнували 346 (50,2%), 245 (35,6%) згодом зайняли римо-католики. Ще близько ста нині використовуються як музеї, православними церквами та іншими установами [686, с. 23].

За період з 20 грудня 1945 р. по 20 січня 1946 р. Перемишльщину виселено на 70%, убито 49 українців, арештовано 357, спалено 290 господарств, згвалтовано 15 дівчат. УПА в обороні сіл звела 31 бій, де загинуло 47 повстанців, поранено 26, польських солдатів убито 39 і близько 40 поранено [184, арк. 4; 268, с. 377].

Один з боїв повстанці витримали 28 травня 1945 р. поблизу с. Воля Крецівська, де розбили відділ близько 150 вояків Війська Польського, з яких 20 убили, багато поранили та спалили польське село Ліцаву Долішню, вихідці з якого відзначились терористичними акціями [268, с. 384-385].

Ще один важкий бій відбувся 6 січня 1946 р. під керівництвом курінного «Коники» за м. Бірча, який внаслідок нескординованих дій закінчився для повстан-

ців трагічно. Повстанці відступили, втративши 23 загиблих і 22 поранених та командира “Коника” [398, с. 201].

На теренах Перемишльщини як найбільш свідомої частини Закерзонського краю боротьба з Військом Польським нагадувала характер українсько-польської війни 1918-1919 рр.

Збройні сили Війська Польського у грудні 1945 р. на Перемишльщині і Лемківщині налічували близько 4700 вояків [267, с. 240-241]. Польські втрати складали з 1 січня по 31 березня 1946 р. 469 вояків убитими, 202 пораненими і 129 полоненими [267, с. 381]. Повстанці знищили 23 залізничних і ґрунтових мости, 12 км телефонних ліній зв'язку, спалили 26 українських сіл, щоб не дістались полякам після виселення людей [267, с. 392].

Водночас Провід ОУН Закерзонського краю у листівках до польського населення пояснював, що не хоче воювати проти польського народу: “Б'ємо тільки бандитів і агентів НКВД, УБП (Ужонд Безпеченства Публічного), ВОП (Войско Охрани Пограніча), ВП (Войско Польське). Хай живе дружба і співпраця українського і польського народів” [267, с. 562]. Визвольний рух на Перемишльщині органічно пов'язувався з Лемківщиною на південному заході, яка складалася з повітових центрів Лісько-Сянік, південної частини повітів Кросно, Ясло, Горлиці, Новий Санч. Тереновою сіткою край був поділений на 8 районів, які до осені 1946 р. творили один надрайон ОУН “Бескид” [180, арк. 1-22].

Восени 1946 р. на західних теренах від т.зв. Дуклянського пасу аж до ріки Попрад утворився ще один надрайон “Верховина” [263, с. 9].

Як і в інших регіонах Закерзоння, польська влада в першу чергу намагалась тут позбутися українців і станом на 2 вересня 1945 р. виселила з Лемківщини 48 сіл. Деякі виселені села зайняло польське населення. У відплату упівці спалили частково 10 польських сіл і повністю порожні обійстя українських сіл, щоб їх не зайняли поляки [267, с. 92].

Для допомоги Лемківщині у травні 1944 р. обласний провідник ОУН Пере-

мишльщини Василь Галаса (“Орлан”) вислав частину кадрів. 15 серпня 1944 р. у лісі біля с. Балигорода почав формуватися курінь УПА Василя Мізерного (“Рен”). Курінь “Рена” складався з 4-х сотень, чоти легкої артилерії та сотні Костя Гіммельрайха [267, с. 112]. Найстаршою повстанською одиницею на Лемківському терені була окрема боївка Василя Шишканинця (“Бір”), яка діяла від 1943 р.

“Рен” здійснив рейд до Чорного Лісу, потім знову повернувся на Лемківщину і утворив т.зв. “трикутник “Рена””, що охоплював територію: з півдня верхів'я Бескиду, із заходу дорога на Сянік-Тісна, на сході і північному сході - ріка Сян. У цьому трикутнику в 1944-1945 рр. функціонувала повстанська республіка. Працювали сільські самоуправи, станиці ОУН, діяли Самооборонні куцові відділи тощо [267, с. 124].

Сотні “Ударники-1”, “Ударники-4” направили у кожне село Лемківщини кращих стрільців, які вишколювали бійців Самооборонних куцових відділів [267, с. 137, 162]. У селах пройшли двомісячний вишкіл понад 500 добровольців. Цікавим з цього приводу є спогад жительки Лемківщини Марини Януш, що мешкає після переселення у с. Стрільківці Борщівського р-ну Тернопільської обл.: “Наша земля, то була українська, де нині заграбастала Польща аж до Жешува (...). Але поляки не вбили у нашому селі нікого, бо були хлопці-повстанці, а в других селах били і грабували” [497; 791, с. 238].

За три місяці липня-жовтня 1945 р. на Лемківщині (надрайон “Бескид”) відбулося 29 боїв УПА з польськими силами. З них найбільші: напад сотні “Б” на Військо Польське кількістю 250 вояків у с. Тисова. Ворог втратив 20 убитими, в т.ч. 1 капітана [267, с. 178].

11 вересня 1945 р. сотня “Зиновія” напала на польський гарнізон кількістю 150 вояків у с. Жогатин. Поляки втратили 45 убитими і 3 старшин [267, с. 180]. 3 жовтня 1945 р. курінь “Б” (ймовірно, “Коника”) здійснив відплатну акцію на польські села Дильонгова, Сельніца, Барківка, звідки боївки грабували і вбивали

українців. У перестрілці убито 40 озброєних поляків і 10 втоплено у р. Сян [267, с. 180]. 8 жовтня 1945 р. повстанці знищили залізничний міст через р. Сян і на р. Ославі, паралізувавши на два тижні виселенську акцію [267, с. 176-177].

Під час блокади радянськими військами західноукраїнських областей узимку 1946 р. на Закерзонні бої йшли динамічніше. Так, 7 січня 1946 р. сотні УПА «Ударники»: «2», «4» і «7» під командуванням «Коника» здійснили наскок на Бірчу, під час якого убито 70 вояків польського гарнізону [267, с. 185-186].

У січні 1946 р. спалено мости на р. Вільшаниця, залізничному шляху Сянік-Самбір на р. Середниця в Ліському повіті, біля с. Стефкова зліквідовано телефонний зв'язок. 1 лютого 1946 р. знищено 10 мостів у Балигородському п-ті. Таким чином виселенську акцію було пригальмовано [267, с. 195].

30 березня 1946 р. сотні «Ударники»: «3» і «5» зупинили спробу виселення мешканців сіл Лукове і Середнє Велике на Балигородщині. У бою з польськими гарнізонними військами убито 106 вояків, 15 поранено, 8 взято у полон [267, с. 199]. 21 березня «Ударники-7» у с. Тирява знищили копальні нафти у с. Тирява Сільна Ліського п-ту [267, с. 199]. 16 квітня 1946 р. повстанці у польському с. Тернава Сяніцького п-ту поламали 150 возів, якими поляки вивозили українців до УРСР [267, с. 203]. 31 квітня 1946 р. забарикадували дорогу завдовжки в один кілометр, яка вела до с. Воля Матяшикова [267, с. 204].

Навесні 1946 р. сотні УПА С. Стебельського («Хрін») і «Мороза» завдали відчутного удару польським військам на станції Лупків на Лемківщині. Станцію спалили, тунель заблокували. В полон потрапило понад 150 польських вояків і їх відпустили. З Варшави і Праги на місце бою прибули кореспонденти світової преси й описали дії УПА [393, с. 784; 607]. Степан Стебельський був легендарною особистістю, сотенним УПА. З осені 1945 до травня 1947 р. звів з ворогом понад 100 боїв. 29 березня 1947 р. здійснив успішну засідку на заступника міністра оборони Польщі Кароля Сверчевського [186, арк. 9-13; 752].

У червні 1946 р. підстаршинська школа ім. «Коника» розгромила польську підстаршинську школу у Корманицькому лісі. До 10 лютого, виборів 1946 р., УПА спалювала опустілі українські села, щоб ними не скористалися польські переселенці [184, арк. 3-4].

Проте УПА Закерзоння не могла протистояти багаточисельним польським військам. Польські дослідники А. Щесняк і В. Шота у книзі «Дорога в нікуди» подають, що загальна кількість військ сягала 120 тис. На кордоні з ЧССР поляки тримали 7 тис. війська [1034].

У боротьбі з УПА брало участь три полки піхоти 3-ї дивізії, один полк легкої артилерії 8-ї дивізії, три полки піхоти і один полк легкої артилерії 9-ї дивізії, три полки піхоти і збірний батальйон 17 дивізії та 6500 вояків Військ Охорони Пограніча [177, арк. 1-18].

Загалом від 15 жовтня 1944 р. до 2 серпня 1946 р. в УРСР переселено близько 482 тис. українців. Водночас з УРСР до Польщі переселено 788 тис. поляків.

Щоб остаточно знекровити повстанський рух на Закерзонні, штаб 9 дивізії Війська Польського на терені Ряшівського п-ту опрацював пропозиції, які були прийняті урядом. Основними з них були такі: «Виселити з терену воєводства на захід усіх українців та мішаних родин і поляків, які допомагали бандитам (...) аби на виселеному терені не залишилося нічого такого, з чого могли б скористатися бандити (...). Голод мусить бути союзником війська у боротьбі з бандами, а взимку - мороз (...). Заселення підукраїнських теренів польським населенням» [210, с. 79].

Під час виселення українців міністр національної оборони ПНР маршал П. Жимерський звернувся з листом до міністра оборони ЧССР Л. Свободи про закриття кордону зі Словаччиною. Акцію назвали «Вісла» і вона мала початися з 20 квітня 1947 р. й тривати 2 місяці. Аналогічний лист відправлено міністру оборони СРСР генералу армії Булганіну [210, с. 79; 820].

Водночас за смерть Кароля Сверчевського суд у Варшаві 28 травня 1948 р. присудив до розстрілу 8 повстанців. Серед

них двох з Тернопільщини із с. Дуплиська і Пробіжна Заліщицького та Чортківського п-тів [190, арк. 19].

Польський уряд визначив грошові нагороди для учасників боротьби з УПА. За вбитого упівця виплачували 2 тис. зол., за полоненого зі зброєю - 5 тис. зол. [197; 210, с. 315].

Незважаючи на тактику “спаленої землі” і масове виселення населення, повстанські загони, хоч і поріділи, продовжували діяти. Станом на березень 1947 р. під час операції “Вісла” українське населення захищали 1770 вояків УПА і 720 членів теренової ОУН. За даними командування УПА на Закерзонні під орудою Мирослава Онишкевича, на терені діяло 1390 вояків і невелика кількість теренової ОУН [210, с. 284; 480; 481].

Якщо вірити даним штабу групи “Вісла”, за період із 21 квітня по 7 липня 1947 р. УПА 6-ї ВО “Сян” зазнали наступних втрат: убито 456, полонено 354, вийшли з повинною - 32, смертних вироків виконано - 90, засуджено - 29, чеською стороною передано 6, з радянського боку вбито 16 і полонено 19 осіб. До штабу в Явожно вивезено 388 чол. [210, с. 359].

Як стверджує дослідник Є. Місило, точних даних про арештованих і засуджених українців під час операції “Вісла” не встановлено. За відомостями польського Міністерства Громадської Безпеки (МГБ), за період з 1 січня по 30 вересня 1947 р. арештовано 2444 члени УПА і ОУН, наслідки слідства проти яких були трагічні [267, с. 33].

У результаті операції “Вісла” виселено 140575 українців і членів змішаних сімей із трьох воєводств (Краківського, Ряшівського і Люблінського) й розсіяно у 71 повіті 9 воєводств т.зв. “земель отзисканих” - Білостоцькому, Гданському, Кошалінському, Ольштинському та інших [267, с. 34].

Загальні дані про втрати УПА від час операції “Вісла” неточні. За одними, протягом 20 квітня - 24 липня вони сягали 1334 бійців, в т.ч. 53 (24?) на терені УРСР, 564 полонено, 228 засуджено на смерть. З 17 командирів сотень загинуло 10. За іншими даними - втрати УПА налічували

1837 осіб. На територію СРСР і ЧСРСР перейшло 250 осіб [267, с. 34].

Характеризуючи бойові дії УПА на Закерзонні, відзначимо велику самопожертву і героїзм стрільців в обороні Західноукраїнних українських земель. Споглядаючи, як польська влада нищила і виганяла українців з рідної землі, повстанці захищали своїх рідних і близьких до останньої краплі крові. Об'єктивну характеристику УПА на Закерзонні дав командуючий операцією “Вісла” генерал-майор Стефан Моссор 20 квітня 1947 р. Загальні сили УПА він оцінює приблизно у 2000 осіб, чудово озброєних, серед яких панує залізна дисципліна [197; 267, с. 144].

Характеристику С. Моссора принципово доповнив інший польський дослідник Станіслав Жепські: “Відділи УПА були дуже рухливими, знали знаменито терен і мали піддержку населення. Крім того, УПА мали знаменито розгалужений та добре наладнаний розвідчий апарат, який працював на залізничних станціях, поштових урядах, ба навіть у війську та урядах безпеки й міліції. Власне завдяки йому, вона все мала докладні інформації про плани і дії війська Польського” [658, с. 1021-1024].

Завдячуючи повстанському гарту, дисципліні й організованості, воїни УПА Закерзоння зважилися на героїчний план подолати півторатисячкілометровий рейд до Західної Німеччини й повідомити світові, що Україна бореться. На Закерзонні після виселення українців та переходу повстанців на Захід організована боротьба припинилася [476, с. 1-118; 632].

Виходячи з аналізу бойових дій УПА-“Захід”, відзначимо своєрідну тактику різного рангу повстанських загонів у процесі боротьби. Для куренів і сотень УПА звичними були оперативні маневри на близьких і далеких відстанях, які називалися рейдами. У безпосередніх боях повстанці намагалися виходити з оточення. Бої затягувалися до ночі й на допомогу приходили сотні, які квартирували поблизу. Практикувалися наскоки на гарнізони, у результаті яких ліквідува-

лись невеликі групи противника. Щоб не наражати села на знищення, повстанці уникали боїв у них. Здійснювали диверсії на шосейних і залізничних дорогах, шкодили телефонні лінії зв'язку, нападали на ворога із засідок.

Кожна військова округа УПА мала свої особливості в боротьбі куренів, сотень, Самооборонних кущових відділів, теренових мереж ОУН тощо. Так, 3-тя ВО «Лисоня» (Тернопільська обл.) першою зазнала впливу радянських збройних сил, будучи наполовину безлісою, першою й припинила боротьбу куренями і сотнями у другій половині 1945 р.

Лісисті округи «Буг» і «Говерля» опір сотнями чинили мобільніше і довше у часі. Закерзоння боротьбу з польсько-комуністичним режимом проводило відчайдушно, захищаючи українців від виселення з матірних земель.

Зведення про хід боїв свідчать про надзвичайно жорстокі, криваві дії радянських каральних сил супроти УПА-«Захід». Безперечно, радянські дані не є точними, але з них видна тенденція боротьби. Згідно з нашими підрахунками, на території Дрогобицької, Львівської, Станіславської, Тернопільської і Чернівецької областей діяло 376 повстанських куренів, сотень, Самооборонних кущових відділів та інших збройних формувань визвольних сил, у яких на початковому етапі налічувалось близько 50-60 тис. вояків. За німецькими даними, у лютому 1944 р. чисельність УПА-«Захід» становила 80 тис. Але ці дані явно перебільшені. Зрозуміло, що не всі добровольці були озброєні, вишколені й готові до боротьби у надзвичайно важких умовах. Половина з них згодом розійшлися по домівках і підпали під мобілізацію на фронт до Червоної армії.

Осінь 1944 р. та у весь 1945 рік були періодом найбільших бойових дій УПА. Радянська влада практично слабо функціонувала на значній території, хіба що в обласних та районних центрах. У п'яти областях, за даними радянської сторони, відбулося 4727 боїв і сутичок УПА та теренової сітки ОУН з радянськими каральними силами. Частина з них зафіксо-

вана у такій послідовності: Львівській - 629 боїв, Дрогобицькій - 352, Тернопільській - 323, Станіславській - 158, Чернівецькій - 94 [232, с. 607].

За приблизними підрахунками, у 1944 р. втрати німецької сторони у боротьбі з УПА були наступними: убито німецьких солдатів - 402, угорських - 29, польських прибічників АК - 852, роззброєно німців - 505, угорців - 501.

У 1945 р. убито 4033 учасники каральних експедицій проти УПА, поранено 1115, полонено 63 [219, с. 31-122]. У блокадному 1946 р. загинуло 2734 енкаведисти, поранено 992, полонено 433 [219, с. 123-192]. Повстанські втрати у ході бойових дій сягали у 1944 р. - 530 убитими, 1945 р. - 257, 1946 р. - 297 [219, с. 31-192].

У ході бойових дій загинули провідні кадри ОУН і УПА. Серед них сотенний С. Новицький («Вадим») - інспектор ВО УПА-«Захід» (жовтень 1944 р.); м-р Польовий («Поль»), комендант старшинської школи «Олені» (15 жовтня 1944 р.); курінний УПА «Гамалія» (1 листопада 1944 р.); сотенний УПА Остап Линда («Ярема»); Микола Дутка («Остап») - обласний провідник ОУН на Перемишльщині; Йосип Позичанюк («Шугай») - чл. УГВР.

На Гуцульщині: курінний «Степовий» (січень 1945 р.) - наддніпрянець; сотенний «Черник», курінний «Благий» у квітні 1945 р.

На Тернопільщині: Зенон Голуб'як, провідник ОУН Кам'янець-Подільщини (27 березня 1945 р.); курінний «Крук» - 7 травня 1945 р.

На Буковині: Мирослав Кіндзірський («Степан») - окружний провідник Чернівецьчини (29 грудня 1944 р.), Микола Василюк («Роман») - провідник ОУН Сторожинецького р-ну (13 січня 1945 р.), «Гонта» - Кіцманського р-ну, Дмитро Карাপка («Боярин») - сотенний УПА (28 квітня 1945 р.), Євген Купчанко («Аскольд») - надрайонний провідник ОУН та інші [див. додаток А].

Перебувши блокадну зиму 1946 р., повстанці вийшли з неї загартованою партизанською силою, з набутим досвідом і готовими до боротьби в нових умовах, з

новою тактикою посиленої конспірації, розвідки і пропаганди на довготривалу перспективу.

3.4. ДІЯЛЬНІСТЬ ДОПОМІЖНИХ ПОВСТАНСЬКИХ СТРУКТУР

Визвольний рух УПА-«Захід» складався з багатьох допоміжних структур, які забезпечували йому довготривалість існування, а саме: референтура пропаганди, Служба безпеки, Український червоний хрест, вишкільні табори, господарська референтура та інші, які діяли з підтримкою та участю в них широких мас.

Завдячуючи референтурі пропаганди, ідеї визвольної боротьби активно поширювались і оволодівали українством. Лікарі і санітари Українського червоного хреста лікували учасників визвольної боротьби. Населення через УЧХ залучалося до всебічної допомоги пораненим. Стрільцям готували квартири, прали білизну, хоронили загиблих, складали про героїв перекази і пісні. Господарська референтура забезпечувала повстанців матеріальними і фінансовими засобами боротьби. Структури Служби безпеки, зв'язку і розвідки оберігали учасників боротьби від проникнення у повстанські лави ворожих провокаційних впливів, спроб морального розкладу вояків УПА та підпілля зсередини тощо. Розглянемо їх діяльність докладніше.

Референтура пропаганди і «технічні ланки». Ці структури займалися координацією пропагандистської діяльності та основними елементами ідейно-політичного виховання визвольних кадрів і мас. Референтура поділялася на відділи: організаційно-технічний, пресово-інформаційної служби, вишкільний, масової пропаганди, політичного вихован-

ня. При референтурі пропаганди функціонував Головний осередок пропаганди (ГОСП) з відповідними осередками на крайовому, обласному, окружному та повітовому рівнях [282 с. 488-490; 739, с. 203-216; 943, с. 148-169].

Провід надавав важливого значення друкованому слову, яким мобілізував народ до боротьби з окупантами та розвінчував німецьку і радянську грабінницьку політику [71, арк. 237-238]. Ідеолог збройного підпілля ОУН Петро Федун («Петро Полтава») з цього приводу особливо наголошував: «Кожна наша листівка (...) - це далекобійний снаряд, вистрілений нами в глибокий тил ворога. Дія цього снаряду в пропагандивному відношенні не менш ефективна від дії справжнього, динамічного стрільна, кожне наше революційне видання (...) знищує, так би мовити, «живу силу» противника - відбирає йому людей (...) запалює або зміцнює революційний пожар в середині ворожого табору, в глибокому тилу противника» [379; 391, с. 449].

З початком Другої світової війни Провід ОУН оперативно організував у Західній Україні випуск вищезгаданої націоналістичної преси, завданням якої було об'єднувати визвольні сили для боротьби за незалежність. Це були газети: «Українські щоденні вісті» (Львів), «Самостійна Україна» (Станиславів), «Вільне слово» (Дрогобич), «Стрийські вісті» (Стрий), «Тризуб» (Чортків), «Золотий тризуб» (Калуш), «Воля» (Копичинці), «У бій» (Косів), «Боевик» (Тернопіль), які виступали з возвольних позицій й пропагували національні ідеї. Але 17 липня 1941 р. всі націоналістичні видання в Галичині були заборонені гестапо і на них запроваджено цензуру [728, с. 530; 823, с. 44-48].

Із серпня 1941 р. націоналісти замість заборонених почали друкувати вже нові підпільні видання, але для цього потрібна була велика поліграфічна база. З відступом німецьких окупантів із Західної України Провід ОУН звернувся до низових клітин із закликком формувати матеріальну базу з друкарських машин і при-

ладдя: “По містах у німецьких панів є досить багато майна: пишучих машинок, великих друкарських машин, циклостилів, паперу, фарби, радіюві апарати (...). Вже сьогодні повести належну в тім напрямі розвідку. Мати список цього всього, де знаходиться (по урядах і приватних мешканнях). Наші завдання: в хвилині відступу німців опанувати на певний час міста і все те вивезти” [289, с. 137].

Виконуючи наказ, члени ОУН у Станіславській обл. вивезли три друкарні, 12 друкарських машинок, 7 радіостанцій. У результаті цілеспрямованої спільної діяльності командирів ВО УПА-“Захід” та крайових проводів ОУН на теренах Західно-українських земель створено розгалужену систему підпільних друкарень на основі діючої практики ОУН ще з довоєнних часів. Така друкарня, наприклад, з 1931 р. діяла у с. Конюхів Стрийського п-ту на Львівщині під керівництвом повітового провідника Лева Ребета [456, т. 2, с. 51-52].

Під час німецької окупації з 1942 р. запрацювала друкарня ОУН с. Олесин Бережанського п-ту, яка випускала часопис “Юнак” для молоді. У с. Новосілка Підгаєцького п-ту працювало т.зв. “технічне звено” (редакційна група. - Н.М.) під керівництвом окружного і повітового провідників юнацтва Миколи Фіголя (“Зеро”) і Василя Кардаша, які володіли циклостилевим апаратом і п'ятьма друкарськими машинками. У друкарні співпрацювало п'ятеро підпільників: П. Пушка (“Жук”) із с. Лиса, він же обласний референт організації “Юнак” та крайовий оргреферент, “Бистрий” - окружний оргреферент, Кудря - підрайонова референтка юначок, друкарка і “Друкар” - студент, підпільник [456, т. 2, с. 53].

У цій друкарні друкувалися місячник “Юнак”, “Катехизм ОУН”, “Санітарні вказівки”, “Ідеологічно-політичний вишкіл”, підручник “Топографія”. Після арешту в кінці серпня 1943 р. В. Кардаша підпільники з метою конспірації перевезли друкарське приладдя до с. Мужилів. Але в дорозі їх перестріла німецька поліція й захопили майно.

Пізніше редакцію “Юнака” перенесли у ліси на межі Підгаєцького і Бережанського р-нів, де був створений просторий осередок. Тут працювали провідні ідеологи ОУН Й. Позичанюк, О. Дяків, К. Цмоць та інші. У 1945 р. друкарню енкаведисти розконспірували [456, т. 3, с. 54; 759, с. 945-946].

Наступна друкарня “Прага” під час німецької окупації діяла у с. Мокротин Жовківського п-ту. Звідти її перенесено до Щирця поблизу Львова [456, т. 2, с. 55]. Друкарню організували в типового галицького нуждаря, який не цікавився політикою. Її побудували у сараї під січкарнею розміром 6х10 м. Тут друкувався орган Проводу ОУН часопис “Ідея і Чин”. Цинк для друкарні діставали з Львівської друкарні “Атлас”. Папір привозили зі Львова, Станіславова, Золочева, Коломиї. Фарбу купували у Кракові. “Прага” існувала два роки і була розкрита чисто випадково, коли до господаря зайшли два поліцаї [282, с. 484; 878, с. 55-64].

У 1940-1943 рр. оперативно працювали підпільні антинімецькі друкарні у с. Залісся Коропецьке Бучацького п-ту, Стара Ягільниця на Чортківщині, на одному з хуторів біля м. Козови на Тернопільщині, у Ходорові на Львівщині та інших місцях. Найбільшою в УПА-“Захід” була друкарня у Миколаєві над Дністром. Вона виконувала друкарські роботи у трьох кольорах, за її діяльність відповідав Микола Палідович (“Карпатський”). Підпільники вкопали друкарню в природний пагорб і зробили з неї три довгих підземних виходи. Друкарня діяла до половини 1945 р. й видавала часописи “Ідея і Чин”, “Перець”, “За вільну Україну” [456, т. 2, с. 56; 610; 655].

У 1945-1946 рр. окрему велику друкарню ОУН засновано у с. Бишки Бережанського п-ту, яке було центром визвольного руху не тільки УПА-“Захід”, але всієї України. Це був новий видавничий осередок. Друкарня проіснувала цілий 1946 рік і не була розкрита. До речі, у червні 1946 р. до Бишок прибув Роман Шухевич і два тижні квартирував там та провів інспекцію 3-ї ВО “Лисоня” між селами Бишки і Жуків. Його супроводжува-

ли командир округи майор “Бондаренко”, сотенний “Рен”, провідник Григорій Голяш (“Бей”) та інші [456, т. 3, с. 67; 670].

Відповідними друкарнями розпоряджалась 4-та ВО “Говерля”. У тактичному відтинку “Чорний Ліс” виходив журнал під однойменною назвою, де описувалися бойові дії куренів “Підкарпатський”, “Скажені”, “Дзвони”, “Месники”, “Смертоносці” та інших. Головним редактором у Чорному Лісі працював визначний повстанський поет Михайло Дяченко (“Марко Боеслав”). Видання друкувались циклостилєвим методом і в січні-лютому 1945 р. мали логотип “З друкарні ім. С. Петлюри в Станиславові” [456, т. 3, с. 69; 610].

На терені ТВ “Маківка” у с. Уличне діяла друкарня Івана Климівка (“Легенда”), на Коломийщині - “Смерть Сталіну”. Там видавалася газета “Шлях перемоги”. У Чернихівському лісі біля с. Серет працювала друкарня ОУН ім. Якова Бусола (“Київський”) під керівництвом крайового проводу ОУН “Поділля” [456, т. 3, с. 74]. Багатим на видання характеризувався видавничий осередок у с. Бряза Болахівського р-ну та інші [610, с. 1067-1068].

Деякі друкарень Провід ОУН організував на Закерзонні. У с. Війське Сяницького п-ту біля Перемишля її змонтували, привізши устаткування з Дрогобича. За друкарню відповідав провідник ОУН Перемишльщини Семен Левицький із с. Бишки Бережанського п-ту. Після його арешту гестапівцями - Василь Галаса (“Орлан”), референт пропаганди проводу ОУН Закерзонського краю та заступник Ярослава Старуха (“Стяг”). Потім друкарню, коли їй загрожувала розконспірація, перенесли до с. Тисова. У друкарні було надруковано багато листівок, що розповсюджувались серед червоноармійців, поляків та під час рейдів [610, с. 1067-1068].

Найбільша підпільна друкарня на Закерзонні розташовувалась на місці постою Голови Проводу ОУН Ярослава Старуха (“Стяг”) на Томашівщині, де головним редактором був поет Петро Волош-Василенко (“Гетьманець”, “Полтавець”) з Яготинського р-ну на Полтавщині [760].

Друкарня належала крайовому проводу ОУН. Тут були надруковані спомини учасників боротьби на Закерзонні “Під бойовими прапорами УПА в боротьбі за волю”, вірші Петра Волош-Василенка під назвою “Мої повстанські марші”, перевида-но поему “Гуцульський курінь” Олесея Бабія. “Технічне звено” впало разом з криївкою крайового проводу ОУН Закерзонського краю Ярослава Старуха (“Стяг”) 17 вересня 1947 р., коли було виявлено його постій. Наступного дня Я. Старуха витягнули неживим і з ним трьох членів технічного осередку “Вулкан”, до якого входило вісім осіб [210, с. 431-433].

Друкарня діяла також у надрайоні “Бескид” на Лемківщині в околиці с. Бук під керівництвом надрайонного провідника ОУН Степана Голяша (“Мар”), малюнки у ній виконував Михайло Черешньовський (“Петро”) [456, т. 3, с. 61].

“Технічне звено” виконало “Звернення до чехів і словаків”, посвідки селянам на отримані харчі, які повстанці зобов'язувалися повернути після проголошення незалежної України [255].

Прибувши восени 1945 р. на Лемківщину, члени Проводу ОУН Д. Маївський (“Тарас”) із шефом штабу УПА Д. Грицаєм (“Перебийніс”) взяли з собою по одному примірнику видань і відправились на Альпійську конференцію ОУН. Але 19 грудня 1945 р. під час переходу кордону Д. Маївський загинув, а Д. Грицай покінчив з життям у празькій в'язниці.

На Закерзонні діяли також пересувні “технічні звена” у різних селах, лісових криївках і навіть при сотнях УПА. На Ярославщині “технічні звена” називалися “З друкарні ОУН”, “З друкарні ОУН ім. Сурмача”, “З друкарні УПА ім. Петра Волош-Василенка” та інші [456, т. 3, с. 65].

Два “технічні звена” діяли в холмсько-подільській окрузі ОУН [456, т. 3, с. 66]. Відоме “технічне звено” на Закерзонні при курені УПА “Залізняка” під керівництвом отця Адама Слюсарчика - капелана УПА. Отець постійно переносив з собою циклостилє і машинку для друку й видав близько 40 різних листівок тисячними накладами [456, т. 3, с. 67].

Референт пропаганди Проводу ОУН Петро Дужий стверджував, що на початку 1945 р. на теренах УПА-«Захід» функціонувало близько 30 друкарень з різною матеріальною базою.

Він же очолював референтуру пропаганди Проводу ОУН у 1944 - першій половині 1945 рр. Її база називалася «Зелений Гай» і розташовувалась у Новострілицькому р-ні Дрогобицької обл. та охоплювала села Дев'ятники, Юшківці, Голдовичі, Ятв'яги, Бертешів, Вибранівка, Кологури, Репехів, Ліщини. «Зеленому Гаєві» безпосередньо належало дві друкарні. Перша в Бертешеві під назвою «Вінниця», друга у с. Юшківці імені «Легенди». До «Зеленого Гаю» передано також друкарню «Прага» [656, с. 378].

Для поширення визвольних ідей ОУН намагалась використовувати також радіопередачі. У 1939-1941 рр. організація мала передавачі у Перемишлі, Куликівському р-ні, біля Львова, у Чорткові або Рогатині.

ОУН закупила в польських громадян за 45 тис. зол. короткохвильовий радіопередавач. Спеціалісти змонтували радіостанцію біля с. Ямельниця на Сколівщині Львівської обл. [442; 870, с. 811-817]. Восени 1943 р. після багатьох спроб радіостанція заговорила в радіусі передач 1000 км. У 1944 р. з Відня привезли значно сучасніший передавач і радіус дії радіостанції збільшився удвічі [442; 456, т. 3, с. 945-946].

Радіостанція називалася «Вільна Україна» - у ряді випадків «Самостійна Україна» під криптонімом «Афродита» і її передачі звучали українською, російською, англійською і французькою мовами. Тексти французькою і англійською начитував бельгієць А. Газенбрукс («Західний»). Але радіостанцію запеленгувала оперативна група Сколівського райвідділу НКВС та резервна рота 330 полку і вона припинила існування [592, с. 232-234; 825; 870, с. 811-817].

Під час визвольного руху на терені УПА-«Захід» Провід ОУН, крім звичайних друкарень, започаткував крупні видавничі осередки, які існували при крайових проводах ОУН. У Львівському крайовому

проводі осередок перебував під керівництвом З. Тершаковця («Федір») в Іллівських лісах, Станіславському - під орудою поета М. Дяченка («Марко Боеслав») у с. Височанка Калуського р-ну, Закерзонському краї - під керівництвом згадуваного Я. Старуха («Стяг») у Томашівських лісах [649, с. 3-14; 724]. При крайовому проводі «Поділля» осередок заходами Мирослава Гука («Косач») діяв у м. Товсте Тернопільської обл. При Коломийському окружному ОУН у січні 1943 р. з'явилася друкована газета «Мечем», видана стараннями Артемізії Галицької («Мотря») як орган Буковинського проводу ОУН. Наклад складав 2 тис. примірників, з яких 1,5 тис. відправили на Буковину, решту залишили у розпорядженні Проводу ОУН. У журналі друкувалися провідні діячі ОУН Буковини «Луговий», «Кобзар», «Мотря» та інші [282, с. 24].

У 1944 р. в Проводі почали видавати газету «Повстанець Гуцульщини», яку поширювали у гірській частині Буковини. Її редакція працювала у с. Краснолілля Косівського р-ну у складі «Марини» з Миколаєва та «Богдана» з Чернівців [282, с. 145]. Частину матеріалів друкувала підпільна друкарня у Чернівцях, що функціонувала по вул. Краснодарській [944, с. 57].

У 1948 р. надрайонний провідник ОУН «Черемшина» організував у лісі біля Берегомета друкарню. Шрифт для неї допоміг придбати працівник Путильської районної друкарні Прокіп Фрай. Після цього Прокопа арештували [208, с. 38].

Випускався також підпільний листок «Вісті» формату А-4, станом на 1 січня - 30 квітня 1949 р. підписаний як «Буковинський осередок Інформації Організації Українських Націоналістів». Постійний день 1 травня 1949 р., надрукований у друкарні ім. Федьковича у Чернівцях [208, с. 40]. У цій же друкарні надруковано «Радіовісті» за липень 1949 р. про події у світі. У кінці листка додано: для селянського середовища [208, с. 41].

Референтура пропаганди націлювала підпільну мережу ОУН збирати тексти ворожих відозв, листівок, газет з фальсифікаціями боротьби тощо [96, арк. 159-

160]. Видавала інструкції щодо загострення чуйності й обережності, посилення уваги під час несення стійок, стеж, розвідки, контролю. Розробляла пам'ятки щодо методів ворожої пропаганди і провокацій. Наголошувала на принципах підбору псевд: не вживати псевда, які ганьблять повстанців, - як "Горлоріз", "Різун", "Лайдака", "Кат", більшовицького й німецького походження, - як "Вишинський", "Сталін", "Берія", "Фріц", не вживати імена провідників "Стецько", "Легенда" [98, арк. 262-263; 268, с. 809].

Серед упівців, населення та теренової сітки ОУН масовим накладом розповсюджувалась листівка під назвою "За що бореться Українська Повстанська Армія УПА?". У листівці йшлося, що УПА бореться за УССД, "щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі, проти російського комуністичного й більшовицького націонал-соціалізму, за безоплатну передачу землі селянам Західно-українських земель (...), справедливу оплату праці, за вільну торгівлю, соціальне забезпечення, свободу слова, друку, думки, переконання, світогляду" тощо [218, с. 17-21].

Як відомо, у 1944-1946 рр. виходив офіційно часопис "Ідея і Чин". У 1946 р. на зміну йому з'явився орган УГВР "Самостійність". Під час виготовлення 2-го номера його захопила спецбоївка МВС і це змусило заснувати часопис під назвою "Бюро інформації УГВР", який видавався до 1951 р.

Ще цікаві ключові видання Проводу ОУН "За самостійну Україну" (1941-1943 рр.) - 9 номерів, "За Українську Державу" - орган крайового проводу Західно-українських земель (1944-1945 рр.) - 10 випусків, часопис "Юнак" - 16 чисел, орган Осередку пропаганди Карпатського краю "Пропагандист" (1945-1947 рр.) - 6 номерів, "Український робітник" (1946-1947 рр.) - 7 випусків, "На зміну" (1946-1951 рр.) - 9 чисел. У Львівському осередку заходами Осередку пропаганди побачили світ 4 номери "На чатах" та інші [391, с. 638-639].

Друкованим органом 2-ї ВО "Буг" було видання "Стрілецькі вісті", які побачили

світ 15 квітня 1944 р. за редакцією Ігоря Сушка. Перше число вістей називалося "Помста". У 1944 р. "Стрілецьких вістей" вийшло 27 чисел і 1945 р. - 10. Від імені 2-ї ВО "Буг", яка вже не існувала у 1947-1951 рр., видано три номери "Літопису УПА" [284, с. 22; 283, с. 44-48].

Головними дописувачами вищеназваних органів Проводу та підпільних видань були провідні члени ОУН - Яків Бусел ("Дніпровий"), Ростислав Волошин ("Борисенко"), Іван Гриньох ("Діброва", "Коваленко"), Йосип Позичанюк ("Дмитро Шахай"), Осип Дяків ("Горновий"), Петро Федун ("Петро Полтава"), Мирослав Прокоп ("Садовий", "Вировий") та інші [346-350; 354-355; 356-358].

В організації пропагандистської діяльності та мобілізації мас до боротьби значне місце посідали твори відомого теоретика збройної боротьби ОУН Осипа Дяківа ("Горновий"). У його статтях "Перспективи нашої боротьби", "Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили українського народу", "Яка філософія зобов'язує нас" та інших аналізуються причини невдач української революції 1917-1920 рр., ідейні основи майбутньої перемоги ОУН у боротьбі за УССД як носія визволення і дружби народів. Автор наголошував на великому внеску ОУН у розбудову УПА, розвінчував СРСР як країну найжорстокішого гноблення народів тощо. Друкарні ОУН передруковували статті Осипа Дяківа і Провід їх поширював серед загалу та використовував в ідейно-політичному вихованні народів [359, с. 408].

Одним з ідеологів українського націоналізму на теренах УПА-«Захід» був Йосип Позичанюк ("Дмитро Шахай"), уродженець Вінницької обл., письменник і журналіст, чл. УГВР. Належав до тих, що формували ідеологію визвольної боротьби ОУН, УПА. У статті "Тактика щодо російського народу" він наголошував, що УПА бореться не з російським народом, а з більшовизмом за "знищення паразитарного класу більшовицьких вельмож, більшовицької тюрми народів, за конкретну українську незалежну демократичну державу".

Автор переконливо застерігав щодо надії на зовнішню допомогу й писав: “Тільки знову можна сміливо твердити, що ніяке зовнішнє втручання ніколи не буде піддержувати ідею УССД. Воно підтримуватиме Польщу “од можа до можа”, підтримуватиме Кавказ, підтримуватиме російський націоналізм в особі відповідних російських Бадоліо, чи на зразок старих Денікіних та Врангелів, тільки не УССД через низку достатніх політичних причин” [249, т. 8, с. 215].

Ідеолог передбачував події на півстоліття вперед: “демократизацію може підтримати російський народ при умілій нашій тактиці”. Йому належав прогноз, що в Україні можуть перебрати ініціативу кадри КП(б)У, ЛКСМУ, оформившись у певну політичну формацію: “І переберуть вони її з конечности не зійшовшись у політично-тактичній лінії з ОУН” [249, т. 8, с. 246].

Й. Позичанюку належать тактичні установки в галузі ідейної пропаганди. Як вихідцю з підрадянської дійсності йому були відомі прийоми і методи більшовицької пропаганди. “Ідейна атака на більшовизм, - наголошував Й. Позичанюк, - мусить вестись (...), бодай рівноцінно більшовицькій школі, вивертаючи його з самого нутра, влучно демаскуючи саму його суть, б'ючи його ж теорією, користаючи з усіх його слабих, протиріч і парадоксальних розбіжностей, яких не бракує” [244, т. 8, с. 24; 877].

Наступний автор Мирослав Прокоп (“Вировий”) у статті “Україна та Росія (сучасний стан, ставлення проблеми і перспективи)”, опублікованій в офіційній ОУН(б) “Ідея і Чин” за 1942 р., про ставлення до російського народу також відзначав: “Ми не виповідаємо війни російському народові, а московському імперіалізму й закликаємо російський народ боротися за свободу рідної держави” [261, с. 145].

Референт ГОСП Яків Бусел (“Галина”) у “Пропагандистській інструкції про роботу серед населення” у 1943 р. наголошував на особливостях бесід, інформацій серед населення. Не варто говорити про потребу боротьби за Україну загальну, а

давати масам “нашу конкретну програму”. Щодо промов, пам'ятати, наша історія - це не лише муки, сльози, поневіряння - це також велич Київської держави, Козацької доби - це великий народний здвиг 1917 р. [276; 344, с. 1-48; 786, с. 124].

Визначним майстром слова і нескореної повстанської публіцистики був П. Федун (“Петро Полтава”), який від 1945 р. очолював референтуру пропаганди Проводу ОУН - Головний осередок пропаганди (ГОСП), політичний відділ ГВШ УПА та Бюро інформації УГВР. Редагував періодичні видання збройного підпілля ОУН “Ідея і Чин” (1946-1947 рр.), “Самостійність” (1946-1947 рр.), “Бюро інформації УГВР” (1948-1951 рр.)

“Петро Полтава” високо цінував роль публіцистики в боротьбі. У листі до Василя Кука Ч. 4/51 від 20.08.1951 р. він писав: “Дуже негативно відбивається на нашій пропагандивній роботі брак авторів. Прошу взяти до уваги, що в нашій публіцистиці ми від ряду років не маємо ні одного нового автора” [93, арк. 13].

Федун вимагав, щоби підпільник, який може щось “написати”, використовувався в “характері таких кореспондентів” [93, арк. 13].

Для підвищення ідейно-теоретичного рівня підпільників за ініціативою П. Федун провадилися політичні заняття. Кожен з них конспектував праці націоналістичних ідеологів та з історії України. Для підпілля видавалися “Збірники вишкільних матеріалів” з працями підпільних публіцистів. У 1948 р. Крайовий осередок пропаганди Карпатського краю видав чотири частини “Збірника”, до яких включив праці “Петра Полтави” “Елементи революційності українського націоналізму”, “Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу”, “Передпосилки поширення нашого руху в умовах більшовицького СРСР” та інші [82, арк. 273-354]. Творчий доробок Петра Федун складається з-понад тридцяти статей, у яких автор характеризує різні аспекти проблематики повстанського руху, джерела походження його моральних і мате-

ріальних вартостей. Автор уміло використував цитати радянських партійних ідеологів і розбивав їх своїми контраргументами. На основі економічного аналізу стану України в СРСР зробив висновки, що «Україна являється такою самою колонією СРСР, як Індія колонією Великобританії» [391, с. 81].

У праці «Елементи революційності українського націоналізму», яка видавалася 5 разів у 1946-1950 рр., «Петро Полтава» стверджував, що «ОУН перша і єдина дійсно соборницька організація українського народу», що «Програма ОУН на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН включала у себе всі найсучасніші, найпередовіші здобутки як людської думки, так і практики народів у всіх майже галузях: політичній, суспільній, економічній, культурній» [378; 391, с. 123, 140].

Автор критикував негативні риси української ментальності, які актуальні й сьогодні: «брак зацікавлення громадськими загальнонаціональними справами, невміння думати загальнонаціональними громадськими категоріями, неспроможність піднятися до рівня загальнонаціональних інтересів і ідеалів» [391, с. 125].

Ідеолог опрацював вимоги до членства ОУН в умовах боротьби: «Членом ОУН не може бути перший ліпший під оглядом характеру українець. Це люди готові за Україну вмирати. Ними можуть бути лише люди сильної волі, стійкого характеру, люди дисципліновані і відважні (...). Поганий той чл. ОУН, який не вчиться, не працює над собою. Член ОУН - підпільник, завжди мусить бути прикладом патріотизму, революційної дисциплінованості, громадської солідарності і чесності для всього свого оточення» [114, арк. 238-284; 391, с. 141].

У праці «Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу», що періодично видавалася у підпіллі в 1946-1950 рр., Петро Федун пише: «Концепція Самостійної України зробилася також як результат гіркого історичного досвіду українського народу» [391, с. 144].

Боротьба за Україну є частиною того великого історичного процесу, який про-

ходить у цілому світі і є «цілком закономірним явищем». «Концепція Самостійної України своїм політичним вістрям спрямована проти СРСР, проти більшовицької тюрми народів» [391, с. 185].

На звернення радянської влади до воїнів УПА в жовтні 1944 р. працівники референтури пропаганди на території Станіславської обл. склали відповідь: «Називаєте нас гітлерівськими запроданцями, німецькими наймитами і т.д. Проте, яке наше ставлення до гітлерівської Німеччини, знає увесь український народ, знає цілий світ. Гітлерівська Німеччина такий самий ворог України як і сталінська Росія (...). Це ви підписували всякі союзи з Німеччиною. Це ви віддали були Україну на поталу гітлерівській Німеччині. Отже, прихвостнями Гітлера не ми, а ваш проклятий Сталін» [307, с. 148-149].

Пропагандисти ОУН оперативно реагували на історичні дати, які збігалися з визвольною боротьбою. Наприклад, до 300-річчя початку повстання під проводом Богдана Хмельницького, в одній із листівок запитували: «Чому повстання 1648 р. було переможним?». Відповісти на запитання мав читач: «Тому що визвольної боротьби ніхто не може знищити» [206, арк. 1].

Крім публіцистів, ГОСП мав у своєму розпорядженні поетів, літераторів та мистців. Так, Михайло Дяченко («Марко Боеслав») у своїх віршах відтворював повстанську героїку, надзвичайну відвагу членів підпілля і українського народу. Редагував «Шлях перемоги» (1947-1950 рр.) і журнал «Чорний Ліс» (1947-1950 рр.), виконував функції крайового референта пропаганди Карпатського краю. На Закарзонні загинув поет Мирослав Кушнір з Підгаєччини. У Борщівському р-ні впав поет Василь Андрійчук («Максим»), він, як і «Марко Боеслав», у своїх віршах скромно і безпретензійно описував повстанські будні надзбручанського краю [783]. Визначною літераторкою була Богдана Світлик («Марія Дмитренко») та інші [538; 539; 789, с. 60-88].

В УПА-«Захід» працювали десятки умільців, які своїми малюнками, виробами,

світлинами пропагували визвольну ідею та побут УПА. Серед них вирізнявся на Закерзонні згаданий раніше майстер-різьбяр Михайло Черешньовський (“Петро”). Він виконував маленькі поштівки з нагоди Різдва Христового і Великодня, жетони на “Бойовий фонд”, тематичні малюнки, присвячені героям визвольної боротьби з циклу “Постаті нашої революції”, карикатури з життя УПА і одну з них навіть на себе, де він сидить з різцем над куском дерева у криївці. Біля нього коптить лампа. На голові у розбурханому волоссі сидить миша, а на плечах друга. Третя стала на задніх лапках і приглядається до праці людини. Внизу підпис: “Це я зі своїми приятелями. Здоровимо з Різдом! Ваш Петро”.

Михайло Черешньовський був референтом “технічного звена” при надрайонному проводі ОУН Лемківщини. Закінчив школу мистецтв у Кракові. У повстанській республіці Перемишльщини зробив форми для мила з написом “Фабрика мила УПА”. Мило мало збут. Про нього говорили поляки, словаки, що бандерівці мають свою фабрику мила.

Опинившись пізніше на Заході, Михайло Черешньовський став знаним скульптором, автором відомих у західному світі монументів: Бандері, Шухевичу, Петлюрі, Коновальцю, Лесі Українці та іншим [609, с. 159-162].

На розвиток повстанської ілюстрації, графіки, листівки мала вплив графіка волинського майстра Ніла Хасевича. Його твори віддзеркалюють шляхи, якими йшла визвольна боротьба українського народу. На його працях, повсюдно поширених на теренах УПА-“Захід”, училися місцеві майстри “технічних звен” [615; 384, с. 10]. Про роль мистецтва й літератури у визвольній боротьбі яскраво висловився Ярослав Стецько: “Коли українське визвольне підпілля вилонило крім провідників, бойовиків, командирів, державно-політичних керманічів і пропагандистів, також поетів, митців, графіків - це значить, що українська визвольна боротьба прийняла найвищі форми змагу з гнобителем” [387, с. 438].

Виходячи з ідейно-політичних функцій, які виконували осередки пропаганди ОУН, НКВС-НКДБ намагались їх якнайшвидше розконспірувати і знищити. За відкриття підпільної друкарні влада щедро винагороджувала чекістів і негайно інформувала про це вищі інстанції. У 1945-1951 рр. ОУН володіла десятками інтенсивно працюючих друкарень, які під час облав та провокацій були розкриті [608, с. 1067-1068]. Так, 9 грудня 1945 р. енкаведисти розкрили друкарню біля с. Скварява-Нова Жовківського р-ну. У криївці вчинили опір три дівчини й підірвалися гранатами. З криївки забрали один копіювальний апарат-ротатор, близько 6 тис. сторінок різних документів, 50 кг паперу, зброю і набої [697, с. 7].

Багато законспірованих друкарень впало під час “великої блокади” 1946 р. Так, 5 лютого 1946 р. розконспіровано друкарню ОУН у с. Шумляни Підгаєцького п-ту на Тернопільщині у селянина Михайла Панаса. На вимогу вийти з повинною у криївці пострілялися друкарі “Мирон”, “Степан” і “Богун”. Енкаведисти вилучили 2 друкарські верстати, верстат для розрізання паперу, 240 тис. повстанських листівок, 150 книг, 157 брошур, архів ОУН за 1944 р., 2 ручних кулемети та іншу зброю [311, с. 142; 697, с. 8]. На початку лютого 1946 р. в цьому ж районі у с. Боків енкаведисти напали на слід друкарні у мешканця В. Когута. Господар застрелився. Карателі забрали друкарський верстат, 40 кг шрифту, 10 кг фарби, 20 кг паперу і зброю [697, с. 9].

10 лютого 1946 р. енкаведисти захопили друкарню ОУН у с. Озеряни Борщівського р-ну Тернопільської обл. у господарстві Ганни Кошелі. З криївки вилучили друкарський верстат марки “Американка”, шрифти та листівки і брошури. Ця друкарня була заснована 1944 р. й існувала два з половиною роки. Організував її повітовий провідник ОУН М. Татарнюк (“Хорив”). Свою продукцію друкарня конспірувала під криптонімом “Вінниця” [782, с. 77-80].

5 або 18 лютого 1946 р. облавники викрили друкарню у с. Деренівка Буданівського р-ну в господарстві Григорія Позди-

ка 1895 р.н. Три його сини Степан, Григорій, Йосип і дочка Марія загинули за волю України. Друкарню у них побудовано 1941 р. на глибині 6 м. Облаштували 2 кімнати заввишки 2,5 м, навіть провели світло від Янівської ГЕС. Друкарня виготовляла брошури: “Радянський патріотизм”, “Наша відповідь”, “В новій дійсності”, “Сталінсько-більшовицький імперіалізм”. Чотири співробітники, які у ній працювали, залишили друкарню до її розкриття. Енкаведисти забрали архів, журнал реєстрації видань [553, с. 192; 697, с. 9].

Бували випадки, коли навіть студенти виготовляли саморобні кліше й продукували на них листівки. Колишній студент Львівського політехнічного інституту Василь Бучковський (1929 р.н., с. Іване-Пусте Борщівського п-ту) на товстому шарі гуми від подошви вигравіював текст листівки “Гімн поневолених народів” і друкував сотні листівок. Потім сконструював друкарський пристрій, на якому з окремих літер можна було набрати тексти будь-якого змісту. Зі своїми друзями з рідного села, які вчилися у вузі, - Володимиром Чубеєм, Зиновієм Мішкою та Михайлом Підгірняком з Мельниці-Подільської - розклеїли листівки у Львові. Згодом емдебісти викрили групу В. Бучковського і всіх арештували. Під час допитів В. Бучковський вистрибнув з вікна третього поверху будинку Львівського ОУ МДБ і на все життя важко покалічився [781, с. 289-290; 998, с. 182].

Підпілля ОУН закуповувало необхідні матеріали через своїх прихильників, доставляло з державних радянських друкарень шрифти, папір. З цієї причини заступник міністра державної безпеки УРСР генерал-майор Поперека 4 квітня 1949 р. подав доповідну записку: “Про проникнення оунівців у типографії та друковані органи Західних областей Української РСР”.

Емдебісти викрили пропажу шрифтів у районних друкарнях м. Коршів Станіславської обл., Поморяни Львівської обл., Заліщики Тернопільської обл., звідкіля симпатички ОУН постачали їх для підпільних друкарень [697, с. 11].

Останні друкарні ОУН впали у 1949-1951 рр. Так, 8-10 жовтня 1949 р. під час операції на межі Славського, Сколівського, Підбузького, Боринського та Турківського р-нів Дрогобицької обл. розконспірували друкарню Дрогобицького окружного проводу ОУН імені Ю. Лопатинського. У друкарні загинув художник “технічної ланки” “Омелян” з Перемишлянського п-ту [697, с. 14].

У березні-травні 1949 р. під час арешту референта пропаганди Надвірнянського надрайонного проводу ОУН Дмитра Черевка (“Промінь”) емдебісти виявили керовану ним друкарню, яка конспірувалася під криптонімом “Київ”, “Київ-Львів”, “Львів-Київ-Дрогобич”, “Дрогобич-Станіславів-Чернівці”. Друкарня отримувала вказівки від “Марка Боеслава”. За рік віддрукувала 12 тис. різних пропагандистських матеріалів та 6 найменувань брошур. У друкарні вилучено 4 друкарські верстати, 55 кг шрифту, 5000 примірників брошур [697, с. 16]. Наступну друкарню ОУН розконспіровано у с. Зозулі Золочівського р-ну (14 червня 1949 р.), ще іншу - біля с. Чернилява Краковецького р-ну Львівської обл. (14-15 січня 1950 р.) [697, с. 18-19].

26 грудня 1949 р. емдебісти виявили підпільну друкарню Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН у с. П'ятничани Чемеровецького р-ну. Друкарню облаштували під будинком колгоспниці Віри Васильківської, що мешкала над Збручем. Друкарня виготовляла й поширювала листівки на території Кам'янець-Подільської, Вінницької областей. Під час розкриття друкарні у ній застрелився художник “технічної ланки” Петро Гнибіда (“Тарас”), друкарка Михайлина Голіната (“Тамара”), важко поранена, померла в лікарні м. Оринин [781, с. 283; 785, с. 246-252].

Після падіння друкарні в П'ятничанах підпільники організували ще одну друкарню на хуторі Козаки, що неподалік Кам'янця-Подільського, в господарстві Павла і Лідії Грабовських. Друкарня працювала недовго й була викрита 7 травня 1950 р. [785, с. 250-251].

7 травня 1951 р. оперативники розконспірували друкарню крайового проводу ОУН «Поділля» ім. Я. Старуха («Стяг») у райцентрі Товсте Тернопільської обл. Друкарня функціонувала під будинком Івана і Марії Мотичків під керівництвом референта пропаганди Чортківського окружного проводу ОУН Мирослава Гука («Тригор»). Друкарню у Товстому створювали усіма силами. Бережанський надрайонний провідник «Володимир» дав 10 кг шрифту з власних резервів, крайовий референт «Євген» також знайшов шрифт. Чортківський районний провідник Григорій Кальба («Дарко») дістав фарбу, провідник ОУН Копичинського р-ну Василь Бойко («Книш») передав 10 тис. крб, зібраних на «бойовий фонд».

На друкарню ім. Я. Старуха працювало дві мобільні «технічні ланки». Перша під назвою «До зброї» була у Чортківському р-ні під керівництвом Й. Поздика, інша ім. Петлюри у Борщівському - під орудою В. Гнибиди («Неплюй»).

Крім листівок, випускали журнали «До зброї» і «Хрін», які перетранспортовували у Кам'янець-Подільську, Вінницьку, а звідти у Черкаську і Київську обл. З 1950 р. друкарня ім. Я. Старуха підписувала листівки логотипом ім. Міхновського.

Друкарня впала у зв'язку із захопленням біля с. Дуліби Золотопотіцького р-ну провідників Мирослава Гука («Косач») і Михайла Ярчука («Клим»). 2 травня емдесті захопили на зв'язковій лінії Чортківського окружного провідника ОУН Іларія Сказінського («Крига»), куди він вийшов, щоб зустрітися з «Косачем» і «Климом». Під час розконспірації друкарні застрелилися друкарі Василь Мельник («Хмель») 1927 р.н., с. Кошилівці, Василь Вінтонів («Ясень») 1927 р.н., с. Нагіряни, обидва із Заліщицького р-ну, та Степан Гішка («Славко») 1928 р.н., с. Устя Зелене Коропецького р-ну [783, с. 337-340].

Характеризуючи видавничу діяльність ОУН, слід відзначити, що на сьогоднішній день ще невідомі усі праці, пропагандистські брошури, листівки і звернення, видані осередками пропаганди. Так, одне лише «технічне звено» на Лемківщині за період з 1 жовтня 1945 р. по 20 бе-

резня 1946 р. видрукувало 28 видань у 8463 примірниках на 16394 сторінках. Петро Федун писав, що в 1948 р. видано багатотисячними тиражами близько 70 назв різних брошур. За приблизними підрахунками історика О. Стасюк, на території Західно-українських земель зафіксовано у 1941-1953 рр. близько 100 періодичних видань, 369 тематичних листівок, 752 назви книжок та брошур, але ці дані з часом виявлення нових архівів будуть доповнюватися [55, арк. 1-18; 944, с. 240-374].

Окрім друкованої повстанської продукції, про яку йшла мова вище, Провід ОУН та осередки на місцях, політвиховники військових структур УПА-«Захід» велику увагу приділили індивідуальному вихованню учасників боротьби. Кожен повстанець мав бути не тільки воїном-месником, але й невтомним пропагандистом, натхненником мас. Під керівництвом своїх провідників у глибокому підпіллі повстанці займалися самопідготовкою з історії України та інших предметів. Добре самому знати їх, вміти передавати свої знання місцевому населенню, особливо молоді, - було справою честі кожного підпільника.

Ось перелік предметів з програми вишколу II ступеня, за якими відбувалися навчання. Для підпільників ОУН, 1948 р.: Советознання - 125 год; Українознавство - 115 год; Українська революція - 276 год.

Кожний з цих розділів складався з таких предметів:

Советознання: нарис історії СРСР, нарис історії УРСР, історія ВКП(б), Конституція СРСР і УРСР, критичний огляд літератури УРСР.

Українознавство: історія України, історія світу, географія України, географія світу, історія української літератури, українська мова (граматика).

Українська революція: вишколи - ідеологічний, політичний, пропагандивний, конспіративний, організаційний, короткі відомості з діяльності Служби безпеки [56, арк. 1-10; 57, арк. 73-86].

Під час одного з допитів підпільника Михайла Чернеги («Карась»), який пра-

цював у Кам'янець-Подільській окрузі, слідчий запитав його: “Кому належать п'ять учнівських зошитів із записами націоналістичного характеру? З якою метою їх писав? Де зберігав?” - Михайло відповів, що він, як і всі патріоти-борці, займався індивідуальним самовишколом, вивчав ідеологію української національно-визвольної боротьби, започатковану Є. Коновальцем з 1929 р.

Емдебіст допитувався про назви підпільних посібників, їх авторів та видавців. Його цікавило, хто редагує орган крайового проводу ОУН “Поділля” “Шлях до волі”. Серед паперів звернув увагу на аркуш з “Дванадцятьма прикметами українського націоналіста”, де йшлося про виховання твердих рис характеру українського борця. Потім довго читав інструкцію, вилучену в Михайла, - “Яким мусить бути український революціонер-націоналіст”. Це був великий за обсягом документ, у якому йшлося про моральні засади поведінки українського підпільника-революціонера в гушці народу й давалися цінні настанови. Наприклад: “Коли заходимо до хати, треба бути скромним. Не гордитися зброєю, не робитися перед громадянами великим командиром. Треба чемно привітатися, привітно поговорити, внести в хату ніжність у поведженні, бадьорість, підтримати на душі не брехливими політичними сплетнями, поладивши справу, потрібно скромно попрощатися й відійти.

Ми не можемо домагатися горілки чи доброї страви. Коли дійсно зайшов, треба чемно попросити, отримавши шматок хліба, цибулю, треба бути тим задоволеним, не вимагати від господаря кращої страви. Ні в якому разі не можна самовільно шукати по коморах за салом чи іншим. До старших зберігати чемність, не вдавати великого героя. Жінок шанувати, не говорити при них плюгавостей. Не дозволяти обслуговувати себе.

Для юнаків бути другом, виховником. Чемно і скромно, але цікаво пояснювати нашу боротьбу. Заохочувати їх до неї. Поводитися так, як личить революціонеріві. Не переступати границю моралі. Числитися зі словом. Не бути пустомельним і

грубим, а бадьоро розказувати про нашу боротьбу, в чому вони можуть нам допомогти і якими повинні бути українські дівчата по відношенню до ворога. Не хвалитися, не зраджувати організаційних таємниць.

Дітвору треба любити. Відноситись до неї ніжно. Бо вони - це майбутнє нашої нації. Розказувати у формі казки про героїчні чини революціонерів” [53, арк. 1-15].

Значну увагу інструкція звертала на взаємини повстанців з чужинцями. У кожній країні, - пояснювала, - крім місцевого населення, що стало замешкує на території, є ще люди інших національностей. Крім українців, мешкають поляки, чехи, росіяни, євреї, вірмени, з якими українські революціонери мають нагоду зустрічатися [92, арк. 106-121].

“Треба пам'ятати, що зустрівшись з таким чужинцем, революціонер повинен ставитись до нього так, як личить представникові нашої боротьби. Треба пам'ятати, що чужинці дивляться зацікавлено на того, хто презентує нашу визвольну боротьбу, і тому хоче пізнати наші ідеї. Треба не забувати, що чужинці виносять добре або погане враження, яке передають своїм знайомим.

Наша боротьба спрямована сьогодні проти найбільшого ворога українського народу - московсько-більшовицького імперіалізму” [53, арк. 1-5].

Боротися з когортою відважних, вишкolenих і загартованих довголітньою боротьбою борців ОУН працівникам каральної системи СРСР було надто складно. У безсилій люті вони називали підпільників “бандітами”. Словосполучення “бандподпольє”, “банда ОУН”, “террор”, “грабежи”, “убійство” і т.п. служили засобами приниження, очорнення і компрометації вояків ОУН, УПА, психологічного та морального тиску на їхніх родичів, близьких і знайомих.

Ідейно-політичним вихованням підпільних кадрів ОУН та їх симпатиків на Кам'яниччині займався досвідчений провідник, підпільник-пропагандист, повстанський письменник Хома Мартюк (“Алکید”). Він рекомендував повстанцям

літературу для читання, видану в підпільних умовах, зокрема брошуру «Петра Полтави» «Хто такі бандерівці та за що вони борються», він же складав програму вишколу, наведену вище, роздавав тематику для написання контрольних робіт, організовував усні «іспити» з основних предметів. Власні конспекти підпільник складав під назвою «Шлях до волі», ідентичною з назвою друкованого органу ОУН.

Хома Мартюк писав також для підпільників вірші та оповідання на повстанські теми. Його літературні праці у підпіллі відомі під псевдонімами «Денис Гафійчин», «Д. Гафійчин», «Д. Г.» (на честь матері Гафії). У ті роки у багатьох підпільних виданнях або окремими збірками побачили світ його оповідання «Юні бандерівці», «Вірні сини», «Облога», «Помстив», «Замість вінка на могилу», «Дружність». Переписувались і передавались з рук у руки вірші: «Не здамось», «Зірка», «На шляху до волі», «Над Збручем», «На наших штиках» та інші. Оповідання та вірші Хоми Мартюка прославляли героїку визвольної боротьби ОУН, УПА за свободу і незалежність України. Частина з них нам пощастило знайти серед документів і матеріалів Архіву крайового проводу ОУН «Поділля» в с. Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл., який зберігався у землі до 2004 р. [786, с. 244].

Підсумовуючи значення пропагандистської діяльності ОУН, відзначимо її багатогранність і оперативність в умовах Другої світової війни і після неї. Те, що ОУН, УПА-«Захід» витримали у боротьбі з окупантами, залежало від ідейного виховання борців, в основі якого було гасло «Батьківщина і Бог». У результаті ідейного виховання упівці і члени збройного підпілля характеризувалися високою гуманністю до населення і героїзмом у боротьбі з ворогом. Завдячуючи конкретній пропаганді, борці за волю України чітко собі уявляли її майбутнє, за яке свідомо клали своє життя. Висока дисципліна бійців і підпільників, дух єдності і дружби, жертовність, виняткова хоробрість були їхніми основними елементами, набути-

ми в результаті ідейно-патріотичного виховання ОУН [115, арк. 171-175].

Референтура пропаганди Проводу ОУН в процесі довголітньої боротьби здобула великий досвід у патріотичному вихованні різних верств населення. Характерно, що члени старшої генерації ОУН уміло його застосовували в ідейному протиборстві з опонентами навіть у дев'яностих роках ХХ століття.

Варта гідного подиву винахідливість членів ОУН у створенні підпільних друкарень і формуванні в екстремальних умовах під землею ідейних засад боротьби засобами друкованого слова.

Служба безпеки ОУН. Процес створення СБ був досить тривалим. Один із чільних провідників СБ ОУН(б) в діаспорі Степан Мудрик-Мечник писав, що у міжвоєнний період ХХ ст. у проводі повітурайону вже як правило був референт безпеки. З більшовицькою окупацією 1939-1941 рр. виросла потреба розбудови і вдосконалення СБ. З вибухом німецько-радянської війни ОУН захопила архів Луцького обласного управління НКВС і його матеріали послужили основою для вишколення кадрів есбістів УПА-«Захід».

Можна стверджувати, що організація СБ взяла свій початок від «Народної міліції» 1941 р., яка існувала, наприклад, у Копичинцях [106 арк. 13-18].

Службі безпеки ОУН передувала також Польова жандармерія УПА. Вона користувалася суворим карним кодексом, який визначав смертну кару за дезертирство, розголошення революційних таємниць, втрату зброї, поширення паніки серед загалу, злочинства, завдання збитків населенню, венеричні хвороби, надмірне споживання алкоголю та невиконання наказів.

Уже в 1942-1943 рр. ОУН володіла структурою і кадрами СБ. До них належали референт СБ Проводу ОУН Микола Арсенич («Максим»), референти СБ Закарпатського краю Петро Федорів («Дальнич»), Львівського краю брати Ярослав і Григорій Пришляки та інші. На референтуру Служби безпеки покладалась завдання оберігати членів ОУН, УПА від проникнення в їх ряди ворожої агентури,

деморалізаційних впливів, фактів мародерства, сексотства та інших негативних явищ, які плямували ідею революційно-повстанської визвольної боротьби. Служба безпеки мала окремішній контррозвідувальний апарат і боївки, до яких за рекомендацією ОУН підбиралися найбільш стійкі і віддані кадри. До структури СБ входили дільничні, інспектори, агенти і слідчі та Тереновий організаційний суд (ТОС), який виконував свої обов'язки у відповідності з повстанським карним кодексом [566-569; 781, с. 74].

Для цієї структури ОУН опрацювала відповідну «Інструкцію про організацію окремих ділянок праці СБ», згідно з якою ТОС виносив вирoki за дезертирство, моральну деградацію, очорнення визвольного руху цілеспрямованою пропагандою [275, т. 44, с. 1137-1140].

Радянські каральні органи високо оцінювали Службу безпеки ОУН. У відповідних аналітичних довідках та інформаціях відзначалося, що члени збройного підпілля були досвідченими нелегалами і конспіраторами, кмітливими розвідниками, які уміють швидко орієнтуватися у залежності від складних обставин: «Створена з числа перевірених і найбільш відданих членів ОУН Служба безпеки проводить систематичну і треба сказати умілу перевірку своїх членів з метою виявлення і ліквідації агентури МДБ» [645]. Відзначали, що будучи захоплені в полон, учасники підпілля ОУН відмовлялися на допитах називати свої прізвища, не видавали організаційні зв'язки, адреси явочних і конспіративних квартир [645].

У цих умовах відділи НКВС-НКДБ-МДБ рекомендували застосовувати провокаційні прийоми з так званої «мнімої СБ» - коли під маркою есбістів енкаведисти забирали з собою відповідного члена ОУН та «перевіряли» його на предмет «чесності» в рядах організації. Іноді система «МСБ» спрацьовувала, однак згодом була розвінчана СБ і вже рідко застосовувалась. Служба безпеки у багатьох випадках мала своїх людей, приміром, у Гримайлівському РВ МВС на посаді секретаря райвідділу, в органах міліції Долинського РВ МВС, у

райвиконкомах та інших радянських установах [645].

Першочергову увагу СБ приділяла кадровому забезпеченню своєї референтури, куди за рекомендацією ОУН приймала ідейно загартованих, сміливих і самовідданих борців. Після відходу Миколи Лебеда («Рубан») за кордон Службу безпеки Проводу ОУН очолив М. Арсенич («Максим»), який квартирував на Бережанщині й загинув 23 січня 1947 р. в результаті провокації емдебістів.

Есбісти намагались, щоб районний референт СБ був сильнішим за начальника районного відділу НКВС, а рядові члени СБ - за оперативних уповноважених на місцях [103, арк. 344-382; 781, с. 153-155].

Для підвищення кваліфікації есбісти проходили відповідні вишколи. Наприклад, призначені для 2-ї ВО «Лисоня» вишколювалися у Перемишлянській лісовій школі УПА на Львівщині, де вивчали ідейні засади ОУН, повстанську тактику, методику боротьби з ворожою агентурою, розвідку і контррозвідку, конспірацію, а також історію ВКП(б), зокрема проблеми внутрішньої і зовнішньої політики [433, с. 1-208; 781, с. 153-155].

У липні 1944 року вишколена сотня під проводом заступника Тернопільського референта Служби безпеки Богдана Гавришківа («Гар») перетнула німецько-радянський фронт і вийшла на чортківський оперативний простір [див. додаток Л]. «Гар» організував на місцях структури СБ й призначав для них референтів. Богдана Курдидика («Дік») зі Станиславівщини призначив Чортківським надрайонним референтом СБ, «Ворона» з Козівського р-ну - референтом СБ Заліщицького р-ну. Після загибелі «Діка» 17 лютого 1945 р. його пост обійняв Іван Пінязь («Око») із с. Голгочі Підгаєцького п-ту [782, с. 234-235]. Нелегка ноша визвольної боротьби стала для есбістів найвищим виміром їх любові до України. Тому вони намагались діяти безпомилково, долаючи підкуп, зраду, яничарство і енкаведистську жорстокість [43, арк. 1-86].

Насаджуючи агентуру, НКВС і МДБ у першу чергу намагались залучити до

співробітництва голів сільських рад і колгоспів, актив, за посередництвом якого зміцнювалися першооснови радянської влади. Сексотів підбирали із національно несвідомих людей, духовність яких підупала за окупаційних часів [52, арк. 1-15].

Отримавши з рук більшовиків владу, місцеві вислужники часто готові були мстити кожному за свій колишній безпросвітний стан. Злодіяння їх проти власного народу достеменно зафіксувала Служба безпеки у протоколах, що збереглися в архівах УПА [144, арк. 1-3]. Так, голова сільської ради с. Шершенівка Борщівського р-ну Тернопільської обл. був спочатку симпатиком ОУН. З першим приходом більшовиків став головою сільської ради. Коли повернулися червоні, знову очолив сільраду, закінчивши курси голів сільських рад у Чорткові. Там же 28 серпня 1945 р. підписав заяву агента НКВС під кличкою “Гусенюк” і “№8”.

Інформацію, добуту про бандерівців, “Гусенюк” передавав партприкріпленому Кустову, який працював директором райсоцзабезу. За успішну діяльність НКВС обіцяв “просування по службі”, за що він радий був старатися. Опинившись на допиті Служби безпеки, “Гусенюк” видав більшовицьку агентуру, нав’язану ним, виказав прізвища 10 агентів НКВС, розвідницю Розалію Бурдяковську із Свердловської розвідшколи [146, арк. 1-30; 781, с. 153-154].

Енкаведисти намагалися завербувати сексотів також із середовища колишніх остарбайтерів, що поверталися з Німеччини і перебували у фільтраційних таборах Судової Вишні. Так завербували агента, який народився у с. Більче-Золоте. Після підписки про співучасть у боротьбі з бандерівцями він в оперативному порядку прибув до Борщова у розпорядження начальника РВ НКВС Тищенко. Тут отримав конкретне завдання - стежити за провідниками “Каменем”, “Метким”, “Уласом”, “Олегом”, “Бистрим” та господарствами лідерів станичної ОУН [146, арк. 1-30; 781, с. 153-154].

Нерідко ревними прислужниками новій системі ставали колишні безземельні

селяни. Радянська влада обіцяла їм “золоті гори”. Тож певною мірою їх можна було зрозуміти. Серед таких “довірливих” опинився мешканець з Худіївців (прізвище з етичних міркувань не називаємо. - Н.М.). Народившись у бідняцькій селянській сім’ї, випасав за Польщі газдам вівці. З першим приходом більшовиків виїхав до Запоріжжя вчитися на електротехніка. Під час війни опинився у німецькому полоні. Вертаючи з Німеччини, був арештований спецслужбами радянської влади у Раві-Руській. Тут його завербували на донощицьку роботу в рідні Худіївці. Працюючи на електростанції в Борщеві, у вільний від роботи час ходив з крісом по селу разом з “істребками”. Все, що знав про односельчан, доповідав у НКВС. З його ініціативи вислали на Сибір дві родини повстанців з Худіївців - Василя Зушмана (3 особи) та Григорія Кузика (2 особи). В останнього син Степан перебував у підпіллі. 14 жовтня 1945 року виказав владі осіб, які мали зв’язки з бандерівцями, - Софію Олійник, Параску Зелену, Марію Борщик, Ганну Туз, Марію Дудчак, Богдана Дудчака, Івана Гаврилюка.

Вербуючи агентуру, спецслужби завжди вдавалися до шантажу. Наприклад, Василь Гаврилюк із Сапогова після хвороби в УПА переховувався вдома і з дозволу теренового провідника Сарабуна (“Олень”) вступив на курси трактористів до Борщова. Там його викликали до МДБ й змусили написати заяву на співпрацю. Дали кличку “Особовий”. Попередили, що у разі відмови не видадуть документ про закінчення курсів та дозвіл працювати на тракторі. Гаврилюк погодився, але поінформував про це Службу безпеки [146, арк. 1-30; 781, с. 153-154].

Безперечно, якби збройне підпілля, УПА дотримувалися повної конспірації, то уникнули б багатьох прикрих провалів. Але гіркий досвід боротьби набувався з роками, ціною жертв і власної крові [147, арк. 1]. Крім нав’язуваної системи доносів, органи влади змушували чоловіче населення вступати до так званих “істребительних батальйонів” - “істребків”. До них силою мобілізували тих,

хто не пішов на фронт, або прийшов повинитися, шістнадцятирічну молодь, поляків, які вороже ставилися до українців, несвідому частину населення, злочинний елемент з різних верств, яким був багатий повоєнний час [21, арк. 1-10].

“Істребки” надзвичайно сваволили на місцях. Грабували і били селян, брали участь в облавах на повстанців, чинили погроми і насилля. Повстанська Служба безпеки закликала “істребків” кидати службу, якщо не хочуть загинути як лакеї комуністичного режиму.

“Московсько-большевицькі загарбники поневолили Україну, - йшлося у листівці, розповсюдженій у Надзбруччі, - і в постійно зростаючих розмірах грабують майно нашого народу, топчуть наші національні святощі, нівечать духовно нашу молодь, винищують фізично весь національно свідомий елемент і революційно-визвольний рух українського народу. У цій злочинно-бандитській роботі допомагають їм різної масті вислужники, зрадники українського народу, серед яких не останнє місце займає ви, члени ганебних “істребительних” банд і т.зв. охорон колгоспів.

Рятуючи свою мерзенну шкуру, ви взяли від большевицьких бандитів зброю на те, щоби допомагати їм поневолювати свій рідний український народ, гнати своїх братів у Сибір чи Донбас на каторгу, гнати їх на колгоспну панщину, грабувати у них мізерний доробок, арештувати й насилувати українських жінок, розп'ячувати і деморалізовувати молодь та, врешті, стріляти в плечі оборонців українського народу - українських повстанців. Ставши “стрибками”, ви стали слугами і прихвостнями кровавого МВД-МГБ. Ви стали його спільниками...” [781, с. 303].

У багатогранній діяльності СБ найскладнішою була робота по викриттю провокативних загонів НКВС, МДБ, які чинили масові злочини, видаючи себе за бандерівців [47, арк. 1-28].

У липні 1945 року Служба безпеки на Борщівщині викрила агентурну діяльність випускниці Свердловської розвід-

школи Галини Королівської, яка народилася 1924 р. в с. Гаврилівці Кам'янець-Подільської обл. Три дні есбісти допитували диверсантку. Розвідниця хоч і трималася незалежно, але на всі запитання відповідала чесно. З її поінформованості стало зрозуміло, що розвідшкола готувала кадри для боротьби з бандерівським рухом. У ній навчалися спеціально підібрані українські дівчата з різних областей України. З Вінниччини - 1, Білої Церкви - 1, Чернівецької області - 3. Найбільше було з Кам'яниччини: Гаврилівців - 4, Жванця - 5, Ходорівців - 15 та з інших сіл. Викладацький склад школи був українським під керівництвом Івана Богатиренка. Школа працювала за скороченою програмою, розрахованою на п'ять тижнів. Останній випуск нараховував 213 слухачок. Диверсанток навчали усіх премудростей шпигунського ремесла [128, арк. 1-5].

5 травня, зі слів Королівської, курсанток з інструкторами направили до Кам'янця-Подільського, а через місяць до Чорткова. Звідти їх розподілили по районах Тернопільської області. До Борщева відрядили п'ятеро: Ольгу, Надію, Любу, Ніну (прізвища невідомі) та Галину Королівську. Через місяць вони познайомилися з начальником районного НКВС Золотком. У нього одержали індивідуальний інструктаж і наказ не здаватися живими до рук бандерівців [146, арк. 1-30].

За відсутністю важких злочинів есбісти відпустили Королівську, сподіваючись, що дівчина-українка пересмислить свої дії. Провід СБ негайно розіслав повідомлення іншим службам про потребу посилення пильності на терені. Навесні 1945 р. СБ на Тернопільщині зіткнулася з діяльністю провокаційного загону обласного НКВС під орудою колишнього здавання, командира обласної боївки СБ Миколи Глинського (“Бистрий”). “Бистрому” НКВС “присвоїв” звання сотника, командирами роїв (відділень) стали здаванці УПА “Муха”, “Залізник” та “Гонта”. Загін очолив начальник “відділу боротьби з бандитизмом” Тернопільського НКВС майор Соколов.

Загін спочатку діяв у Підгаєцькому, Козівському і Бережанському р-нах. Коли розійшлася звістка, що “колишні повстанці перейшли на бік більшовиків і б'ють своїх, а Служба безпеки УПА переслідує їх сім'ї”, майор Соколов, щоб замести сліди, наказав групі перебазуватися до Мельниці-Подільського р-ну, найвіддаленішого закутка Тернопільщини. Щоб не видати себе, енкаведисти при вході до сіл мусили знати повстанські паролі. Це призводило до значних провалів у їх діях, а згодом розконспірації СБ [125, арк. 1-4].

Служба безпеки намагалася застерегти актив та населення від провокаційних дій загонів НКВС-МДБ. В одній із поширюваних повстанцями листівок, знайдений у Бабинецькому архіві, говорилося: “...В останньому часі сталінські молодчики МГБ починають виступати у формі українських революціонерів. Тому що народ прихильно, з любов'ю ставиться до українських революціонерів, є багато випадків, що галичани мимоволі стають жертвами емдебівських агентурних операцій. Повіривши у медові слова сталінських собак, попадаючи в їхні руки і опісля в лісі чи бункері, на допитах виговорюють все, що їм відомо про українських революціонерів і про українців... Такі випадки сталися у селах Лосяч, Турильче, Худиківці, Шупарка, Вовківці, Іване-Пусте”. Листівка застерігала: “Українці, не дайте себе підводити сталінським молодчикам. Не говоріть з жодними людьми, які приходять до вас ніччю, якщо ви їх не знаєте і ніколи не бачили. Не дайте себе обдурити сталінським бандитам...” [781, с. 303].

Викриваючи злочини НКВС та його прислужників, СБ постійно дбала про зміцнення інформаційної мережі контролю. Як правило, до такої праці залучалися віддані люди, у яких брали письмові заяви-зобов'язання [130, арк. 1-2].

В архіві збройного підпілля Борщівщини збереглися десятки таких заяв. “Я зобов'язуюсь, - підписався житель с. Верхняківці, 1889 року народження, - для українського революційного руху допомагати чесно своєю співпрацею, що в до-

каз цього підписую наступне: слідкувати за всіма ворожими елементами у селі. Всі доручення зберігати у 100% таємниці. Моє псевдо “Зозуля” 26.11.1945”.

“Я, 1902 р.н., хутір Хоми, зобов'язуюсь слідкувати за донощиками з Хомів. Це буде моїм святим обов'язком. Кличка моя “Львів””. Житель с. Вовківці давав таку розписку: “... де я був 11 серпня, ніхто не довідається. Одночасно зобов'язуюсь слідкувати за всіма ворогами українського народу...” [781, с. 159].

Така пильність, безперечно, ускладнювала підривну діяльність ворожих агентур, не давала змоги закріпитися на селах. Їхні дії швидко потрапляли до поля зору есбітської контрмережі, викривалися і передавалися слідчим Служби безпеки. Лише за жовтень-листопад 1945 року СБ Борщівського проводу склала протоколи на 24 особи - явних агентів та тих, що зазнали впливу НКВС-МДБ [126, арк. 1-3; 146, арк. 29-31].

У протиборстві з агентурою НКВС-НКДБ-МДБ, провокаційними боївками та чекістськими оперативними комбінаціями працівники СБ зазнавали втрат, хоч значно менших за рядовий актив. Так, у 1947-1948 рр. серед кадрів СБ впали 2 організаційні референти СБ, окружних субреферентів (заступників. - Н.М.), надрайонних референтів - 4, надрайонних субреферентів СБ - 4, районних референтів СБ - 19, райсубреферентів - 7, куштових інформаторів СБ - 14, комендантів боївки СБ - 14, бойовиків СБ - 116 [60, т. 23, арк. 165-167; 124, арк. 1-2; 129, арк. 1-3].

На основі втрат референтури СБ ОУН ставила перед собою завдання “виховувати новий тип революціонера-провідника. Необхідно очистити організацію від всякого ненадійного елемента. Кожний борець має стати пропагандистом. Повинен ширити нашу ідею. Від моральної сили цієї організації залежатиме сила всієї організації. Маємо вести боротьбу за маси” [144, арк. 278].

Слід визнати, що ця служба була найбоекватнішою структурою в системі визвольних сил ОУН і УПА. Від неї залежала чистота рядів і наснага до бороть-

би. Завдячуючи СБ, повстанські кадри не раз були врятовані від провокацій, непередбачених засідок і т.зв. чекістсько-військових операцій енкаведистів. Здобувши неабиякий досвід конспірації, розвідки і контррозвідки, есбісти стали серйозним супротивником у двобої з районними каральними службами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС. Останні есбісти утримались у боротьбі до 60-х років ХХ століття.

Український червоний хрест. У нелегкій боротьбі члени УПА та збройного підпілля ОУН зазнавали важких втрат. Були вбиті, поранені та хворі, лікування яких потребувало великих людських зусиль і коштів. Цю ношу у складних умовах виконували медичні працівники Українського червоного хреста (УЧХ). Традиції УЧХ сягають періоду Української Народної Республіки 1918-1920 рр.

1941 року роботу УЧХ відновлено у Львові з метою надати допомогу українським полоненим. Його очолити доктори Л. Курчаба, Г. Врецьона-Білецька, Т. Воробець. Але восени цього ж року гітлерівці заборонили УЧХ [260, с. 7].

Першооснову відновлення організації УЧХ і медичної опіки заклали накази командира УПА-«Північ» Дмитра Клячківського («Клим Савур»), які потім уможливили організацію медичної служби в УПА-«Захід».

Становлення підпільного Червоного хреста припадає на 1943 р. Частину цієї відповідальної роботи брала на себе жіноча сітка ОУН під керівництвом референтів жіночої мережі. При кожному крайовому проводі ОУН створено референтури УЧХ, які очолили: у Львівському проводі - Ірина Козак («Лада»), Тернопільському - Галина Дидик («Анна», «Монета»), Станиславівському - Юлія Ганущак («Галичанка»), Дрогобицькому - «Модест», Перемишльському обласному Віра Лемеха («Рогніда») [855, с. 62].

Структури УЧХ будувалися за територіальним принципом і функціонували на всіх рівнях у краї, області, окрузі (надрайоні), районі, підрайоні і станиці. Поділялися вони на три основні відділи: медико-

санітарний, фармацевтичний та суспільної допомоги.

Медико-санітарному відділу належала організація шпиталів (лікарень), обладнання санітарних бункерів. Фармацевтичний відділ займався заготівлею та виготовленням ліків. Здебільшого їх закуповували або забирали з німецьких чи радянських аптек. Відділ суспільної допомоги опікувався родинами членів УПА та збройного підпілля. При УЧХ працював ще відділ кадрів [260, с. 65; 839].

Щодо санітарної опіки референтура УЧХ 1943 р. видала «Правильник Українського червоного хреста», в якому виклала завдання форми та методи праці медичного персоналу збройних формувань українців, опрацювала завдання методичного, господарчого, аптечного і харитативного відділів. Окреслила методикау санітарної опіки над військом, запіллям, санітарно-освітньої роботи, завдання аптечного, господарчого відділів, де виписані норми харчування поранених і хворих, навіть вміст санітарної сумки медичного працівника, порядок надання допомоги [732].

Цього ж року були видані «Інструкції у справі організації санітарних служб УПА». Слід зазначити, що УПА-«Північ» апробувала систему санітарної служби для УНС Галичини, а потім УПА-«Захід». Сюди входили різні поради з медико-санітарних справ, завдання начального лікаря щодо медичного огляду дітей, дотримання населенням правил гігієни, організації харитативної праці, надання відпусток тощо [260; 266].

З діяльністю Українського червоного хреста пов'язали своє життя багато випускників різних медичних вузів, які викладали на курсах санітарів, брали участь у боях і не раз гинули. Так, Остап Волинець («Гуцул») із с. Загірочко біля Ходорова служив лікарем у сотні УПА Данила Свістеля («Веселий») на Лемківщині й загинув 2 квітня 1945 р [260, с. 146]. Студент медінституту Тадей, Андрій Блюгавка («Маркіян») навчав на курсах у с. Кам'янка біля с. Сколе 20 дівчат з нав-

колишніх сіл, потім у Славську, у с. Грабівці, де вчилася по 20 курсантів [266, с. 74-86].

Визначним лікарем УЧХ, організатором санітарної служби був доктор Юрій Липа, уродженець Одеси, який не виїхав на еміграцію, а залишився на матірніх землях. Під час німецької окупації надавав медичну допомогу воїнам Української народної самооборони. Відомий як політолог, теоретик нації, автор праць “Чорноморська доктрина”, “Призначення України”, “Розподіл Росії” та інших. Загинув у 1944 р. [657, с. 444-452].

Лікар-східняк Олександр Давиденко (“Юрій”) народився на межі Полтавщини і Харківщини. Загинув у Чорному Лісі. Олексій Зеленюк з Вінниччини - арештований у Чорному Лісі, політв'язень СРСР [260, с. 323].

Яромир Олесницький - уродженець Чехословаччини. Закінчив Львівський медичний університет. Дивізійник. Поранений під Бродами. Загинув в УПА 1945 р. [260, с. 395].

Лікарі - Модест Ріпечкий після закінчення Львівського медичного інституту працював на Закерзонні. В урочищі Букове Бердо на Лемківщині організував вишкіл санітарів та медичні огляди стрільців УПА проти цинги та різних простудних захворювань. Євген Лужецький (“Шувар”) із с. Могильниця Тереховлянського п-ту закінчив ветеринарний інститут у Львові. Також засновував структури УЧХ на Закерзонні. Проривався з сотнею М. Дуди (“Громенко”) на Захід. Важко поранений в ногу, дострелився [266, с. 420].

Загинули у боях лікарі Богдан Коваль із с. Колюшки Королівської Львівської обл. у 1946 р., Петро Скобельський з м. Золочів, дивізійник, Мирослав Мартинець (“Берест”) із м. Богородчани Станіславської обл., лікар у куренях Василя Андрусяка (“Різун”) та Павла Вацика (“Прут”). Усі були студентами Львівського медичного інституту [266, с. 417].

Доктор Павло Ключник (“Сірко”) з м. Краковець Яворівського р-ну - закінчив медичні студії в Парижі. Воював у курені Івана Шпонтака (“Залізник”) і загинув у с. Груш-

ківці неподалік Перемишля [266, с. 406-407].

Лікарями в УПА служили навіть представники інших націй, як німці з вермахту і євреї. Серед них німець Гельмут Краузе (“Мар'ян”) - старшина медицини німецької армії. Викрадений з полону, служив лікарем у сотні Коцьолка (“Крилач”) до серпня 1947 р. Під час рейду на Захід полонений чехами й переданий полякам, які його засудили [266, с. 162]. Німець Велтікс (“Сян”) також лікар вермахту. Служив у сотні М. Дуди (“Громенко”) й загинув під час рейду на Захід [266, с. 162].

У Чорному Лісі служили євреї Абрагам Штерцер з братом, Самуель Нейман (“В. Максимович”), загинув під час бою [266, с. 351]. Лікарські послуги у вишкільній сотні “Щита” виконував “Кум”, який застрелився взимку 1946 р. в Карпатах. УГВР посмертно нагородила його Срібним Хрестом Заслуги [266, с. 353].

У Борщівському р-ні Тернопільщини також працювали для УПА кілька єврейських лікарів, визволених повстанцями з єврейського гетто. Зокрема, в 1943 р. українські патріоти врятували лікаря Тайбліса з с. Королівка, а також лікаря Моню Геляра з с. Турильче і вони стали у великій пригоді повстанцям [781, с. 161]. Військові округи УПА-“Захід” надавали великого значення санітарним вишколам кадрів. З допомогою цих та інших лікарів проводилися курси на Зборівщині у с. Жуківці, Озерянських хуторах, селах Данилівці, Осташівцях та інших [241, с. 113].

У вересні 1944 р. у с. Сілець біля Тростянця організовано курси 15 осіб медичного персоналу під керівництвом Богдана Теодора Савки (“Софрон”), випускника медичного факультету Ягайлонського університету, головного лікаря-хірурга УПА-“Захід”, керівника медико-санітарної референтури УЧХ, та Яромира Олесницького (“Ярій”) - асистента хірургії у дивізії “Галичина” [266, с. 380]. Марія Бондаренко-Ріпечька пригадує, що пройшла курси санітарів у Добромилі Львівської обл, де були 22 дівчини з навколишніх сіл. Викладали їм 2 лікарі з

Добромилської лікарні, Роман Кушнір - анатомію і фізіологію і доктор Мовчан - хірургічну справу [260, с. 285]. Наталія Косарчин-Марунчак з Бучача - навчалася на двотижневих санітарних курсах у Ходорові. Звідти переїхала у шпиталік с. Стріличі Нові, де лікувала поранених повстанців [260, с. 294].

Навесні 1945 р. відбувся санітарний вишкіл у с. Ямна Долішня на Перемишльщині з підібраних вояків УПА, яких призначено санітарами через брак кадрів. Після закінчення вишколу їх відправили у відділи [260, с. 310]. Колишня санітарка УПА Євгенія Хомій-Камінська із Жидачівського р-ну розповідає, що навчалася від 17 грудня 1944 р. при сотні «Вікторія» у Сколівському р-ні, що квартирувала у с. Труханів, Кам'янка, Бубнище. Там навчалася 10 дівчат під керівництвом лікаря зі Східної України. Після завершення курсів дівчат направили в розпорядження повітової провідниці УЧХ Ганни Миколин. Працювала у сотні «Бродича», боївці «Донського», куші «Граба», брала участь в одинадцяти боях.

Вживання поранених вояків УПА в польових умовах завжди було дуже проблематичним. Під час розконспірації підземних шпиталів їх чекала смерть, адже СРСР не дотримувалась правил міжнародних конвенцій Червоного Хреста. Приміром, 23 січня 1947 р. УПА Західної Лемківщини на горі Хрещатій втратила підземний шпиталь, у якому загинуло 17 осіб. Серед них лікарі «Рат»-«Ратай», німець з Волині, Ярослав Крента («Арпад»), студент медицини із с. Ліцава Горішня Перемишльщини, фармацевт, два санітари, друкарка, решта - поранені і хворі працівники організаційної сітки [268, с. 356; 691; 719].

11 квітня 1947 р. розконспіровано невеликий шпиталь у Комарницькому лісі Перемишлянського р-ну Львівської обл. Обступивши криївку, емдебісти вимагали здаватися. Але повстанці відмовились і застрелились - лікар «Нехрист», фармаколог Леся Гайдукевич («Богдана») і кілька поранених воїнів. Таких випадків було в кожній окрузі [345, с. 95].

Санітарна справа була обов'язковим предметом вишколу кадрового активу ОУН. Так, надрайонна зв'язкова СБ Ярослава Шутяк з Борщівського р-ну Тернопільщини згадує, що такі курси проводилися для них у Циганських лісах [781, с. 161].

За приблизними підрахунками, УПА-«Захід» мала понад 100 лікарів і фельдшерів та близько 250 студентів медичних інститутів і фельдшерських шкіл [621, с. 157]. Лікарів часто дивувала психологія одужання повстанців після тяжких ран, здавалося, в безвихідних ситуаціях. Студент Львівського медичного інституту Олекса Зеленюк з цього приводу записав у спогадах наступне: «Правду кажучи, я не мав жодної надії, що наш поранений виживе, чекав ускладнень (...)». Стрільць вижив, бо «не ми лікували тих важко поранених - їх лікував Бог». Але такі випадки були одиничними. Автор відзначає велику самопожертву людей навколишніх сіл, які «переховували наших пацієнтів до операції, а після операції опікувалися ними аж до тих пір, поки хворі не підліковувалися» [266, с. 161].

Наведені факти діяльності УЧХ УПА-«Захід» підтверджують, що медична служба терену працювала у надзвичайно важких умовах. Багато працівників УЧХ були лише студентами старших курсів, недосвідченими у хірургічній техніці. Українських повстанців часто рятували лікарі зі Східної України, інших національностей, як євреї, німці і навіть дипломовані спеціалісти радянських медичних установ, що в душі співчували ідеям визвольного руху. Повсюдно відчувався брак ліків та хірургічних інструментів. Були випадки, коли легкопоранені повстанці виживали, а важкопоранені переважно стрілялися.

Старшинські школи. Провід ОУН надавав значення підготовці й ролі старшинських кадрів для УПА, тому відповідно готував військові вишколи, які відбувалися ще з 1930 р. у Празі, Ліберцях, Брно, Подебрадах (Чехія), Льєжі (Франція), Женеві (Швейцарія), США та Канаді. Проводились підпільні вишколи і в Західній Україні [372, с. 388-389].

З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР 1941 р. націоналісти організували перший військовий вишкіл у Мостах Великих на Львівщині. Рекрутський набір добровольців до підстаршинської школи почався 6-7 липня 1941 р., куди було прийнято 120 новобранців. Кандидатами на вишкіл у підстаршинській школі були особи з шестикласною гімназійною освітою, на старшинський ступінь з освітою сім класів народної школи [284, с. 76; 456, т. 3, с. 397-407].

Курсантів поселили в казарми, де раніше квартирували радянські прикордонники. Частина з них проходила звичайний стрілецький вишкіл, інші старшинський. Школою керував референт військових справ Дмитро Грицай («Перебийніс»), майбутній шеф ГВШ УПА [579, с. 1-40].

Усього на території УПА-«Захід» діяло дві стаціонарних старшинських і п'ять підстаршинських шкіл. Старшинські - біля м. Мости Великі під керівництвом «Перебийноса» і поблизу с. Бряза «Олені» - поручника «Хмеля», потім «Поля». Підстаршинські - в місцевості Поморяни (керівн. Василь Івахів («Рос»), Малиновицях (Гуцульщина) - ведена поручником «Чмеликом», біля Космача - поручником «Степовим», за лінією Керзона - ім. підполковника «Коника» і підстаршинська школа на базі школи «Олені» [219, с. 58; 435, с. 61-87].

Підстаршинські школи організовувались ще при діючих куренях, як «Гайдамаки» під командуванням хорунжого «Хмеля», «Сірі вовки» курінного П. Хамчука («Бистрий») та інших, які вишколювались у безпосередніх боях та рейдах [219, с. 58]. У 1944 р. два вишкільні табори організовувала 1-ша ВО «Башта» у с. Заруддя Жовківського р-ну [284, с. 26].

На території 2-ї ВО «Буг» також практикувались підстаршинські вишкільні школи при діючих сотнях. Командир ВО «Буг» полк. В. Левкович («Вороний») указував підлеглим, що обставини не дозволяють організовувати стаціонарні вишколи, командирському мистецтву слід учитися в боях. Старшинські вишколи 2-ї ВО функціонували до кінця 1946 р. В Городоцькій

окрузі такий вишкіл діяв на базі відділу «Переяслави» під назвою «Мрія», відбулося два його випуски [284, с. 31].

Вишколи відбувались навіть в останній період боротьби. Наприклад, наприкінці червня 1950 р. в Станіславській окрузі на полонині Плоска між селами Рафайлів (тепер Бистриця Івано-Франківської обл.) і Ясиня Закарпатської обл. Вишкіл провадив окружний провід на чолі з крайовим референтом пропаганди М. Дяченком («Марко Боєслав») [681, с. 226].

У лютому 1944 р. з Волині до Карпат передислокувалась підстаршинська школа «Лісові чорти» під командуванням Федора Польового («Поль»). Тут вона об'єдналася з місцевою школою «Олені», якою керував Степан Фрасуляк («Хмель»), шеф штабу 4-ї ВО «Говерля» та автор посібника «Українська партизанка». «Олені» дислокувались біля підніжжя гори Магура, за 15 км від с. Бряза Болахівського р-ну. У школі функціонувала підстаршинська сотня, якою командував к-р УПА-«Карпати» «Грім», і близько 130 осіб старшинської сотні під командуванням «Чмелика». Приблизно 40% курсантів школи були студентами вищих навчальних закладів [693].

Командував школою поручник «Хмель». У травні 1944 р. він отримав нове призначення і його пост заступив майор «Поль». Викладачами в старшинській школі були різні категорії військових українців. Серед них східняки: сотник «Берега», інженер «Крутий», м-р «Степовий» - інструктор офіцерського училища Червоної армії, старшина батальйону «Нахтігаль» Остап Линда («Ярема»), політвиховник «Руслан», керівник розвідки «Ждан», лікарі школи - д-р «Максимович», єврей «Кум» та багато інших [282, с. 787; 370, с. 254; 588, с. 1-41].

Старшинські вишколи тривали 3-4 місяці. У липні 1944 р. курсанти «Оленів» закінчили перший курс. Із них вибрали відмінників і почали наступний вишкіл. На другому курсі навчалось близько 300 юнаків, які поділялися на 2 старшинські сотні. До першої увійшли члени юнацтва, які у липні 1944 р. закінчили школу кад-

рів ОУН, але в УПА не служили [868; 921]. 18 липня 1944 р. перший випуск старшинської школи “Олені” закінчився, після чого 250 старшин направили до своїх груп. Другий набір школи налічував 300 добровольців.

Ще працювала підстаршинська школа УПА “Беркути”, радіошкола і курси медсестер. 5 серпня 1944 р. в околиці с. Рожанка Кам'янка-Струмільовського п-ту на Львівщині заприсяжено вишколені сотні “Булава” і “Леви”, наступного дня черноліські курені, 21 вересня 1944 р. - старшинську школу “Олені” [444, с. 1-180].

У цей період закінчувала своє існування повстанська республіка на Сколівщині. Війська Першого Українського фронту виходили на кордон Східної Словаччини. Сотні УПА отримали наказ прориватися через лінію фронту. Вони вийшли, але з втратами.

15 жовтня загинули, натрапивши на радянську засідку біля с. Яворина Сколівського р-ну, командир старшинської школи “Олені” м-р Польовий (“Поль”), поручник Ткачук, командири розвідки “Ждан”, Польової жандармерії “Вуйко” і духовник старшинської школи отець доктор Рафаїл [642].

На Закерзонні у травні-червні 1945 р. діяла підстаршинська школа ім. полковника “Коника”, яка готувала кадри для семи сотень під криптонімами “Ударники-1-7”. Вишкіл закінчив 91 учасник і цей час збігся з ознаменуванням свята Державності. Останній випуск школи відбувся 30 червня 1946 р. Цю школу ще називали “Вишкільний відділ табору “Батурин”” [282, с. 726-727].

Крім старшинських і підстаршинських шкіл, в УПА діяли звичайні вишколи для членів ОУН. У 1945 р. на території Сокальської округи організовано три військових вишколи, які закінчили 95 осіб, у Золочівському р-ні два вишколи - 60 чол. і Львівській окрузі - один вишкіл - 40 осіб [282, с. 800].

Працювали також курси мінерів, телефоністів, розвідників, виховників, радіотехніків. Упродовж травня-липня 1941 р. відбувся вишкіл радистів під керівниц-

твом “Віктора” й Олега Цісика (“Микола”). За допомогою радіо ОУН розраховувала установити контакти із Закерзонням. Першою такою радіостанцією була “радіовисильня” ім. Є. Коновальця у Львові, звідки передано текст Акта 30 червня 1941 р. про відновлення Української Держави на Західно-українських землях [361, с. 43-44; 388, с. 181].

Ще відомі курси радіозв'язку на території 3-ї ВО “Лисоня” у с. Тростянець Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. з числа 12 осіб бережанських гімназистів. Засвоївши азбуку “Морзе”, курсантів перекинули для занять у с. Мелна на Рогатинщині, звідти до с. Поляна Львівської обл. Однак радіозв'язок в УПА-“Захід” так і не був організований через масований наступ радянських збройних сил 1944 р. [444, с. 15-16].

Підсумовуючи значення підготовки старшинських кадрів для УПА, слід відзначити наступне. Це питання було одним із найскладніших. Окрім кількомісячних вишколів, командири УПА виростали і гартувалися в боях. Лише 39% з них мали офіцерські звання, присвоєні в чужих арміях. Близько 35% отримали армійський вишкіл на рівні рядових або підстаршин. Приблизно 25% командування не служили в жодній армії, але пройшли військові курси. За повстанську майстерність, проявлену в боях, командування підвищувало їх старшинські ранги та нагороджувало Золотими, Срібними і Бронзовими Хрестами Заслуги, які розповсюджувались і на всіх учасників збройного підпілля ОУН. У річницю п'ятиліття УПА всім учасникам визвольних сил присвоєно Бронзові Хрести Заслуги [284, с. 99-107, 135-136].

Проекти повстанських орденів виконав художник Ніл Хасевич. Львівський дослідник повстанської фалеристики Віталій Манзуренко виявив 31 наказ Головного військового штабу УПА, в яких серед нагороджених найбільше командних кадрів і діячів ОУН з УПА-“Захід”: сотенний Д. Карпенко (“Яструб”), к-р старшинської школи “Олені” Ф. Польовий (“Поль”), к-р 4-ї ВО УПА (“Говерля”) І. Бутковський, референт СБ Проводу ОУН

М. Арсенич (“Максим”), к-р ТВ “Чорний Ліс” Василь Андрусак (“Різун”) та багато інших командирів і підпільників [765, с. 267-288; 766, с. 290-300; 767, с. 262-278].

Криївки. Криївками називалися підземні конспіративні споруди, в яких квартирували повстанці у найважчих умовах боротьби, переслідувань і підпільної праці. Від майстерно побудованої та законспірованої криївки залежала безпека стрільця УПА, члена ОУН, його виживання під час облав та провокацій НКВС-НКДБ-МВС.

У криївках опрацьовувалися плани визвольного руху, друкувалася література, готувалися потрібні документи для кур’єрського зв’язку. Тут обладнувалися шпиталі, аптеки, збройні магазини тощо.

Повстанці у будівництві криївок були надзвичайно винахідливими. Криївки мали багато різних форм та інженерних конструкцій. Щоб вижити у “підземній хаті”, криївка мусила відповідати гігієні, побуту праці та безпеці. Під час курсів 1948 р. у Станіславі емдебісти вивчали 78 різних типів повстанських криївок [270, с. 18]. Серед них у с. Белзець Олеського р-ну Львівської обл., яку побудували завдовжки 80 м у траншеї, що виходила до ріки. У ній квартирувала боївка села [270, с. 102]. Криївка референта пропаганди Проводу ОУН П. Федуна (“Петро Полтава”), побудована 1947 р. на південно-західному схилі с. Кичера Сколівського р-ну, складалася з двох приміщень. Вода до криївки подавалася по трубі [270, с. 246]. Зимова криївка провідника ОУН Карпатського краю Ярослава Мельника (“Роберт”) складалася з трьох кімнат, залізної печі, димаря, що виходив під коріння дерев [270, с. 256].

Вирізнялась добротністю криївка-шпиталь у с. Труханів Стрийського п-ту, побудована під керівництвом лікаря УПА “Кума”, який застосував техніку будівництва, розвинутого євреями під час нацистських переслідувань [849, с. 16-21].

При будівництві криївки підпільники найперше мусили подбати про виїзну землю і місце її сховку. Вхід до криївки

мав вписуватися у природний ландшафт і нічим себе не видавати. Над ним міг рости кущ, трава, розміщуватися пень, камінь тощо.

Перебування Проводів ОУН підлягало глибокій конспірації. Для одного і того ж проводу могло бути кілька криївок, щоб у разі розконспірації можна було поміняти місце постою. Приміром, Головнокомандувач УПА Р. Шухевич, перебуваючи весь період визвольної боротьби на терені УПА-“Захід”, користувався багатьма криївками. Так, у серпні 1944 р. він квартирував у криївці в с. Улашківці Чортківського р-ну. У наступні роки - в селах Августівка і Рай Бережанського р-ну. Далі у с. Пуків, Кліщівна, Княгиничі Рогатинського р-ну, Грімному Комарнянського р-ну Львівської обл., Білогорщі під Львовом [362, с. 57-75].

Шукаючи за криївками, енкаведисти оснащувалися довгими дротяними щупами, йшли лава за лавою, свердлили ґрунт і потрапляли на перекриття. Тоді виявлена криївка ставала могилою для тих, хто в ній перебував. Оборонятися з криївки було неможливо.

Практику емдебістського пошуку за криївками детально висвітлено в інструктажі капітана Борщівського РВ МВС Дриги, донощика “Іванова” 1949 р.: “Криївка може бути у полі, десь на скалі, або на обочі, що не робиться сліду і не дуднить, коли через неї проходиться. В лісі може бути, на краю ліса в терню, де є пущені вентилятори, вхід може бути з терня так, що тут найтяжче знайти криївку. Може бути у грубом лісі, переважно недалеко потоків або джерел, головню там, де близько вода, тому що їм потрібна вода для життя. Може бути в корчах або на чистому лісі. Тут криївку можна пізнати по стоптаному листю, по стежці або свіжій землі чи зрубаних або знешкоджених деревах. Літом може бути криївка на городі. Вхід може бути навіть з грядки, як був випадок, що на вході росла перцюга. Зимом повстанці перебувають тільки в селі” і т.д. [146, арк. 1-31; 782, с. 354].

Які думки переживали повстанці в облавні часи, у криївках описує у спогадах лікар Богдан Гук на Закерзонні: “Для під-

пільників ночі були днями, а дні кошмарними ночами. Пасивне очікування, під час “облави”, ворог відкриє чи не відкриє замаскованих дверей криївки, свідомість, що порятунку ні виходу зі сліпого кута бути не може, та тверде рішення не здатися в руки ворога, створювали атмосферу, що в ній жити і працювати дуже важко. Кожний, хто хоч раз в своїм житті віч-на-віч з правдоподібною ситуації робив іспит власної совісти, знає наскільки панічно-тривожна така хвилина. Часто досить одного такого пережиття, щоб людина змінила свої погляди - а то і спосіб життя” [621, с. 159].

Капітан Червоної армії Микола Крепченко розповідає, що неподалік с. Оглядів Радехівського р-ну фронтовики брали участь у штурмі криївки, у якій підірвалися семеро повстанців; коли розкрили криївку, з болем дивилися на пошматовані тіла. Перед тим співали гімн “Ще не вмерла Україна” [1007].

Для збереження своїх сил, повстанці, крім підземних криївок, використовували й природні карстові печери, яких, до речі, багато у Тернопільській обл. Вояки УПА та збройного підпілля ОУН квартирували у печерах біля с. Нижнє Кривче, Стрільківці, Більче-Золоте Борщівського р-ну та невеликому гроті біля с. Угринь Чортківського р-ну.

Перебуваючи у печерах, повстанці навчилися адаптуватися до темноти, голоду і холоду, психологічних навантажень, уміння орієнтуватись у складному плетиві підземних лабіринтів. Не маючи змоги їх досягти, енкаведисти підривали входи до печер. Так, 9 серпня 1945 р. підірвали вхід до гроту “Глинка” біля с. Верхнє Кривче, 10 березня 1946 р. вхід до печери “Кришталева” у Нижньому Кривчу [789, с. 21].

Чортківський надрайонний референт СБ Іван Пінязь (“Око”) розповів, що піднайшов підходящу печеру для проводу і праці СБ біля с. Більче-Золоте і називалася вона “Вертеба” [789, с. 31]. Вхід до печери починався на полі з великої ями, яку на день закладали камінням. У печері було відносно тепло - плюс 5-7 градусів. Але згодом постій розконспірували аген-

ти Борщівського райвідділу МДБ і повстанці змушені були перейти до “Озерної” біля с. Стрільківці. Про цю печеру “Око” повідомив наступне: “Печера у Стрільківцях на полі у ярах. Вхід закладали дерном. Там глибоко під землею є великі зали висотою до двадцяти метрів. Є природна вода, цілі озера. Повітря вологе. Грот був недослідженим. Також була побудована нашими кімната. Не знаю, що там залишилось, бо минуло півстоліття” [789, с. 37].

Під час сучасних пошуків у печерах знайдено багато матеріальних предметів перебування повстанців: перегнилі нари, тара від медикаментів, залишки заржавілої зброї та графіті псевд на стінах печер. Проте природних печер було мало і основною формою конспірації повстанця залишалася все-таки криївка. Для їх пошуку працівники РВ НКВС-НКДБ-МДБ-МВС кидали основні сили агентури та військ. Унаслідок “великої блокади” 1946 р. лише у Львівській обл. за січень-квітень того року карателі виявили і розбили 2517 криївок. В одному лише селі Топільсько Калуського р-ну під будинками господарств знайшли 44 криївки, а оселі спалили [574, с. 142].

Такі акції в народі називалися “бункерною”, або “підземною” війною, а повстанців - “підземним” військом.

Господарська референтура. На господарську референтуру покладалися важливі завдання заготівлі продуктів харчування, теплого одягу для стрільців, будівництво криївок, складів зброї, розповсюдження повстанських бофонів та інше. Діяла референтура в рамках теренової мережі ОУН, де станичні, районні та підрайонні референти вели чіткий облік товарів і продуктів. Щомісяця звітувати перед тереновим проводом ОУН про стан забезпечення стрільців необхідними речами. Наприклад, у Борщівському підрайоні “АСА” наприкінці 1947 р. рахувалося: “Збіжєвих культур: жита - 11 ц 50 кг, пшениці - 17 ц 40 кг, кукурудзи - 4 ц, квасолі - 30 кг. Харчових продуктів: цукру - 3 ц 20 кг, солі - 3 ц 10 кг. Промислових товарів: відер - 2, сірників - 55 кор., одягу: штанів - 1, сорочок - 5, фуфайок - 1,

шинель - 5. У кущі "Рися" в с. Сапогів господарського вжитку налічувалося: гасу - 200 літрів, солі - 100 кг, черевиків - 2 пари" тощо [120, арк. 1].

Все, що передавалося на руки стрільців, фіксувалося у квитанціях. Деякі з них були такого змісту: "Квит. на 2.30 (два тридцять) паперу, одержав з району 52/16. Одержав "Тайдар" дня 29.04.1947 р.". "Квит. на 1 пару (одну) білизни, яку підібрано для власних потреб. Постій. 17.05.1947 р. Отримав "Крук" [120, арк. 1]. Налагодити чітку роботу господарської служби в тогочасних умовах боротьби УПА-«Захід» та теренових мереж крайових проводів ОУН було дуже важко. Під час облав підготовлені склади з одягом, продуктами, зброєю часто ставали здобиччю карателів.

Бойовий фонд УПА. Для потреб визвольної боротьби потрібні були кошти для придбання харчів та різних допоміжних матеріалів у магазинах окупаційних держав. Підпільники збирали їх від людей на основі "добровільних датків", яким взамін залишали символічні повстанські гроші або облігації під назвою "бофони" або "рефони", що розшифровувалося як бойовий або революційний фонд. З проголошенням незалежності України власнику таких "фінансових" документів ОУН зобов'язувалося повернути затрати [595].

Крім фінансово-економічної функції бофони виконували і пропагандистську. У своїх сюжетах відображали різні етапи української визвольної історії та визвольної доби ОУН, УПА [544, с. 7].

Населення не жаліло коштів для УПА та підпілля ОУН і ділилося з ними останньою копійкою. Про це маємо багато фактів ще з періоду 1940 р. Так, 3 лютого у с. Стара Ягільниця Чортківського р-ну загинув керівник розвідки окружного проводу ОУН Ярослав Кляшторський. У його записнику енкаведисти знайшли напівзакодовані нотатки фінансової звітності підпілля Чортківщини. Так, зі станиць Хортиця, Полтава, Вінниця, Вишня, Виноград, Віймка, Чернігів, Черешня, Чагарник, Кубань, Камінь, Кобза, Кривуля від членів ОУН зібрано 159 крб внесків та від населення 523 крб на "бойовий фонд" [544, с. 16; 783, с. 62, 83].

На території УПА-«Захід» підпілля ОУН почало розповсюджувати бофони з 1941 р. Перші взірці бофонів датовані серпнем цього року із написами "Бойовий фонд ОУН" і "День боротьби" з датою угорі 31.VIII.1919-31.VIII.1941 [544, с. 101]. Щоб законспірувати бофони, бували випадки, що їх видавали без аббревіатур "БФ" і "РФ" і називали просто картками. 1942 року, у 24-ту річницю проголошення ЗУНР, ОУН, видавши таку картку, у першому номері журналу "Ідея і Чин" дякувала усім громадянам, хто її викупив [261, с. 75].

Німецькі окупанти зразу відреагували на появу бофонів і гестапо з цього приводу доповідало: "У Львові ОУН продає віньетки для збору коштів на військовий фонд й поширює листівки" [728, с. 524]. Факти збору коштів на потреби ОУН з липня 1941 р. знайдено у с. Городок Заліщицького і с. Таурів Козівського та інших п-тів. За розповсюдження бофонів гітлерівці розстрілювали селян. У 1943 р. в с. Іванків Борщівського п-ту розстріляли селянку Ганну Ратушняк за те, що знайшли у неї під час обшуку бофон [781, с. 67].

Бофони виготовлялися тематичними і присвячувалися різним державницьким датам, як Святу Героїв - 23 травня, Акта 30 червня 1941 р., Святу Зброї - 31 серпня, Дню ЗУНР - 1 листопада 1918 р., Соборності - 22 січня [749].

Виготовляючи бофони, кожний регіон мав свої ознаки. Наприклад, Львівський вводив елементи ратуші, собору Святого Юра, Карпатський - косівські орнаменти, Поділля - рушники, розписи хат, фігури святих, килими тощо. Виконували бофони знані й невідомі художники "технічних ланок", виходячи з розрахунку, що кожна з них мала забезпечити округу повстанськими номіналами [721; 723].

Так, волинську серію бофонів створив відомий повстанський художник Ніл Хасевич ("Бей Зот"), які масово розповсюджувалися на терені дій УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН [749, с. 105-169].

У надрайоні "Бескид" на Закерзонні бофони виконував художник Михайло Черешньовський, Борщівському р-ні -

брати Володимир Гнибда (“Неплюй”) і Петро (“Тарас”) та інші мистці.

Тематика бофонів віддзеркалювала ідейний стан УПА та збройного підпілля ОУН у надзвичайно важких умовах боротьби. Так, автором у Бабинецькому архіві ОУН Борщівського ОУН знайдено бофони, на яких зображено княжого дружинника, козака і повстанця перед різдвяним вертепом, з написом “Ой готуйся, земле, волі день стрічати”, на іншому - Архангела Михаїла з щитом на Личаківському кладовищі у Львові або повстанця з прапором і гвинтівкою, були великодні бофони з текстом “Христос воскрес - Воскресне Україна” [781, с. 306-307].

Зовнішній вигляд бофонів постійно вдосконалювався. З цього приводу політреферент крайового проводу ОУН “Поділля” Й. Поздик (“Євген”) писав: “Зовнішнє оформлення політичного видання повинно бути просте, поважне, уникати зайвих прикрас. Керівники техзвен повинні постаратися про більшовицький підручник графіки. Там вони знайшли б не одну цінну практичну вказівку в цій справі” [544, с. 85].

Бофони видавалися різними номіналами у польських золотих та радянських карбованцях, вартість яких вказувалася на банкнотах, або були чистими і вписувалися від руки. Придбані гроші передавалися у “повстанські банки”. Так, 16 грудня 1944 р. у Ланівцях Борщівського р-ну загін УПА вилучив у радянського фінагента гроші на суму 41160 крб, йому дали розписку, що гроші забрав “Польовий банк УПА” [781, с. 116].

Починаючи з середини 1945 р., командування УПА-“Захід”, крайові проводи ОУН перейшли від добровільних пожертв населення до обов’язкового. Однак з кожним роком після тотального грабунку західноукраїнського селянства радянською владою розповсюджувати бофони було все важче.

Слід визнати, що навколо бофонів відбувались деколи і зловживання з насильницьким розповсюдженням та збором коштів з населення. Приміром, провокатор Василь Магдій (“Жар”), окружний референт СБ у Підгаєцькому р-ні, оперуючи

націоналістичними гаслами, стягував з селян надмірні позики, що викликало в середовищі людей негативні розмови і чутки. За ці та інші негативні прояви СБ “Жара” розконспірувала і стратила.

У 1944-1946 рр. було випущено близько 20 серій бофонів із 4-8 номінацій у кожній [722]. Кошти збирали станиці і кущі ОУН. Зібравши гроші, надрайонний провід 25% мав право витратити, решту направлялося в окружний провід. Розповсюджуючи серед населення бофони, Рогатинський окружний провід ОУН збирав, наприклад, за рік 200 тис. крб. Стрийський районний провід у 1946 р. зібрав 800 тис. крб.

Про розповсюдження бофонів і збір фінансів для боротьби кожний районний провідник звітував один раз на два місяці [571, с. 338].

У 1949 р. Львівський крайовий провід володів бофонами номіналом 10, 25, 50, 100, 200 крб. Таким самим номіналом розповсюджувалась серія бофонів на теренах Станіславського обласного проводу ОУН [544, с. 51-52].

На початку 1951 р. провідник ОУН Заліщицького р-ну Петро Совсун (“Вир”) отримав від Чортківського окружного провідника ОУН М. Ярчука (“Клим”) певну кількість бофонів на суму 3 тис. крб [544, с. 62]. 11 вересня 1951 р. у криївці окружного провідника ОУН Чортківщини Іларія Сказінського (“Крига”) було знайдено пакунок з бофонами, який заадресовано провіднику КР-3 [544, с. 41].

Відповідна серія бофонів, які називалися ще рефонами, випускалася на Буковині. Вони були надруковані з цифрами номіналу і без них, але із залишеними вільними місцями для їх написання. За різними даними, буковинські бофони друкувалися в Чернівцях по вул. Краснодарській, 9, яка пролягала з боку вул. Руської у бік колії. Займалися друком бофонів та листівок Онурій Перун (“Сян”) з с. Онут, студент медичного інституту, і тітка “Дана”, уродженка с. Прилипче-Ошихліби [956, с. 296-376]. На Буковині бофони розповсюджувались вартістю 10, 30, 50, 100 крб.

У травні 1952 р. під час арешту надрайонного провідника ОУН Буковини «Черемшини» у нього емдєбєсти відібрали 20 бофонів і 4 металеві значки (очевидно, ордени. - Н.М.) [208, с. 115].

Отже, бофони, які виходили на території західноукраїнських земель, допомагають глибше зрозуміти матеріальну основу визвольної боротьби ОУН, УПА.

УПА-«Захід» та збройне підпілля ОУН створили унікальні майстерні з виготовлення бофонів, які можна прирівнювати до національної валюти як атрибуту державності. За весь період боротьби ОУН, УПА відомо близько 500 різновидів бофонів.

На жаль, в архівах СБУ, «грошові знаки» ОУН, УПА майже не збереглися. Можна сказати, що бофони визвольної боротьби ОУН, УПА найповніше віддзеркалюють народну підтримку визвольних сил у політичному, соціальному та економічному сенсі [620; 854, с. 397].

Зв'язок. Зв'язкові лінії в УПА-«Захід» та підпільної ОУН називалися живим нервом збройної боротьби. Від зв'язку залежало оперативне функціонування всіх структур УПА і ОУН.

Зв'язок УПА-«Захід» класифікувався як живий і мертвий. Живий ділився на коротку (5-10 км), середню (10-15 км) і довгу (50-300 км) дистанцію, який виконували жінки і чоловіки.

Мертвий зв'язок залежав від місця, часу і розпізнавальних знаків, куди зв'язковий приносив і залишав пакет. Ще існував короткотерміновий зв'язок, який складався з чотирьох видів: звичайно-термінового, дуже термінового, алярмового і штафетного.

Під час користування зв'язком існували коди і шифри поштових скриньок. Наприклад, до Р. Шухевича код мав цифри: «277/777», Василя Кука - 789/1, до друкарні «Прага» - 122/45 [91, арк. 33-62].

У Польщі зв'язкові пункти ОУН діяли у Варшаві, Кракові, Гданську, Катовіце і Познані. На Захід матеріали передавалися англійською, французькою, чеською, словацькою, польською та українською мовами, звичайною поштою, яка не контролювалась детально,

а також через американське посольство у Варшаві.

Закерзоння підтримувало зв'язок з Проводом ОУН та ГК УПА трьома лініями. Перша - від крайового провідника «Стяга» на Любачівщину й перетинала радянсько-польський кордон в околицях Рави-Руської. Друга лінія тягнулась із Перемишльщини, перетинала кордон біля Добромиля. На території Мостиського р-ну розгалужувалась на дві гілки: одна йшла на Львівщину, друга - через Самбірщину й Дрогобиччину в Карпатах до Головного осередку пропаганди Петра Федуна. Третя лінія починалася з р-ну Ліська у Східній Лемківщині, перетинала кордон на південь від Хирова й прямувала у Самбірський р-н та Дрогобицьку обл. до ГОСПу [345, с. 91].

В межах територіальної структури ОУН лінії зв'язку сполучали станицю-кущ-район-надрайон-округ [60, т. 3, арк. 217; 681, с. 109].

Для контакту на лінії зв'язку розроблялись зустрічні паролі та відповіді на них, котрі часто змінювалися. Зв'язковий Борщівського районного проводу Михайло Сенеджук («Шалій») розповідав, що під час таких стріч користувався наступним паролем: «Сьогодні гарний день, цвіте жито». Відповідь: «Коби вітру не було». Після обміну паролями пакет клали на землю, відступали від нього три кроки назад. Тоді називався адресат, або навпаки. При цьому наготові трималася зброя. Спочатку зв'язківці йшли на завдання поодиночі. Коли почали часто гинути від ворожої агентури, виходили по двоє або й більше.

Зв'язок підтримувався через певні проміжки часу. Наприклад, між районом і надрайоном один раз на тиждень, між надрайоном і округом - раз на десять днів.

Лінії зв'язку контролювала Служба безпеки. Зокрема, у 1945 р. СБ Чортківського надрайону вказала Борщівському районному проводу ОУН, що місцеві провідні ланки часто порушують правила зв'язку, не завжди користуються надійним, добре вишколеними зв'язківцями і, як правило, потрапляють у поле зору

НКВС. Тому СБ рекомендувала перейти на нічний та озброєний зв'язок [781, с. 254].

Упродовж десятиліть зв'язок повстанців забезпечувала кур'єрська служба, яка здобула великий досвід і володіла багатьма прийомами захисту від проникнення в її середовище емдєбівської агентури.

“Зв'язковим ОУН, - йшлося в Інструкції крайового проводу ОУН “Поділля”, - може бути досвідчений член підпілля, що характеризується скромністю, солідністю, підприємливістю, конспіративністю. На лінії свого зв'язку він знає багато організаційних таємниць. Тому мусить бути довіреним у роботі, всецільно відданим революційній справі. Коли йдеться про саму будову зв'язку, то в кожному часі він може бути різним в залежності від завдань і можливостей в даному періоді” [57, арк. 75-84].

З цією метою лінії зв'язку між окремими структурними ланками ОУН були автономними. Знайомі між собою зв'язківці заздалегідь домовлялись про зустрічі, на яких обмінювались секретними пакетами й доставляли їх на інші пункти зв'язку. Той, хто приносив пошту, не знав, де і коли відбудеться зустріч з тим, кому ця пошта адресована. Якщо з невідомих причин зустріч зв'язківців не відбулася, то повинна була повторитися наступного дня у попередньо домовленому місці і часі або через інший проміжок запасного часу, заздалегідь домовленого між кур'єрами. У разі загибелі підпільника, з яким здійснювався зв'язок, на зустріч зобов'язаний був прийти провідник ОУН і поновити втрачений контакт.

Підпілля ОУН використовувало у листуванні шифри. Однак загального шифру не існувало. Провідники, які підтримували між собою зв'язок, домовлялися заздалегідь про спільний шифр. Таким методом, до прикладу, підтримувався зв'язок між Кам'янець-Подільським окружним провідником ОУН “Скобом” і Чортківським надрайонним провідником Михайлом Ярчуком (“Клим”).

Лінії зв'язку між Бюро Проводу ОУН та Осередньо-східними українськими землями (ОСУЗ) пролягали через зв'язкові

пункти, контрольовані крайовим проводом ОУН “Поділля”.

На території Чортківського надрайону ОУН один з пунктів обміну підпільною поштою розташовувався у Коропецькому р-ні. У 1950 р. пошту на Схід особисто отримував і відправляв Чортківський надрайонний провідник ОУН Іларій Сказінський (“Крига”), заарештований 1950 р. [781, с. 161].

На Захід зі Сходу пакети зв'язківці несли на адресу “579” - Іванові Прокопишину (“Бурлан”), першому референту крайового проводу ОУН “Поділля” (нар. у с. Теляче Підгаєцького п-ту). З цього пункту на Схід пошту відсиляли провідникові на ОСУЗ Василеві Бею (“Улас”), а також адресатам за поштовими індексами “88”, “50-05”, “Ш-55” і “Б-42” [785, с. 261-263].

З Коропеччини зв'язкова лінія тягнулась через Золотопотіцький р-н поблизу сіл Ліщинці-Язловець. Цей пункт зв'язку забезпечував підпільник “Думка”.

Гебісти розуміли важливу роль зв'язкових у діяльності підпілля і намагалися не знищувати їх, а захоплювати в свої руки живими, аби потім змусити працювати на себе. Саме таким перекинчиком - агентом МДБ виявився “Думка”. З пункту, який він забезпечував, зв'язкові несли пошту Товстенським р-ном до с. Садки. Там їх зустрічав відповідальний “Дніпро” [485, с. 262].

Наступний пункт зв'язку був у с. Більче-Золоте на Борщівщині. Далі у Мельниця-Подільській, де кур'єрську пошту через Збруч контролював районний референт Служби безпеки Степан Слишинський (“Комар”). Зв'язок через Збруч у Мельниця-Подільському р-ні функціонував до осені 1950 р. Незабаром відбулися події, які перервали зв'язок на цій лінії. 21 вересня 1950 р. у кривавому бою біля хутора Кудринецька Зелена цього ж району загинуло шість підпільників [781, с. 317-318].

У числі вбитих були й ті, хто забезпечував лінію зв'язку ОУН на Схід. Таким чином, між керівними ланками ОУН західних і східних областей зв'язок перестав діяти. Провід ОУН відтоді переніс лінію зв'язку на терен Скала-Подільського

р-ну. З роками удосконалювалась методика використання паролів під час зустрічей повстанців на явочних квартирах у житлових будинках, лісах чи на полі.

Наприклад, при зустрічі з підпільником “Кобзарем” Григорій Левко (“Шепель”) мав проспівати або насвистувати мелодію повстанської пісні: “Ми зброю несемо - наїзникам - смерть, Бандера веде нас до слави”.

Після того, як на цю мелодію хтось відзветься, вимагалось двічі квакнути по жаб'ячому. У відповідь - така ж імітація тричі. Далі, при наближенні підпільників застосовувався також і словесний пароль: “Іван”, відгук - “Іра”. Останньою перевіркою був числовий пароль, який давав у сумі число 9. Наприклад: 2 - відгук 7, що дорівнювало потрібному числу, або $5+4 = 9$ і т.д. [785, с. 261-263].

Оригінальними були паролі під час зустрічей зв'язківців на лінії “схід-захід” і навпаки. Приміром, на пункті зв'язку біля будинку на роздоріжжі Пукляки-Гуків-Оринин у Кам'янець-Подільській обл. зустрічі відбувались за такими сигналами. Обидві сторони на віддалі стукали два рази каменем до зброї або камінь до каменя. Після цього сходилися по одному зв'язківцю, інші залишалися на відстані 50 метрів. Ті, що зближувалися, подавали словесний пароль. Перший називав минулий місяць, другий - наступний. Наприклад, під час зустрічей 18 серпня 1951 р. один підпільник називав пароль “липень”, а другий “вересень”.

На інших пунктах зустрічі проходили під насвистування, впізнавання друзів, з називаннями псевд. Там, де було безпечно, наприклад, у Кадіївецькому і Довжоцькому лісах, приходили на зустріч без паролів, не боячись засідок і т.п.

Отже, зв'язок в УПА-“Захід” та збройному підпіллі ОУН був складовою і найскладнішою структурою, за допомогою якої спрацював увесь підпільний механізм супротиву радянській владі та боротьби за УССД. В останні роки діяльності підпілля ОУН гострота боротьби між ОУН-МДБ відбувалася на лініях зв'язку, у результаті якої були знищені провідні кадри ОУН і припинилася організована боротьба.

Конспірація і розвідка. Досягненням повстанської тактики УПА-“Захід” стала конспірація - система таємних заходів, котрі підпілля застосовувало для збереження своїх рядів від смертельних ударів ворога. Звичайно, ідеального стану конспірації досягти було неможливо. Боротьба, рух, діяльність на терені викривали повстанців.

Ще з часів німецької окупації територіальний поділ крайових проводів ОУН зашифровувався. Наприклад, Скала-Подільський р-н Тернопільської обл. носив назву “Сосна”, Борщівський - шифр 52/16, а його підрайони - 65/5, 70/4, 72/2. Один з підрайонів Мельниця-Подільського р-ну діяв під назвою “Рів”, інший “Маківка” (села Залісся, Устя, Пилипче, Михалків, Горошова, Худиківці). Числові знаки присвоювали кожній станиці: Гермаківці - “№1”, Іване-Пустому - “№2”, Кудринцям - “№3”, Бабинцям - “№19” або окремі назви, Вовківцям - “Сади”, Дзвенигороду - “Млини”, Латківцям - “Мости” і т.д. [781, с. 254-256].

Важливим атрибутом конспірації були повстанські бойові імена - псевда. Вступаючи до організації, кожен доброволець отримував бойове ім'я; вони були найрізноманітніші: історичні “Богун”, “Кармелюк”, “Сагайдачний”, “Залізняк”, географічні - “Дністер”, “Слuch”, “Степ”. Використовувалися власні імена - “Степан”, “Орест”, “Ігор”, “Маркіян”. Щоб краще запам'ятовувати стрільців у сотнях, сотенні надавали їм тематичні псевда. Так, рій “Ведмедя” мав псевда “Вовк”, “Лис”, “Олень”; рій “Дуба” - псевдоніми “Береза”, “Ліщина”, “Берест”; рій “Орла” - “Ворон”, “Крук”, “Горобець”; рій “Воза” - “Колесо”, “Спиця”, “Дишель” та інші.

Дівчатам і дітям, які працювали у підпіллі, завжди надавали гарні, поетичні псевда - “Ружа”, “Рута”, “Русалка”, “Волошка”, “Китиця” тощо.

Деякі з провідників мали по кілька псевдонімів, часто змінювали їх. Для більш глибокої конспірації створювали двійників на терені. Наприклад, під псевдо надрайонного референта пропаганди “Зіра” діяли чотири підпільники - у Скала-Подільському р-ні - два, Борщівському і Чортківському - по одному [781, с. 255].

Не раз після загибелі провідника його псевдо переймав інший. Коли не стало надрайонного військовика «Нечая» у 1946 р., під його псевдо почали діяти 4 повстанці у Борщівському і Скала-Подільському р-нах.

Кожний боєць УПА, учасник збройного підпілля ОУН упродовж багатьох років боротьби виробив уміння спостерігати, помічати і слухати, орієнтуватися, імітувати звірів, птахів, запам'ятовувати, аналізувати і передавати інформацію без перекручень і домислу. Архівними документами збройного підпілля ставала велика кількість різних донесень, в яких по днях, навіть годинах зафіксовані дії радянської влади, передислокація каральних військ тощо. Підпільні розвідники не раз мали справу з ворожими чутками та дезінформацією, які потрібно було вчасно викрити.

Отже, завдяки умілій конспірації, високому професіоналізмові підпільної розвідки збройний опір довгі роки протистояв радянській владі.

Повстанська сфрагістика. В УПА-«Захід» поширювалося виготовлення і застосування печаток. Найбільше їх підготувало командування 2-ї ВО «Буг». До підходу фронту 1944 р. в окрузі виготовили для сотень і куренів 26 печаток круглої форми. Посередині вигравіюваний тризуб і навколо напис: «Українська Повстанська Армія». Поодинокі печатки мали номери від 75 до 101. на жаль, під час фронтних подій печатки загубилися [284, с. 202].

У 4-й ВО «Говерля» відома лише одна печатка «Команда К85 УПА». На Закерзонні свою печатку мав ТВ «Бастіон» з написом «УПА». Ще відома печатка «Цензура УПА», застосована під час цензурування гуманітарної допомоги в Польщі. Це сталося 11 грудня 1947 р. Сотня «Бурлаки» повідомила, що лісовою дорогою між селами Конюша і Аксманечі проїхали шість вантажних авт з гуманітарною допомогою для польського населення від американської добродійної організації (CARE). Але допомогу отримували не селяни, а польські вояки. Повстанці у містечку Риботичі захопили допомогу і перештмпелювали усі заокеанські пачки печаткою «Цензура УПА» [416, с. 157].

Ще одну відбиту печатку «Архів» знайдено на листівках крайового проводу ОУН «Поділля» в Озернянському архіві. Наведені дані свідчать, що повстанська сфрагістика є актуальним джерелом вивчення національно-визвольного руху у середині ХХ століття.

Нарешті, характерною особливістю учасників повстанської боротьби, творців її структур, відомих і безіменних героїв була **пісенна творчість** - дружба з піснею, яка завжди допомагала їм долати надзвичайно важкі умовини буття.

В історії українського народу ні одна доба визвольних змагань не оспівана так, як визвольна боротьба ОУН, УПА. Повстанських пісень створено було дуже багато. Серед лиха і горя, крові і сліз співала уся Західна Україна про кадри УПА-«Захід» і збройне підпілля ОУН. У піснях відтворювалася філософія і психологія учасників визвольної боротьби за УССД.

Те, що не зможуть передати архіви, спогади безпосередніх учасників визвольного руху, зафіксовано на віки у пісні. Пісня відтворює найвищі людські почуття, неперевершені приклади безмежної посвяти і героїзму.

Наприклад:

«Кати боївку обступили,
Кричать бандери: «Руки вверх».
Хтось крикнув: «Слава Україні!
Ми не здамося, краще смерть».

Пісня кликала людей перепускати події через душу і серце, тоді історія оживатиме, іскритиметься правдою і на її прикладах виховуватимуться наступні покоління [561].

У повстанській творчості визвольної доби ОУН, УПА, на відміну від стрілецьких пісень 1914-1919 рр., де більше смутку і ностальгії, звучить бадьорість, відвага, нескореність і героїзм [262, с. 10-556].

Для пісень УПА-«Захід» характерний маршовий стиль. Як, наприклад, «Що то за прапор», «Пісня сотні «Шума»», «Пісня куреня «Тайдамаки»», «Пісня сотні «Бурлаки»» та інші [318].

Про те, як і коли співали повстанські пісні, пише у спогадах бунчужний УПА на Закерзонні Юрій Борець: «Вечорами повстанці з вичищеними чобітьми, модерними ма-

зепинками й нерозлучними автоматами на грудях сходилися в гурт. Одних лучила політична дискусія, інших жарти - але найбільше їх було в тому гурті, де лунала пісня. Вистачало кільком співакам почати цю пісню й через кілька хвилин біля них вистроювався справжній хор, у якому не бракувало навіть дівочих голосів (...).

Їм не було ліку і змінювали вони одну одну, безперервно: “Ми українські партизани”, “З гір Карпат”, “Ми молодії”, “Хай землю виорють гранати”, “У бій за славу коханого виряджала стрільця”.

А коли минала північ, останньою піснею була ця:

“Іди від мене ти, моя кохана,
Іди з очей, мене не забувай.
Я - син лісів, а серце партизана,

На мене жде з побідою весь край” [411, с. 78].

Для повстанської пісенної творчості характерна велетенська варіативність, що засвідчує велику популярність цих пісень від Закарпаття до Східної України. У кожному регіоні до однієї і тієї ж пісні додавали слова та співали на свій лад.

У піснях проголошувались моральні цінності повстанців, віра в майбутню перемогу, розрада батьків, що син чи донька загинули не даремно [201].

Безсмертним гімном визвольної боротьби звучав марш УПА-«Захід» під назвою “Гімн безсмертної багави”:

“Ми лицарі без жаху і без смерти,
На злочин світа станем без ваги,
Ми присяглися долю переперти,
Розбити присуд смерти ваш, боги” [262, с. 185].

На території УПА-«Захід» виник великий пласт усної повстанської й народної творчості, в якому засобами слів і мелодії передано невмирущі події визвольного руху. Це пісні про окремі переможні бої, героїв-повстанців, сотенних, курінних, зв'язкових дівчат і юнаків, походи та рейди, роки перебування в німецьких та радянських тюрмах і концтаборах.

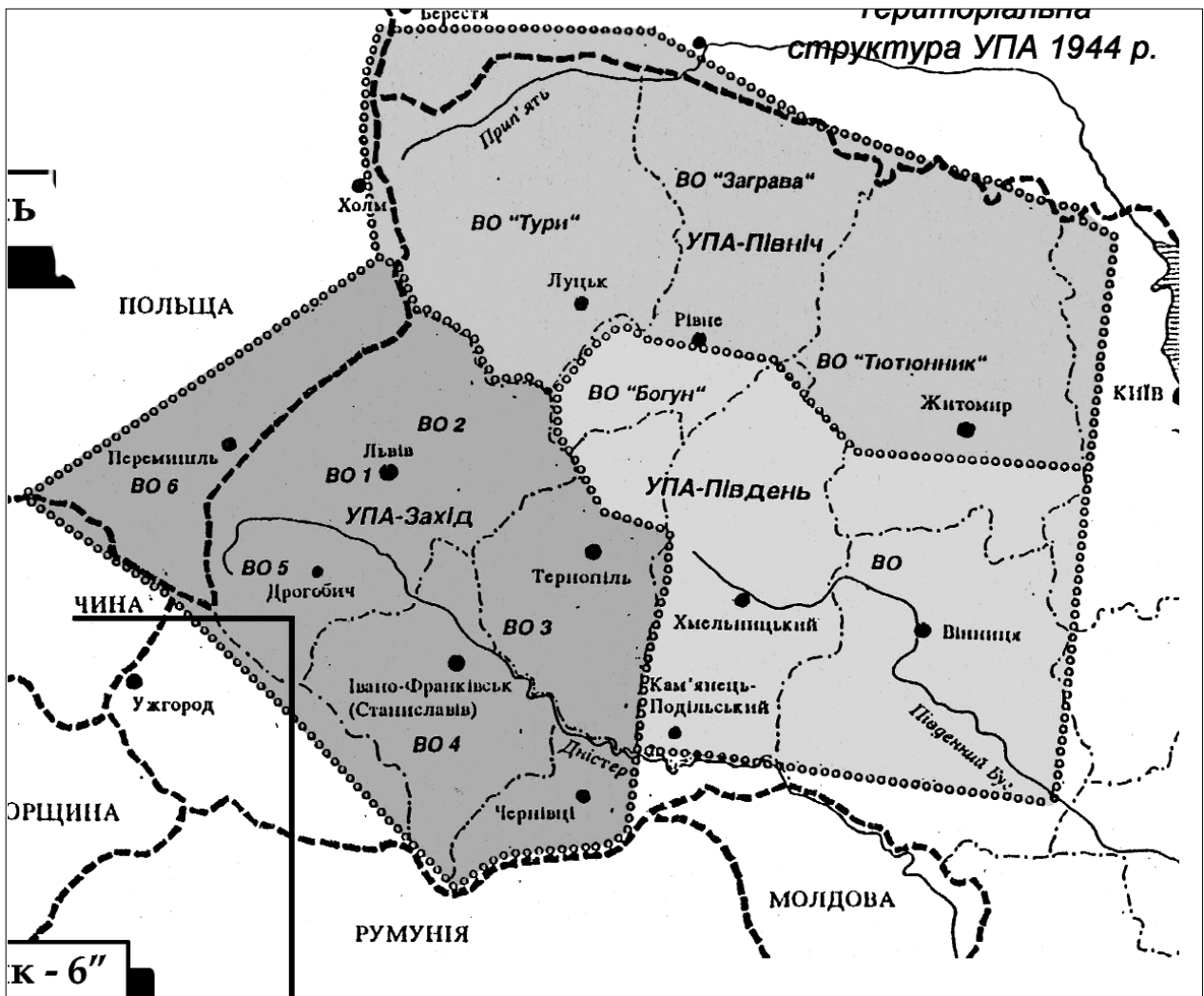
Про події драматичної доби пісні склалися у кожному селі і якби їх вчасно збрали, пісень мали б тисячі. На нинішній день понад півтисячі пісень видано у 25 томі Літопису УПА, записаних на теренах дій

колишньої УПА-«Захід». Дослідникам пощастило їх зібрати і відтворити в роки незалежної України. На жаль, це лише невелика частина, врятована від забуття. Більшість пісень учасники і свідки подій забрали з собою у вічність [206; 262; 781, с. 369-378].

Отже, діяльність допоміжних формувань УПА-«Захід» - як референтур пропаганди, Служби безпеки, УЧХ, вишкільних курсів, таборів зв'язку, розвідки у співпраці з тереновими структурами ОУН свідчать про складність умов визвольного руху, який забезпечували своєю участю широкі верстви населення Західної України. Допоміжні формації, без сумніву, були зародками державницьких структур, які не зматеріалізувалися через надмірні контрсили і терор радянської влади.

На шляху становлення і розвитку визвольних сил, УПА-«Захід» пройшла складний динамічний процес від зародження Української народної самооборони, перших боїв з гітлерівцями, здобуття бойового досвіду, створення старшинських і підстаршинських шкіл, сотень та куренів. Їх формування відбувалося на основі рішень конференцій та нарад членів Проводу ОУН при активній підтримці українців Східної Галичини. У фронтових умовах керівні кадри ОУН, УПА створили чітку структуру УПА-«Захід» у складі тактичних відтинків та шести військових округ, у рамках яких відбувалися безперервні бойові дії. Паралельно з Головним військовим штабом УПА діяли структури ОУН від крайового проводу до станиці, які забезпечували повстанців усіма сукупними засобами для життя і бою. Як наслідок, уся територія західноукраїнських областей перетворилася на таку, що воює.

У процесі зазначених років, підрозділи УПА-«Захід» спільно з тереновою мережею ОУН, зазнавши випробувань, вийшли з них з досвідом ведення сучасної партизансько-повстанської боротьби. Засобами пропаганди ОУН, УПА роз'яснювали масам, за що і проти кого вони борються. Розгалуженими підрозділами УПА-«Захід» та збройного підпілля ОУН були охоплені найширші верстви населення, які брали активну участь у визвольній боротьбі.

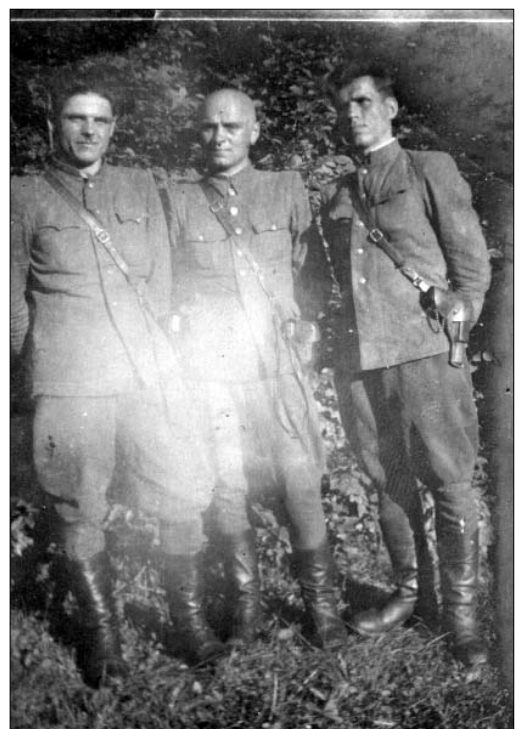

Мапа дислокації УПА-“Захід”.

Роман Шухевич
("Тарас Чупринка")
і Осип Дяків
("Горновий").

У центрі Іван
Прокопишин ("Бурлан")
– організаційний
референт крайового
проводу ОУН "Поділля".
Н. у с. Теляче
Підгаєцького п-ту, заг. 6
листопада 1951 р.

Командний склад Третьої Військової Округи УПА "Лисоня". Зліва направо: 1-й, 2-й, 3-й невідомі, далі Володимир Якубовський ("Бондаренко"), шеф штабу ВО "Лисоня", сотенний Богдан Федик ("Крук"), командир сотні "Холодноярці" і 18-го тактичного відтинка "Стрипа"-II, Петро Хамчук ("Бистрий"), командир куреня "Сірі вовки". У лісах Бережанщини, весна 1944 р.

Командири УПА Третьої Військової Округи "Лисоня". Зліва направо: шеф штабу "Лисоні" Володимир Якубовський ("Бондаренко"), Микола Бартків ("Рух") - референт пропаганди Бережанської округи; Михайло Хома ("Обух"). Н. 1911 р. у Підгаєцькому п-ті. організатор відділів УПА на Бережанщині. Загинув 1946 р.; Богдан Федик ("Крук"), командир сотні "Холодноярці" і 18-го тактичного відтинка "Стрипа"-II; "Гонта" (прізвище не ідентифіковане) - військовий референт Бережанської округи. У лісах Бережанщини, весна 1944 р.

Володимир Якубовський ("Бондаренко") - шеф штабу і командир 3-ої ВО "Лисоня". Нар. 1915 р. у с. Заложці Зборівського п-ту на Тернопільщині, заг. 17 червня 1947 р.

Петро Хамчук ("Бистрий") - командир куреня УПА "Сірівовки" в уніформі советські армії. Нагороджений знаком "Ворошиловський стрілець" за успіхи в бойовій підготовці. Н. 1919 у с. Великі Чорнокінці Чортківського п-ту, заг. 21 січня 1947 р.

Володимир Шишканинець ("Бір") - сотенний сотні "Ударники-3" на Закерзонні, заг. 28 лютого 1948 р.

Михайло Мороз, праворуч перший. Н. 1924 р. у с. Новосілка Язловецька Бучацького п-ту. Стрілець куреня "Сірівовки" ("Газ"). Загинув у лавах збройного підпілля ОУН у 1949 р. у містечку Товсте Заліщицького р-ну.

Мізерний Мартин-Василь ("Рен") - командир ТВ УПА "Лемко" (1945-1947 рр.). Н. 26 лютого 1910 р. у с. Вербів Підгаєцького п-ту, заг. 24 серпня 1949 р.

Михайло Дяченко ("Марко Боєслав") - повстанський поет, крайовий референт пропаганди (1950-1952 рр.). Н. 25 березня 1910 р. у с. Боднарів Калуського п-ту на Станиславівщині, заг. 23 лютого 1952 р.

Мирослав Коцьолок ("Криlach") - сотенний сотні "Ударники-6" на Закерзонні.

Назарій Данилюк ("Перебийніс") - командир Буковинського куреня. Н. 1919 р. у с. Витилівка Кіцманського п-ту, заг. 1949 р.

Іван Шпонтак ("Залізник") - сотенний сотні "Месники" на Закерзонні. Н. 1919 р. на Закарпатті. Політв'язень польських тюрем. Пом. 4 квітня 1992 р.

Михайло Дуда ("Громенко") - сотенний УПА на Закерзонні.

Богдан Курдик ("Дік") - референт СБ Чортківського надрайону. Н. у с. Бовшів Рогатинського п-ту на Станиславщині, заг. 17 лютого 1945 р.

Зліва направо: Григорій Легкий ("Борис") - окружний провідник ОУН Коломиїщини. Н. у с. Слав'ятин Підгаєцького повіту; Василь Савчак ("Сталь") - окружний провідник ОУН Буковини. Н. у с. Ямниця, заг. 20 жовтня 1950 р. (Яворівський фотоархів).

Петро Мартиновський ("Стріла") - повітовий референт СБ на Чортківщині. Н. 1918 р. у с. Хом'яківка Чортківського п-ту, заг. у серпні 1944 р. у Зборівському р-ні.

Іван Пінязь ("Око") – референт СБ Чортківського і Копичинського надрайонів (1944-1948; 1948-1952 рр.). Н. в с. Голгочі Підгаєцького п-ту. Політв'язень СРСР.

Ярослав Белінський ("Бистрий"). Курінний УПА. Мобілізаційний р-т Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН. Н. у с. Товстенке Чортківського п-ту Тернопільського в-ва. Розстріляний НКВС 12 лютого 1946 р.

Ярослав Косарчин ("Байрак") - крайовий провідник ОУН Карпатського краю (1949 р.). Н. 1919 р. у м. Бучач, заг. 13 грудня 1951 р.

Марія Шиманська-Вітів ("Гуска"). Учасниця антигітлерівського підпілля ОУН у Кам'янець-Подільській обл. Н. 1915 р. у с. Заболотівка Чортківського п-ту, розстріляна німецьким гестапо.

Михайло Ярчук ("Клим") – референт СБ Чортківської округи (1948-1952 рр.). Н. у с. Іванків Борщівського п-ту. Розстріляний 2 грудня 1952 р.

Повстанський відділ 21 ТВ "Гуцульщина" 4-ї ВО "Говерля".

Повстанці ТВ-21 "Гуцульщина" (Яворівський фотоархів).

Галина Кузьменко ("Надя") - працівниця осередку пропаганди крайового проводу ОУН на терені 4-ої ВО "Говерля". Н. 1922 р. у с. Нова Басань Чернігівської обл. Політ'язень СРСР. Пом. у 2000 р. в Києві (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Зліва - Микола Харук ("Вихор") - сотенний УПА. Н. у с. Кути Косівського п-ту. Ар. 1952 р. і розстріляний в Києві; Петро Мельник ("Хмара") - к-р ТВ-21 "Гуцульщина". Н. у с. Кам'яне Сяницького п-ту. Загинув у бою (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Зліва Дмитро Олексюк ("Ілак") - кушовий провідник. Н. 1914 р. у с. Шешори Косівського р-ну. Загинув у бою; Петро Ониськів ("Пструг") - стрілець УПА. Н. і загинув там само (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Іван Перцович ("Лісовик"). Чотовий сотні "Мороза". Н. у с. Березів Середній Коломийського п-ту. Загинув у бою (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Вояки на засніжених полонинах Карпат (Яворівський фотоархів).

Повстанський відділ 21 ТВ "Гуцульщина" 4-ї ВО "Говерля".

ТВ-21 "Гуцульщина". Рій УПА в засідці (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Воїни УПА під час рейду в Карпатах (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Повстанський Великдень (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Справа Дмитро Білінчук ("Хмара") - сотенний УПА. Н. 1919 р. у с. Жаб'є Косівського п-ту. Розстріляний 1952 р. у Києві (Яворівський фотоархів).

ТВ-21 "Гуцульщина". Крайній справа лежить Дмитро Гаврилків ("Степок") - стрілець УПА, н. с. Пістинь Косівського п-ту, заг. 1952 р. Стоїть перший зліва Іван Матійчук ("Червоний") - кущовий провідник, н. с. Хімчин Косівського п-ту, заг. 1952 р.; третій Іван Перцович ("Лісовик"). Інші не ідентифіковані (Яворівський фотоархів).

Повстанський відділ 21 ТВ "Гуцульщина" 4-ї ВО "Говерля".

Повстанці біля пам'ятного хреста (Яворівський фотоархів).

Повстанці ТВ-21 "Гуцульщина".

Пропагандистські заняття. Книгу читає Василь Полинюк ("Ненаситець"), н. у с. Соколівка Косівського п-ту. Розстріляний МДБ 1953 р. (Яворівський фотоархів).

Упівці на пості, готують куліш (Яворівський фотоархів).

Штаб Подільської 3-ї ВО "Лисня".

Зліва направо у другому ряді перший Петро Хамчук ("Бистрий") - к-р куреня УПА "Сірі вовки". Другий справа Микола Лавро ("Чалий"), н. 1921 р. у с. Яргорів Буцацького п-ту, поруч Йосип Коряк із с. Коржова Буцацького п-ту, інші не ідентифіковані.

Провідники ОУН брати Григорій і Василь Левки (зліва направо). Григорій ("Шепель") – к-р боївки на Вінниччині, Василь ("Карпо", "Зенон") – районний провідник ОУН Бережанщини. Н. у с. Новосілка Підгаєцького п-ту, обидва загинули.

Повстанці Бережанської округи. Зліва направо у 1-му ряду Осип Безпалько (“Остап”, “Андрій”) – крайовий провідник ОУН “Поділля”. Н. у с. Теляче, заг. 1947 р.

Референтура Служби безпеки Мельниця-Подільського р-ну Тернопільської обл. Зліва направо: Степан Слишинський (“Комар”) – референт СБ, н. у с. Завалля; Петро Боднарчук (“Ярема”) – підрайонний р-т, н. с. Латківці; Іван Сушинський (“Ікс”), стрілець, н. у с. Іване-Пусте.

Зліва направо: Олексій Домчук (“Старий”, “Петренко”) – провідник ОУН Чортківської округи, з 1944 р. організаційний референт Буковинського окружного проводу ОУН. Н. у с. Товтри Заставнівського р-ну Чернівецької обл., заг. 13 листопада 1945 р.; Петро Олійник (“Омелько”) – командир СКВ. У лісі біля с. Бичківці Чортківського р-ну.

Боївка УПА на території Мельниця-Подільського р-ну. Другий зліва сидить к-р Дмитро Гончар (“Стріл”), уродженець с. Завалля, заг. 1946 р. Праворуч перший – стрілець Василь Цюник (“Змій”) із с. Іване-Пусте, заг. 24 січня 1947 р.

Зліва направо: чл. збройного підпілля ОУН Іван Лук’янів (“Андрій”), н. у с. Кудринці Борщівського п-ту, заг. 12 травня 1952 р.; Нестор Рудка (“Тарас”), н. у с. Гермаківка, заг. 22 грудня 1951 р.

Зліва направо: Василь Бойко (“Книш”) – провідник ОУН Копичинського р-ну, Андрій Кольба (“Дарко”) – провідник ОУН Чортківського р-ну. Обидва із с. Цапівці Заліщицького р-ну, полеглі.

Провід ОУН Мельниця-Подільського р-ну. У центрі Андрій Назарків (“Зелений”) – районний провідник, н. у с. Гермаківка; зліва Петро Боднарчук (“Ярема”) – підрайонний провідник, н. у с. Латківці, справа Степан Слишинський (“Комар”) – районний референт СБ.

Петро Сов'як (“Промінь”) сидить у центрі. Референт СБ Борщівського р-ну Тернопільської обл. Н. у с. Глибочок, заг. 19 грудня 1949 р.

Стрелець УПА Степан Ярема (“Хвиля”), контролює залізницю. Н. у с. Гермаківка Борщівського п-ту. Політв'язень СРСР.

Зліва направо: Степан Слишинський (“Комар”), районний референт СБ і Василь Стефанчук (“Ігор”), підрайонний референт СБ, н. у с. Іване-Пусте Борщівського п-ту Тернопільського воєводства, заг. 20 липня 1948 р.

Похорон надрайонного референта СБ Івана Непіпа ("Орленко"). Н. у с. Переволока Буцацького п-ту. Заг. у квітні 1945 р. в с. Яргорів, похов. у с. Задарів Монастирського р-ну.

Іван Шанайда ("Данило"). Н. 1915 р. у с. Криве. Провідник ОУН Подільського краю. Заг. 27 березня 1946 р. у криївці, оточеній енкаведистами у лісі біля рідного села.

Есбісти ОУН. Зліва направо сидять: Іван Попадин ("Гонта"), Йосип Чимич ("Богданко"), обидва із с. Садки Залщицького п-ту. Стоять Ярослав Василів ("Вітер") із с. Попівці, Йосип Рудик ("Рибка") із с. Садки. Усі загинули.

Група повстанців у с. П'ятничани Стрийського р-ну Тернопільської обл., зліва стрілець Степан Безкоровайний. Н. у с. Потік Бережанського п-ту. Учителював у с. П'ятничани. Заг. там само.

Повстанці Жаб'євського р-ну (ГДА СБУ).

„Олена“. Друкарка
Болахівського районного
проводу ОУН (ГДА СБУ).

Шеренга упівців
(ГДА СБУ).

Постій у Карпатах
(ГДА СБУ).

Тактичні заняття
сотенного рою УПА-
"Захід" (ГДА СБУ).

Постій у Карпатах (ГДА СБУ).

Перевірка зброї (ГДА СБУ).

Члени теренової сітки ОУН (ГДА СБУ).

Перевірка зброї (ГДА СБУ).

Навчання стрільби по цілі (ГДА СБУ).

Командування Перемиського куреня 6-ої ВО "Сян" (ГДА СБУ).

Старшини Перемиського куреня УПА і члени теренової сітки ОУН на Закерзонні.

Повстанці УПА Закерзоння перед відходом у рейд на Захід, 19 серпня 1947 р. Справа наліво у другому ряду в пілотці Степан Голяш ("Мар") - провідник ОУН надрайону "Бескид". Н. 1919 р. у с. Бишки Бережанського п-ту, пом. 2003 р. в США.

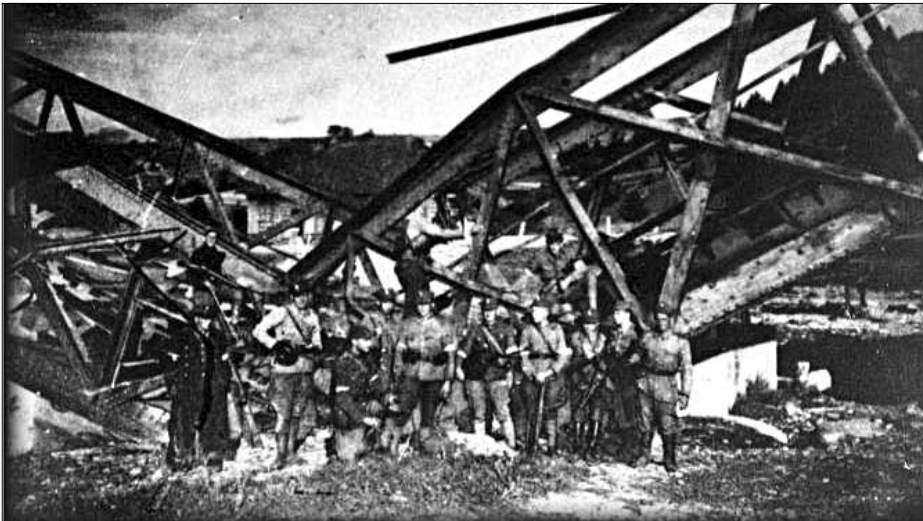
Командування сотні "Ударник-4" під час "Свята зброї", 31 серпня 1945 р. на Перемишльщині.

Повстанці УПА Закерзоння перед відходом у рейд на Захід, 19 серпня 1947 р.

Командування сотні
“Бурлаки” на Закерзонні.

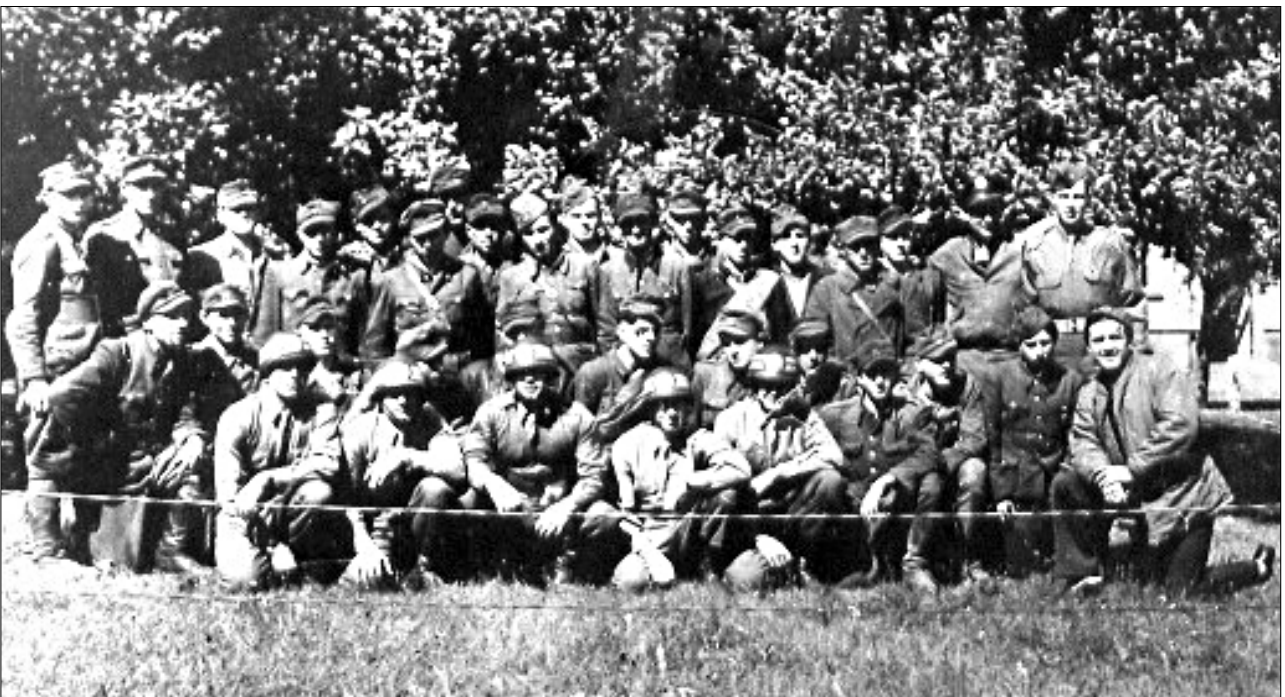
Міст, підірваний сотнею
Степана Стебельського
("Хрін") на Закерзонні.

Сапери сотні УПА
будують переправу.

Повстанську літургію відправляє отець Андрій Радьо ("Яворенко"). Закерзоння.

Вояки сотні УПА "Ударник-2" з американськими солдатами у Західній Німеччині, 1947 р.

Повстанці Північної Буковини

"Сталь"
Савгай Василій Никол
Рухов. окр. проводч. ОУН

"Макар"
Рух. СВ окр. пр. ОУН

"Германич" - "Старий"
Крижун Ник. Филип.
Рух. Зорн. Надр. пр. ОУН.

"Юнак" - "Оса" - "Евген"
Яценко Іван Іванович
Рух. СВ Надр. пр. ОУН
слєдов. окр. пр. ОУН

"Железняк"
Рух. СВ Зорн. Надр. пр. ОУН

"Тригор" - "Мартин"
Кузменко Дмитрій
Рух. Чернов Надр. пр. ОУН

"Бакун" - "Кобзарь"
Мензак Іван Ник
Рух. Запрут. Надр.
пр. ОУА

"Ванька"
Талізук Ник. Мих.
Рухов. Вацковек. район
проводч. ОУН.

"Юрко"
Жулик Василій Іванович
Боевик охрани "Ванки"

"Вишня"
Чабані

"Вейсер"
Чабані

"Гордій"
Чабані

"Железняк"
Зв'язт. Всеукраїнська
команда СД/СБ/ОС

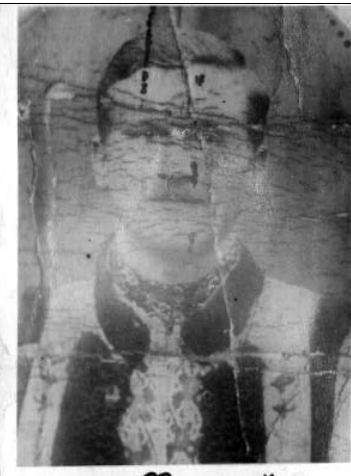
"Зеленчук"
Лиховоля Андр. Сем.
б/б/б/б окр. "Хмари"

"Зоря"
Дупей Царь Дмит.
командир б/б/б/б

"Летак"
Тричюк Алексій І.
Лих. б/б/б/б/б/б

"Фоска"
Тригорак Памасій І.
Лиховоля окр. "Бора"

"Колія"
Корнійковський Ник. Сер.
Клея. СБ окр. "Трун"

Фото з архіву обласного управління СБУ в Чернівецькій обл.

**ГИМН УГНЕТЕННЫХ НАРОДОВ
СОВЕТСКОГО СОЮЗА.**

НАСИЛИЕМ ЖЕСТОКИМ РЕСПУБЛИК СВОБОДУ
ЗЛОДЕЙСКИ ЗАБРАЛА СОВЕТСКАЯ РУСЬ,
НО БУДЕТ РАЗРУШЕННЫЙ СИЛОЙ НАРОДОВ
НАСЛЕДНИК ЦАРИЗМА – СОВЕТСКИЙ СОЮЗ.

ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ НАМ НАСИЛИЕ, ОБМАНЫ,
КРЕМЛЕВСКОЕ РАБСТВО СМЕТЕМ МЫ В БОРЬБЕ,
ВПЕРЕД, ВСЕ НАРОДЫ, ВПЕРЕД НА ТИРАНОВ,
И СТАНЕМ ВЛАДЫКАМИ САМИ СЕБЕ!

СКВОЗЬ БУРИ И ГРОЗЫ МЫ ШЛИ ДО СВОБОДЫ,
НО ЛЕНИН СВОБОДУ НА ШТЫК НАНИЗАЛ,
А СТАЛИН НАС МУЧИЛ ЗА ВЕРНОСТЬ НАРОДУ
И В РАБСТВО КОЛХОЗОВ НАМ ПУТЬ ПОКАЗАЛ.

ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ НАМ НАСИЛИЕ, ОБМАНЫ,
КРЕМЛЕВСКОЕ РАБСТВО СМЕТЕМ МЫ В БОРЬБЕ,
ВПЕРЕД, ВСЕ НАРОДЫ, ВПЕРЕД НА ТИРАНОВ,
И СТАНЕМ ВЛАДЫКАМИ САМИ СЕБЕ!

МЫ С БОЕМ ВЫХОДИМ ИЗ РАБСТВА И ПЛЕНА,
ЗАХВАТЧИКОВ ПОДЛЫХ С ПУТИ МЫ СМЕТЕМ,
В БОРЬБЕ МЫ РЕШАЕМ СУДЬБУ ПОКОЛЕНИЙ,
– СВОБОДУ НАРОДАМ И ЛЮДЯМ НЕСЕМ.

ДОВОЛЬНО ТЕРПЕТЬ НАМ НАСИЛИЕ, ОБМАНЫ,
КРЕМЛЕВСКОЕ РАБСТВО СМЕТЕМ МЫ В БОРЬБЕ
ВПЕРЕД, ВСЕ НАРОДЫ, ВПЕРЕД НА ТИРАНОВ,
И СТАНЕМ ВЛАДЫКАМИ САМИ СЕБЕ!

Друк. ОУН ім. Яр. Старуха, 1949.

УКРАЇНСЬКІ КОЛГОСПНИЦІ!

Сталін та його кліка підготовляють новий імперіалістичний похід. Вони хочуть загарбати цілий світ. Для цієї підготовки і для забезпе- чення правлячої верхівки та їх посіпак предметами розкоші, їм потрібно з року в рік більше хліба, м'яса, масла й інших сільськогосподарських продуктів. Усе це вони залягнували здобути коштом посилення експлуатації вашої пра- ці, коштом ще сильнішого закріпачення нас у колгоспному ярмі. Вони запрягають нас у борони, заставляють носити гній на колгоспні поля, копати їх. Вами поповнюють тяглову силу, яку сталінські й німецькі загарбники винищили в часі другої імперіалістичної війни й яка вигинула внаслідок «геніяльної» господар- ки Сталіна та його «соратників».

Колгоспниці! Тоді, коли Ви тягнете борони, носите гній, копаєте поля, жінки сталінських вельмож виліговуються на курортах Криму й Кавказу, роз'їжджають автомашинами, справля- ють балі за награване Ваше добро, спeku- люють, Вони користають з усіх благ природи й людських культурних надбань.

Колгоспниці! Досить звірських знущань ста- лінських посіпак над Вами й вашими родина- ми! Досить, щоб партійні верховоди й мвд-исти глумилися з Вашої людської гідності! Сабот-уйте колгоспні роботи! Зривайте сталінські господарчі плани кожного дня й на кожному кроці. В цей спосіб прискорите розвал нена- висної сталінської імперії!

Смерть сталінським бандитам!
Хай живе вільне і заможне жіноцтво в Укра- їнській самостійній Соборній Державі!

Українські Повстанці

Друк. ОУН ім. Яр. Старуха, 1949 р.

**ЯК СТАЛІНСЬКІ ВЕЛЬМОЖІ ЗНУШАЮТЬСЯ
НАД УКРАЇНСЬКИМИ КОЛГОСПНИЦЯМИ**

У с. Нігин Смотрицького р-ну колгосп- ниці тягали борони.

У с. Жабинці Оринінського р-ну кол- госпниці скопали лопатами 23 га кол- госпного поля.

У с. Великий Олександрів Вінковець- кого р-ну колгоспниці носили гній на колгоспне поле на віддалі 1 км. На один трудовень треба було ви- нести 8 раз.

/ Кам.-под. обл., весна 1948 р. /

Повстанські листівки з друкарні ім. Я. Старуха ("Стяга"), які поширювалися на території УПА-"Захід".

За Українську Самостійну Соборну Державу!
Воля народам!
Воля людині!

ПЕРЕСТОРОГА!

Громадяни!
В боротьбі проти українського народу більшовицькі бандити стосують не тільки дикий терор, але вдаються до найпідлітливих засобів підступу, до найгіршої провокації. Вм уже відомий не один такий підступ, але нині вишукують шоразь нові. Тому беріться!

Зараз нині стосує такий підступ:
Один група енкаведистів заарештовує підозрюваного їм громадянина і веде до району. Друга група енкаведистів, перебраних за повстанців, по-дорозі відбиває арештованого. Арештований, думаючи, що він насправду попав до повстанців, дякує їм і розказує про все, що він робив для підпілля і кого, звідки з підпілля. Коли ж арештований нічого не говорить, тоді перебрані за повстанців енкаведисти, закладають арештованому, що він сексот, б'ють його і просять розстрілювати. Арештований, щоб виправдати себе, що він не сексот, розказує, як він допомагав підпіллям, хто до нього заходить, і все інше, що знає. Коли арештований вже все скаже, тоді перебрані енкаведисти розкривають себе і ведуть вже арештованого до району. Буває також так, що після того, як арештований вже про все розказав, тоді на перебраних енкаведистів "нападає" інша група енкаведистів. Стається стрілянина, перебрані енкаведисти втікають, а арештований знов попадає до цих, що його арештували. Таким чином, арештований сам себе свить, есм дає нині готові зізнання на себе.

Ми перестерігаємо Вас перед такими звільнюваннями. Пам'ятайте, що це підступ! Ніколи не розказуйте про підпілля перед людьми, яких добре не знаєте! Перед незнайцями не признавайтесь про Ваші зв'язки з підпіллям, щоб Вам не робили! Пам'ятайте, що справжні повстанці ніколи не литають когось Ви знаєте в підпілля, і хто до Вас заходить!
СМЕРТЬ БОЛЬШЕВИЦЬКИМ БАНДИТАМ!

1949 г.
Українські Повстанці

КОЛГОСПНИКИ!

СТАЛІНСЬКІ ВЕЛЬМОЖИ ГОТУЮТЬСЯ ЗАБРАТИ У ВАС ВЕСЬ ХЛІБ. ВОНИ БУДУТЬ РОЗКОШУВАТИ НА ВАШОМУ ХЛІБІ, А ВИ ЗАЛИШИТЬСЬ ЖИТИ ВПРОГОЛОДЬ. ХЛІБ - ВАМ, БО ВИ ЙОГО ПРОДУКУЄТЕ! БЕРІТЬ ЙОГО! РОЗГАНЯЙТЕ ОХОРОНИ КОЛО КОЛГОСПНОГО ЗЕРНА! САБОТУЙТЕ МОЛОТЬБУ! ВИНИЩУЙТЕ Й УШКОДЖУЙТЕ МОЛОТАРКИ! ЗНИЩУЙТЕ ЗАГОТСКЛАДИ Й МАГАЗИНИ! ВИНИЩУЙТЕ АКТИВНИХ ПАРТІЙНИХ НАГЛЯДАЧІВ, ПОГОНІЧІВ І ДОНОШКІВ!
СМЕРТЬ СТАЛІНСЬКИМ ГРАБІЖНИКАМ!
ХАЙ ЖИВЕ ВІЛЬНЕ КОРИСТУВАННЯ ПРАЦЮЮЧИХ ПРОДУКТАМИ СВОЄ ПРАЦІ!
НА БОРОТЬБУ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Друк. ОУН ім. Я. Стариуха. 1949 р.

Смерть Сталіну і його виступникам!

Україні „стрибки“ і члени т.зв. охорон колгоспів

Московсько-більшовицькі агарбарники повололи Україну і в постійно зростаючих розмірах грабують майно нашого народу, топчуть наші національні гасючі, ніде не бачують духу вашої милої, винищують фізично весь національно-співомий елемент і революційно-визвольний рух українського народу.

У ція злочино-бандитській роботі допомагають їм різної масті виступники, зрадники українського народу, серед яких не останнє місце займають ви, члени так званого „Добровільного“ батальйону т.зв. охорон колгоспів.

Ратуючи свою мерзеньку шкуру, ви ваяли від більшовицьких бандитів зброю на те, щоб допомогати їм поневолювати свій рідний український народ, гнати своїх братів у Сибір чи Донбас на каторгу, гнати їх на колгоспу пашшу, грабувати у Моравіювати мольбу та, врешті, стріляти в плечі оборонців українського народу — українських повстанців.

Сталині „стрибки“, ви стали слугами і прихисниками кривавого мвд-мгб. Ви стали його співзасновниками. Ви зачалися з ними катями, які в користь способи вимордувати мільйони невинних людей — невірних мешканців ССРСР, з тим думою, які терором, невинною працею і голодом держать у білому жаху перед страшною смертю кривавих-колгоспників і чорноробів-робітників, з тим садистами, які до паану“ мордують і нищать без жалю ваш рідний український народ.

Ви — люди, що за шербати срібників та гнітлі поклакні зі столу, продали свого брата і насолоджуєтеся його муками. Коли його мордують дікі більшовицькі люди — не забувайте про останній лень, який мусите стинуть перед лицем свого народу, щоб здати звіт зі своєї ганебної, кривавої роботи, коли за ваші вчинки каратиме вас справедливою кароюю рукою, вам не скритися ніде! Вашій проклятій кривавій роботі вже почислені дікі так, як і невольній торні народів — більшовицькому ССРСР. Кров ваши проданих жертв не підє на маре, а вашиим прокляттям впаде на вас і на ваші повоління.

Де ж сподієтеся ви, коли на нашого провожального молоха рушить цілий світ, щоб розчати його зміїне кубло? Як тоді поглянете своїм зрадницьким оком на блєси і велич воскресної України?

Опам'ятайтесь, бо не знаєте, що робити!
„Схаменіться, будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкуються незабаром
Законні люди — настанє суд!“

Негайно пореїть з проклятим ворогом! Знищуйте катів народу — сталінісько-більшовицьких опричників з мвд і мгб, які підло використовують вас проти рідних ваших братів! Героїчними вчинками донаїміть себе наверхню до рідного народу!

Українські повстанці і весь український народ салінують за кожним вашиим рухом навіть там, де ви цього найменше сподіваєтеся та ждуть вашого покаяння, щоб ви не простили.

Линю не завернете з погубної дороги, то не знайти вам місця на землі перед викликами власної совісті і народною справедливістю. Пістуну революції твердий! Знищимо вас — бандитів, якщо не покіните кривавого ремесла!

Схаменіться, поки ще не пізно!
Не вайте зброю і поводіться домілі!
СМЕРТЬ ЛАКЕЯМ КРИВАВОГО МГБ І МВД — ПЛЮГАВИМ СЛУГАМ З „СТРЕБІТЕЛЬНИХ“ БАНД!
ХАЙ ЖИВЕ ВІЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО І ВСІХ ІНШИХ, ПОНЕВОЛЕНИХ МОСКВОЮ, НАРОДІВ!
ХАЙ ЖИВЕ УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА СОБОРНА ДЕРЖАВА!
ХАЙ ЖИВЕ ВОЛЯ НАРОДАМ І ВОЛЯ ЛЮДИНІ!

УКРАЇНСЬКІ ПОВСТАНЦІ

Друкярня ОУН ім. Ярослава Стариуха-СТЯГА, 1949.

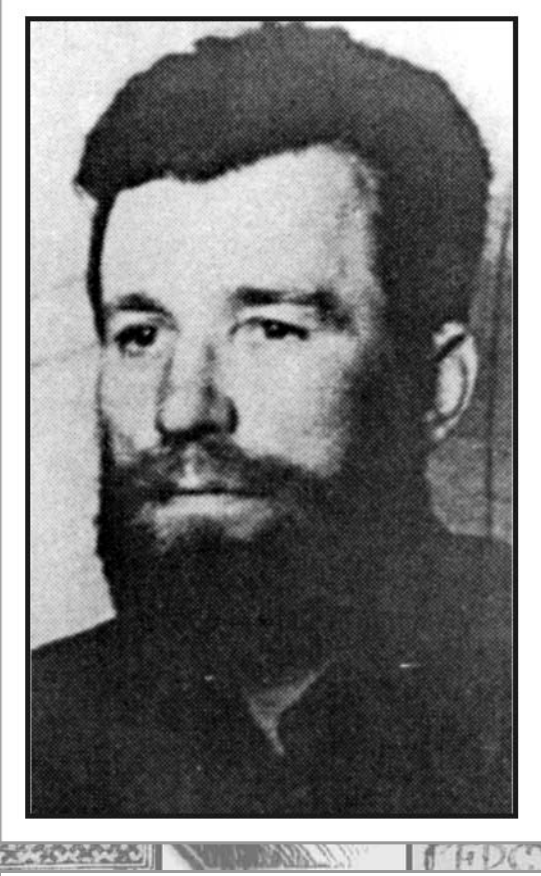
Листівки ОУН, виготовлені художником "технічного звена" Петром Гнибідю ("Тарас"). З архіву с. Бабинці Борщівського р-ну Тернопільської обл.

Перестороги ОУН щодо діяльності НКВС.

Повстанські "бофони". З архіву крайового провуду ОУН "Поділля", с. Озерна Зборівського р-ну та с. Бабинці Борщівського р-ну Тернопільської обл.

Омельян Польовий ("Остап")
Командир 3-ї ВО "Лисоня"

СЛАВА УКРАЇНІ ГЕРОЯМ СЛАВА!
1948
ЛИСТОПАД

ОУН ХАРЖИВЕ
30. XI
УКРАЇНСЬКА САМОСТІЙНА
СОБОРНА ДЕРЖАВА
1947

1819 1947
ДЕРЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕРНІ
31. VIII
НЕХАЙ ВІЧНА БУДЕ СЛАВА, ЩО ПРЕЗ
ШАБЛІ МАЄМ ПРАВА! (Г. Назаренко)

ХРИСТОС РОЖДАЄТЬСЯ
ОУН УПА
1948
СОБОРНУ ДЕРЖАВУ!

ХРИСТОС
1000-

1949 1958
14.X
К ШОСТУ
РІЧНИЦІ СТЕФАНІЯ
ВІПЛА
200

1941 30. VI 1948
В СЬОМУ РІЧНИЦЮ
УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ
200

У СВАТО ГЕРОІВ 23. V. 1950

ХРИСТОС ВОСКРЕСІ
У СВАТО ГЕРОІВ

ПІСАНКА
УПА
НА
1949
рік
200 крб

30. VI
1949
К 602

НА ДНІ ВОЛОДАВІСЬ
НА РАЙОНІ
УР.
ВІНУВА
БЕ-КІДАНІ ПЕЧЕ ИЖЕНЕ

ОСЧЕ УКРАЇНА!

НА БОЙОВИЙ
ЗА САМОСТІЙНУ
СЛАВА УКРАЇНІ

ПІСАНКА
УПА
НА
1949
рік
10 крб

ТИ ВОСКРЕСНЕШ МОЯ
ХРИСТОС ВОСКРЕСІ
1949

УКРАЇНІ

СЛАВА УКРАЇНІ

СЛАВА УКРАЇНІ ГЕРОЯМ СЛАВА!
КОШ
50

ВІЗВОЛЬНИЙ
ОУН
20

100
УПА
100

На бойовий фронт УПА
ВОЛД
КРБ.